MEGYER
JÓZSEF

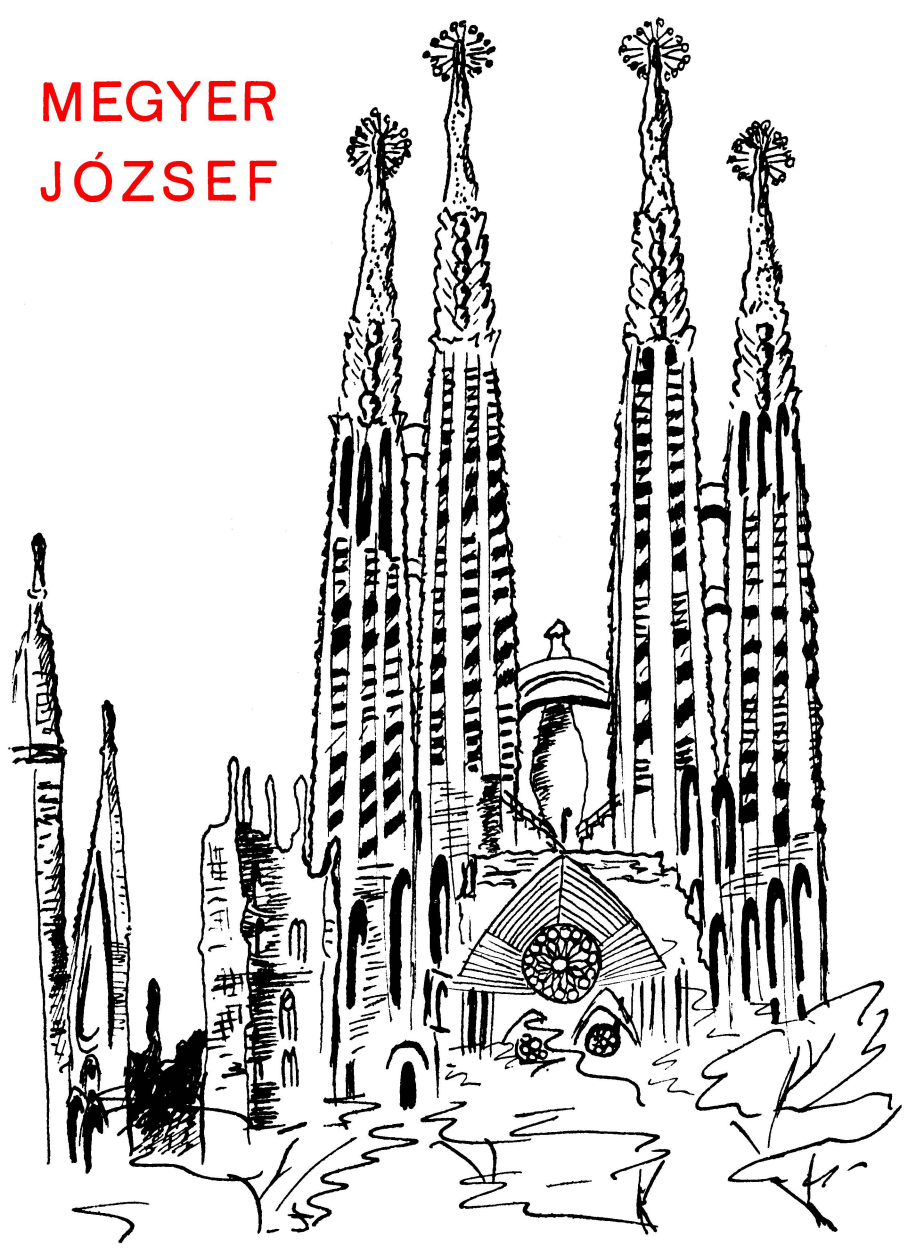

SPANYOLORSZÁG

SPANYOLORSZÁG

MEGYER JÓZSEF

SPANYOLORSZÁG

ÉLMÉNYEK FÖLDJE

NÁPOLY • 1972

Az első kiadás címe:
Spanyolországi napló, 1965

Második, átdolgozott kiadás:
Spanyolország, 1972

Minden jog a szerzőé

INDUSTRIA TIPOGRAFICA ARTISTICA
Figurari al Grande Archivio, 30 - Napoli

AZ OLVASÓHOZ

A magyar világjáró mindig Nyugatnak indult. Szívünk Itália felé vonzott, íróink Párizs felé tekintettek, aki tovább akart jutni, Londont választotta. A germán világ közvetlen szomszédunk volt. De Spanyolország mindig messzi földnek számított, térben elsősorban, nem érdeklődésben. Nyugati « mesés Kelet»-ként gondoltunk rá büvös nevü városaival, nagy müvészeivel és vallási életének eredeti megnyilatkozásaival. Századok múltán is ritka madár maradt azonban az a magyar, aki megjárta földjét. A fények Párizsból, az olasz tájakról meg a német városokból jöttek felénk, ahol a zene, a müvészet vagy a tudomány nagyjai teremtettek országuknak tekintélyt és a csodálatnak hagyományt.

Más világ Spanyolország. Aki odamegy és nyitott szemmel jár, egy egész ország kínálkozik neki élményül. Útiterve szerint talán csak egy-két városba akart eljutni, de aztán utazni kezd, álomban született falvakat, városkákat is felkeres, és sivatag tájakat is megcsodál. Úgy érzi, hogy a Pireneusokon túl kincses szigetre jutott, ahol minden érdekes és minden más, mint odaát « Európában ».

Miért? — Felelet rá a könyv.

A KÉT SPANYOLORSZÁG

Spanyolországot mindenki ismeri. Legalábbis azt gondolja. Eldorádó országa, ahol örökös az ünnep. Ennek a Spanyolországnak kellékei a gitár, a kordovai kalap, a legyező, a *mantilla*, a táncoló andalúziai cigánylány, a bika előtt kecses mozdulattal álló *torero*. Don Quijote szikár alakja is ott van valahol a háttérben. Csontos lován ül, lándzsáját magasra tartja. Szélmalmok is látszanak messzi a tájon.

Egy olasz ismerősöm még rövidebbre fogta a Spanyolországról alkotott képet. Mikor meghallotta, hogy hová készülök, csak ennyit mondott: « Oh, Spagna... *muchacha... corazón!* » A rádióból ismert spanyol slágerek két gyakran hallott szava jutott eszébe csupán: a « kislány » meg a « szív ».

Ez a turista divat Spanyolországa. Idegenek részére össze is állítanak útitervet, hogy pár nap alatt mindenből jusson nekik ízelítő. Valami keveset még hozzá is adnak: egy nagyheti körmenetet valahol Andalúziában, jerezi borkóstolót meg egy ebédet, ahol a spanyol konyha netovábbját szolgálják fel, a *paella*-t, a valenciai rizst.

De ez a spanyol kép hamis. Hibásak benne maguk a spanyolok is, mert a szívüket akarják feltárni pár nap alatt az idegen előtt, s csak azt adhatják neki, ami maguknak is kedves, de amit a jövevény félreérthet.

Olyan egy ilyen megrendezett spanyolországi út, mint ahogy negyven évvel ezelőtt járt nálunk az idegen, akit a propaganda öt napra Magyarországra hívott. Körülhordozták öt Budapesten, megvacsoráztatták egy zöldvendéglőben cigányzene mellett, operaelőadást is látott a tatai parkban, majd levitték öt Kecskemétre a Hírös Hét-re. Ott aztán volt minden, ami « magyar »: suba, kulacs, makrapipa, bugylibicska, barackpálinka, birkapörkölt, Bugacpuszta ménessel. Még a Rákóczi bikát sem rejtették el előle. Búcsúzáskor emléket is kapott: tükrös, rigmusos mézeskalács szívet.

E könyv olvasója nem az ünnepek és látványosságok, hanem a mindennapok Spanyolországát fogja megismerni. Az Ibér-félszigeten töltött hónapok alatt nem volt különös gondom, hogy lássam a *fiesta*-kat. Mikor beléjük botlottam, élveztem őket, de színesnek, gazdagnak és eredetinek találtam a hétköznapok Spanyolországát is. És igaznak. Ezzel a « véletlen » tervezte és alakította programmal vonultak el előttem városok, tájak, emberek, a teljes spanyol élet. Élmény és érdekesség mindig akadt bőven, mindenütt találkoztam a spanyol lélekkel, mely utcán, borozóhelyen, templomban, műhelyekben, művészetben, asztal körül, társalgásban egyformán jelen van, s arcokról, nyelvből, közmondásokból is beszélt hozzám.

Manapság annyit utaznak az emberek, hogy lassan-lassan ráunnak a világra. A spanyol környezet azonban friss érdeklődést kelt az utasban még akkor is, ha már előzőleg körüljárta a földet.

AHOL MINDEN MÁSKÉNT VAN

Spanyolország csak a térképen egyszínű folt, a valóságban egy nagy mozaik, melynek lakói, aragónak, andalúzok, valenciaiak, katalánok, baszkok, gallegók, kasztiliaiak spanyolul vitatkoznak a különbségekről, melyek őket egymástól elválasztják vagy legalábbis megkülönböztetik.

De ugyanakkor Spanyolország nagy olvasztótégely is, mely annyi fajtát, törekvést, kedélybeli árnyalatot azzá tudott formálni, amit mi *spanyol*-nak ismerünk.

Földrajzi helyzeténél fogva Spanyolország századokon át élte a saját külön életét. A föniciaiak, karthágóiak, rómaiak Hispániája a maga idejében jobban be volt kapcsolva az akkor ismert világba, mint Spanyolország a XIX. században, vagy akár hatvan évvel ezelőtt az európai országok közösségébe.

A tenger az ókorban kapcsolatot jelentett a mediterrán medence részei között, a Pireneusokat a későbbi Spanyolország bástyának, védelemnek, elválasztó falnak tekintette. Azon túl az « ellenség » lakott.

Először őrséget állított a hegyek hágóiba, később széles nyomtávot választott kiépülő vasúthálózatának.

Nagyon ismert frázis, hogy Spanyolország négy évtizeddel el van maradva Európa mögött. Nem tudom, miben. Technikában, iparban nem, ebből a lemaradásból már sokat ledolgozott. Művészetben, irodalomban és *gondolkodók*-ban sohasem járt Eu-

rópa mögött. Talán *gondolkodás*-ban? Lehet, de ez a «lemaradás» legtöbbször előnyt jelent azoknak, akik hozzájuk mennek, vagy akik közöttük élnek. Mert az elmodernizálódott és elszíntelenedett népek öbennük láthatják, mit ért a « régi jó világ », amit másutt már csak visszasóvárogva emlegetnek.

A spanyolok — kényelmes szóval élve — *rendes* emberek; néha talán nehéz emberek, de van még tarsolyukban igazi arany, ami a tízparancsolat vagy az íratlan erkölcsi kódex világánál is tiszta fényben ragyog.

A spanyol nem fáradt nép. Ma sem gazdagodni akar elsősorban, hanem élni akarja a teljes emberi életet. Ebből ered az ünnepek szeretete meg a három napig tartó falusi búcsúk szokása. De tudni való dolog, hogy a spanyoloknak az ünnep, főleg a *fiesta*, a helyi ünnep nem *weekend*-et jelent, elrohanást az otthonból. A spanyol ilyenkor is a családi körben marad, és résztvesz az ünnep eseményeiben, amely lelkisége egy másfajta megnyilatkozása.

Nem szürkültek el semmiképp sem. Mikor valakivel a vonaton megismerkedem, az első mondatok után még nem tudom, hogy ki ő, mi a foglalkozása, de tudom, melyik vidékről való, és ha házas, hogy hány gyermeke van. Boldog, ha azt mondhatja, hogy négy-öt, és hogy még mind fiatalok, szülők, gyermekek egyaránt.

És ha megfelelően tudtam felelni az ő belső örömére, még meg is hív a legközelebbi állomáson a *fonda*-ba egy *copita*-ra, ami vagy konyak vagy ánizslikör.

Amikor spanyolokkal beszél az ember, hamarosan kiderül, hogy magukban hordják egész Spanyolországot: történeti nevek, kedvenc ételeik, városuk vagy vidékük műemlékei, vallásuk, szentjeik, szórakozásaik, látványos ünnepeik kerülnek szóba. Mindez nekik személyes ügyük; ami spanyol, az nekik többet jelent, mint más emberfiának az, ami nemzeti. Ugyanakkor nagy tapintattal és figyelemmel kezelik, ami az idegennek kedves.

Mellesleg meg lehet jegyezni, hogy a spanyolok közt két hónap alatt érdekesebb és zamatosabb szókincsre lehet szert tenni, mint az idegenekhez külsőleg kitűnően alkalmazkodó, gyakran «jópofa», de mégis színtelenebb olaszok között egy esztendő alatt.

Az olaszoktól arcjátékot, pompás leíró gesztusokat viszünk emlékül, meg a nyelvük zenéjét. A spanyoloknak szavaira emlékszünk. Nyersebbek, mint a másik félsziget szavai, de érdeklődést keltők, mint szokatlan formájú ókori vagy nagyon is modern vázák.

Spanyolországban a történeti időt másként érezzük, mint a mi múltunkban. Katolikus Izabella nem is olyan régen élt, a mórok, Pelayo, az első mór-verő hős, Cid, Kolumbus, II. Fülöp, Cervantes, a toledói zsinat atyái, a napoleoni háborúk hősei mind egy tablón férnek el. Mi nagyapáinkról vagy 1848-ról beszélünk úgy, ahogy ők szólnak Granada visszavételéről. Csak ha utánaszámítunk, vesszük észre, hogy hosszú századok távolságáról van szó. Nekünk Árpád kora ködbeveszö múlt, az Árpádok századai töredékes összefüggés, melynek hézagait

legendák töltik ki. Az ő több mint kétezer éves hispán múltjuk maga a világtörténet, melynek szereplőit, adatait, eseményeit bámulatos szenvedéllyel és magától értetődő természetességgel pörgetik előttünk.

Így aztán a múlt árnya a turista útjára is ráesik. A Katolikus Királyok, infánsok, infánsnők, írók, művészek, szentek, felfedezők, hadvezérek, mórok, keresztények és történetük más nagy szereplői járnak a jövevény mellett láthatatlanul, de mindig megidézhető szellemekként.

Jelen és múlt van együtt itt gondolkodásban, szokásokban, a hétköznapok életében. Talán ez is oka annak a különös érzésnek, amit az idegen így fogalmaz meg önmagának: *itt minden másként van.* Szoknunk kell hozzájuk, mert nem várt meglepetésben lehet részünk akkor is, ha csak egyszerű «látványosság»-on vagyunk jelen. Fent Santander környékén zöld gyepen vagy román kori templom udvarán fehérbe öltözött legények táncokat mutatnak be. A változatok kezdetét tritoncsiga búgó hangján jelzi egy öreg ember. A táncosok kezében bot van, közelednek egymáshoz, hajladoznak, szétválnak. Az idegen nézi, de értetlenül nézi a jelenetet. « Különös koreográfia » — mondja valaki mellettem. Meghiszem azt — felelem. Hiszen ezek a táncok talán a görög kórusokkal egyidősek. Harcok leírásai, tengeri élmények előadása, megjátszása egyszerűsödött le bennük a tánc mozdulataivá.

Ha a spanyolok vallásosságát nehéznek, különösnek találjuk, gondoljunk arra, hogy ájtatosságukba

arab illat is keveredik. Ha írásaikat olvasgatva stílusukat túlterheltnek, mondataikat és főleg mondanivalójuk hangszerelését bonyolultnak érezzük, ne feledjük, hogy a spanyol írásművek lényeges eleme ma is *misztikus* voltuk, nem evilági vagy gyakorlati nézőpontjuk. Nem kell ennek megtapasztalására mindjárt a nagyokhoz, Unamunóhoz vagy Ortega y Gassethez fordulnunk, elegendő az « ABC » egy vezércikkét elolvasni, mely a madridi öreg utcák olajszagú lépcsőházaitól kiindulva az éj csendjén át érkező másvilági benyomásokig vezet el bennünket olyan nyelven, melyben a fogalom folyton kicsúszik kezünkből.

Szokatlan, különös világ. Néhány napos ittlét után nem nehéz elfogadni a gyakran idézett állítást: *Európa a Pireneusoknál végződik.* Jó kéznél tartani ezt a tételt, szükségünk lehet rá, de csak úgy válik hasznossá, ha kiegészítjük azzal, amit a spanyolok szoktak hozzá tenni: « ... *viszont Gibraltárnál kezdődik* ».

Bizonyos, hogy a spanyol határ több, mint országhatár. Szimbolikus a lepakolás a vonatról és beszállás egy más nyomtávú szerelvénybe. Itt valami új kezdődik.

A Pireneusok már a határ felé közeledve mintha jeleznék ezt a változást, sötéten, titokzatosan állnak előttünk palaszürke lilás tömegükkel.

Izgalom vesz erőt az utason, mert ha csak egy keveset is tud erről a földről, az ide érkezés többet jelent neki, mint Európa két állama közt a határt átlépni.

BARCELONA, A KINCSES VÁROS

TÚL A PIRENEUSOKON

A spanyol finánc nem kíváncsi természetű ember. A vámvizsgálatnál nem a böröndöm tartalma érdekelte, hanem az, hogy hová írja a hieroglifszerű jelet, ami azt jelenti, hogy «minden rendben van». Öt perc sem telt bele, hogy leszálltam a francia vonatról az állomás egyik oldalán, máris átjutottam az épület túlsó felére, ahol a spanyol szerelvény állt.

A peronon csendőrök álldogálnak; ki szolgálatban van közülük, ki nem. Amíg a vonat elindul, az idegen szeme rájuk-rájuk téved. A *guardia civil* szikár alak. Arcának a két keskeny vonalra visszavágott bajusz ad spanyolos jelleget; vállán zöldesszürke köpeny, fején az egykori «háromszögletű» kalapból fejlődött kemény, szárnyas, lakkozott csákó. Különös, de katonás jelenség. Érdemes egy kicsit spanyolul tudni, hogy az ember kérdezhessen tőlük valamit. Mert a spanyol csendőr a figyelmességet illetőleg mindig «szolgálatban van», és az első szóra leveti a hivatalos magatartást, a *caballero* jelenik meg benne, akinek legfőbb gondja, hogy spanyol földön jól érezzem magam.

Aztán megindul a vonat. Minden irányban kileng, mintha a teve himbálódzó járását a hullámvasút hegymenet-völgymenet mozdulataival egyesítené. De az utas kevés, jólesik a kényelem a francia vonat zsúfoltsága után.

A kalauz *buenos días* köszöntéssel lép be a fülkébe, mint ahogy a magyar kalauz «aggyisten»-t mondott valamikor a lajosmizsei vonaton. Valami atyafiságot fedezek fel hirtelen a két ember között, mert nemcsak lyukasztani lépnek be, hanem meg is állnak egy szóra. Az időről, a hűvös januári reggelről esik szó a rövid társalgásban, de ennyi is elég hozzá, hogy a vasúti fülke egy kicsit otthonosabbá váljon.

Port Bout elhagyva még közel járunk a tengerhez. Kis kerek öblök bukkannak elő a parti dombok mögül. A vízből szirtek állnak ki, az öböl fölött fehér házak összebúvó foltjai. A hold fent van még az égen, fénye tompán, elmosódottan fekszik a víz színén.

Reggel hét óra van, de még sötét éjben járunk, mert Spanyolországban egy órával később kel a nap, mint arra keletre Európában. Itt hispán földön állandó a « nyári» időszámítás.

A falvak még alusznak. A homályból nyírfák levéltelen seprűje meg jegenyék magas árnyai bontakoznak ki. Köd ül a tájon, alóla a rétekre telepedett dér ezüstje csillan elő. Csupasz bokrok mint kísértetek lapulnak a földhöz a vízfolyások mentén.

Itt-ott lámpák fénye csillan halványan a folyók lusta vizében. Az állomásokon mélabúsan kondul az indulást megelőző harang. A nem mutatkozó községek felől elnyújtott kakaskukorékolás hallatszik.

Melankólia árad az éjből vagy a születő nappalból és a kísérő hangokból.

Hajnalodik kelet felől, s visszanézve a mögöttünk elmaradó Pireneusok felé, hó csillan meg a tetőkön. Lilás fehér a folt ott a hegy sötét falán, mintha már a nap sugarai érintenék a csúcsokat.

Gerona az első kép, amely megkap. A folyópart fölött az óváros magas, keskeny, szorosan álló, sokablakú házsorai kopottan, szabálytalanul, mintha impresszionista festő tervezte volna a csoportot. Szín is alig van a házakon: fehér, szürke meg fakó lila. Lent a mélyben víz, feljebb két torony, pontosabban egy torony meg egy széles körözsás templomhomlokzat.

Pillanatig tart a látomás, de ez valami új: ez már a katalánok földje.

Szoknom kell a helységek nevéhez is. Keményen hangzó, kurta vagy végéles szavak vannak az állomások tábláira írva.

A táj most lágyabbá kezd válni. A hegyoldalakon fenyők, koronájuk kerek; ha friss ültetések, vékony sudarukon zöld bóbitát vagy legyezőt viselnek. Valamikor a pápai trón két oldalán álltak ilyen «tollseprők», csakhogy nem voltak zöldek.

Az erdő mellett csalit, nyúl üti fel belőle a fejét. Fülel. Nem látom, hogy veszély fenyegetné. Nincs a közelben emberfia, csak vonatunk zörög el békésen az alacsony töltésen.

Barcelona előtt új kalauz lép a fülkébe. Megnézi még egyszer a Rómában váltott jegyemet, aztán ket-

téhajtja a füzetet, meg még egyszer ketté, és háromnégy lyukat vág bele. No, ez torerók unokája — gondolom magamban —, kivégezte a jegyemet! Mikor szétbontom a papírt, annyi rajta a lyuk, mintha sörétszemek járták volna át a rózsaszín füzetet. Mindenképpen megérkeztünk.

Leszállva a vonatról szinte örülök, hogy a barcelonai állomáson nincs egyetlen pad sem, s az utas kénytelen azonnal kilépni a városba — egy számára új világba.

ÉBREDÉS A RAMBLÁN

Ha megkérdeznék egy barcelonait, hogy hol kezdjem városukat megismerni, első pillanatra valószínűleg a gót negyedet ajánlaná, de aztán mindjárt hozzátenné: Nem, talán menjen először a *Ramblák*-ra.

Megtisztel a tanácsával, mert gót katedrálist meg «markáns» épületeket máshol is lehet látni, de a Rambla valami igazibb barcelonai csemege. A gót negyedet mindig lehet élvezni, de a Rambla olyan, mint egy nagyszerűen megépített színpad: akkor válik érdekessé és teljessé, ha a szereplők is rajta vannak és folyik a játék.

A Rambla a barcelonaiak szalonja, promenádja, szabadtéri otthona, ahol a nap bármelyik órájában kedvükre tölthetik az időt.

Ez az az egy kilométer hosszú útvonal, mely a kikötőnél a Kolumbus emlékével kezdődik és a Pla-

za de Cataluña-ba torkollik. A széles út platánokkal van beültetve, a közepe sétány, ettől jobbra-balra futnak az autók és autóbuszok; a békésebb időkre emlékeztető villamos már nem jár erre. Az út nem egyenes, szakaszonkint töredezik, egy helyütt keskeny térré is kiöblösödik. Jobb így, mintha párizsi mintára nyílegyenes *boulevard* volna a Rambla. Mindjárt nem lenne olyan családias.

A barcelonaiak ennek az útnak nevét többesszámban szokták használni: Ramblas. Éspedig azért, mert öt részre osztották és minden szakasznak külön nevet adtak: Santa Mónica, Capuchinos, San José, Estudios, Canaletas.

Rambla, a szépen hangzó szó arab eredetű s jelentése *vizesárok*. Valamikor itt folyt le esők után a város magasabb részeiből lezúduló víz a tengerbe.

De ez régen volt, a barcelonaiak nem is gondolnak rá, hiszen a Ramblán semmi sem emlékeztet az eredetre. Az út két partján mozik, az opera, templom, kávéházak, éttermek, bankok, cukrászdák és üzletek, melyekben színházi és bikaviadali belépőjegyektől távcsőig és divatcikkekig minden kapható. Nem ezek a város legjobb üzletei, mert a Rambla nem «váciutca» vagy Regent Street, nem a két járdaszegély a fontos itt, hanem az út közepe: a platánsor meg a népe, mely ott hömpölyög fel és alá az odatelepedett árusítóbódék között.

Reggel kilenc óra van. A kikötő felől érkezem, ahol szétnyílik a Rambla és a platánsorok is ketté válva zöld ollót vagy öblöt alkotnak. Ez még nem

is az igazi Rambla, túlságosan széles hozzá. Az út partján is csak hajózási ügynökségek irodái vannak, ami nem érdekli a Rambla közönségét. De padok már itt is, ott is akadnak és a korai órákban nyugdíjasok üldögélnek rajtuk. Ők az elsők itt, és ráérnek eltölteni az egész délelőttöt az ingyen helyeken. Arra beljebb székek is vannak, azokért fizeni kell, nem nekik való nézelődési mód.

A sorsjegyárus vakok kezdik elfoglalni a helyüket az utcasarkokon kis sámlijukat igazgatva. A hirdetőoszlopok körül plakátragasztó dolgozik. A nagy papíron egy népszerű andalúz táncosnő emeli a magasba a zene ütemére kígyózó karjait.

Most érkeznék a Rambla legérdekesebb részéhez, a madarasok, virágosok, könyvesek kioszkjaihoz, de ők még csak a nyitásnál tartanak. Amíg rendezkednek, mást gondolok. Itt állok a negyed piacának bejárata előtt. Bent a nagy csarnok teteje alatt már megindult az élet.

Csábító szót is olvasok mindjárt az egyik bódén: *lechones*, kismalacok. Ott is függ belőlük vagy két tucat a vásárlók feje fölött, bőrük fehéres rózsaszín. Némelyik sütőbe való, mások összevagdalva lábasba pörköltnek. Csakhogy ez utóbbi sors nem fogja érni őket, a pörköltnek csínját-bínját nem ismeri a katalán háziasszony. A malacok szomszédságában sampinyon hegyek, a spanyolok kedvenc gombája.

A csarnok belsejéből zsibongás hallatszik. A térségben félhomály, csak lent az árusítóasztalok fölött izzanak erős fények. A piac legszebb része van

előttem, ahol a halakat és a tengeri csemegét árusítják. Meglep a pultok tisztasága és a jóízlés, mellyel az áru ki van rakva. Ékszerészbolt ez a maga nemében. Szögletes kazettákban vagy kerek kosárkákban apró jégdarabokon fekszik a tenger termelte színes holmi: halványpiros rákok, rubinszínűek is a nagyobb fajtából, páncéljuk szélén fehér csíkokkal, aztán zöldes meg fekete kagylók, hosszú gyöngyházszínű csigák; van áttetsző állatka is fekete szempárral. A homárok meg a nagy kerek sünök különös megbecsülésben részesülnek.

Mindegyik darabon filigrán munkát végzett a természet.

Megállok egy-egy ilyen kirakat előtt, ahol jégszemcsék foglalatában csillognak a tenger ékkövei. A halasnéval nem vásárról, hanem esztétikáról beszélgetek. *Halaskofát* nem akarok mondani, hiszen ezek az asszonyok jómodorú úrinők. Hangjuk, mozdulataik nem mindennapiak a piac világában. Nincs is itt lárma, csak duruzsolás, mint egy nagy szalonban.

Meglep a bőség a húspiacon. Ezernyi a sonka meg a bélbe töltött inyencség. Egy helyen vagy ötszáz csirke máját látom egy halomban. Mennyire sajnáltam gyerekkoromban, hogy egy csirkének nincs legalább három mája. Íme, most enyém lehetne akár az egész májhegy, de mit csináljak vele itt idegenben?

Amíg a gyümölcsösök és a zöldségesek utcáin átvergődöm és más stílusú kirakataikat élvezem, egy jó óra telik bele, szinte megfeledkezem róla,

hogy a Ramblát szeretném látni. De a piaci séta sem volt akármilyen élmény. Mondhatnám: Spanyolországban elvégeztem az első múzeumlátogatást.

Közben kint a napos úton elváltozott a világ. A virágárus helyek üvegtetői alatt dáliák, krizantémok, szegfűk, rózsák, kardliliomok. Előttük a földön szobába való örökzöldek csíkos, pettyes, csipkézett vagy lobogó lángalakú levelei. Szín mindenfelé, amerre nézek. A tobzódó, duzzadt virággömbök és szirmok mellett észreveszem a mi szerény barkánk ágait is. Itt már február elején van barka, s kedvelik is. Nincs semmi köze errefelé a húsvéthoz, de színes szalaggal átkötve a szalon dísze. Sokszor rátéved a szemem a hamuszürke bársonyos bimbókra, míg sétálok a pompázó kirakatok előtt. Hazai ismerőst látok bennük.

Aki színes lapon üdvözletet küld Barcelonából, legtöbbször a virágos Rambla képét választja. Árulják is ezt a felvételt mindenfelé. Most év elején azonban hiányzik valami a Rambla teljes szépségéből: a platánok világos zöld lombja, mely könnyed tetőként fedi az utat és egységbe fog tárgyakat, közönséget és környezetet.

A virágpiac kioszkjait elsősorban nők látogatják, egy-egy öregúr is pillantást vet a színes mozaikokra, de a virágosbódék sora a Rambla legcsendesebb része. Mozgalmasabb az élet a madarasok helyén. Az egyik vagy ötven kocka alakú kalitkából tornyot épített négy-négy kalitkát rakva egy emeletre. A kalitkák lakói törpepapagályok, cinkék, vörös-

begy, sármány, csóka meg kanári madarak. Színek és hangok. Giotto híres harangtornyának Firenzében nincs annyi csodálója vagy bámulója, mint ennek a zenélő, csipogó toronynak. A gazdája egykedvűen támaszkodik neki a szomszédos lámpaoszlopnak. De egyelőre inkább ingyen térzenét ad, mint üzletet csinál.

A szomszéd madaras ember kiskutyát meg majmot is árul. Egyik helyes kölyökkutyának már akadt is gazdája. Egy fiatal nő. A ficánkoló ebet mind a ketten fogják. A kereskedő a bánásmódot magyarázza, a hölgy gyönyörűséggel nézi az állatot. A kutyus hol ide nyal egyet, hol oda. A régi gazdától búcsúzik, az újjal ismerkedik. A ketrecben maradt társa búsan nézi a jelenetet. A kereskedő is meghatott, búcsúcsókot nyom az állat pofikájára. A vásár nézői is elhallgatnak egy pillanatra. Mert hát a búcsú búcsú még akkor is, ha egy állatról van szó. Egy gyerek töri meg a csendet. Rámutat az árván maradt kutyára, és kéri az anyját, hogy azt meg vegye meg neki.

A könyvek sátraihoz jutottam. Vannak itt újságkioszkok is sok levelezőlappal meg olcsó regénnyel. De akad más is a Ramblán. Az egyik «ponyván» komoly művészettörténeti, gazdasági, mérnöki könyveket látok. A klasszikusok sem hiányozhatnak. Federico García Lorca összes művei vannak éppen előttem.

Nem is olyan könnyű könyvkereskedőnek lenni a Ramblán. Ennek az embernek, akinek boltja előtt állok, naponta legalább kétezer darab könyvet, fo-

lyóiratot kell bádogkunyhójából ki meg visszaraknia.

A Rambla végén a Plaza de Cataluña szomszédságában a cipőpucolók tanyáznak. Van ott belőlük hat-hét is. De ha többen volnának, akkor is megélnének mindnyájan, mert a Ramblára belépő *caballero* cipőjének ragyognia kell.

Somerset Maugham a Ramblát a világ legszebb utcájának mondotta. Nem hangzik meggyőzően ez a kijelentés az ő szájából. Ezt csak akkor lett volna joga mondania, ha katalánnak születik, barcelonainak. Mert láthatott szebb utcákat Londonban, Párizsban, magában Barcelonában is. A Rambla «legszebb» út csak azoknak lehet, akik *érzik* és naponta *élik*, ami ott történik. Erre gondolok, mikor sétám végén a katalánok példáját követve belépek egy *cafetería*-ba egy pohár tejeskávéra, amihez egy *croissant* jár, vajaskifli. Nincs spanyol neve, pedig ez a legízletesebb kávéhoz való sütemény, ha jól csinálják.

A RAMBLÁK MÖGÖTT

A délutáni órákban gyakran lehet látni fehér sapkás matrózokat a Ramblán. Idegenek, a kikötő felől jönnek, valamelyik vendég hajó népe. Kezükben cédula, rajta egy matrózkocsma címe; a papírlapot odatartják akármelyik újságárus elé, s aztán a megadott jel nyomán elindulnak a sikátorok irányában.

A Ramblák mögött keskeny utcák vannak kevés látnivalóval, de sajátos élettel. Autó sem jár arra

sok, harminc év alatt alig változott a rosszul kövezett utcákon az élet. Keskeny, lefüggönyözött ablakú házakon itt-ott kis tábla: *Hotel* vagy *Habitaciones*, szobák. Lent az utcán bárok, kávéházak, cifra nevük van, bejáratuk ablakán táncosnő primitív figurája csak úgy festékkel odamázolva.

A vendéglőknek *tascas* a neve errefelé. Alacsony, gyengén világított helyiségek. A kirakatban tányéron a napi menü, gyakran bableves, benne kolbász, véreshurka vagy májjal készült *butifarra*. *Fabada* a neve ennek a bab és hús kombinációnak; katalánnak, idegennek egyformán kívánatos étel. Bent hosszú pult mellett magas székeken ülve falatoznak a polgárok, fejükön *boina*, az ellenző nélküli baszk sapka, előttük a tányér meg üvegben bor. Keveset költenek, jól étkeznek.

Estefelé a kávéházakból halk zene hallatszik meg elnyújtott andalúz ének. Mű cigánylányok szórakoztatják ott a kevés pénzű fiatalságot, matrózokat, impressziót gyűjtő idegent. Az Arco de Teatro utca fehér falain a szögletek, ívek fölött sápadt gázlángok égnek. A járókelő kihívó, felbátorító tekintetekkel találkozik. A hangulat olyan, mint egy film szcenáriumán, melynek címe «Mellékutca». Ez a város «kinai» negyede, a *Barrio Chino*, helyesebben, csak a maradványa. De még mindig csempészek és kalandvágyó gyanús népség tanyája. Szemét az utcán, trafikálás a keskeny lépcsőházak előtt, a balkonokról sűrű kikandikálások, időnkint portyázó rendőrőrszemek.

A Barrio Chino határa a kikötő felé az egykori *Arsenal*. Talán nem is annyira muníciórakt̀ár volt ez a hely, mint inkább a kereskedelmi flotta anyagszertára. A hatalmas csarnok teteje hiányzik, csak a kőből épült ívek maradtak meg épen. Úgy fekszik ott hosszan elnyúlva a különös rom, mint egy óriás bálna csontváza: gerinc és bordák.

Rajta túl van a Kolumbus-emlék és körülötte a gyorsfényképészek hagyományos helye. Mert az oszlopra belül fel lehet menni a Kolumbus cipőjéig és szétnézni a város tetői felett. Utána pedig meg lehet örökíteni valamelyik mesterrel vagy mesternővel — mert női fényképész is van ott — a feledhetetlen napot.

A szobor körül most a kövezet javítása folyik és a fényképészek pár négyzetméternyi területre vannak összezsúfolva. De helyüket nem hagyják el, mert a szobor oroszlánjai a fényképek kedvelt háttere. Úgy szorongnak most ott az oroszlánok lábánál, mint hajótöröttek a zátonyon. Várják a kikötő kószáló népét meg a visszaérkező matrózokat, akik a városnézés után rendszerint nem egyedül állnak a fényképész elé.

A Barrio Chino egy másik oldalán a lebontott városfalak helyén meg egykori árkában a barcelonai körút halad. Az utca hosszán harmadrendű kabarék és «Moulin Rouge». A környék a *Montmartre* meg a *Pigalle* szerény utánzata. A szórakozóhelyek homlokzatán óriás plakátok, rajtuk a parkettek művésznői ártatlan vagy kényszeredett mosollyal. A művésznők villamoson érkeznek a délutáni órákban

már a színpadra kikészítve, vörös parókájukban villogó diadém és ékek üveg gyémántokkal, szemhéjuk lila, arcukon cinóber. Ez a világjáró matrózok ízlése.

A közelben vendéglők tömegek kiszolgálására. Órájuk akkor érkezik el, mikor vasárnap délután a szomszédos városrészek népe ellepi a zenegépek bömbölő hangjától elárasztott környéket.

Csendes sziget ebben a negyedben a *San Pablo del Campo* tere. A X. században épült kis templomot kiszabadították a zóna rozoga házai közül és környékét sárga homokkal szórták fel. Oázis a motorkerékpárok és villamosok csengő-harsogó közelében.

Valamikor mező volt itt a városfalak tövében, így került a templom nevébe a *campo* szó. Kicsi az épület, mellette a hozzá méretezett oszlopos udvar. Román stílusban építették akkor, mikor még annyi követ használtak a falakra meg a boltozatra, hogy szinte megfeledkeztek az ablakokról. A nyílások nem is ablakok, hanem lőrésnek is keskeny rések meg kerek hajóablaknyi lyukak színes üveggel berakva. A falak csupaszon hagyott kövei csak nagyjából vannak kifaragva. Építési mód, amit a modern spanyol templom is kedvel.

Az udvar csak akkora, hogy néhány virágtő fér el rajta meg egy fiatal fa ágai nyúlnak a körben futó alacsony tető fölé.

Az alacsony oszlopok feje megkopott, alig vehető ki a virágdísz, amit ráfaragtak. A kapu oroszlánjai,

démonjai is elvesztették fenyegető tekintetüket; elsimultak vonásaik.

Homály, csend és mindenfelé a kis méretekkel együtt járó báj. Leülök a templom körül teremtett homokos térségen egy padra elnézni a San Pablo formáit, az apszisz cifráit, a kapuk véseteit. Valaki a szomszédban egyik balkonon gitározni kezd, egy kakas a szokatlan órában kukorít. Valami visszatér a hangok nyomán a múltból, a *campo*, a mező hangulata.

Mezei templom volt ez, ahová a nép kijött a városból, és el is tanyázott egy kicsit itt a zöldben.

Este lett, a közeli vurstli fényei kigyúltak. A pénztárak kis ablakai előtt sorban áll a közönség.

Mikor elvonulok, egy péküzlet kirakatában veszek észre egy fajta katalán kedvességet: itt a pék is felcsap képzőművésznek. A kirakatban nemcsak kenyér, császárzsemlye és ropogós perec van, hanem különleges zsemlyék is gyermekek részére: macska, nyúl, kacsa, csiga, sőt hattyú alakú sütemények. A hattyú nyakát külön sütik és tojással « beleforrasztják » a másik darabba. Micsoda gyönyörűség, mikor reggel a mama a babának a tejeskávé mellé nyulat, kutyust és más ehető játékszert szolgálhat fel!

A PETRITXOL UTCA ÉS EGYEBEK

Barcelona óvárosai őserdőt alkotnak. Két széles út — az egyik a Rambla — osztja őket pagonyokra,

de letérve róluk, vagy egyszerűen átvágva rajtuk egyik labirintusból a másikba jutunk. Nem egyformák, egyik népies, a másik előkelőbb, van megkopott és van gondozott, patinás, klasszikus. A «kínai» negyed fölötti városrész a szegényebbeké, a Ramblák innenső oldalán az arisztokrácia meg a vagyonos polgárság lakott. Elhagyott paloták meg a város legszebb templomai beszélnek a hajdani másfajta életről.

A tengerpart felőli széles útról térek be az egyik sikátorba csak úgy találomra. Hív a keskeny rés, mely két palota között torkollik a napos sétányba. Ablakok, balkonok rengetege van előttem, de nem láthatok a sor végére, mert ezek a három-négy méter széles utak nem nyílegyenesek, elhajlanak valamerre, ahol aztán más utcákkal találkozva tágasságot alkotnak.

Az utcák két oldalán magas, kemény vonalú dísztelen házak. A reggeli órákban még homály lappang a közökben, s ahol betör a nap, ott hosszan lehet kísérni a sugár útját. Fényképészek igyekeznek tettenérni az ilyen pillanatokat. Iskolába sietők gyerekek vagy munkahelyükre iparkodó emberek mennek a fellocsolt úttest fényes kövein. Néhol ívek kötik össze a házakat fent a magasban.

Egyébként még csend van az utcákon. A bormérő helyek hordai előtt nincs vendég; az andalúz mulató meg a kínai vendéglő zárva. Sárkányos cégére meg furcsa felírása sötét; vörösen vibráló fénye csak este lobog a gyér világítású környezetben.

De a falatozók már nyitva vannak, mert a barcelonai «fölöstök»-je nem feltétlenül kávé. Sűrűn állnak az emberek a tabernákban, ahol tojás, szalonna, kolbászféle a reggeli alapja, meg olajban sütött tengeri aprólék, mely ott készül szemük láttára a pult melletti gázlángra állított serpenyőben.

Egy alacsony bejárón vagy kapun zárt térre érek. Magas pálmák rajta, permetező kút a középen, padok a virágágyak között, árkádos paloták körösköriil. Napfény, nyugalom, csend. *Plaza Real* — olvasom a nevét a táblán. Valóban a király is jól érezhetné magát itt zajtól nem háborgatottan. A tér egyetlen bejárata kocsik számára a Ramblára nyílik. Akik a sokaságot ott megunták, ide vonulhatnak vissza.

Egy pillanatra még csábít a Rambla, és ott folytatom az utam a következő betérőig, melyen át visszatérek az öreg utcákra. Mögöttem marad a széles út zsibongása, és egy rézsút haladó közön át csendes kicsi térségre érek. Öreg, megfeketedett ház előtt vak ember ül. Kabátja hajtókájára tűzve viseli a napi sorsjegyszámok szalagját. Nem kiált, hiszen tudja, hogy itt alig megy át valaki. Egy-két asszony csupán, akik a szomszédos piacról jönnek. Betérnek a térre néző templom ajtaján; vesznek néha sorsjegyet is.

A tér látnivalója a templom, a *Santa María del Pino*, a Fenyves Madonna temploma. Miért hívják így? Talán ötszáz évvel ezelőtt, mikor épült, néhány fenyő állt a helyén, vagy előtte a kapu közelében.

Korom nélkül is megfeketedtek a kövei. Nem sok díszt raktak rá a katalánok. Mert ők azt így szeretik. Beszéljen maga a gót szerkezet, a szögletek, a pillérek, a felületek. Dísznek a kőrózsát vágták oda a homlokzatra; kívülről is látszik, hogy a színes üveglemezek «virítanak» belül, ha fény esik rájuk.

Bent sötétség meg kopottság, mely időről és használatról beszél. A templom padlózatán kőlapok, rajtuk évszámok, melyek messze vezetnek vissza a múltba.

Szétnézek a ma már szegényes templomban. Öreg falak, kicsorbult kövek, nyers, kovácsolt vasak, rácsok, fekete csillárok, húsz darab belőlük.

Világosság csak a színes üveglemezeken jut be, a kőrózsa kékes korongján.

Azt gondolom, egyedül vagyok, de a csendet beszéd töri meg, monológ. Egyik oldalkápolnában hatalmas felfeszített Krisztus. Egy nő térdel alatta, átöleli a lábát és beszél hozzá. A kora reneszánsz mesterei festették meg gyakran ezt a képet Magdolnával. Lehet, hogy én is ugyanannak a jelenetnek vagyok tanúja, de a Magdolna szőke vagy vörös haja most nincs kibomolva. Felöltőt visel és magassarkú cipőt, retikülje oda van téve a kereszt tövébe.

Közben jobban kivilágosodik a templom. Most láthatom, hogy a boltozat bordázata mennyire erőteljes. Mintha a templom csupán kőből épült váz volna, oszlopok és bordázat. A kitöltő közegnek alig jutott szerep. Néhány kő ki is hullt a boltozat erezetéből.

A templom teréről egy különös utca nyílik: *Calle Petritxol.* Csak gyalogjárók mehetnek rajta végig:

műemlék, vagy helyesebben a város egyik csecsebecséje.

A falakba majolikaképek vannak illesztve, melyek történetet adnak elő a legendás utcával kapcsolatban. Esküvő, múlt századi szalon, kecskefejés az utcán, szerenád, vak koldus, tudós úr és egyebek az utcai tárlat tárgyai.

A boltok nagyobbrészt cukrászdák, kisvendéglők, van műkereskedés és könyvesbolt is, mind mintaszerű ízléssel berendezve. Nem csodálkoznék, ha ebbe az utcába krinolinba öltözve lépnének be a hölgyek, és cilinderüket meglóbálva köszöntenék őket az urak.

Fent a balkonokon most kora tavasszal is virágok. Nyáron lugas keletkezik az utcaközön a járókelők feje fölött. Szeretném ismerni a Petritxol utca történetét. Kérdezném is az ajtajában álló könyvkereskedőt, de nem tudja megmondani. Petritxol legendás alak —, ez csupán a felelet.

A kicsempézett utcával párhuzamosan halad a Calle de Roca. Ez is titokzatos utca. A sarkon kőben kifaragva furcsa címer: disznófej, sonka, homár, sajt, flaskó. A hozzá való bodega azonban nincs sehol. A kövezet rossz, egy-két zugkocsma, «habitaciones»; az utca szürke, barátságtalan, népe nem bizalomkeltő, lámpái tejszínű üveggel borítva: hangulatvilágítás. Kísértetek utcája ez, mely a «kínai» negyed emlékét idézi fel.

Innen pár lépés, és ismét a Ramblán vagyok. A rávezető utca sarkán nagy majolika mozaikkép az

egykori városkapu helyén. Rajta a kapu, várfal, sétáló közönség, vásári sátrak.

Mögöttem a Calle Petritxol, előttem a Rambla virágkorzója. A porcelán fényében csillogó képet nézve nosztalgiát érzek a múlt iránt; a *gráciát* annyira kedvelő barcelonaiak — gondolom — megértenének.

A BARCELONAI GÓT NEGYED

A *Barrio Gótico* Barcelona szíve, de katalán barátaim nem sietnek velem oda megmutatni, rám hagyják, hogy fedezzem fel szépségét. Jobb így. Toronyiránt tartok feléje a szűk utcákon át, nem is fontos, hogy hol érem. Mikor még nem is számítok rá, helyben vagyok. Egy téren találom magam; szögletes, nyers vonalú, hatalmas alapfalakon emelkedő épület mögött a katedrális csipkés tornya, hátrébb két kisebb, lapos tetejű torony. Még egy negyedik, sőt ötödik torony is látszik. Egyelőre nem is tudok tájékozódni, hogy honnan nőnék ki, hová tartanak ezek a sima sokszögletű hasábok. Az egyik tetején katalán módra vasváz, rajta kis harang. Mindaz, ami hirtelen elém került, színek és anyag nélkül mutatkozik árnyképben a reggeli könnyű ködön át.

Lassan kezdem elemezni ezt a tömböt, a homlokzatot, a tornyokat, támasztópilléreket, tetőket, a dóm köré vagy hozzá épült részeket. Kemény és rideg ez a katalán gót, érdes, de őszinte. Rögtön érzékelteti, hogy nem a ráaggatott ékszer teszi a stílust. A mezitelen falak csupán megváltoztatott arányaikkal is

könnyedebbé válnak, mint a mindenütt zárt, kerek román-kori épületek.

Bent a templomban nem is homály, hanem sötétség fogad. Fent a magasban kisméretű ablakok foltjai jelzik a hajó méreteit, a kupola-dob magasságát. Lent gyertyák fénye világítja meg a kápolnák mélyét. Konduló jelzések, a kórus éneke, érkező, távozó emberek léptei érzékeltetik a távolságokat, amit a derengésben felmérni nem tudok. A lepantói Krisztus kápolnájában alig ég egy-két villanylámpa, de mire való volna több, mikor vagy kétszáz gyertya lángja lobog a kegyképek elé tett gyertyatartókban?

A sok fogadalmi lámpa közül az egyik valamikor Budavár 1686-os visszavétele emlékére égett volna, vagy talán még most is ég. Hát hogyne, amikor a spanyolok is részt vettek az ostromban nem is kis számban! De mi sem feledkeztünk meg róluk. Tanuja ennek a Buda régi várfalában elhelyezett emléktábla.

A Capilla Mayor-ba bezárt főoltár aranyos *retablo*ján kívül nincs semmi sem kivilágítva a templomban. De nem is volna értelme, mikor itt több az imádkozó ember, mint a turista, s az imádkozó ember *lát* reflektorok fénye nélkül is.

Nekem azonban a templomot úgy kell felfedeznem kápolnáról-kápolnára járva. Az pedig sok van, mert a nem kevés erőteljes támasztópillér mind kápolnát fog közre. Retablók, magányosan álló szobrok, képek, ereklyetartó ládák váltakoznak a ráccsal elzárt fülkék mögött.

A körbejárás után leülök a bejárat mögött egy szegletbe a lepantói kápolnával szemben. Sokan jön-

nek a templomba, nők, férfiak. A férfiak közt több a meglettje, mint a fiatalja. Az imént láttam a kápolnák *Virgen*-jeit. Amint a fiatal katalán nők elmennek előttem, eszembe jut, hogy minden ország maga szolgáltatja a modelleket a Madonna-képekhez. A katalán művésznek nem kell sokat keresnie, ha mintára van szüksége a Virgen képéhez.

Körüljárom a katedrálist, illetve járok abban a tömbben, amit a vele egykorú épületek alkotnak; hiszen a középkori Barcelona minden ékét iderakta a dómja köré, az egykori karthágói, majd római *Barcino* fellegvárának alapjaira. Nem tartok rendet, nem nézek fontosságot a séta alatt.

Megnézek mindent, de a katedrálist nem vesztem szem elől. Tetszenek a dísztelen, nem málladozó falak, pillérek, a sima tornyok, a mindenütt jelentkező szerkezetbeli szépség. A katalán nem érzelmes, nem szentimentális, nem barokk nép. A gót stílus későbbi *flamboyant* változata már nem fejezi ki a katalán lelkiséget.

A dóm udvara sűrű, tömött kert magasra nőtt pálmákkal és magnóliákkal. A fák koronáján és a magnólia virágos ágain keresztül a torony csipkedísze látszik. Innen nézve igazán szép, nem is a homlokzat felől. A kertben galambszárnyak suhogása és medencébe hulló víz csobogása hallatszik. Kis tóban nem hattyúk, hanen libák lubickolnak. Nem értem a tó lakóinak megválasztását. De ezen a helyen is római vár volt. Talán ezzel magyarázható a ludak jelenléte.

A püspöki palota kapuja nyitva van. Gót ablakok, kívülről épített lépcsősor vezet fel az emeletre. Az udvar közepén fehér Madonna-szobor piros hortenziák között. Körülötte négy vaskandeláber közé pergola kifeszítve. Az udvaron csend, hangulat, ünnepélyesség. A falnak támasztva látok egy motorkerékpárt: szeplő a makulátlan környezetben.

Az *arcediano*, azaz a középkori bíráskodó kanonok palotáján eredeti a levélszekrény márványból meg bronzból: a nyílás fölött postagalambok szállnak, a résbe pedig egy teknősbéka igyekszik bejutni. Mit szól ehhez a szimbólumhoz a mai posta?

A városháza udvarára is benézek. Micsoda karcsú oszlopok tartják a külső feljáró fölé épített mennyezetet! Filigrán gót ékszerészmű az udvar. Műemlék, melyet ma is hivatali szolgálatra használnak úgy, mint félezer évvel ezelőtt.

Ha az előbbi részletekre csak egy pillantást vetettem, hosszan állok a katedrális másik oldalán, ahol ez egykori királyi palota, az aragón levéltár és az Aqueda-kápolna alkotnak zárt teret. Sehol semmi dísz ezeken a falakon, melyek olyan csupaszon merednek fel előttem, mint a Pireneusok szirtjei. A falakon csupán ablaknyílások, meg a trónterem fölött egy magasabb épületrész, galambdúc a formája, de mintha kőszáli sasoknak építették volna. Az egész tér emlékeztet a mai épületekre is, de időtlenséget vagy idő fölöttiséget fejez ki; nem vasbetonból épült ötven esztendőre. Csengő kemény kővel van kirakva az udvar, kemény kőből a falak: visszhangzik itt minden lépés.

Lélekben már hangolva vagyok, mikor belépek a Federico Marés-múzeumba, melyet szerencsés ötletből itt helyeztek el a gót negyedben. A múzeum egyik részében a román-gót századok Madonnái és feszületei vannak összegyűjtve. Szép a múzeum: a termek, a tárgyak elhelyezése és maga az anyag. Itt vannak színezett és gyakran már szúette fában a későbbi spanyol Virgenek elődei. Karjukon a Kisded; jobbjukban almát, szőlőt, fenyőtobozt, gránátalmát, madarat tartanak. Egyik szoptat. Nem nagyok ezek a szobrok, nem is lágyak a vonásaik. Minimális anatómiai tudás, de biztos hit és elképzelés vezette a vésőt vagy a színező kezet.

A falakon feszületek. Némelyik Krisztus fájdalmas sóhajra nyitja ajkát, a másik szelíden szendereg a kereszten. Vannak a keresztről lehajló Krisztusok is, mintha kinyújtott karjukkal keresnének vagy várnának valakit, hogy magukhoz öleljék.

A fiatal spanyol művésznemzedék ide jár ráhangolódást keresni.

Egyik este visszatértem a gót negyed környékére. Ünnepnap volt, a tömb ki volt világítva, mint egy kiállítási tárgy. A rejtett reflektorok fényüket a falakra meg a tornyokra vetették. A Via Layetana peremén álltam, ahonnan le lehet látni a kiásott római falakra, melyekre a Capilla Aqueda épült. Előttem volt minden, ami a hely varázsához tartozik: a vörhenyes falak, a sok kemény szeglet. A tűző fény behatolt az ablakok nyílásaiba, a kiásott falak bol-

tozata meg a nagy torony apró virágdíszei közé. Nem maradt titokban vagy rejtve semmi.

Túlságosan kirakatba került a múlt ebben a színpadi világításban. Jobban tetszett nekem a másik kép a ködös reggelen, mikor elmosódottan a «múltból» lépett elém a hely, ahol az ősi *Barcino* élete kezdődött, és amit a későbbi Barcelona is megőrzött a város szívének.

SARDANA

Estére táncot hirdettek a városháza terére. A *sardana*-t fogják táncolni, a katalánok kedvelt táncát. Nekik ez az, ami nekünk a csárdás, vagy az osztrákoknak a keringő: egy nép lelke nyilatkozik meg benne.

Úgy látom, én vagyok az első, akit a tánc hozott a térre. A városháza kapujában a díszruhás portás hivatalból van itt, a sarkon a szolgálatot tevő rendőr szintén. Aki még a téren megjelenik, csak éppen áthalad rajta.

De áll már a fal mellett a kis emelvény a zenészek részére. Fölötte krétával táblára írva a műsor darabjai. Mert a katalánok nemzeti táncának éppúgy megvannak a változatai, mint a csárdásnak. *Sardana* és *csárdás;* hogy hasonlít egymáshoz így papiroson vagy kimondva ez a két szó, pedig ha van különbség tánc és tánc között, akkor a sardana meg a csárdás valóban két népet, két vérmérsékletet, két világot jelent.

Míg az előkészületek tartanak, szétnézek. Egy étterem-kávéház van a sarkon éppen a zenészállás szomszédságában. A bejárat körül az ablakokban színes fényképek: *sugerencias* — ajánlott ételek. Az éttermi csendéleteken csábító összeállításban láthatók a fogások: hal, karaj, sonka, tojás, felvágottak, húsételek különféle körítéssel. Egy-egy ilyen tányér ára harminc peseta, elég is lehet vacsorára. Az asztalhoz leülő vendég csak a fogás számát mondja a pincérnek. Művésznép a katalán és gyakorlati érzékű.

Egy benyíló utcában egyszerű népi *cafetería*. A helyiség nagy, vagy ötven asztal körül ülnek a katalánok. Minden asztal elfoglalva, dominó vagy kártyajáték folyik. És mind dohányoznak. Áll a füst a helyiségben, alig látszik a *barman* mögött az üvegkiállítás, a likőrök meg a konyak márkák sorozata. *Manet* ecsetje és látásmódja tudná rögzíteni ezt a képet.

A vendégek fején boina, kikerekedett képű típusok, öregecskék.

Közben a téren gyülekeztek, akik részt akartak venni a táncban. Egyszerű közönség volt ez a csoport, nem artisták, akik bemutatót rendeznek és számokat adnak elő. A fiatalabbja cipőt váltott; fehér vászon lábbelit húztak, a kenderrost talpú *alpargata*-t, melynek hosszú zsinórját bokájuk fölött átkötötték. Aztán kergetőztek a téren, amíg az idő elérkezett.

A zenészek is elfoglalták helyüket a pódiumon. Környékbeliek voltak, urak, polgárok vegyest. Tizen-

egyet számoltam meg, ez a banda hivatalos létszáma. Kezükben trombita meg fafuvók. Én főleg azt az öregurat figyelem, akinek a kezében egy kétaraszнyi tárogatóféle van meg egy bombonos doboz nagyságú dob függ a válláról. Ő a zenekar főszemélye, míg a rikoltó sípot fújja, jobbjával a kis dobot ütögeti. Társai a kíséretet meg a színt szolgáltatják.

Már játszanak is, és észre sem veszem, megindul a tánc. Először két-három kör alakul, aztán nyolc-tíz. Táncol az egész tér. Az összefogódzó körökben öreg és fiatal egyformán látható. Ar öregje hatvan-hetven éves, a legkisebb három esztendős.

A táncolók körei nem mozdulnak, nem keringenek. Karjukat felemelve vagy leengedve tartják, de fontosabb a láb játéka. A zene diktálta változatokban van «lassú», «lépős», «ugrós», vagy az ő szavaikkal *curts* és *llargs*, rövid és hosszú. Az öregek meggondoltan, a fiatalok rugalmasan járják a táncot. Hullámzik a tér, ahogy elmelkednek a karok, vagy ritmikusan ugranak a körök. Komolyság vagy akár áhítat ül az arcokon. Mindenki vigyáz és összeszedett lélekkel van jelen; voltaképpen számolnak, mert az egyszerűnek látszó körtánc alapja a fegyelem és számolás, matematika. Ritkán fordul elő, hogy valakinek egyéni lendülete összezavarja a közösség játékát, mert a katalán egy mondás szerint előbb veszítheti el a vagyonát, mint az önuralmát.

Megilletődve nézem őket, mert a *sardana* a katalán közösség tánca. Aki itt van a téren, vagy csak erre téved, ha kedve tartja, odalép egy táncoló csoporthoz és beáll nyolcadiknak vagy tizediknek a

körbe. Nem utasítják vissza, otthon van közöttük, mint a pillanatra alakult család egyik tagja.

Most a zene hirtelen elhallgat. Felbomlanak a csoportok. Terefere hangzik, szalonná válik a tér.

Aztán újra kezdődik a tánc és még néhányszor megismétlődik. Egy úr magyarázza el nekem a *sardana* figuráit, matematikai alapjait. De számomra ennél érdekesebb volt a közönség magatartása. Fegyelmezett, jólnevelt személyek voltak. A fiatalok is. Hejehujázás, kiáltozás nem volt. Társadalmi különbségnek nyoma se látszott. Mind úgy viselkedtek, mintha ismernék egymást már régen, mintha egyetlen családnak volnának a tagjai. Én úgy láttam, hogy mindnyájan úriemberek voltak a szó etikai értelmében; ők talán azt mondanák: katalánok.

SANTA MARIA DEL MAR

Szép neve van ennek a régi-régi templomnak: Tenger Madonnája. Az utca neve is kedvesen hangzik, melyen feléje közeledem: Platería, ötvösök utcája. Így volt valamikor, de ma már csak szegényes boltokat találok benne, szatócsokat, italméréseket meg péket a szokásos macska, nyúl, hattyú alakú zsemlyékkel a kirakatban. A templom nagy napjai is elmúltak, felégették a belsejét a polgárháború alatt. Oltárai, kincsei nagyrészt odavesztek, még ma is látszanak belül a máglyák pusztításai.

De külsejének eredeti bája sértetlen. Két vékony, hengeres tornya felül három sorban van áttörve

keskeny ablakokkal, és a tornyok nem kősüveget viselnek, hanem katalán hagyomány szerint kovácsolt vaskoronát. Homlokzatának hatalmas kőrózsája franciás. Küllőinek elágazásai mint eloszló lángok töltik be a kerek nyílást. Egyebekben az egész épület híven őrzi a katalán gót egyszerű, kemény vonalait. Támasztópilléreit, szögleteket kedvelő felületeit mintha a mai építészek előfutárai tervezték volna.

Nemességét nem nehéz felismerni. Egy utcai piktor éppen festi a homlokzatot itt előttem. Rajta lesz a képen a rózsa, a bejárat íve a megmaradt kevés szenttel, az egyik torony, meg egy kút oldala is, melyre valami címer van rávésve. A mester aztán egyik sarki tárlaton fogja kiállítani művét. A Ramblán, vagy ahol neki való műértő közönség szokott sétálni. Egyébként tüneményes gyorsasággal dolgozik; kibicei is vannak, akik szakértő pillantásokat vetnek hol a képre, hol a templomra.

Fordulok egyet a környéken, aztán én is megállok a piktor közelében és jegyezgetni kezdek. Beszélgetünk is. Először a képről, amit fest, aztán egyébről. Biztos kliensei vannak, ötszáz-hatszáz pesetát fizetnek egy-egy képért. Belenéz a jegyzőblokkomba, mert azt hiszi, hogy én is rajzolok, s innen ered érdeklődésem a munkája iránt. Mikor azt mondom, hogy én csak szavakkal tudok festeni, ráhagyja, hogy az is jó. S tréfásan felhívja a figyelmem az egyik kocsma cégérére, amelyen egy atyafi asturiai szokás szerint a feje fölé emelt üvegből csorgatja az almabort a másik kezével mélyen tar-

tott pohárba. Érdemes ezt is feljegyezni — mondja — egy rivális művész munkája. Később meg is találom a cégtáblát. Hát a pompei festők leggyengébbje is előbbre volt technikában, mint ez a külvárosi «michelangelo»!

Festő barátom a Santa Maria del Mar utcáira specializálta magát. A negyed tele van alig két lépés széles sikátorokkal, melyekben örök a homály; parányi terek, boltozatok, pár méteres homlokzatok, öreg bejáratok a témái, de a képen lehetőleg rajta van valami a templomból, ha más nem, egy torony, egy sarok, egy vízhányó sárkány előrenyúló nyaka.

A Santa Maria del Mar valamikor szemefénye volt Barcelonának, de ma ütött-kopott utcák hálózatába van beszorítva. Van azonban egy a szűk utcák között, melyen végigmenni másfajta élményt jelent, mint a szomszédos sikátorokon, ahol még besötétedés után is késnek a lámpagyújtással.

A *Via Moncada* kis paloták utcája volt. A nyitott kapukon pompás udvarokra látok be; külső lépcső vezet az emeletre, gótikus ablakok a homlokzatokon; fent a tető alatt nyitott loggia. A kapukon még ma is látható a magasan elhelyezett bronz vagy vas kopogtató, hogy a ház lóháton hazaérkező ura kényelmesen elérje.

Egyik házon *zelosia*-t is látok, kidudorodó sűrű farácsos ablakot, ahonnan valamikor a házas nők figyelhették az utca életét; kíváncsiskodhattak, de maguk rejtve maradtak idegen tekintetek elől.

Itt van az aggok háza is. Nem rideg «szegényház», takaros palota. Kovácsolt vasrácsa nyitva van, s

ahogy a kapualja faberakásos mennyezetét nézegetem, be is invitál a ház egyik lakója, hogy nézzem meg lakásukat. Barcelonában érdemes elaggottnak lenni, műemléknek számító palotában lakhatik a beutalt, és nem is akárhol, hanem a Picasso-múzeum tőszomszédságában.

Egyik ház bejárata mindössze egy jó lépés széles, mögötte már a lépcső kezdődik. Tengely körül csavarodva kanyarodnak fel a fokok a négy emeletre. Minden emeleten egyetlen ablak az utcára, meg egy tenyérnyi világító nyílás a csigalépcső számára. Itt aztán nem mehetnek el «köszönés nélkül» egymás mellett a lakók, haragosnak lenni meg éppen kellemetlen.

Az utca stílusosan kis kápolnában végződik. Magas rács zárja el a bejáratot, előtte a mindenütt jelenlévő vak sorsjegyárus.

Bodegák is vannak a közelben, de ezek nem olyanok, mint a «kínai» negyed alacsony, alig világított helyiségei. Magasak, mert a hordók két-három sorban állnak bennük. Az ajtó közelében minden található, ami borkorcsolyának számít Barcelonában.

PICASSO-MÚZEUM

Mikor a Moncada utca egy kis palotáján megpillantottam a táblát: *Museo Picasso*, már későre járt az idő ahhoz, hogy bemenjek. Másnapra szántam a látogatást. Este említettem is házigazdáimnak a közeli programot. «Hát maga még azt is megnézi?»

— volt a válasz. Nem is tiltakoztam a majdnem szemrehányó kérdésre, mert nem tudtam volna nagyon megmondani, hogy miért vonz a divatos név. Nem tartozom a Picasso imádók közé, akik gyakran csupán a divatnak hódolva tömjéneznek a «zseni» előtt meg nem emésztett frázisokat ismételgetve. Maga Picasso is egy nemrég elhangzott nyilatkozatában mondja, hogy majd húsz év múlva fogják őt igazán elismerni. Én magam úgy vagyok vele, mint egyes modern versekkel, melyek különös, gonddal, verejtékkel összeállított meglepő szóhalmazok. Kétszeri-háromszori olvasásra világosodik ki bennük a vers; néha egy szókép, egy jó helyre tett szó szépsége is megcsillan. De maga a «vers» nem arra való, hogy megjegyezzem, hogy megtanuljam, hogy tünődjek rajta. Egyszerűen bosszant, vagy arra jó, hogy elfelejtsem, vagy csak valami izgató, de határozatlan emlék marad belőle.

Picassóval szemben többé-kevésbé mindnyájan tájékozatlanok vagyunk. A lexikonok is, a könyvek is. Mikor Picassóhoz érnek, egyszerre műhelynyelven kezdenek beszélni, mint a doktorok a klinikán egymás közt. Mintha a Picasso ügye csak kevesek ügye volna, vagy mintha a festőmesterség technikájában mindnyájan szakemberek volnánk. Hogy Picasso a «síkokat lefejti a formákról», meg hogy későbbi képein a síkok «frontálisan rendeződnek», nem sokat segítenek azon, aki a festőtől *képeket* és nem viviszekciós ábrákat vár. Ne feledjük azonban, hogy a klinikai ábrák, melyek megnyitják az emberi szervezetet, többet mondanak a felnövekvő or-

vosnemzedéknek, mint egy fényképkiállítás legsikerültebb darabjai. Picassónak is reklámot nem a közönség csinál, hanem maguk az érdekelt szakemberek, a festők. — *Szakember*-t ez esetben nem véletlenül írtam a szokásosabb *művész* helyett.

No, de menjünk be a múzeumba, mely egy régi palota teljesen korszerűsített termeiben rendezkedett be. Első kérdésem az őrhöz — három is akad mindjárt a pénztár körül —, hogy látogatják-e sokan a múzeumot. «Igen» — szól a válasz. Nos hát egészen tizenegy óráig egyedül jártam a termeket, akkor jelent meg két hölgy, akik valószínűleg csak betévedtek, de hamarosan el is távoztak. Nyilván egyebet vártak; ebben a képtárban nem is volt alkalmuk sokszor mondani: «Qué bonito es!» — milyen szép!

Először néhány rajz előtt állok meg. Az egyik: *Nő profilban*. De a nőnek még profilban is három óriás szeme van. Dante három köre jut eszembe a *Paradiso*-ból; ott egyik kör a másikat fedi, de itt a három szem csak kissé.

Aztán műhelytanulmányok következnek, ugyanannak a témának több változatban való feldolgozása. Felbomlanak a hagyományos formák, eltolódnak helyükből a szemek, a fül, az ajak; látszólag értelmetlen vonalak lépnek be a térbe. De az arc éle mégis bájos marad, a modell nem válik torzzá, szörnnyé vagy feldarabolt hullává.

A látogatás ezen a ponton kezd érdekessé válni. Közelről kezdem vizsgálni a képeket, a dolgozás

technikáját figyelve. «Hevenyészve» odarántott vanalak kiszámítottsággal, tervszerűen töltik ki a teret. Eszembe jutnak egy római magyar művész szavai — Picasso nagy tisztelője —, aki szerint a festő feladata érdekes felületeket teremteni, s ha a «kép» ezen kívül ábrázol is valamit, az sem baj. Hát ezek az érdekes «felületek», melyek Picasso műhelyéből kerülnek ki, már jó félszázada izgatják a festőnemzedékeket. Vannak, akik csak az absztrakt felületnél maradnak, vannak, akiknél a vonalak és felületek újra formákba rendeződnek.

Picasso is vissza-visszatér a «normális», ha nem is a hagyományos látásmódhoz és ábrázoláshoz. Épp egy ilyen kartonjához érek: a *Gyöngytyúk*. Páratlan kifejező erővel áll előttünk az állat. Akár távolról figyelem, akár közelről nézem, vagy csupán a művész rajzoló módszerét vizsgálom, megragad a kép. Pedig nincs rajta semmi más, csak maga az állat, még háttér sincs mögötte. Csupán egy természetrajzi ábra, egy madár, mely a jelen esetben «gyöngytyúkabb» minden más előtte élt társánál.

Egy másik kép: *Pásztorsípon játszó faun*. Ecsettel készült tusvázlat, a természet és a művészet nagyszerű találkozása. Nincsenek itt a teremben a téma változatai, de maga a befejezett kép is csak gyorskezű friss vázlat, tíz perc munkája. Jobb azonban nem is lehetne. A faun önmagának játszik, a művész talán egy bokor mögül leste meg egy óvatlan pillanatban. Az ecset pompásan rakta fel a koponyára a szőrös hajzatot; a lapos homlok alatt félig lehunyt szem. A zene emberi vonásokat vará-

zsol a félállati arcra. Nem is vesszük észre, hogy szarva is van, és hogy patáival tartja a sípot.

A másik, a rejtélyes, nyugtalanító Picassóval találkozom ismét, mikor a titkárának képmására nézek. Szeme és szemüvege állása szerint az arc balra néz, de szája és orra a jobb oldalon van. A fodros, doktorkalapos úr zavarba hozza az embert, nem tudja, melyik oldalról mutatkozzék be neki.

Picasso vázlatai alatt járva Hieronymus Boschra is gondolok. A németalföldi festő torzszülöttekkel és álombeli rémekkel rakta tele tábláit; képei keretén át egy másfajta világba vetünk pillantást. Picasso szerint pedig mintha magunk volnánk a ferde szemű, csőorrú, csipkézett szájú, harang fülű szörnyek, — ha művész szeme néz ránk. Kellemetlen.

A barcelonai Piccaso-múzeumnak van egy elkülönített kamrája is. Egyetlen kép van benne, az *Arlequín.* A mű nem képviseli a mester forradalmi törekvéseit. Picasso gyorsan, könnyedén festi a képet, mintha egyetlen *lucidum intervallum* tartama alatt akarná befejezni a «normális» művet. A tarkaruhás bohóc — tompított eperpiros és mályvazöld színek — magányosan jelenik meg előttünk, mikor a közönség nem látja. Arca nincs kifestve, sapkája is a kezében. Míg a festőnek modellt áll, mélázik, magánügyeivel foglalkozik. Egy odahúzott függöny élénk, friss színe az egyetlen erősebb tónus a képen. A szerencsés Picasso-mű címe ez is lehetne: Az élet nemcsak komédia.

A termekben ki-be járva vissza-visszatérek az Arlequín-hez, és arra gondolok, hogy létezik egy

örök művészi szépségideál, amelynek mindnyájan hódolunk, a művészek is, a közönség is — és Picasso is.

KATALÁN ÖTVÖSÖK

Ismerem őket már régen, első benyomásom is az volt, hogy eredetiek, bátrak, nem profán szelleműek, megmaradtad a forrásnál, a misztérium szolgálatánál. Az egyházi ötvösökről beszélek.

Három-négy nevesebb mester műhelyét és raktárát látogatom meg. Nem raktárt, hanem kincstárat kellene mondanom, mert szemkápráztató a látvány, ahogy a vitrinek előtt elmegyek.

A katakombák és őskeresztény bazilikák környezete és szelleme ihlette azokat, akik ezeket a kelyheket, feszületeket, ereklyetartókat, zománcképeket, pásztorbotokat tervezték. Az ősegyház egyszerűsége és ízlése éled újjá a «modern» darabokon. Lehántották magukról a gót, reneszánsz, barokk díszt. Zománc, fényezés, bevésés, «filigrán» rárakás, esetleg színes ékkő a dísz rajtuk. Anyagban, formában néha meglepőek, de az apostolok és az ősegyház atyáinak kezében inkább el tudjuk őket képzelni, mint a közeli századok túldíszített, nem ékített, csak cifrázott liturgikus tárgyait.

A kehely formáját a pohár vagy kupa mérete jellegzi. Ez mindig nagyobb, mint a közelmúltban volt, következésképp a kehely alacsony, nem áll oszlopszerű lábon, mint a reneszánsz és barokk kehely, melynek kupája virágkehellyé zsugorodott, mintha

a talapzatból kinyúló arany száron hajtott volna ki.

Az anyag ma már nem feltétlenül arany vagy ezüst; fekete, sötét színt kaphat még az ezüst is. A kelyhek zománcba öltöznek, piros, zöldes, kékes vagy futtatott, színjátszó a felület. Sima, fehér elefántcsont kelyhet is találok, meg aminek a külseje kék, lapis lazuli.

Ó, ilyesféle lehetett a Grál is, mint ezek a darabok, melyek Sunyer mester vitrinjeiben csillognak előttem!

És a pásztorbotok újra pásztorbottá változtak. Görbületük nincs beépítve gót tornyocskákkal, szobrokkal, barokk csoportokkal és reneszánsz növényzettel. A bot egyszerű befelé hajló kampó ezüstből vagy elefántcsontból. — A feszületeken a *corpus* talán csak bele van vésve az anyagba, vagy a véset árka zománccal van kitöltve. Visszatér valamiképp a középkori kereszt típusa, melyet Giotto és társai festettek fára a toscanai meg umbriai templomok és kolostorok részére.

Fegyelmezett, nemes művészet ez, mely cicoma nélkül a misztériumról beszél, és csakis ezen a nyelven beszélhet róla, ha nem akar deklamálni és nem akarja dagályba süllyeszteni a lényeget.

A tárgyak között vannak egyéniesebb alkotások is. Látok egy szentségmutatót, mely semmi egyéb, mint egy ezüst ág. Az ág kilombosodik, levelei aranyból vannak és színes ékkövek rajtuk a virágok. Elnézem sokáig ezt a nem liturgikus, de szerencsés, egyéni áhítat sugalmazta megoldást. Úgy hat, mintha a Mózes csipkebokráról vágták volna le.

A barcelonai iparművészeti iskolának — *Escuela Massana* — kétezer növendéke van. Az intézetet a város tartja fenn, helye egy XV. századi gót-reneszánsz palota, a régi Hospital de la Santa Cruz. Nem túlságos luxus ez az egyetemszerű intézmény egy városban, amely nem is főváros? A katalánnak elsőrendű igénye a *szép*, ami nem szolgál másra, csak hogy a környezetet emelje, a szemen át tegye kellemessé az életet. Ezért tartja fontosnak, hogy legyenek feles számban is iparművészei: ékszerészek, ötvösök, mozaikrakók, zománcfestők, vasat vagy bronzot formáló kovácsok, fafaragók, szobrászok és brokátszövők. A nevesebb cégek műhelyeiben dolgozó művészek — köztük sok nő — innen kerülnek ki, és később a kiválóbbja mint oktató tér ide vissza a hagyományokat fenntartani és tovább fejleszteni.

A nagy intézet látogatása után, ahol fiatalok százai készülnek arra, hogy életüket «haszontalan» holmik készítésével és tervezésével töltsék (*arte suntuaria*), Capdevila mester műhelyébe kerülök; ő szintén tanára a Massana-nak.

Különös tárgyak kerülnek itt kezembe: arasznyi aragón famozsarak, oldalukon keresztény motívumok bevésve népies művészettel. Ma már ritkaságok, valamikor konyhai tárgyak voltak, fokhagymát törtek bennük. Most rendbehozzák őket, belsejükbe arany bélés kerül, és kész az «ókeresztény» kehely. Száz vagy kétszáz évvel ezelőtt téli estéken az aragón legény vagy a vásárokra dolgozó barkácsoló ember egyetlen darabból faragta ki a

primitív mesterművet. — A kehellyé változott mozsarak mellett hatalmas kupájú példányokat látok, borításuk telt színű japán lakk, melybe összezúzott tojáshéj rajzol szeszélyes mozaikot.

A műhely egyéni ízlést is kiszolgál. Egyik kehely pohara piros, égetett agyag. Így kívánta a darab rendelője. Sokan a háborús évekre, a börtönben, internálótáborban eltöltött időre való emlékezésül maguk tervezik a kelyhüket. A forma pohár alacsony talpon vagy talp nélkül, oldalán egyszerű rajz, mit néha maga a rendelő készít. A műhely alig igazít rajta valamit, csak ezüstbe mélyeszti és piros vagy fekete lakkal tölti ki.

Az uralkodó felfogás szerint az anyagnak nem kell feltétlenül drága vagy éppen luxus holminak lennie. A katakombák világa még nem ismerte a pompát, és az elmúlt évtizedek is megtanítottak arra, hogy a misztérium hű szolgálata a fontos és nem a külső ragyogás.

Akadnak hibák is az elgondolásban. Látok az egyik cég kirakatában egy szentségmutatót. Túlságosan modern és túlságosan egyszerű akar lenni. A barokk idők ötvösei néha adoráló angyalokat raktak a szentségmutató sugaraira. Ezen a példányon is van két «leegyszerűsített» angyal, de én csak két bumerangot látok, meg hogy a tér jobban ki legyen töltve, két golfütő is került a gyéren mutatkozó sugarakra. — A tervezés értelmetlen: nincs benne sem liturgia, sem esztétika. Vevő sem jelentkezik rá.

Spanyolországban megszűnt az az idő, mikor a templomok minden liturgikus tárgyat készen szerettek venni a kegytárgyüzletekben. Az új templomok igyekeznek eredeti darabokhoz hozzájutni: iparművészeknek adnak megbízást. Különösen a szerzetesrendek vagy éppen a tanítórendek kápolnáiban lehet néha becses holmira bukkanni. Olykor nagyobb gyönyörűség betérni egy ilyen új templomba, mint az útikönyv ajánlotta helyekre. Lesz a szerénynek látszó templomban néhány jó színes ablak, eredeti felfogású keresztút, zománcképes szentségházajtó vagy domború mozaikkép az oltár fölött, mely «harmincötezer darabból áll».

A gazdag katalán egyházművészet mögött hagyomány van: a liturgia nemzedékről-nemzedékre öröklődő tisztelete. Nevelve vannak rá a hívek gyermekkoruktól fogva. A piaristák pl. csupán Barcelonában öt népes kollégiumukkal és egy plébániával nemcsak az ifjúság tanítását és általános nevelését tartják kézben, hanem különös gondjuk a liturgia szeretetére való nevelés. Templomaik külsőben és felszerelésben is mintaszerűek. A miseruhák, a liturgikus szolgálathoz tartozó vászonneműk, a kelyhek, oltárok, képek, szobrok gondosan kerülik a gyári sablont, mintha ízléses kiállításukkal is azt akarnák sugalmazni, hogy aminek szolgálatában állnak, friss, időszerű, nekünk való, nem idejét múlt dolog. A San Antón kollégium templom-kápolnája liturgikus elgondolásával lep meg. A Sarriá-i iskolapalota kápolnája királyi kastély temploma lehetne.

Látva az iskolai igényeket messze meghaladó szolíd pompát, felmerül a szemlélőben a kérdés: vajon hány év alatt böjtölik le ezek a szerzetesek a templomaik költségeit?

SAGRADA FAMILIA

Barcelona felé közeledve feltűnik az utasnak a négy különös torony. Van, akit a szivarra emlékeztet a jelenség, mások torpedót emlegetnek. Tanyai magyar azonban egyszerűen így adná fel a kérdést: «Mi az a négy óriási kukoricacsutka ott a város szélén?» A tornyokon valóban sok vízszintes bevágás, levegőző nyílás van: magasra nyúlt galambdúcok.

Amit látunk, a *Sagrada Familia*, a Szent Családtemplom négy elkészült tornya, Antonio Gaudí befejezetlen műve, Barcelona legismertebb és legeredetibb épülete. A semmi mással össze nem téveszthető «rom» a város jelképe lett szerte a világon. Egymagában is elég propaganda képnek, mely mágnesként vonzza a katalánok fővárosába az idegent. Az 1910-es évek elején a *Zászlónk*-ban láttam először a Sagrada Familia tornyait. Sokáig néztem, emlékezetembe vésték, soha el nem felejtettem őket; most is rajtuk van a szemem, amíg a házak el nem takarják a környezetből kiemelkedő négy ujjat.

Gaudí úgy kezelte a követ, mint előtte senki más. Ahogy a gyermekek építenek homokból, ő úgy alakította a követ, lágyan, puhán, agyagszerűen, és a felületet még ezernyi részlettel is telerakta.

Nem készült el, csak a templom tizedrészével. Így, ahogy van, rom meg nem határozható időből, mintha történeti koron és történeti stílusokon kívül álló pillanatban született volna.

Amit mi látunk, a templom egyik oldalhomlokzata. Egy nagy oltári *retablo*, ahol fülkék, barlangnyílások szobrai és szoborcsoportjai adják elő a Szent Szűz történetét. A kapu hármas oromzata és maga a fal több emelet magasságig nyújtanak teret a szobrásznak elbeszélésre. Aztán a tornyok rengetege következik, végül legfelül, ahol a keresztek vannak, színes majolika- és mozaikfelületek csillognak. Soha meg nem kopnak, fényüket soha nem vesztik.

Három ilyen homlokzata lett volna a templomnak. A sok torony az apostolokat, az evangélistákat jelképezte volna, meg a Madonnát és az Üdvözítőt, egyre növekvő magassággal. Mi néhány «apostolt» látunk az elkészült részen. A Krisztust jelképező torony a kupola folytatása lett volna százötven méter magasra emelkedve a város fölé.

Mikor a templom épülni kezdett, a szecesszió uralkodott Európában. Gaudí ismerte, de eredetibb egyéniség volt, mintsem utánozta volna. A Sagrada Familia stílusát nem is lehet egyetlen szóval meghatározni. Vannak benne gót elemek, román hagyományok, spanyol platereszk emlékek, de vannak ott a homlokzaton ferdén épített oszlopok is, és feltűnő a kő anyagának lágy formákba való törése vagy inkább modellálása, mintha a templom mintája először agyagból készült volna el, vagy mintha az

idő már kimarta, simára egyengette volna az egyébként fél-érdesen hagyott követ.

Tíz perces szemlélet, elemzés, figyelés kell hozzá, hogy a templommal megbarátkozzunk és benyomásainkat összefoglalhassuk valahogy így: katalán művészi bátorság, nagyvonalúság — *Gaudí.*

A mű egyszeri, ismételni nem lehet. Gaudí tehetsége a Sagrada Familia-ban stílust teremtett, de csak önmaga számára. A nyomában járás csak modorosságot eredményezne. A kivitelezés is mindig drága s csak lassú munka eredménye lehetne.

A Gaudí temploma azok közé a művek közé tartozik, melyek társtalanul, el nem mosódottan maradnak meg emlékezetünkben. Csak azok mondhatnák, hogy «mintha láttam volna valami hasonlót», akik India templomai előtt álltak már.

Az *Inferno* ihlette az építészt, meg a természet, mely Mallorca körül formálja a sziklákat és kimosott szirtekből teremt olyan homlokzatokat, mint a Gaudí műve itt Barcelona egyik terén.

A templom anyaga a montserrati sárgás rózsaszín terméskő; idővel érik, mint a tajték, de nem mállik, megőrzi jól a belevésett formákat, jegyeket.

Gaudí a dóm-építő századok szellemében hosszú időre tervezte művét, és súlyos örökséget hagyott városára, mert a munkát csak az eredeti technikával kőről-kőre haladva lehet folytatni. Cement és vas itt nem sokat segítenek, Gaudí művének nem szabad «hazudnia».

Állok a templom belső térségében, folyik a munka a megmaradt kevés vázlat alapján. Nehéz vállalko-

zás, mert a modell a polgárháború alatt elpusztult, s mérnöknek, munkásnak nem *befejezni* kell a művet, hanem a kezdetet kell befejezéshez vinni. Megálmodni az ezer meg ezer részletet, mellyel Gaudí a kapukat be akarta népesíteni, rávésni a kövekre az ő különös betűit, jeleit, szimbólumait. Aztán fel kell húzni a még hiányzó tucatnyi tornyot, és végül be kell rendezni a templom belsejét, mely magasabb lesz, mint amilyen hosszú, vagy széles.

Kitől fogják kölcsönözni Gaudí kedélyét és fantáziáját, mely olyan sokat tanult a természettől, a növényektől és az évmilliók marta kövektől? S ő maga is ezermester volt, gyakorlatból tudta, hogy mit lehet kezdeni kővel, márvánnyal, fával, kovácsolt vassal, üveggel, a majolika zománcával.

Alkonyodik. A tornyoktól jobbra az elkészült fal mint rács vagy színpadi díszlet sötét sziluettje látszik. Az ablakok üresen maradt kőrózsáiba és keretébe az est rögtönöz színes üveget: pirosat, sárgát, violát a naplemente változatai szerint.

A templom mögötti kert két-három éves gyermekek játszótere. Ők talán többet fognak látni Gaudí művéből — egy fél évszázad múlva.

PARQUE GÜELL

Befásított, kertté alakított hegyoldalról van szó, mely Gaudí mecénásának nevét viseli. De Gaudíról lévén szó, minden megszokott fogalmat félre kell tenni. Mert ebben a parkban nem a természet kelt

csodálkozást: rózsaligetek, fasorok egzotikus növények, hanem az az egzotikum, amivel a tervező építész igyekezett felülmúlni a természetet. A parknak nevezett különös hely bejárása után nem pálmákra és magnóliákra emlékszik a látogató, hanem a kő csodákra, melyek minden teraszon vagy a sétányok fordulóinál meghökkentették.

A kert bejáratánál két kacsalábon forgó kastély. Oldaluk, még tetejük is fényes, ragyog a majolika színes mozaikjától. Fedelük hullámzik, felkanyarodik, tarajt alkot, szögletet nem ismer. Így kerül ki a sütőből a torta, melynek tetejébe tejszínhabot raktak bőven. Megpirult barnára, de fehér foltok is vannak rajta meg cukrozott gyümölcs darabjai.

Minthogy a park lejtőre van telepítve, lépcsőket kell járnunk. A bejárat mögött két ágból indul a hullámzó lépcsősor; ágai tenyérnyi kőkertet fognak közre. Benne sziklák közt virágok, zöldszakállú mohos medencéből csorog rájuk a víz. A medence partján óriás varangy ül. Mozaik testén a varangyok minden színe csillog, szeme félig húnyva.

A lépcső végén dór oszloperdőbe érünk. Az oszlopok lába mozaik, soknak törzse ferdén áll. A furcsa görög templom mennyezete játszóteret tart. A játszótér peremére száz méter hosszú óriáskígyó telepedett, pikkelyei csillogó mozaikká váltak. A nagy térséget körülölelő hullámzó kígyótest öbleiben leülni, pihenni lehet.

A lépcsők oldalán, a teraszok oduiban barlangok csepegő mészkövet utánzó sziklákkal.

A látogatónak az a benyomása, hogy lázálmok vagy tündérmesék sugalmazták a tevezőnek a liget részleteit.

Aztán újabb függőkertek és sétányok következnek «hevenyészve» összerakott oszlopokkal megtámogatva, fittyet hányva a nehézkedés törvényének. Az oszlopok ferdén, tántorogva vagy kifelé-befelé dűlve állnak a teraszok alatt pálmák törzsét utánozva. Az ősember gyermekei szórakozhattak ilyen építményekkel, ha óriások voltak.

Kaktusz nő ezeken az alkotmányokon meg agavé. A két növény, melynek húsos, merev levelei rokonok Gaudí kőnövényeivel.

A mesék világa ez — gondolom —, ahogy a park felső útjairól végignézek a lépcsőkön, a szeszélyesen haladó peremeken, tornyokon.

Apró gyerekek lepik el a nagy játszóteret, a barlangokat, a dór oszloperdőt. Jól érzik magukat ebben a környezetben. Talán álmodnak is vele, mesét álmodnak tündérekkel és a százféle színben ragyogó varanggyal. Ki tudja? Talán ő ennek az elvarázsolt kertnek elvarázsolt királynéja. De mint varangy nem viselhet koronát.

Rám esteledett a ligetben. Kint az utakon már égnek a lámpák, a gyermekek is hazafelé készülnek. Most már csak a tündérek meg a manók hiányoznak, hogy átvegyék birodalmukat, és Gaudí fantasztikus kertje mindenképpen valóra váljon.

Autóbusz visz le a városba és a Paseo de Gracia sarkán tesz le. Itt is van egy Gaudí-emlék, a 92-es

számú ház. Ma már hozzászoktak, de a század elején szenzációja volt Barcelonának; a nép ezt a nevet adta neki: *Pedrera*, «kőbánya».

Egy kis szemlélődés meg idő kell hozzá, hogy felfedezzük és sorra vegyük rajta a Gaudí-elemeket. A tetőn tuskó alakú «elpofozott» kémények; az erkélyek rácsa száraz lombot utánzó kovácsolt vas; az emeletek előre-hátra hullámzó sorokban vannak építve; a homlokzaton a bejárat körül «táncoló» oszlopok; az ablakok kivágása barlangnyílásszerű szabálytalan négyszög, függőleges irányban nem is alkotnak sorokat.

A palota többemeletes «barlanglakás» a város legelőkelőbb utcáján, a színe is a sötétes mészkőszikláké. Az épület sarokház. Hullámos vonalaival, mindenütt lekerekített éleivel domb hatását kelti, melynek belsejét a természet meg az ember fúrta-faragta, lyuggatta. Andalúzia meg a Kanári-szigetek még ma is létező barlanglakói ismerősként üdvözölhetik a milliós költségen épült ősember-szállást a Paseo de Gracián.

Még nem múlt el ötven év Gaudí halála óta, de a művészettörténeti könyvek már feledni kezdik különös kísérleteit. A mai építészet nem akar katedrálisokat építeni, melyek sziklatemplomot utánoznak, a palotákat sem úgy képzelik el, hogy a luxussal berendezett helyiségekből barlangnyílásokon lehessen csak kitekingetni, parkjait is ligetnek és nem *lunapark*-nak építi. De Gaudí nyugtalan szelleme mindig érdekelni fogja azokat, akik a katalán vagy a spanyol

művészet próbálkozásait, kalandjait vagy nagyszabású kisérleteit meg akarják ismerni. Gaudí, Picasso, Salvador Dalí sort alkotnak.

MONTJUICH — PUEBLO ESPAÑOL

A Montjuich Barcelona Gellért-hegye. Van rajta citadella, útjai parkok meg villák mellett vezetnek el. A kilátás meg éppen nem hiányzik; előttünk van a kikötő, a tenger meg az egész város, mely elönti a lapályt és felcsap a szemben levő dombokra Tibidabo felé, majd elvész a szemünk elől északra a gyárvárosok szürke végtelenében. De ezen kívül a Montjuich egy kicsit «Városliget» is: van pompás művészeti múzeuma és egy magában álló látványossága, mely nagyobb arányokban felel meg a pesti «Vajdahunyad» és «Jáki kápolna» zónájának: a *Pueblo Español*, a spanyol mintafalu. A mintafalu az 1929-i világkiállításra készült, de úgy építették, hogy megmaradjon, és aki Barcelonába érkezik a Pireneusok felől, rögtön ízelítőt kaphasson az egész Spanyolországról, minden vidékéről, város típusáról, a különféle ízlésekről.

Az avilai városkapu másán lépek be a területre, s aztán ahogy változnak az épületek, terek és utcák, változik a «régió» is, ahol járok. Sorra elvonulnak előttem mintákban Kasztilia, Aragónia, Katalónia, Andalúzia, a Baleárok, a Kanári-szigetek meg a többi vidék, ahogy a spanyol térkép felosztja az országot közigazgatási egységekre vagy népi ízlés-zónákra. A munka mindig hű és tökéletes, az építési anyag

az eredeti, a kő a megfelelő vidékről való; a használt téglát, csempét faanyagot a háztípus hazája küldte, gyakran a munkásokkal együtt.

Az épületek mind léteznek Spanyolország valamelyik városában vagy falujában. Amit itt látunk belőlük, az a homlokzatuk, a bejáratuk a fölötte levő balkonnal, címerrel vagy egy sarok, egy tornyos rész. Nemcsak maguk a házak, hanem az utcák vezetése, a terek kiképzése, a lejtők, a sikátorok beiktatása és a kövezés folytonos váltakozása is mesterművek.

Látok itt kasztiliai nemesi házat nagy múltról beszélő címerrel, aragón kurtanemes házát faoszlopon álló elülső résszel, reneszánsz városházát II. Fülöp éveinek stílusában. Egyik utca a «Zalameai bíró» nevet viseli megfelelő házakkal. Tovább egy utcazugban a Madonna szobra áll, alatta kút kovácsolt vas kávával, tetővel. Tornácos, fehérre meszelt paraszthaz belseje népi bazár, emeleti részének ablakában egy nő kézimunkázik úgy, mint Pontevedrában teszik az asszonyok az egyetlen szobából álló emeleteken. Kanyargó lépcsőn *mudéjar* stílusú templom terére érek. A torony és a homlokzat zománcozott téglái az arab századok emlékét idézik. A templom faláról láncok lógnak, melyeket «a mórok rabságából kiszabadított keresztény foglyok kezéről vettek le».

Bájos az andalúz rész fehér házaival, virágos balkonokkal, tipikus utcanevekkel, két lépés széles, kanyargó sikátoraival, nagy, földig érő rácsokkal. A «falu» tervezői mindenre gondoltak, pl. az utcanevek ebben a negyedben andalúziai szokás szerint

csak nagyjában egyenes vonalban haladó betűmozaikból vannak kirakva, s zene is hallatszik valahonnan: gitár, mély, öblös hangok, amivel a *canto hondo*-t szokták bevezetni.

Kis udvarokra látok be; színes csempe borítja a falat, apró piroskockás kövezeten cserépben virágok, rézedények csillogása itt is, ott is: ez a *patio*, a családi házak díszudvara. Lépcsőkön járhatok le-fel úgy, mint a hegyen épült spanyol városokban. Egyik utcán galiciai dudaszó, a másikban már madridi külvárosi hangulat, ott kerekesverkli játszik népszerű operettekből.

Utcák találkozásánál közkutat is találok, ahova Kasztilia meg Aragónia asszonyai szoktak járni mosni meg «szapulni». Az aragónok terén az apró palotácskák mind címert viselnek. Ember legyen, aki megfejti őket, hiszen gazdáik mind királyok leszármazottjai, vagy legalábbis sógor-komaságban voltak országuk vagy ország-részük kiskirályaival.

Egyik ilyen házban nyomda működik. Fametszetek kerülnek ki a régifajta gépből: városképek, Don Quijote-illusztrációk, táncoló spanyol párok ilyen vagy olyan népviseletben.

A Cervantesről elnevezett lejtő a legigazibb macskafejes kövezettel van borítva. Mellette manchai beállókocsma udvara, csak Sancho Panza hiányzik, hogy kocsislegények meg szolgálók csúfot űzzenek belőle. — A szemben levő ház emeletén végigfutó faragott tornác-erkély falusi remekmű, Santillana del Mar is elfogadhatná valamelyik háza elejére.

Be kell térni azonban a falu mellékutcáiba is. A kövezet kirakása ezekben a legigazibban spanyolos, a kiskapuk vasalása meg az ablakrácsok munkája ilyen helyeken a legtipikusabb.

A Pueblo Español nem halott város. Igaz, hogy itt nem születik senki, itt nincsenek esküvők és temetések, de a házak ajtai nyitva, s a boltokban a spanyol háziipar és népművészet termékei várják az érdeklődőt. Aki ért hozzá, jól vásárolhat.

Mikorra sétám befejeztem, a főtéren nagy életet találok. A tér egyik szegletében bűvész szórakoztatja a közönséget, főleg a gyermekeket. A trükkök újak meg régiek, de az előadás ingyenes. Jut azonban valami a bűvésznek is.

A tér nagy alkalmai azok a napok, mikor a *Coros y Danzas*, a spanyol «gyöngyösbokréta» rendez táncbemutatót. Ilyenkor költözik igazán élet a Spanyol Faluba, hiszen ha vidékek szerint változik a spanyol ház, még inkább változik a tánc és a zene. Az andalúz *seguidilla*, a madridi *pasacalle*, a baszk *aurresku*, az aragón *jota*, a katalán *sardana*, a levantei *bailles huertanos*, a galiciai *fandango* csak szerény mutató abból, ami egy-egy ünnepi alkalommal a Pueblo Español főterén műsorra kerül.

A TAHULLI KRISZTUS

A montjuichi múzeum épülete olyan nagy, hogy méreteivel elriasztja a látogatót, azonban a gyűjtemény legértékesebb része — a katalóniai román templomok faláról leválasztott freskók — mindjárt

az első termekben vannak, tehát a látogató még pihenten, friss érdeklődéssel járhat képről-képre, teremről-teremre ebben a részben.

A bejárat körül elhelyezett fényképek is segítik abban, hogy megértse a ritka gyűjtemény jelentőségét. A fotográfiákon falusi templomokat látunk, melyek falára képek vannak festve. Megfigyelhetjük, hogyan választják le helyükről a freskókat, melyek most már itt vannak a múzeumban ismét apsziszokban vagy sima falakon úgy, mint eredeti helyükön voltak az utasnak hozzáférhetetlen, ma már legtöbbször omladozó templomokban. Az egyik képen a plébános is rajta van, amint aggódva szemléli, hogyan emelik le temploma faláról az arkangyalokat, Krisztust, a Madonnát ábrázoló képet.

A múzeum figyelmes látogatása felér egy katalóniai utazással. Falra festett térképvázlat is segít a tájékozódásban, mert ismeretlen helységnevekkel kell megbarátkoznunk. A képek talán megszűnt apátságokból származnak, vagy olyan templomkákból, melyeknek «kegyura» kitűnő művészeket tudott foglalkoztatni.

A falakról nagyszemű, bodorított hajú apostolok, királyok néznek le rám. Szertartásos állásuk, megjelenésük a római templomok mozaikjaival rokon, de itt csillogó ruhájukat levetették. A művész a körvonalakat húzza meg erősen, mintha ablakmozaikot tervezne, a belső területeket aztán színnel kitölti.

Elnézem sokáig a Tahull-i templomból idekerült Krisztust. A merev arc nagy égő szemével néz rám

és mindenkire, aki megáll előtte. Vagy talán nem is néz senkire, de mindenkit lát. Baljában nyitott könyv, benne a szavak: *Ego sum lux mundi*... Én vagyok a világ világossága. Tudomásul kell vennie mindenkinek, ő a *Pantokrátor*, a mindenség ura.

Az állatképeken a festők az Apokalipszis felfogásában stilizálva a görög-etruszk vázák rajzainak merészségével változtatják meg a természet adta arányokat.

A képeket vizsgálva érdekelnek a részletek, a kezek, a ruharedők megrajzolása, az arányok megválasztása, amit nem a természet, hanem a festő szándéka szab meg, hogy képe kifejezőbb legyen. De ami legjobban leköt, az a természetfölötti bűvös ereje, a képekből áradó spiritualitás. Nem művészeti akadémiákon nevelődött mesterek rutinos képei ezek a freskók. Dogma és hit szól a bátran meghúzott vonalakból. A képekről olyan világosan és erőteljesen néz ránk az Isten, mint a Szentírásból, talán inkább az ószövetségiből, mint az Újszövetség emberibb és melegebb hangú elbeszéléséből: Ő a mindennél fontosabb.

Ez a félelmetes istenarc később kezd elmosódni a művészetben. A gót templomok kapuja fölött még megjelenik. Van belőle valami Greco képein, de Velázquez már nagyon «megszépíti» az Isten vonásait. A mai művészetben pedig *témává* vált az Isten arca. A Szentírás sugalmazta vonásokat egy egyre jobban terjedő felfogás igyekszik elmosni, mely azt vallja, hogy Isten nem avatkozik be az emberek sorsába vagy a világ folyásába, és Vele nem számolva is

nagyon jól be lehet rendezni az életet. A tahulli Krisztus minden kétséget kizáróan mutat rá a szavakra: «Ego sum lux mundi». Nincs választás. — Némelyik szemlélő művészettörténeti emléket lát a múzeumba került képben, mások pedig rábólintanak, és magukon érzik a nagy szemek bűvöletét.

Melegebb és emberibb az ismeretlen művészek keze, ha az apostolokat ábrázolják. Ezekben az esetekben mintha élő modellek után és nem kánon szerint dolgoztak volna. Egy Szent Péter pl. magyar falusi gazdatípus kissé hanyagul lógó bajusszal, egy ember, aki ideje nagy részét a szőlőben tölti a présházban. Rezes orra sugallta nekem ezt az utóbbi gondolatot.

Megállok egy színes Madonna-szobor előtt. Szokatlanul megnyúlt az ábrázolás. Keskeny trónuson ül az Isten anyja, maga előtt tartja, szinte a levegőbe emeli a Kisdedet. Piros kendő omlik a válláról, köpenye ráncai is hosszan nyúlnak le, csak magasítják a szobrot. A fényes zománc tompa tüze piroskék lánggá alakítja az elvékonyult famunkát. Greco látta így alakjait, mint ez a XII. századi mester.

Egy kisméretű kép a poklot ábrázolja a maga módján leegyszerűsítve az egyébként bonyolult tárgyat. Nagy kondérban az elkárhozottak: valamennyien nők. Ha az arcvonásoknak nem hinne valaki, meggyőző lehet a hajviseletük: ápolt bubifrizurájuk van. A kondérjelenet fölött egy angyal meg egy ördög méregetik a lelkeket. Szent Péter egy nyitott ajtóban áll és veszi át az üdvözülteket. Ezek is mind nők. — Amíg töprengve nézem az eredeti felfo-

gású képet, kis társaság érkezik és megállnak mögöttem. Andalúzok a kiejtésük szerint, *cicerone* vezeti őket. Rámutat a kép különösségeire. Az egyik andalúz rögtön megfejti a kép titkát. «Azt még csak meg tudnám érteni, — mondja — hogy a pokolban csak asszonyok vannak, de hogy a mennyországba is csak nők jussanak?... Ennek nem lehet más magyarázata, csak az, hogy a kép a másvilág női osztályát ábrázolja. De észre kell venni azt is, hogy a mennyország kapuja előtt kevesen állnak!»

Tréfáról van szó a képen? Lehetséges. A kódexek szövegei ismerik a hasonló kolostori meg prédikálószéki humort. Miért ne ismernék az illusztrátorok is?

MONTSERRAT

Egy XVIII. századi színes metszet mását is elhoztam magammal spanyolországi emlékeim között. A kép Barcelonát ábrázolja a kikötő felől. A tengerbe nyúló mólón urak és dámák sétálnak. A vízen gályák, némelyik ágyúiból sortüzet ad, mert valami ünnep folyik az öbölben. A parton a házak, templomok; a tornyokra sorra ráismerek. A látnivalók egyébként számozva vannak a kétszáz éves propagandaképen. Az 1. szám a Montjuich tetején látható. A 2. számot egy másik hegy viseli, kissé bent emelkedik a táj mélyén; felmagasodik, mint egy oltár, mely mintha «szétfűrészelt» sziklabércekből állt volna elő. A magyarázó szöveg azt mondja, hogy ez a Montserrat, a katalánok szent hegye.

A madártávlati kép jó, pontos, a parti házak között az Arsenal gótikus bordázatát is kiveszem, azonban a Montserratot illetőleg túloz a régi metszet. A hegy nem látszik, vagy legalábbis ennyire soha nem látszik innen a tenger felől. Bent fekszik az messze a szárazföldön. De hamisítással mégsem vádolom a rajz készítőjét, Avelinus mestert. Mert a

Montserrat látszik, nem látszik, hozzátartozik Barcelonához úgy, mint Capri Nápolyhoz, vagy az Albanói-hegyek Rómához. Csakhogy a Montserrat nem profán kirándulóhely, hanem szentély a maga egészében, talán a legendák egykori Grál-hegye, ahol a katalánok Madonnája, a *Moreneta,* a Fekete Mária lakik.

A nyomtatványon, amit az utazási iroda kezedbe ad, ez első dolog, amit olvasol, utasítás, hogy hogyan viselkedj, ha a Montserratnak indulsz. De az utasítás felesleges, mert az ember akarva, nem akarva zarándokká válik a montserrati úton.

Nem is nagyon törődöm azzal, hogy milyen helységeken megyünk át, várom a tagozott, csipkézett, oszlopokra bontott hegy megjelenését. Mikor először látom meg a peremét a távolból, legmagasabb pontján mint koronát viseli a simára kopott hosszú monolitokat.

Aztán alája érünk és oldalt haladunk mellette. Találgatom, hogy mekkorák ezek az időtől szétmosott, szétvágott oszlopok; harminc vagy negyven méter magasak? Egy helyütt mint orgonasípok sorakoznak egymás mellett; aztán meg szétválnak, más formát, egyéniséget kapnak, elhajolnak, tömbökké válnak; kámzsás emberi csoportnak látom őket. Nos, ha az előbbiek «orgonasípok» voltak, akkor ezek a hozzájuk tartozó kórus, a «barátok».

Most már nagyon magasan járunk a táj felett. Van látnivaló a heggyel ellenkező oldalon is: délre a Barcelona felé hullámzó völgyek sora, északra távol egy behavazott csík, a Pireneusok teteje.

Egyre jobban a hegy oldalához zárkózunk. Sötét fenyves következik, balra a mélység; a közelben még látszanak egy darabon a fák, de aztán ködtenger következik, melyből zöld szigetekként dugják ki fejüket a magasabb dombok. — A Montserrat sziklái már közvetlen fölöttünk vannak, rövidülésben látjuk őket, mint fényképeken a világvárosok felhőkarcolóit. Fejünket is állandóan úgy kell tartanunk, mintha a Sixtus-kápolna mennyezete alatt járnánk.

Egyszerre azután vége mindennek és kocsink kifut egy térségre. A bazilika és a kolostor elé érkeztünk.

Különös tér; egységesen van tervezve, mármint a sziklák, melyek most körülvesznek bennünket, meg a kolostor falai, épületei, melyek belőlük készültek. A homlokzatok simák, dísztelenek, mint maguk a sziklák, melyek három oldalról magasodnak az alattuk meghúzódó házcsoport fölé. Szabadon csak egy irányból nyitott a hely, amerre a függővasút jár; ott lent van a Llobregat völgye, most még fehér párákba burkolódzó titokzatos táj, majd később megjelennek rajta a helységek foltjai.

Itt előttem a szabadon maradt térségen autók, motorok, turisták mozgó csoportjai — és zsebrádiók zenéje, profán hangok ezen a helyen. Kérdezhetném ezektől a fiataloktól, hogy miért jöttek ide. Mert akiknek itt is tánczene kell, azoknak mindegy, hogy hol vannak. Nekik minden alkalom csak kirándulás. Magukat viszik mindenhová, a Montserratra is. Nem fogadnak be a környezettől semmi indítást.

De aztán megszólalnak a harangok és elnyomják a világias hangokat. Ma Gyertyaszentelő ünnepe van, most indul a templomból a körmenet.

Maga a bazilika nem is ezen a fórumon vagy vásári téren van; lépcső vezet fel hozzá, melyen haladva lassan mögöttünk marad a motorzaj és a rádiókból kihangzó bár-zene.

A templom előtti téren egészen közelünkben vannak a jellegzetes sziklák, formájukat és «tésztamaszszából gyúrt» szerkezetüket épp úgy lehet tanulmányozni, mint magát az épületet, melybe belépni készülünk.

A templomból kihallatszik a kórus éneke; a körmenet most ér ki a bazilika udvarára. Hívek, papok kezében gyertya. Nem nagy és nem ünnepélyes a körmenet, családias, csupán szimbolikus jelentősége van. A mise a fontosabb, mely most kezdődik.

Bent a bazilikában sok száz gyertya ég, kicsinyek, nagyok, az oltárok lábánál, vagy a hívek kezében. Ma ki van világítva a szentély mélye is, ott trónol magasan a Szűz.

A *Virgen* fekete arcú, üvegbura védi, kerek nyíláson át csak a kezét nyújtja csókra a hozzá járulóknak. Ő itt az úrnő. Ő ad fontosságot a helynek; ami itt századok alatt épült, miatta történt.

Lent a templomban folyik a mise. Fegyelmezett, pontos, kidolgozott, gazdag szertartás minden mozzanatában. Az ének fojtott, visszatartott, sehol sem harsogó, kellemes. Szívből énekel az *escolania*, a híres montserrati kórus, de százados hagyomány és etikett szerint.

A szertartás után a szokást követve majd én is odamehetek a Madonnához, de addig egy másik utat járok meg a kolostor környékén: a *Rosario Monumental* ösvényét. A rózsafüzér titkainak útja a hegyoldalba van bevágva, s mindenütt szorosan a sziklákhoz szorul. Fölötte szirtek, alatta a meredek. Ahogy járok a sziklákat kerülgetve, érzik körülöttem a tenyészet szaga: gomba, virág, indák, nedves föld, mely kész már a tavaszi burjánzásra. Az út fordulóiból visszalátok a mögöttem elmaradó kolostorra; most mint fecskefészek látszik magasan a sziklatorok szemközti oldalán. Előttem a táj, még izgalmasabb, mint felülről a kolostor teréről, mert magam is benne vagyok a szurdékban.

Az út szegélyén a «titkok» szoborcsoportjai. Már elhagytam néhányat. Mind más-más felfogásúak, nem alkotnak monoton sorozatot. Temetői síremlékstílustól Gaudí-féle ízlésig minden van ott kovácsolt vasban, márványban és színes majolikában. Szebb utat nem vágtak rózsafüzér imádkozására: maga a környezet is a misztikum hangulatával van tele.

Az út a barlangkápolnánál végződik, mely a hagyományok szerint a Madonna első szentélye volt jó ezer évvel ezelőtt. A zarándok vehet itt emléket, még egy pohárka montserrati likőrt is ihatik, mit a hegy illatos füveiből főznek.

Valamikor iszákkal érkezett ide a vándor s ha belefáradt a szent helyek közti járásba, lekerült a válláról a tarisznya; kápolnák töveben, egy-egy szent szobor lábánál vagy a sziklák peremén terített asztalt

magának. Sokan még most is így tesznek; itt a Szűz barlangja körül is, meg amerre ösvények vezetnek a völgytorok két oldalán.

Visszatérve a templomba, beállok a hívek közé, akik várják, hogy köszönthessék a Madonnát. Mikor az óra elüti az egyet, a szentély közepén a templom gyermekkara elénekli a *Salve*-t, az éneket, mely milliószor hangzott már itt el a zarándokok ajkáról. Közben haladunk felfelé a keskeny lépcsőn a Madonna trónusa felé, a *camarín*-ba, a Szűz kis fogadótermébe.

Előttem egy család megy, férj, feleség és egy kétéves kislány. Most érnek a Madonna elé. A férj katonásan meghajtja magát, az asszony megcsókolja a kinyújtott kezet, aztán lehajol és felemeli a kislányát. Úgy tartja, mint a Virgen szokta tartani a kisfiát, akinek a kezében ez alkalommal aranyozott gránátalma van. A kislány kezében is van valami, az ajándékboltban vett új plasztik-nyuszi. «Látod, ez a *Virgen*, a *Moreneta*» — mondja az asszony. A két anya egy pillanatra egymásra néz, a két gyermek is. A kislány az aranyos almára. a Gyermek pedig talán a műanyag nyúlra, amit az asszony elfelejtett kivenni a kislánya kezéből. De a *camarín* udvari etikettjében nem esett semmi hiba.

Mikor én is szemben állok a Madonnával, zavarban vagyok. Mintha valóságos személy volna ez a Virgen, élő valaki. Káprázatat a környezete, a lámpások fényében csillogó arany, ezüst és üveg. Arra is gondolok hirtelen, hogy hasonló arcokat mintha

láttam volna a barcelonai dómban, s aztán eszembe jutnak nevek a múltból, látogatók, zarándokok nevei, akik ugyanígy álltak itt előtte, mint mi ismeretlenek: Szent Ignác, Kalazanci Szent József, és mások, sokan a «nem hívő» nagy spanyolok közül is, akik életük eligazításán elmélkedtek itt a montserrati magányban.

A bencések megmutatják kincstárukat is. Nem kívánok mást látni, csak a kelyheiket, az újabbakat, vagy a legújabbakat, a katalán mesterek legfrissebb alkotásait. Két szekrényt is kinyitnak. Tükrös belsejükben lámpák gyulladnak ki. A mesék kincseskamrái ilyenek képzeletünkben. De itt nemcsak arany van: pirosban, kékben és az őszi lomb érett színeiben pompáznak a zománccal borított, vagy melegszínű kőből, kvarcból, kristályból kimetszett nagy kupájú oltári edények. Ugrál a szemem egyik darabról a másikra. Egyiknek a formája, a másiknak a színe, a harmadiknak a rajzai ragadják meg a figyelmem. Nehéz megjegyezni, hogy mit látok. Barátkozni kellene mindegyik darabbal külön.

Két óra felé elcsendesedik a Szent Hegy. Ki elemózsiáját szedi elő, ki pedig a *Hospedería* asztalainál keres üres helyet. Jó az ebéd, de akkor derül fel igazán az arcom, mikor a borosüveg címkéjét olvasom: *Sangre de toro* — bikavér. Nem adták olcsón, de nem is volt tréfa a címke szövege. Sűrű volt a bor, kerek, sima, édes is egy csöppet; míg kortyolgattam, nem volt nehéz Egerre gondolnom.

UTAZÁS FEHÉRBEN A PIRENEUSOK FELÉ

Puigcerdába indultam a Pireneusok lábához. Vicinális vonatot fogtam ki; dehát így jár az, aki korán indul, meg amikor maga a vonal is másodrendűnek számít. Még az időjárás is a vonatomhoz igazodott, köd ült a tájon tejes párába burkolva mindent. Lent a mezőkön vastag dér telepedett a fűszálakra meg a bokrok vékony ágaira. Kis vonatunk is érezte a hideget és fűteni akart, de a gőz kiszökött a fűtés csöveiből és állandó fehér felhőbe takarva kocsink oldalát, függönyt húzott kíváncsiskodó szemem elé.

A táj csak később mutatkozott, mikor már nemcsak a nap járt magasan, hanem a vonat is kapaszkodni kezdett a hegyek lejtőjén.

Hogy feljebb jutottunk, azt nemcsak a növényzet változásából látom — fogy a tölgycserje és több lesz a fenyő —, hanem az alattunk futó patak vize is elárulja. Kőágyon folyik és kristálytiszták a hullámai; de azért partján még néhány agavé tő is próbál megélni. Egy híd alatt kialudt tűz fehér foltja mellett vadásznő áll, vállán a puska, szaglászó kutyája sincs messze. Errefelé talán nem a piacra járnak az asszonyok szárnyasért! Azonban kár volt azt a tüzet kialudni hagyni. Hideg van; a sziklának szakálluk nőtt jégből.

Ripoll-ban megszakítom az utat pár órára, hogy megnézzem az egykori bencés apátság kapuját, mely itt is, ott is belekerül a művészettörténetekbe, mikor

a román kori templomokról van szó. Látom már messziről az apátságot, az erődszerű csipkés peremű tornyot, mely olyan ép, mintha nemrég fejezték volna be. Hát így is van valahogy. A templomot meg az oszlopos udvart annyira rendbehozták, hogy nyolcszáz évvel ezelőtt sem lehetett hibátlanabb és «románabb» az épület, mikor Barcelonából meg a francia határ felől csoportosan érkeztek ide a zarándokok pihenőre Santiago felé vezető útjukon. A templomot azóta földrengés rongálta meg, újjáépítették gót ívekkel, majd sorsára bízták; ívei bedőltek és sokáig szolgált romantikus témául idevetődő festőknek meg rajzolóknak.

De most itt áll előttem teljes épségben tornyával, kupoladobjával és hét apsziszával együtt. Mert hét apszisz félköre sorakozik egymás mellé a belső öt hajós térség végével szemben, mintha a kis apátsági templom a római Szent Pál bazilikával akarna versenyezni a kápolnák sorozatában.

De én a templom kapudísze miatt jöttem ide elsősorban, mely megcsonkítva, megöregedve, de mégis eredeti szépségében maradt ránk a keskeny oszlopokra támaszkodó előcsarnok oltalma alatt. Rajta az Ószövetség és az Újszövetség népe olyan gazdagságban, mint ahogy a rómaiak meg a barbárok nyüzsögnek a Traján-oszlopán Rómában.

Nagyméretű a tabló, de rögtön a Teremtő alakján nyugszik meg a szemem. Családfői méltóság, felsőbbséges magatartás, jóság jellemzik. Nem a megszokott Isten-típus vagy a világot kormányzó Pantokrátor. Láthatott a faragómester ilyen Isten-

képeket is, jeles műveket, de az ő vésőjétől nem tellett ilyen Isten, a bal szeme is egy kissé feljebb került. Azonban nincs hiba és fogyatkozás az ábrázolás komolysága körül. Ez a meghittség vagy gyengédség vezette a szobrász vagy szobrászok vésőjét a többi alak megteremtésében is. Mert a kapu nagy tablóján van sok belőlük. Vagy száz mezőt számlálok össze, némelyikben két-három alak is szorong.

Az Úrtól jobbra-balra nemcsak huszonnégy öreg sorakozik az Ószövetség könyveivel, hanem jeles bibliai személyek története is rákerült a kapura a hívek tanulságára kőbe vésve: Káin és Ábel története, Dániel meg Jónás próféta története, Lázár története, és sok egyebeken kívül jelenetek Szent Péter és Szent Pál életéből. Profán tárgyú képeknek is jutott hely a nagy *miniatura* mezőiben; legérdekesebb a hónapok jelképes ábrázolása úgy, amint a kódexek szokták bemutatni az esztendő sorát. A motívumok a hagyományosak. A hordó abroncsolása az ősz közeledtét jelképezi, a szüret maga az ősz, a disznóölés a tél eleje, a melegedés a tűz körül pedig a java tél.

Pál apostol megkeresztelésének is szán egy jelenetet a kapu. A keresztelőmedence már csak a X. századi kicsi kőcsésze, bizony nem nagyon fér bele a szakállas Szent Pál, két gyengéd kéz is nyomja hátulról a vállát, hogy legalább köldökig megmerüljön a vízben.

Szent Péter és Szent Pál megnyúlt, finom érzékkel megmunkált szobra a kapubéllet két oldalán is

rajta van. Arcukból az idő viszontagsága csak gondosan fodorított szakállukat hagyta meg.

A templom belseje rideg, sötét kövekből van újjáépítve. Nincs benne kép, kevés a falán az ablak, alacsony, nyomott a boltozat.

A két-két oldalhajó mint sokívű nehéz folyosó fut a főhajó mellett. Földalatti vasút állomásán érezheti magát az ember ebben a «középkori» környezetben. A hangulat csak akkor változik, ha az oltáron kigyúl a fény.

Mikor kifelé tartok, veszem észre, hogy a padok kartámasztóval vannak részekre osztva, mintha színházi ülőhelyek volnának. Az elválasztó léceket nem is lehet felemelni. Úgy ülnek a hívek ezekben a padokban, mint a kanonokok a stallumaikban. Itt bizony a későn jövőknek nem lehet helyet szorítani, s a kövéreknek is csak annyi hely jut, mint a soványaknak. Néha az igazságosság a méltányosság rovására megy.

A templom oszlopos udvarán csak pár percet akartam tölteni, de fél óra lett belőle. Két folyosó van ott egymás fölött párosával állított oszlopokkal. Egyik oszloppártól a másikhoz léptem. Megviseltek már, és még jobban megviseltek az oszlopfők, de még így is mennyi szépség van rájuk vésve! És változatokban kimeríthetetlen a kőfaragók fantáziája. Aztán leültem az udvar párkányára élvezni a sok ív ritmusát vagy néma zenéjét. Mert mik ezek a régi templomudvarok? Középkori szimfóniák annak, aki vissza tud hallgatózni a múltba, és nemcsak végigsétál rajtuk, s aztán visszatér az utcára,

mert ebédidő van már, vagy sietnie kell az állomásra folytatni az utat.

Ripoll után a táj jellege megváltozik. A közelebbi hegyek mögött távolabbi havas csúcsok látszanak. Nem is csúcsok, inkább hegyhátak, rajtuk hómezők, óriási síterületek. Hamarosan mi is hófoltok között járunk. Nagy havas tisztás fölött sas kering lassan, szélesre tárt szárnyakkal, mint egy vitorlázó repülő. Ott a havon mozoghat valami.

Alagutakon át jutunk ki vagy fel a puigcerdai katlanba.

Havas hegyek medencét alkotva veszik körül a síkságot, melynek közepén kis halomra épült Puigcerdá. A rómaiak búzát termeltek itt ezerháromszáz méter magasan a Pireneusok uszályán. Ceres-nek, a gabona istennőjének neve van a katalán helység nevébe rejtve.

Hideg van, szobám ablakából nézem a tájat, mely részleteivel és népével a németalföldiek modorában készült téli tájképekre emlékeztet. — Lapos hegyoldalak nagy fehér hófoltokkal. Ahol patak folyik, lombtalan fák sűrű vesszőnyalábjai jelzik a víz útját. Közvetlen előttem a szomszédos iskola diákjai hógolyóznak, csúszkálnak vagy a szemben fekvő lejtőn sígyakorlatokat végeznek.

A katalán piaristáknak van itt a határmenti kis helységben modern iskolájuk, mely megjelenésében egyszerre sportszálló, menedékház, diákotthon, kultúrház, de semmiképpen sem «iskola», ahol csak

tantermek, padok és tanárok várják a fiatalságukat élni akaró diákokat. A páter, aki a belül csupa fény épületet megmutatja, fizika, kémia és sí szakos tanár.

Kint sötétedni kezd. A gyerekek ide-ode mozgó fekete árnyakká válnak, csak a homályba merülő hegyeken világít még ibolyaszínben a hó.

COSTA BRAVA

A Costa Brava, a katalánok Rivierája régi adósságom volt. Sohasem volt alkalmam megismerni. Azt sem értettem, miért nevezik *brava*-nak ezt a hosszú, szaggatott partsávot. A szó szótári jelentése a *vad* volna, a jelen esetben *szirtes, fjordos* értelemben. Az én esetemben még «hozzáférhetetlen» is. Autóbusz nem megy rajta végig, vonat még kevésbé. Így számomra eddig egy-két pontja volt csak elérhető, de az sem a javából. Hallottam, hogy a legszebb részei északon vannak messze Barcelonától; abból kellene valamit látnom. No, hát a pillanat elérkezett: *Rosas*-t választottam, a halászfalut. Onnan aztán eljuthatok Ampuriasba, az egykori görög-római város rommezejére, és láthatom Cadaqués-t, ami aztán már igazi «vad» hely.

Ilyen szándékkal ültem be egy februári reggelen a Figueras felé induló vonatba, hogy majd onnan megközelítsem az én kiválasztott partrészletemet.

Figuerasban alig hogy felkapaszkodtam a már induló autóbuszra, rögtön barátkozni kezdtem a

szilaj part világával. Az autóbusz minősítése a sofőr feje fölött látható tábla szerint «3 categoria B» volt. Ennek megfelelően rázott is. Hogy mitől, azt nem tudom, mert az országút kifogástalanúl sima volt. Mellettem egy öregasszony ült, a Vasorrú Bába rokonságából lehetett, mert dupla orra volt. A rendes orra fölött még egy másik is kezdett nőni, de aztán félúton abbamaradt a növekedés, és így a természet felemás orral hagyta a nénit.

Plantánfasorok között haladunk. Az egyik nyílása trapéz alakú, így vágták, nevelték a fák ágait. Az az érzésem, mintha a Cumae-i Szibilla barlang-folyosóján járnánk, de most nem százharminc, hanem ezerháromszáz méter hasszú úton. Egy másik fasor összeboruló, sűrű, tömött boltozatú alagút. Nyáron nem hatol ide be egy fia napsugár sem. Egy harmadik fasor is következne, de annak fáit éppen vágják, ássák, fűrészelik. A fák szépek, fejlettek, egészségesek. Vajon mit vétettek, hogy ez a sorsuk? A sofőr mondja, hogy szűk a fasor és nyáron a nagy forgalom idején néha italosan rohannak az úton az idegenek és nekihajtanak kocsijukkal a fák derekának. Helyesebb volna — gondolom — az italos idegeneket «kivágni» innen és nem a százados fákat.

A kocsiban fokhagyma szaga kezd terjengeni. Hazai illat! Körülnézek, és látom, hogy az egyik atyafi fasírozottfélét falatozik.

A község előtt kérdezem a sofőrt, hogy merre találom meg a Hostal Parque nevű szállásomat. Nem

tudja, ő nem idevalósi. Leszállok és kérdezősködni kezdek. Senki nem tudja megmondani, mert a kérdezettek közül egyik sem falubeli. Visszakerülök a község elejére, ott kell lennie a bujkáló szállónak. Végre egy trafikosbódéban megmondják. Éppen előtte állok, de nincs a házra kiírva semmi. A fogadósné mondja aztán, hogy a betűket lefújta a szél, s még nem tették fel őket, mert ilyen időben «senki sem fordítja feléjük a rudat».

A *hostal* tiszta, kedves katalán otthon. Harmad osztályú szálló, de jobban érzem magam benne, mint a sok-pincéres hotelekben. Az ebéd is pompás, makarónit adnak, olyat, hogy minden olasz gyönyörűséggel enné. Ebédlőbeli társaim helybeli munkások. Irigylem őket, hogy mindennap jól étkezhetnek.

Ebéd után indulok *Ampurias* felé, melynek az alapító görögök a szép Emporion nevet adták. Fenyőerdőn át jutunk a kis kikötőbe, ahol még évezredek múltán is megvan a móló egy darabja, mintha még mindig várná kelet felől a karcsú görög hajókat. Szél fúj, az üvegzöld hullámok fehér tarajjal futnak neki a part szikláinak.

Emporion ma egy nagy kiterjedésű Aquincum: ciklopszi városfalak, kövek, gödrök, alapok, utcák, mozaik padlók, szobrok, becses törmelékek. Az ásatások területén táblák itt is, ott is, melyekre tudós és kegyeletes kezek írták fel, hogy hol voltak valaha az *agora,* a fürdő, a templomok, ciszternák.

Az Aesculapius szobra felé tartok, mely talapzatra állítva az alacsony falak fölé emelkedik. Ez csak a

mása, a szobor eredetije bent áll a múzeumban. A gyógyítás istene itt Euripides arcvonású ókori orvosprofesszorként jelenik meg. Kezét leengedve összekulcsolja, mintha egy beteg ágya előtt állna a diagnózist keresve. Tógája vagy khitonja szolgálatban is tökéletes ráncolódású.

A szobor közeléből nézem a tengert, harsogása is idehallatszik. Innen széttekintve a romok is megszépülnek, jobban feltűnnek a közéjük ültetett ciprusok, melyek melankolikus hellyé teszik Emporion maradványait.

Az igazibb Costa Brava-val akkor találkozom, mikor a *Cadaqués* felé vivő útra fordulunk.

Az út rögtön emelkedni kezd, minthogy hegyen kell átkelnünk. Teraszosan kiépített olajfaligetek között járunk. A szél elállt, kisüt a nap, ragyog mögöttünk a kerek öböl Ampurias irányában. Fent a legmagasabb ponton megállunk. Hegyek körös-körül, főleg észak felé a Pireneusok hullámai bőven behavazva. Megjelent mostmár a tenger a keleti oldalon is: sötétkék színe élénk ellentéte a szürke szikláknak.

Az olajfás lejtők virágzó mandulafákkal kezdenek élénkülni s egy résen át megpillantjuk Cadaquést. Hegyen áll a temploma, falusias gót, alatta a hegy oldalán a házak. Fehérek volnának piros tetővel, de ezek a tetők már nem nagyon pirosak, mert a tavalyi száraz moha óarany színezetet húzott rájuk. A házak körül kis kertek; a mandulafák fehér habos virága lakodalmas házzá avatja mindegyiket. A falu

mögött az öböl szaggatott partja. Az utcák peremén töredezett palatömbök merednek fel a talajból. Rájuk épültek a házak.

Letérünk a szomszédos kisebbik öböl, a Port Lligat felé, ahol a part egy alig hozzáférhető hajlatában épített magának különös otthont Salvador Dalí, szürrealista festő, életművész, akinek legfőbb hivatása — saját vallomása szerint — megmutatni korának, hogy mi a lángész, a minden vonatkozásban eredeti zseni.

A házához vezető út nem is út. Palasziklák kiegyengetett hátán dülöng az autónk. A sofőröm a foga között mormolja, hogy ezért a háromszáz méterért még külön ötven pesetát szoktak felszámítani. Először egy magasabb helyről pillantom meg a Mester magatervezte házát, a félholdnyi területen épült falusias Alhambrát több szöglettel, más-más szinten álló szobákkal, magas fal mögött meghúzódó kerttel, sokfelé lejtő tetőkkel és tizenkét kéménnyel.

Autóval nem is közelíthető meg a ház, úgy kell bukdácsolva leereszkednem a kiálló éles palalemezeket kerülgetve. Nem látom a bejáratot, azaz látok én ajtót hármat is, de micsoda ajtókat! Egy lépcső előtt lécdarabokból összetákolt és bemeszelt tyúkfarm ajtó zárja el az utat. A ház elején két ajtó is van; bontási anyagok vásárán lehet ilyen megviselt darabokat szerezni. Egyiküket egy sötét fülke mélyén látom, macska számára vágott lyuk is van rajta. Mint később megtudom, ez a ház főbejárata. A másik ajtó egyenesen cigányputrira való.

Kőtörmeléken botladozva kerülöm meg a házat két oldalról. A zsaluk leeresztve, sehol egy lélek. A gazda nincs itthon, utazik valahol.

Mindezeket egy munkás magyarázza nekem, mosolyra nyílt szájjal. Kérdezem, hogy a helység népe hogyan vélekedik a Mesterről. Magyarázatnak csak annyit mond, hogy Dalí bizonyára tehetséges művész; de emberem ugyanakkor érthető mozdulatot tesz kezével a homloka előtt. «Dehát Salvador Dalinak világhíre van» — mondom. «Az lehet — feleli — de mi nem tudjuk, hogy mit ér az, amit fest, csak azt látjuk, hogy miket csinál. Azok pedig furcsa dolgok. *Payaso* ez, kérem, pojáca. Bent Figuerasban bikaviadalt rendezett önmagának. Ő volt a torero. A szokásos torero-kalap helyett falusi kenyér kivájt héja volt a fején. Aztán bevezették a papírmasé bikat, amellyel «küzdött». S a bikat végül meggyujtották. Propaganda!»

Napnyugta órájára visszatérek Rosasba. A kikötő mólójáról nézem a víz elsimult színét, az aranyfénynyel elárasztott partokat és a távolban kirajzolódó hegyeket. Micsoda nyugalom! Hogyan megszépül benne minden. Néhány játszadozó gyereken meg a hálók körül foglalatoskodó halászokon kívül nem látok senkit a hosszú parton. A szállodában is egyedüli vendég vagyok. Úgy érzem, hogy egy napra az enyém volt a Rosas körüli öböl meg Cadaqués százféleképpen csipkéződő sziklája. Megértem, hogy a katalánok miért szeretik annyira a «vad Costa Brava-t.

PALMA DE MALLORCA

Mallorcai kirándulásom azzal kezdődött, hogy az indulás előtti délután kimentem a kikötőbe megnézni a hajómat. Megmutatták, legalábbis a soros őr, akit a mólón találtam, azt gondolta, hogy megmutatta. Szép nagy hajó volt. Este aztán idejében megjelentem a kikötő kapujában. Hűvös szél fújt, a mólón egy lelket sem találtam, de ott állt a hajó a parton kivilágítva. Senki sem mutatkozott sem körülötte, sem a fedélzetén. Egyedüli utas vagyok — mondom magamban —, mikor a híd feljárójára tettem a lábam, de hirtelen az a gondolatom támadt, hogy ez talán a Bolygó Hollandi hajója. Fent a lépcső végén egy kísértet várt rám. Háromszögletű fényes kalapot viselt, vállán a spanyol csendőrök hosszú köpönyege; noteszébe jegyezgetett valamit. «Hová?» — kérdezi félmosollyal. Mikor megmondom, hogy mi járatban vagyok, a kikötő egy másik, kisebb hajója felé mutat, az lesz a hajóm, ez, melyet kiszemeltem magamnak, csak holnap indul.

Hát ha nem is a kísértet-hajón utaztam, a kis hajó is megérkezett reggelre Palma elé, és általában minden olyan volt, ahogy a színes levelezőlapokon szokott lenni: kék víz, sok vitorlás, palotasor a parton és a székesegyház tömbje erősen bordázott oldalával a víz felé. Régebbi látogatásom óta csak a part menti házak sora lett sűrűbb meg hosszabb. Kell a szálloda Mallorcán.

Elhatározom, hogy Palmában félreteszem a térképet és elfogadom a várost úgy, ahogy sétám során

bemutatkozik. A felsővárosban lakom, tehát elindulok le a kikötő felé végig a városon.

Kis boltok előtt megyek el, ahol nem a segéd, hanem a család szolgál ki. Igazi szatócsüzletet is látok, ahol szalámitól játékszerig és matrica képekig mindent kaphat a szomszédság.

Keskeny utcákba térek be, ahol még egy talicska is forgalmi akadálynak számít.

Hentesboltok kirakatában a *sobreasada*, a darált paprikás hússal töltött szigeti «bácskai». A cukrászdák kirakatában kerek dobozok, nagyok is, egészen egy méteres átmérőig. Bennük rétestésztából készült, édességgel töltött óriáskígyó lapul, az *ensaimada*, a sziget népszerű nyalánksága. Az anyaországból átránduló turisták viszik haza Barcelonába, Valenciába ezt a vásárfiát. A visszatérő hajókon a mozgást is megnehezítik ezek a terjedelmes dobozok.

Egy két lépés széles utcában mindössze két kaput találok, az egyik egy templomba nyílik, a másik egy bodega bejárata.

Akad utca, mely végig szelíden lejtő lépcső. Kíváncsi vagyok, hogy hová vezet. Végigmegyek rajta, egyszer le, egyszer fel, csak úgy romantikából.

Calle de la Paz, olvasom az egyik sarki táblán: Békesség utcája. Fél óra alatt meggyőződtem róla, hogy az egész Palma a békesség városa. Ismeretlen itt a kiáltozás, csapkodás, zaj, autóduda.

A *Lonja*, a XV. századi kereskedelmi tőzsde terénél érek ki a tengerpartra. A keskeny utcák után napfény és pálmák várnak a parti sétányon. A

tőzsde gót homlokzata ütött-kopott, ötszáz év viselte meg csipkedíszeit, de a pálmafák mögött mutatkozó filigrán művű épület ma is elegáns. Belül egyetlen terem, melynek mennyezetét karcsú oszlopok tartják.

A parton két sétányt ültettek, egyiket pálmákból, a másikat fenyőkből. A pálmasétány a derűsebb, naposabb: nap és szellő járta nyitott, hosszú oszlopcsarnok. A földön a fák hulló gyümölcse. Rajtuk járok, a kemény magok mint kavicsok nyomják a cipőm talpát.

Akinek árnyék és más hangulat kell, az a szétterülő lombú fenyők alatt keres üres padot.

Végigsétálok a parton. Egyfelől a tenger sok kikötött vitorlással, árbocuk árnyéka ring a vizen. Másfelől a szállodák sora. Mondják, hogy ötszáz szálloda és penzió van Palmában. De még újabbak is épülnek, el fogják foglalni az egész partot. Máris közrefogták a szélmalmok dombját, a régi Palma romantikus emlékét.

Oda tartok a malmok felé. De addig is akad látnivaló, míg odaérek, nem szenzáció, csak olyan, amit a sziget kínálhat. Apró parkocskák, mellett megyek el, melyekben dísznarancsfák állnak, köztük édes narancsot termő fák is. A gyümölcs lehúzza ágaikat, nem nyúl hozzájuk senki. A háló javító halászokat is elnézem, amint nagy kötőtűjükkel dolgoznak. No meg a kertészeket, akik a pálmafákat öltöztetik friss tavaszi ruhába. Nagy késekkel végigberetválják törzsüket; a vágások nyomán friss fehér foltok jelennek meg a már régebben levágott száraz levélcsutakok helyén. A fonnyadozó ágakat is le-

metszik a fák koronájáról, így aztán a tavaszi ruhába öltözött pálma-dendik megfrissített zöld frizurát viselnek.

A malmok sárga, málló, sziklás dombon állnak; a domb oldalán kaktuszbokrok, agavék szétfolyó húsos levelei meg szívós, inas örökzöld lelógó fürtjei. A kaktuszokon van még néhány gyümölcs, gyerekek próbálják a nehezen megközelíthető szúrós fügéket elérni.

Az öt malomból már csak kettőnek van kereke. Nem őrölnek, kabaré lett belőlük. Körülöttük a föld sima betonos «parkett», oldalt székek, asztalok összerakva. Szigeti táncokat mutatnak itt be népi jelmezbe öltözött lányok és citerázó legények. Az egyik malom vitorlája apró lámpákkal is ki van rakva: « Moulin Rouge» — nem is kell keresni a szót, elegendő rápillantani a környezetre. A «molnárné» — az utolsó szélmolnár leánya — még emlékszik a múltra, mikor ezek a malmok még malmok voltak, de melankóliával beszél a vissza nem térő időről, a malmokról is, meg egyébről is a szigettel kapcsolatban. Mert az idegenek pénzt hoznak ide, de egy másfajta «erkölcsi» valutát is hagynak itt. Az éjszakai mulatókat pl. nem a szigetiek részére nyitották, de a fiatalok kíváncsiak...

A malmok dombja mögött Palma szegénynegyede. Csatornázatlan utcák, döngölt falú vagy kövekből hevenyészett házak, de ezzel nem törődik a malmokat látogató közönség; a jó vacsorázó helyek a «kinai negyedek» szomszédságát kedvelik.

A malmok mellől végiglátok a tengerpart egész hosszán. A város fölött a katedrális uralkodik, még így is, ahogy van, torony nélkül. A templom torony helyett négy alacsony süveget visel, de ezeknél jobban feltűnnek és jellegzik az épületet az egyszerű és egészen a tetőzetig felszaladó támasztófalak. A templom bátran mutogatja bordáit.

A katedrális belül egyetlen meg nem bontott, beépítésekkel nem tagolt terem. A mennyezetet nem oszlopnyalábok, hanem izmos sokszögű oszlopok tartják három hajóra osztva, de nem szétdarabolva a térséget. Este sűrű homály borul a hajókra s a nagy templom a sziget legszebb barlangjává válik, melynek cseppkőpillérei maguk a mennyezetet tartó oszlopok. A csend ünnepi, itt-ott térdel valaki egy oltár előtt, s ha távozik, csak árnya lebben, lépteit sem hallom.

1951-ben itt a dóm előtt találkoztam Antonio Sancho kanonokkal, aki a két háború közti években kitűnő tolmácsolásban tette népszerűvé Spanyolországban Tóth Tihamér könyveit. Fordított Prohászka és Schütz Antal műveiből is. Nyelvünket nagyszerűen ismerte, levelezett is magyarul, de rövid együttlétünk alatt nem hallottam ajkáról egyetlen magyar szót sem, mert a hibátlan magyar kiejtést nem volt alkalma elsajátítani.

A templom körül zegzugos utcák, régi úri házak, más időkről beszélő homlokzatok. És itt vannak a legszebb udvarok. Ezeket keresem utcáról-utcára.

Voltaképp már ismerem is őket a piktorok utcai kiállításairól. Végignéztem néhány ilyen galériát a tengerparton a malmok körül. Érdemes magukkal a festőkkel is szóbaállni, mind a spanyol és a külföldi karakter közti különbségről fognak beszélni, ha nem kritikust, hanem jóbarátot látnak az érdeklődő idegenben. — Az utcai piktorok műveiből sokat tanultam terepismeretet illetőleg, csak az velük a baj, hogy vásznaikon a tenger kékebb, mint a milyen, a fák zöldebbek, mint ahogy a természet alkotta őket, és a hangulatos zugok rikítóbbak, mint a valóságban. Nem engednek helyet a sejtelemnek és az elképzelés teremtő munkájának.

A *patio*, a díszudvar a ház gazdájának úri ízléséről beszél. Az udvar oszlopai széles, lapos íveket tartanak, a lépcső enyhe lejtéssel indul az emeletnek, a kőkorlát csipkés áttörése, néhány címer, kovácsolt vaslámpa, virágok nagy vázákban az udvar tartozékai.

A kapu mindig nyitva van, nem is nyitva, hanem kitárva. Mert — amint egy munkás külsejű, de modorában tökéletes *caballero* nekem magyarázza —, a mallorcaiaknak tetszik, ha megáll valaki a házuk előtt, és benézeget vagy betér pár pillanatra az udvarukra. Látok is néha valamelyik ablak mögött egy-egy arcot, lepillant felém s aztán eltűnik.

Az udvarok látogatása után a Plaza Mayor egy padján üldögélek a piaci nép között a virágárusok sorának közelében. Velem szemben a tér legelöregedettebb része egymás mellé, fölé épített, ragaszt-

gatott házakkal. Egy ablak fölött tábla: Pensión la Estrella, Csillag-szálló. Benne alighanem sikerült Palma ötszáz vendéglátó üzeme közül a legkisebbet és legszerényebbet felfedeznem! Nem is látom, hogy hová teszi a vendégeit.

Egy újságárus levelezőlapállványán «nápolyi» utcarészletet látok: balkonok, száradó ruha, földszinti sötét lakások, mezitelen gyerekek, az utca végén süvegestornyú román templom. Meg is találom az utcát a *Santa Cruz* negyedben a malmok közelében. Nagy élet folyik rajta a földbesüppedt lakások ajtaja előtt. Szemét hever elég a kövezeten ahhoz, hogy «nápolyias» legyen az utca, de egyetlen szentkép sincs a falakon, ami nélkül nem lehetne nápolyias még a legkopottabb külvárosi sikátor sem Parthenope városában.

Vacsorámat egy *celler*-ben fogyasztom el. A szó «présház»-at jelent, itt a városban jobb csárdának felel meg a helyiség, ahol hordók közt magában a pincében ülnek a vendégek terítetlen asztalok mellett. A gerendás mennyezetről hosszú paprikafüzérek lógnak alá. Száraz szőlőtőkék ágai alkotnak lugast felettünk. Lopótök meg egyéb pincei készség van rájuk aggatva. A helyiségben a hordók tartalmának édeskés kipárolgása érzik. A konyhába belátni, ott dolgoznak a szakácsok, négy-öt. A főztjüknek jó híre van, a kiszolgálás egyszerű. Kérdezem, hogy mi a menü. A pincér kezdi mondani: «Halleves... kemencében sült malac»... Félbeszakítom: A többit ne is mondja, mert mi jobb jöhet utána? Aztán a bor jó legyen, idevalósi, vörös.

A MALLORCAI UTAKON

Néhány napra rábízom magam a szigeti autóbuszokra, vigyenek, ahova akarnak.

A mindig zöld mezőkön olajfák, fügefák, terebélyes szentjánoskenyérfák, azután narancsligetek és virágzó mandulafák. Ha egyebet nem fogok látni, ez maga is megnyugtató.

Az évszázados vagy évezredes olajfák törzse szoborral és fel. Érdekesebbek és beszédesebbek, mint műtermek absztrakt rébuszai. Egy mallorcai olajfaligetbe úgy léphetek be, mint egy szoborkiállítás területére; órákat lehet eltölteni a századok alatt előállt «művek» előtt. Az öreg törzsekben izmok csavarodnak; «gigászok harca», «Herkules» vagy bármilyen címet adhatok nekik. Egyik faluban egy kiszáradt törzset meghagytak a helyén szobornak. Mikor autóbuszunk félórás pihenőre megáll az országút szélén, a közeli olajfaültetvény legérdekesebb példányainak a következő címeket adom: «kameleon», «bombardon», «oroszlánfej», «csavart oszlop», «óriáskígyó», «Laokoon csoport». Nem is kell hozzá különös képzelőerő, csak kellő helyzetből meg kell pillantani az elcsavarodott görcsös törzs bonyolult rajzában rejtőző tárgyat.

És mindig szép a környezete ezeknek a természet szeszélye alkotta különcségeknek: vörhenyes talajon a levelek ezüstszürke káprázata.

Újdonságként hatnak a szigeti hegyláncok vonalai is. Némelyik a newyorki házsorok árnyképét rajzol-

ja az égre; mondja is az egyik turista a megfelelő szót: *sky line.* Egy másik csoportban tevekaraván vonul. Egy fogazott hegylánc ősállat óriási állkapcsának látszik. Vannak aztán hatalmas «kuglóf»-ok, olasz «panettone»-k, magasra nőtt «cipó»-k. Megragadó az egymás mögött elhelyezkedő csúcsok színfalszerű megjelenése párafüggönyök mögött. A sziget északi részén az állandóan füstölgő, párolgó fekete hegyek látványa lenyügöző: mintha a csúcsok gőzben és kénes fellegekben most emelkednének ki a föld gyomrából.

A víz is szórakoztat. A Pollensa-i öböl valószínűtlenül halvány zöldeskék hullámai láttára a Petőfi-féle «tengeri szőke habok» jutnak eszembe. Formentor szikláján pedig sokáig állok az országút kanyarjában. A víz hullámzó kékség, melynek ezer csillogó lapja van, de minden fénycsillám arra való, hogy jobban kiemelje a víz mély indigó-kék színét. A sziklák az öböl körül fehérek, telepettyezve a fenyők smaragdjával. Szép látvány, de a tekintet lesiklik róluk a víz felé.

A víz a szigeten mindenfelé nem felületben, hanem mélységben látszik, húzza és fogva tartja a tekintetet. Bármerre járok, kilátóknál, sziklák tetején merengő embereket látok. Talán sziréneket látnak a mélyben.

A térképet tanulmányozva feltűnnek a szigeti helységnevek szép szavai: Formentor, Manacor, Soller, Pollensa. Maga a *mallorquín* nyelv is ilyen,

a latinnak, az arabnak meg az ősi, ma már nem beszélt nyelvnek a katalánban elvegyült édes keveréke.

Az idegen nem találkozhat könnyen az igazi szigetlakókkal, a pincér meg a sofőr, hordár nem feltétlenül mallorcaiak. A boltokban azonban néha az árunál is becsesebb a kedvességük, amivel a vevőt kezelik. Aki náluk vásárol, nem érzi magát kalmárok kezében.

Láttam a táncaikat is. Ó, ez több, mint látványosság! A nők apácafőkötőszerű csipke vagy színes kendőjükben, hosszú damaszt szoknyában és szorosra szabott bársony pruszlikban jelennek meg a tánc helyén. A férfiak mór bugyogót, tarka mellényt és nyakba kötött színes kendőt viselnek. A táncuk hajladozó, ábrándozó vagy tüzes, gyors, heves mozdulatokkal. Az erdő tisztásain figyelhetők meg ilyen jelenetek, mikor a madarak hímje járja a kiszemelt párja körül a tavaszi táncot. A mallorcai tánc időben messze nyúlik vissza, a mór időknél is messzebbre. Ki gondolna erre, mikor a mosolygó, kedves arcokat látja a fehér csipkefőkötők keretében?

Santa María nevű helység határában megállunk egy volt klastrom előtt, ahol most likőrpároló üzem működik. Az egykori kolostorudvar oszlopai még állnak, rózsa fut rájuk, az udvar kútja körül is virágok, de egyébként mindenfelé az enyészet bús szépsége uralkodik.

A refektórium meg a káptalani terem az üzem boltja. Üvegek ezrei állnak a polcokon, meg minden-

felé spanyol ivószerszámok, bőrcsutorák, megnyúlt szájú csőrös poharak, kulacsok, s végig a szemben levő fal hosszában hordócskák, vagy hatvan, tele az üzem likőreivel kóstolásra. Ihatik mindenki annyit és annyifélét, amennyi tetszik. Vesz aztán, vagy nem vesz, egyre megy. Ez a fajta reklámozás eredetiség és mallorcai kedvesség. És eredményes. A pultok mögött öten-hatan csomagolják az ingyen kóstoló után a különféle italokat.

Rozsólis-t is látok az egyik hordó felírásán. Miután annyiszor olvastam a szót Jókai regényeiben, most végre megkóstolhatom. Messzire kellett eljönnöm érte, meg sokáig váratott magára az alkalom, hogy megismerhessem. De jó.

Ha az egykori barátok látnák, hogy mennyire elváltozott a klastromuk! Fent a cellákban is megszűnt a klauzúra. Sőt oda meg éppen asszonyok költöztek be: bábuk, melyek a mallorcai népviselet legszebb darabjait viselik. A likőrkóstolás után azonban már senki sem jön ide, pedig a színes brokátszoknyák meg habkönnyű főkötők is megérnének egy látogatást. Ezekben a ruhákban még a bábuk merev arca is kedvessé válik.

Palmában az egyik bolt kirakatában zománcképet láttam: Szent Ferenc prédikál a madaraknak. Oldalt egy ágon tarkaruhás banka ül. Nem értettem, hogy miért éppen a «büdös» bankára esett a művész választása a Szent Ferenc képen. Mikor azonban a szigeti utakon előttünk meg a közelünkben az

ötödik-hatodik meg huszadik bankát látom felszállni, megértem ennek a tarka madárnak népszerűségét ezen a tájon.

Olyan vidéken haladunk, ahol sok a fügefa. Lombtalan, felfelé álló húsos ágaikkal olyanok, mint óriás százkarú kandeláberek. De érzik már a tavasz közeledtét, rügyeik duzzadtak, nemsokára kigyúlnak rajtuk az új hajtások zöld lángjai.

Miguel, a vezetőnk valahányszor szájához emeli a mikrofont, beletrillázik, pompásan utánozza az olasz rádió madárhangú hívójelét. Egyszer aztán egy ilyen trillázás után felém hajol, és azt mondja magyarul: *pacsirta.* Megörülök a szónak, és kérdezem, kitől tanulta. «Egy magyar hölgytől» — mondja, és elmeséli a «pacsirta» történetét. Nem tudom, ki lehet a XX. századi «honleány», de csak nagyon kedvesnek tudom elképzelni, hogy a «pacsirtá»-t választotta magyar szómintának a spanyol *cicerone* részére.

Egy útmenti csárda előtt igazi ördög rohan felénk nagyokat szökellve. Még az arca is fekete, két szarva is füstös, kezében háromágú villa. A csárda vendégcsalogatója. Gondolom, hogy ebben a pokolcsárdában a főördög lehet a szakács, s ha a pincérek is nem ilyen jelmezben szolgálnak fel, azt csak azért teszik, mert a vendégek nagy része nászutas.

Megtudom aztán a pacsirtahangú Migueltől, hogy ebben a vendéglőben ősi táncokat is adnak elő, és

ez a nyugtalan ördög, aki «civilben» is a vidék legizgágább embere, a gonosz lélek szerepét játssza. Így a leleményes öreg egyszerre három urat szolgál: a folklórt, az üzletet és közben kiéli a saját duhaj természetét.

Manacor a mallorcai műgyöngy városa. Mondhatnám, az inkák városa, ahol még az utcán is lehet találni a fehéres vagy színes selyemfényű portékából, mert a munkások nyitott ládákban szállítják a holmit a feldolgozó műhelyekbe, s ha egy-egy szem lehull belőlük, fel sem veszik. Én is meglátok egy kavics formájú darabot a földön a szállítóládák mellett, s mikor kérdőleg nézek az emberemre, legyint egyet és azt mondja, hogy vehetek többet is, a színskála minden változatát összeválogathatom. A darabok így fel nem fűzve engem gyermekkorunk selyemcukrára emlékeztetnek. Anyaguk értéktelen üveg meg savak, a munkát és a furfangot kell megfizetni csupán, mely a szivárvány színeibe öltözteti a kölönböző formájú szemeket.

Bent az üzletben piros, sárga, kék bársony műnyakakon vannak kiállítva a gyöngysorok. De a darab csak akkor válik teljessé, mikor az elárusítólány valamelyik fiatal hölgy nyakába illeszt próbára egy-egy füzért, aki szintén hozzáad valamit a gyári termékhez: mosolyát és a *próbálás* boldog örömét.

Láttam a mallorcai barlangokat is. A *Hams*-i cseppkőbarlang kicsi, benne minden miniatűr. A «tündérek temető»-jében «ciprusok» állnak meg «mauzó-

leumok»; a földalatti «Velence» kőcsipkéi az alatta elterülő laguna vizében látszanak «normálisan», mint vízbe merült városka gót oromzatdíszei. Fehér «fenyőerdő»-je is van a barlangnak, melyben a vékony mészkősudarak oldalt ágakat is eresztenek. De az erdő halott, nincs lomb a fenyőcsontvázakon.

Drach óriási földalatti múzeum, évezredek óta berendezett szoborkiállítás. Nem kell hozzá nagy lelemény, hogy meglássam a kitűnően elhelyezett műveket: ez egy Szent Kristóf a kis Jézussal a vállán, az ott egy kámzsás kapucinus barát, arrébb egy trónoló Madonna kis kápolnában. Látok várkastélyt is kis tó közepén, aztán «behavazott» hegyeket, csillog tetejükön a szemcsés mészkő. Még «festő palettája» is akad, szélein csorog a festék. — A természet legkülönösebb játéka itt talán a barlang «konyhá»-ja. A mennyezetről «disznófüle» lóg, tőkehal szeletek, hagymakoszorú, egész csomó sárgarépa van a kamra mennyezetén; kissé odébb egy «vaddisznó» van érkezőben, hogy teljesebbé tegye a konyha készletét.

A csodálkozástól fel-felkiáltó látogatók közül senki sem gondol arra, hogy a barlangot kétszer fedezték fel. Először, mikor rátaláltak, másodszor, mikor egy spanyol mérnök évekig tartó munkával ezerféleképpen próbálgatva a megvilágítást «napvilágra» hozta a lappangó műveket. Hiszen itt minden a megfelelő világításon múlik. E nélkül a barlang «szobrai» csak oszlopok, kőtönkök, csonkok volnának, a múzeum «zárva» volna, mint ahogy ismeretlen volt geológiai korszakokon át.

Jártam Mallorca völgyei közt is. Valldemosa felé olajfák közt haladtunk. A fenyőkön kívül ezek a legkedvesebb szigeti útitársak, tekerődző, elhajló, vonagló, csavarodó törzsük látványát nem lehet megunni. Aztán narancsfák és citromfák jelezték, hogy a valldemosai paradicsomba értünk. Betértem az egykori karthauzi zárdába, ahol a barátok távozása után 1838-39 telén Chopin is lakott pipázó, szivarozó, férfiruhában járó, férfi nevet használó barátnőjével, Armandine-Aurore-Lucile Dupin-nel, akit George Sand néven ismer az irodalom. Látom a művész zongoráját, melyen játszott és komponált is itt néhány kisebb darabot, de ha széttekintek a szobákban, és a képeken csonttá aszott arcát nézem, a Gyászindulója zeng a fülemben ezen a helyen. Ekkor már a Halál biztos léptei egyre hallhatóbbá váltak Chopin életében. Valaki meg is festette ezt így, itt van a kép a zongora közelében. Chopin a zongoránál ül és ábrándozva játszik; az ablak nyitva, azon túl a zárda pompás kertje. A hangulat tavaszias, de az ablakon át a halál les be a művészre.

Zongorájának billentyűsorára mindig egy szál sárga rózsa van téve. De a Mester hangszere nem a kegyeletes utókor számára maradt itt emlékül. Chopinnak nem volt pénze fizetni a drága tengeri szállítást a francia partokig, ezért visszautazása előtt eladta a zongorát.

Valldemosa után a hegyek közé veszem be magam a Soller-i úton. Számlálatlan kanyarban kapaszkodik fel az autóbusz a hol fenyves, hol olajfás mere-

dek oldalakon, hogy leszálljon újra Soller utcáira. Sollerben nincs semmi látnivaló, még a házak is nagyon egyszerűek; szürke kőből rakták őket, de minden ház körül narancs- és citromfák ligete van ültetve. Épp most érik rajtuk a gyümölcs. A sötétzöld lombok közül százával világítanak a színes gömbök. Mégiscsak szép Soller: a szürke, a zöld, a narancs és a sárga színek emléke a falu a hirtelen felszaladó hegyek lábánál.

Búcsúzásul sokáig állhattam a *Foradada*, az «átfúrt» szikla fölötti parton. Lent a hullámok osromolták a vízbe benyúló fehér sziklatömböt. Nem is a hang, hanem a meg-megújuló tajték jelezte a víz heves mozgását.

Talán ez a hely a mallorcai partok legszebb pontja. A víz átlátszó kékje egyre sötétedik a mélység felé. A távolba húzódó partok útját sokáig kísérheti a tekintet. Körülöttem a természet vadon tenyésző szépsége: sziklák közt kapaszkodó bokrok, agavék. És csend, amit még a turisták sem zavarnak meg. A látvány nem sugalmaz szavakat, megállítja a szavakban való gondolkodást. Mit is mondhatna az ember a természetnek ebben a műtermében? Megfordulok: fenyők, olajfák a közelben meg a hegyek némán asszisztáló koszorúja.

Ha ebben a pillanatban azt kérdezné tőlem valaki, hogy hová menjen, ha a békét, a csendet, a harmóniát akarja élvezni olyan emberek között, akiket a kalmárkodás szelleme nem rontott meg, csak azt tudnám felelni: Mallorcának hívják a helyet.

SITGES

A Tarragona körül elhúzódó parti sávnak *Aranypart* a neve. Szép nevű helységek, dombra húzódó városkák mellett halad ezen a tájon a vonat. A zóna becézett gyöngye Sitges, a «fehér város», vagy amint a katalánok mondják, Blanca Subur. Ismertem fényképről pálmás sétányát, fehér utcáit. Vonzott a városka neve is, a közepén lágy *dzs*-vel ejtett szó.

Most itt állok a pálmasor alatt a délutáni napsütésben. A fák bóbitája megpörkölődött az elmúlt nyár hónapjai alatt; mintha arany volna elkeveredve zöldjükben. A karcsú törzsek között ellátok a part fölött álló templom homlokzatára. Megsárgult kövei egybeolvadnak az alkony színeivel. A tenger élénk kék, de az ismert sitgesi képből hiányzik a virágszőnyeg, amit majd a melegebb napok elérkeztével a pálmák alá készítenek a kertészek. Egy tavalyról ottfelejtett tilalmi tábla most is oda van szúrva a pázsit szélére. Rajta egy fekete uszkár meg egyetlen szó: *No!* A kertészek féltékenyen őrzik virágmozaikjaikat.

Elindulok a templom felé be-benézegetve a keskeny, partnak lefelé haladó utcákba. A sarkokon színes csempeképeken olvasható az utca neve és mellette a megfelelő ábrázolás: egy szent, szekér, mezei kép, Don Quijote alakja, szüret, fegyverek, virág.

A sétány végén három sudárpálmától közrefogva szerény, de ízléses szobor; Grecónak állítottak itt emléket a sitgesiek. Nem tudom hirtelen, hogy

miféle kapcsolat köti a görög származású művészt a kis katalán városhoz. Sitges művészváros, vagy legalábbis a jóízlés városa, s így mindenképpen helyén van a szobor a sétányon. Többet mond bárkinek, mintha valami elfeledett lokálpátriótának a szobra előtt állna meg az idegen. De hagyom egyelőre a szobrot, majd ki fog derülni a titka.

A mozaikképek csábítanak tovább, már nemcsak az utcák sarkán szemlélgetem őket, hanem a házak falában is. Színesek, ragyogóak, mint ékkő vannak a falba beágyazva. Közeledem a város legfiligránabb negyede, a Barrio Gótico felé. De előbb betérek a *szekér*-rel jelzett utcába. Nincs benne semmi különös, de az utca «idevalósi». Fehér házak, finom művű ajtók, balkonok, virágcserepek még a falakon is, egy régiségbolt hallgatag tárgyai, keskeny lépcsőházak, melyek virágos ablakú szobákhoz vezetnek. Egyszerű bormérés mellett módosabb vendéglő, akinek az kell. És csend, amire mindenki vigyáz, mint a helység közvagyonára.

A gót negyed nem nagy. Néhány utcácska a templom mögött; megtöredeznek, nem szeretnek nyílegyenesen egymásba torkollani. Nem is volna jó, így kellemesebb bennük a járás meg nézelődés. Kovácsoltvas ablakkeretek, cserépből szeszélyesen rakott ereszek, párkányzatok, házak oldalába épített tornácok, cégérek a látnivalók. És mindenütt fehér falak, a falakon lent szentképek, feljebb formás erkélyek, ráccsal elzárt «leselkedőablakok». Minden ház résztvesz valamivel a kis negyed állandó kiállításán.

És itt vannak a város múzeumai is, kicsinyek, helyesek, és a gyűjtemények tárgyuknál fogva is érdekesek. Az egyik a babamúzeum. Vitrinben álló dámák szalonja a múzeum szobája. Háromszáz év divatbemutatója a helyiség. Elmúlt korok nagymamái, társasági hölgyei, első báljuk idejében élő *damicella*-k néznek rám az üveges szekrényekből gyermekarccal. Mind komolyan veszi a szerepét, egyik sem mosolyog.

Rusinyol festő házát megnézem, nem is az ott elhelyezett gyűjtemény, hanem a ház miatt elsősorban. Hiszen a ház a gazda egyéniségéről, ízléséről beszél. A hangulatos otthonban megértem a néhai népszerű író és festő kedélyét, aki a sitgesi piacon egy alkalommal ötpesetás pénzeket négy pesetáért árusított, figyelve, hogy a vásárlók hogyan viselkednek a gyanús pénzváltó asztal előtt.

A falakon ezer tárgy között fényképek, rajzok, arcképek, a festő baráti köre is: Picasso, Albeniz, Pablo Casals. A szalon főhelyén két Greco-kép: «Szent Péter könnyei» és egy Magdolna. Párizsban szerezte őket a művész olcsó pénzen szülővárosa részére. Ennek a szerencsés vásárnak örömére állították a tengerparton a Greco-szobrot.

A Rusinyol-ház egyébként *Cau-Ferrat* néven ismerős a helységben, azaz «vasas ház». Gazdája szenvedélyes gyűjtője volt a kovácsolt vasholminak. Időnkint kocsira ült és a falvakat járta, mint valami «handlé». A szerzett anyag itt van szétrakva a szobákban: lámpák, zárak, kulcsok, kopogtatók, kandalló felszerelés, címerek, kancellusok és sok más vas-

tárgy, ami tartozéka volt a múlt századok katalán otthonainak.

A főutcára térek. Ez csak annyiban főutca, Calle Mayor, hogy üzletek vannak rajta, és jobbra-balra kiágazások. A tengerpart felé lejtő utcák a legjellegzetesebbek, keskenyek, egyenesek vagy enyhe ívben elhajolnak. A házak meszelt falán egyszerű a dísz: cserépben virág a balkonon, meg a falon is kerek kampóba akasztva; vöröstéglás vagy színesre mázolt ablakpárkány, zöld zsaluk. Itt szeretnek tanyázni a jobb vendéglők, vagy a pincebejáratú bormérések. Itt vannak a kevés szobás, de elegáns hotelek. Az utca közepe rovátkált, hogy a kordét húzó szamár fel tudjon kapaszkodni rajta.

Mikor a nap besüt ezekbe az utcákba, minden tárgy éles árnyékot vet. Akinek kezében fényképezőgép van, felvételt készít, aki nem teheti, a legközelebbi trafikban vesz két-három levelezőlapot, hogy jobban megőrizhesse ezeknek az utaknak emlékét: a színek, vonalak és árnyékok bűvös játékát.

Az egyébként csendes, kis forgalmú utak Úrnapján ünnepi köntöst öltenek. Virágszirmokból szőnyeget raknak ki rajtuk a körmenet részére. A szőnyegek vastagok, «süppedők»; első rátekintésre nincs különbség köztük és a csomózott igazi darabok között. Nem csupán «kegyeletes», hanem hozzáértő kezek munkái.

Sitgesben nemcsak múzeumok meg irodalmi körök vannak, más módon is tapasztalom a kultúra jeleit. Egy borbélyműhely mellett megyek el. Négyen van-

nak bent a borbélyok, vendég híján mind könyvet olvasnak. Később is arra járok, ketten már dolgoznak, a másik kettő rendületlenül folytatja az olvasást. — Egy csemegeüzlet reklámja nemcsak arról akarja meggyőzni az arra járót, hogy bizonyos jerezi bor a legjobb barátja és útitársa itt Spanyolországban, hanem az ajánlás mellé egy kis nyelvtörténeti leckét is ad, így: «Jerez = Xeres = Sherry». — Egy festőművészettel is foglalkozó cipész boltja ajtajának üvegtábláit telefestette. Van ott tájkép sitgesi pálmákkal meg utcákkal, de három táblára absztrakt képek kerültek. Sikerültek, a maguk nemében jók. Bármelyik kiállítás elfogadná őket, csak címeket kellene hozzájuk kitalálni. Ez a varga tovább ment a kaptafánál.

A fehér házak falai mindenütt tiszták, makulátlanok, mert a mindenfelé felötlő majolikatáblák gondolnak erre is. Iskolák közelében alacsonyan elhelyezett szépen rajzolt kék betűs szövegek szólnak a gyerekekhez, hogy ne firkáljanak a falra. «A tisztaság a civilizáció jele» — mondja az egyik szöveg. A táblák katalán nyelvűek. Szívesen betűzöm őket, nem is olyan nehéz a megértésük, hiszen a katalán nyelv egy kicsit spanyol is, egy kicsit francia is, olasz is, meg latin is. Egyik sem ezek közül, de mindegyikhez hasonlít.

TARRAGONA

Aggódva indulok Barcelonából, nem tetszik nekem ez a sárgás napsütés. Nehéz, nyúlós párák feküsznek

a tengeren. Mit fogok én látni Tarragona teraszáról, a híres Balcon Mediterraneo útja mellől? De ahogy közeledünk a városhoz, a tenger egyre kékebb lesz, és fölötte az ég is tisztul. Tavaszi hangulattal fogad a város.

Jó helyen kötöttek ki itt valamikor a pelasgok, a görögök ősei, akik a helyet város alapítására felfedezték, és az ibéreknek is jó érzékük volt, hogy a megkezdett művet folytatták.

Rögtön lépcsőkön kell járnom, mert az első, amit a város magából megmutat, a terasz a tenger felé előreugró sziklán: a *balkon*. Még el sem érem a kilátó korlátját, máris látom a tengert. Széles, határtalan. Fent kihajlok a mélység fölé, erős hullámmoraj fogad és dús felyőillat. Alattam a durva sziklákon szívós indák szakálla leng, meg fenyők lombja látszik, balzsamuk párája árad a délutáni melegben.

A víz szél nélkül is harsogva törik meg a parton. Ide érkeztek a Scipiók meg a császárok, Augustus, Galba, Hadrián. És Szent Pál is. Ki pihenni jött ide Hispania fővárosába, ki hódítani népeket vagy lelkeket. Hiszen a római *Tarraco* milliós város volt. Csodálatos volt a fejlődése, csodálatos és érthetetlen az eltűnése is: alig maradt valami belőle. A rómaiak műveiből aránylag a legkevesebb. Az időt legjobban a falak bírták ki, amit még az ibér őslakók kezdtek rakni, akik a történelem előtti idők legintelligensebb népei közé tartoztak.

Az egykori fényes római város sorsának jelképe az amfiteátrum szerény maradványa itt a balkon

alatt: mindössze egy szelet, egy szektor belőle. Néhány jegyszedőnek való terület.

Alighogy elindulok a városfalak irányában, Augustus palotája előtt megyek el, vagy amit annak mondanak. Sárga terméskőből épült modern vonalú torony-ház. Felhőkarcoló lehetett a maga idejében. Ablakaival a tenger felé fordul. Mellette az új múzeum, benne a metropolis törmelékei: márványfejek, oszlopok, megfaragott kövek — ereklyék.

És máris a fellegvár falai mellett járok. Ciklopszi munka; a két-három méter hosszú, csak nagyjából kiformált darabok jól a helyükre vannak téve, mindenféle kötőanyag nélkül kibírtak évezredeket, mozdulatlanok. Most házak állnak rajtuk. Itt-ott kaput is nyitottak a falon a mögöttes utcák felé. Zárókőnek egy-egy három méteres darab fekszik a nyílás tetején. A fal hosszában meg a kapuk körül asszonyok tereferélnek. Melegesznek is egy kicsit a visszaverődő nap sugárzásában.

Azután a falak legszebb részéhez érek. Itt nincsenek házak meg unokákra felügyelő nagymamák: ez az archeológiai sétány. Itt a ciklopszi falak tíz méteres magasságig is felérnek, és rajtuk a római folytatás szabályosan vágott kockái. Ma is biztosan álló pontos munka, nincs ezen a falon törés, nyílás vagy megbillent sorok, mert az alap, az ismeretlen elődök munkája jó volt.

Ezen a részen állandó az árnyék, ciprusok vannak ültetve dísznek, és a falon a borostyán gobelinje.

Kőművesek dolgoznak a fal tövében, világítótesteket raknak le esti látogatásra meg kivilágításra. Több helyen kibontva látom a ciklopszi építmény tövét. A föld alatt az alap még másfél méterrel szélesebb. Hogyan dolgoztak ezek az ókori kőművesek? Hogyan emelték helyükre a tömböket? Hogyan simították össze az egyenetlen felületeket? Meddig tartott ez a munka? Nincs krónika, mely erről beszélne.

A malterral dolgozó kőművesek tiszlettel beszélnek szakmai őseikről.

A római fal szabályos darabjain itt is, ott is bevésett jelek; a kőfaragók nyelve. A «friss» törések, csorbulások rajtuk a francia ágyúk lövedékeinek nyomai 1811-ből.

A ciklopszi falon vágott egyik kapun át belépek az óvárosba a fórum közelében. Sárga kőből épült ház van előttem, boltozatos római építmény, előtte oszlopos tornác, középkori templomcsarnok, fent román meg gót időből származó ablak keskeny oszlopokkal. Bent a sötét barlangszerű helyiségben a városi múzeum. Egyelőre csak elmegyek mellette, majd visszakerülök ide, de előbb az óvárosban akarok egyet fordulni.

Olyan utcákon járok, ahová csak gyalog vagy szamárháton lehet betérni, kövezve sincs mindegyik. Lépcsőházak, kapualjak ablak nélkül, ablakok alul kidudorodó ráccsal abból az időből, mikor a nők alig léptek az utcára, és csak a *zelosia* mögül figyelték az életet. Nyitott ablakokban vagy balkonokon ruhát teregető leányok; szépségkirálynői arcok birtokosai,

akik sohasem fognak zsürik előtt megjelenni. Helybeli iparosoknak, szatócsoknak vagy a nagy bodegákban dolgozó munkásoknak lesznek a feleségei, és gyermekeik itt fognak játszani az utcán, ahol most is bikaviadalt utánoz vagy nyolc-tíz gyerek.

A katedrális homlokzata a román-gót átmeneti időből való. Az egyik stílus már kialvóban van rajta, a másik már erősebb, dominálni szeretne. De a mű befejezetlen, mintha az építők végül is nem tudtak volna dönteni, milyen formanyelven mondják ki az utolsó szót. A homlokzat közepén széles ívű gót kapu, fölötte nagy kőrózsa, de az oldalajtók román ívűek. Tovább azonban nincs. Elkezdett oszlopok futnak a magasba. Hol álltak volna meg, milyen koronát viseltek volna, nem tudjuk.

A kapuk mellett gót baldachinok alatt zömök román szentek állnak sorban, de a bejárat elválasztó oszlopa előtt a Madonna szobra már gót elgondolású. Karcsú, elhajlik, gyermekét kissé eltartja magától. Ránéz, mint mikor az anya gyönyörködik magzatában. Félénk mosoly is jelentkezik keskeny ajkán.

A keresztfolyosó harmadfélszáz oszlopfeje felér egy múzeum gyűjteményével. Mennyi jelenet, mennyi lelemény, mennyi móka van rajtuk türelemmel és megjelenítő erővel ábrázolva! Nemcsak bibliai történetek, jámbor legendák, lovagtörténetek is, ahol a harcosok kardjára felszúrt ellenség úgy függ az éles pengén, mint a nyárson a hússzelet. Az egyik oszlopfő a ravasz macska meg a patkányok esetét mondja el, egy másikon háromarcú embert látok, mind a három szájával cseresznyét eszik, de

csak egy szakálla van. Ha a középkorban szokás volt az unokáknak mesélni, akkor a tarragonai nagypapák hetekig járhattak ide a *claustro* képeskönyve elé ámuló unokáiknak csodálatos történeteket elmondani.

Csendesedik már a város, mikor visszaérek a fórum vagy városkapu bolthajtásos helyisége elé, ahol a városi múzeum rendezkedett be. A sötét pince keresztény templom is volt valaha, kórust építettek hozzá és oldalán apró ablakokat ütöttek. Most múzeum, de micsoda múzeum! Bolhapiac. Láthatom, hogyan dolgoztak a tarragonai cipészek, tilolók, cserepezők, bognárok meg más iparosok, és hogy hogyan őrölték otthon a gabonát. A paloták életéről néhány báli meghívó beszél, és legyezők. Legérdekesebbek az urasági kocsisok cilinderei meg zekéi, amiben hajtották a szomszédos Caballeros utca hintait. Bíborszínű cilinder is van a gyűjteményben.

A Caballeros utca bizonyára az urak utcája volt. Még most is akad egy-két címer a kapuk fölött. Oszlopos *patio* is van az utcában, mellette *bodega*, borospince; ajtaja nyitva, bent nagy hordók meg öreg csaplár. Megtermett, magas, már görnyedten járó nagycsontú ember; pelasgok vagy a falrakó ibérek leszármazottja. Egyedül van a barlangjában ebben az órában. Benézegetek a sötét helyiségbe, a környezet, a pincei illat tökéletes, bizalmat keltő. Hirtelen elhatározom, hogy a jeles tarragonai borokat itt fogom megismerni. A legjobb borát kérem, egy pohárkával. A pincei Quasimodo gyertyák gyújt és

egy vastagfalú pohárral odamegy az egyik hordósor végére, aztán hozza a sötét folyadékot. Az ajtóhoz megyek vele a világosság felé. Sötétbarna tükrözés csillan a pohár csiszolt oldalán. A szaga illat; az íze? Ilyen a pincében felejtett öreg tokaji, az édes szamorodni. A csaplár szavak nélkül is látja arcomon, hogy borával sikere van. — Beszélgetünk. Hetven éves, egész életét itt töltötte ebben a helyiségben. Pincéjének nincs neve, nincs kiírva rá semmi, nincs asztala, ami mellé vevőit leültetné; elhordják a borát úgy is. Valami olyasfélét mond: jó bornak nem kell cégér. — Fizetni akarok. Nem fogad el semmit: vendége voltam a pincéjében, nem vevő.

Sétám végén visszajutok a Balcon Mediterraneo vaskorlátja elé. Sötét este van már. Kihajolok a korláton a tenger fölé; most nem látom, csak sejtem, hogy ott lent nyúlik el a víz a végtelen felé. A szellő most is hozza a fenyő illatát és hallatszik a hullámok egyenletes morajlása. Jól esik belenézni az éjbe, mert a «balkon» most sem érdektelen: a tenger felett kigyúltak a csillagok.

SANTES CREUS — POBLET

A tarragonai turistairodában megajándékoztak egy ábrákkal telerajzolt színes térképpel. «Ha esetleg valahová a környékre akarna kirándulni...» Miért ne? Nézzük meg azt a csalogató térképet! Vannak azon rizsföldek Tarragona alatt az Ebro torkolatánál.

Vadász áll a torzs között és durrogatja a szálló vadkacsákat. Egy kék vizű tó partján rózsaszín flamingó mélázik. A hegyek közt vaddisznó meg hispániai vadkecske. A tengerben homár, rákok, kardhal és egyéb csemege úszik. Olajfák meg szőlőtőkék közt nagy nyomókádak. Római emlék is látszik itt-ott, kevés. Két várszerű klastrom képe uralkodik a tarka vázlaton: Santes Creus és Poblet. Talán ennek a két helynek emlékét viszem innen magammal.

Santes Creus felé február elején a táj nem sokat igér. Pihenő földek, pihenő szőlők. Vörhenyes színe van az egész vidéknek. A bozót is kevés, a vad nem szeret ilyen helyen tartózkodni.

Sofőröm, Paco beszédes lesz az egyhangú tájon, ahol még csak autó sem jön velünk szemben. Aragón ember, tehát moralista, szigorúan ítélkezik elsősorban honfitársai fölött. Különösen az andalúzokkal nincs megbékélve. Többet szórakoznak, mint dolgoznak; baj, hogy a külföldiek előtt elsősorban ők képviselik Spanyolországot. — Paco világot látott ember, és mint aragón szabadságszerető. Megfér mindenkivel, csak azzal nem, aki parancsolgatni akar neki a saját portáján belül. Húsz évig dolgozott egy délamerikai bányában szerbek, bolgárok, magyarok, lengyelek, franciák meg néhány spanyol társaságában. Megfértek egymással, néha *fiesta*-t is tartottak. Ilyenkor vagy ez, vagy az mutatta be a szakácsművészetét, ahogy otthon csinálják náluk. Jó volt mindig a más konyhája is, meg a más nótája is. De aztán egy német került hozzájuk, aki a harmadik nap már hibákat fedezett fel a csoport életében, és

utasításokat kezdett adni a többinek. Mindnyájan sértve érezték magukat, főleg ő. Egy hét múlva a német «káplár» már nem volt velük, egy másik csoportba kerül, ahol honfitársait szervezhette. Paco még hozzátette: «Lehet, hogy egy és más dologban igaza volt a németnek, de nem tudom elviselni, hogy engem más igazgasson, csupán azért, mert okosabbnak tartja magát.»

Közben megérkezünk *Santes Creus* elé, azt is mondhatnám a *vár* elé. Mert a XII. században épült egykori cisztercita apátság éppen annyira erőd, mint klastrom. Vastag falak előtt állok; fent fogazott mellvéd, a kapu két oldalán tornyok, szabályos védőmű lőrésekkel ellátva.

Bezörgetek a repedezett kapun, és belépek az elhagyatott helyre. Mindjárt a nagy keresztfolyosóra jutok; gót ívek nyílnak körös-körül az udvar kertje felé, szélesek, sárgás kőből faragva, dús csipke tölti ki a hajlatok felső részét. A kőcsipke mintája oldalankint változik, és a csorbulások is csak nagyobb változatosságot adnak az összefonódó motívumoknak. Víz csobogása hallatszik. Kút van az udvar szélén, nyitott, szellős kupola borul föléje. Narancsfa, babér az utak mentén. Nem nagyon gondozott a kert, de így jobb, hangulatosabb a környezet.

Leülök egy rozzant karosszékbe az őr helyén a bejárat repedezett ajtaja mellett. II. Fülöp üldögélt ilyen székekben, ez a példány is talán az ő korából való. Elnézem innen a folyosó íveinek hajladozó, csavarodó kőcsipkéit, meg az árnyékot, amit a padló-

zatra vetnek. Ide látszik a templom zöld csempés tornya is; a kertben madarak szállnak le-fel.

Egyedül vagyok látogató a klastromban, csodálkozott is az őr felesége, mikor ajtót nyitott. Meg is kérdezte, mit akarok, s mikor megértette, hogy látogató vagyok, megörült, mint az országúti csaplárné, hogy valaki betévedt hozzá. Szaladt a kulcsokért, ajtókat nyitogatott, és aztán rámbízta az omladozó, porladozó, virágokkal elborított romot.

Sírokat találok mindenfelé, a folyosó falában, a káptalani teremben, a kert útjain. Apátok, egyszerű szerzetesek, nemes urak és asszonyságok sírköveit. A templom legfontosabb látnivalója is két baldachinos királysír. Mint mennyezetes nyoszolyák emelkednek magasra a templom hajójában. Ezeket az aszkéta életű uralkodókat életükben aligha vette körül olyan pompa, mint itt a vékony oszlopokon álló kőrózsás mennyezet alatt a megmunkált szarkofágokban.

A kolostor második udvara meglepően modern. A gótikus ívek széles nyílásúak, a padlózatból nőnek ki és dísztelenek, üresek. Így tervezne kolostorudvart egy mai építész. A nap szabadon tör be a tág nyílásokon. De a kis kerengőn mégis félhomály van, mert az udvaron ciprus óriások állnak, feketék, magasak, mozdulatlanok. Közbül kút vize permetezik, de csak annyira, hogy a csend ne legyen halott az elmélkedésre intő helyen. A közelből galambok búgása hallatszik.

Az első udvar bájos, ez a második komoly, szerkezeti szépségével megnyugtató.

Poblet felé helységeken megyünk át, de egyetlen lelket sem találunk az utcákon. Kísértetek laknak errefelé, vagy mi, hogy csak fekete macskák néznek ránk a küszöbök felől?

Magas dombokra kerülünk fel; lenézve a tetőkről mögöttünk az út fényesre csiszolt sávja látszik, mint kanyargó folyó ezüst szalagja.

Végre megjelenik a monostor tömbje, egy másik, de nagyobbra méretezett Santes Creus. Azonban Poblet nem magára hagyott emlék; itt élet van, ide visszaköltöztek a szerzetesek.

Barokkos épületek között jutok el a tornyokkal megerősített várszerű homlokzatig. Mintha minden megismétlődne, amit az előbbi helyen láttam, de minden megnagyítva és helyreállítva. És szinte zavar a szerzetesek jelenléte. Csökkent érdeklődéssel járok a gót ívben hajló boltozatok alatt. Minden nagyméretű. Az egyik *dormitorium* nyolcvan méter hosszú, tíz méter magas templomszerű helyiség. Még ma is eredeti céljára használják a ciszterciták. A laikustestvérek aluszank itt.

A monostor legfőbb éke a nagy zárdaudvar hibátlan, de kissé nehéz oszlopokkal tagolt ablakaival. A *claustro* világszerte ismertté vált, képe évekig szerepelt a spanyol posta bélyegein.

A kolostor hosszú templomán alig van ablak. Fele a kórus, a másik felében kényelmesen elfér a falu misére feljáró népe. Újdonság nekem és eredeti a királysírok formája. Itt nem gót csipkés mennyezetek alatt alusznak az aragón uralkodók, mint roko-

naik a másik apátságban. A kőkoporsók fedele lejtős, mint a háztető. Erre a lejtőre vannak ráfektetve a márványalakok. Nehéz helyzet, de az aragónok életükben is sok lehetetlenre vállalkoznak.

Mikor távozunk, sofőröm, más utat választ, nem azt, amelyen jöttünk. Az út egy különös allé. A fák lombtalanok, de törzsük, ágaik fehérek. Mint sokágú ezüst gyertyatartók állnak sorfalat többszáz méteren.

Most láthatom a tarragonai római vízvezeték megmaradt darabját; kettős ívsorban halad át az alatta levő völgyön. A pókhálószerű könnyed építményt a nép *Puente del diablo*-nak, az «ördög hídjá»-nak nevezi.

Ebédidő van már, mielőtt beérnénk a városba, megkérdezem Pacót, hogy melyik vendéglőt ajánlja. A halászok negyedét említi, ott van egy jó hely, a *C' al brut*. Mit jelent ez? — kérdezem. «Piszkos ház» — mondja. Szóval «kispiszkos.» «Odamegyek, — mondom minden különös gondolkodás nélkül — ma csakis odamegyek.» Meglepődve néz rám, nem érti, hogy miért döntöttem olyan gyorsan, könnyen és határozottan. Hát persze, ő sohasem evett székelygulyást a pesti «Kispiszkos» asztalánál.

A vendéglő egyszerű berendezésű, szűk, szoros kis helyiség, de minden jel arra vall, hogy látogatott, és hogy a gasztronómia szentélye. Mikor elém teszik az étlapot, mely hosszú, mint egy százsoros egy tagban írt költemény, neki sem látok a katalán nevű ételek tanulmányozásának, hanem rámutatok az első

fogásra, mely a tarragonai «Kispiszkos» konyhakülönlegességének vallja magát: *romesco* a neve. Kérdezem, hogy mi akarna ez lenni. A pincérlány széles mozdulattal jelzi, hogy ez olyan tál, amiben minden földi jó együtt van. Jöjjön tehát a *romesco!* Hozzá is lát nyomban a terep előkészítéséhez. Két tányérkában mártást tesz elém, egyik fokhagyma illatú, a másikban őrölt mandula van paprikás olajban pirítva. Később még majonézt is rak elém. Aztán megjelenik a kétfüles kerek tepsi, mint valami kihalt tengerfenék, ahol szárazon maradtak a halak és egyéb akváriumi csodák. Vannak ott különböző formájú és színű halak, simák és rücskösek, kisebb-nagyobb pirosra sült rákok, kerek sünök vagy tengeri pókot, nyitott héjban achát színű lágyhúsú kagylók, pici polip és szálkanélküli halszeletek. Mit fogok én ezzel a sok holmival kezdeni? — Kétszer is váltják előlem a tányért, hogy a sok rákpáncélt és kagylóhéjat elvigyék. S mikor a kiszáradt tengerfenék minden csodájával végeztem, azt is megértettem, hogy miért tettek elém olyan nagy üveg bort. Csak a fokhagymamártással meg a paprikáslében úszó mandulaszemcsékkel nem tudtam mit kezdeni.

AMI A VONAT ABLAKÁBÓL LÁTHATÓ

A Barcelonából Madridba vezető út sokak szerint unalmas. Bóbiskolnak az utasok, vagy a hálófülkék függönyei mögé vonulnak.

Felfogásom szerint Spanyolországban van elhagyott vidék, de nincs nem érdekes táj.

Város valóban kevés akad ezen a hosszu úton, de az utazás mégis páratlan élmény éppen a városok közti órákig tartó szakaszokon. Színes filmre való, amit látunk.

A közeli hegyek lilában, kárminban, okkerben vonulnak el előttünk.

Az omlós, nyúló agyag, melyben kövek, sziklák vannak beágyazva, várkastélyokat utánoz tornyokkal, fogazott védőművekkel.

Alattuk falvak huzódnak meg ugyanolyan színű kövekből vagy vályogból építve, egyetlen zöldelő fa nélkül, mintha egy nagy fecskeraj rakott volna magának fészket a rideg helyen.

A földeken ugyanezek a színek mutatkoznak a szántás nyomán egymásba folyva, mint egy nagy akvarell foltjai.

Aztán buckák, dombok következnek: egyetlen fa nincs rajtuk. Most meg olajfák mellett haladunk, lombjuk ezüstje elkeveredik a talaj rögeinek hamuszürke színével.

Nagyritkán látunk embert. Megáll a munkájában és kezét szeméhez emelve néz utánunk hosszan. Patak medre rejtőzik a száraz dombhát alján. Útját fiatal nyárfák vagy százbütykű, sokszor visszavágott jegenyék jelzik. Lomhán röppennek fel róluk varjak vagy egy esetlenül, röviden szálló szarkapár.

Éjszaka más az élmény. A vonat ablaka előtt hullámzó fátlan dombok kísérteties tájjá válnak. A hold fénye a töredezett hegyek oldalán mély árnyékokat vet és mozgásba hozza a képzeletet. Be-

népesül a titokzatos várak fala, és lent a síkságon rendezett hadsereggé válnak a sorokat alkotó olajfák.

A vidék olyan, mintha a vízözön vagy valami más természeti katasztrófa csak nemrég vonult volna rajta végig. A mozdony félelmetes, csak itt spanyol földön hallható szirénája pedig talán az ősállatok messze hangzó tülkölésének e tájakon még most is kísértő visszhangja.

De aztán reggel megjelenik a láthatáron a Guadarrama hótól csillogó vonulata. A sivatagi utazás végéhez közeledünk. Madrid zárt háztengere és zöld parkjai mint oázis tűnnek fel a távolban.

MADRID UTCÁIN

PUERTA DEL SOL

Neve szerint Nap-kapu, de talán helyesebben *napozó* kapu helye lehetett valamikor ez a tér, ahová délutánonkint kiültek az öregasszonyok melegedni. Volt azonban a közelben egy kápolna is, melynek homlokzatára a napot festették rá valamikor. A térnek félkorong alakja van, s ennyiben a felkelő naphoz is hasonlít, sugarai sem hiányoznak: tíz út indul ki belőle.

Madrid központi fekvésű tere átjáróház lett, sietős, egy pillanatra megálló, tovább rohanó emberek találkozóhelye. Átkelést szabályozó lámpák mögött felszaporodó tömeg várja az indulást. Mozdulásukra megrekednek az autók, autóbuszok. A *Metro* négy bejáratában, mint hangyaboly nyílásában, nagy a sürgés-forgás.

Az élet is hamar kezdődik itt. De az átsietők embereken kívül vannak a Puerta del Sol-nak állandó alakjai is. A földalatti lépcsőjénél a cukorka- és cigarettaárusok helyezkednek el. A madridiak szeretik párosával is venni a cigarettát. — A vakok sorsjegyszalagokkal mellükön ott állnak a sarkokon. Vannak állandó vevőik is. Ezek beszélgetnek is

velük és közben nézegetik a számokat, mert a számnak mutatósnak is kell lennie. A vak azt mondja, hogy a száma *bonito*, azaz «csinos».

Itt vannak a téren a nagy sorsjáték legnépszerűbb irodái is. Bejáratuk felett olvasható, hogy mikor milyen számú sorsjegyük ütötte meg a főnyereményt. Bent a vevők. Van, aki számot kér, van, aki vaktában választ, nem nézi meg az átnyújtott jegyet, de mielőtt zsebre teszi, hozzáérinti a pulton álló kitömött fekete macska kunkorodó hátához. A szerencsének is megvan a maga szertartása. Van olyan is, aki csak a *capicua*-ban bízik. Ez olyan számjegycsoport, mely elülről hátra és háturlól előre olvasva ugyanazt a számot mutatja.

A húzás előtti napon aztán kékköténves terjedelmes asszonyságok lepik el a teret és felárral adják a sorsjegyet a kései vevőknek. Látva a mindenfelől lobogtatott sorsjegysorozatokat, az ember hajlandó igazat adni a mondásnak, hogy Madridban az emberek fele sorsjegyet árul, a másik fele sorsjegyet vesz. A lutri nagy szenvedély itt.

A Puerta de Sol-on van a legjobb patika, a legrégibb kávéház, és itt lehet kapni leghamarabb a reggeli lapokat.

Este a tér házai fölött kigyúlnak a fényreklámok. Ezekből az idegen az első alkalommal megtudhatja, hogy mik a spanyolok legkedvesebb italai: a jerezi bor és konyak, az asturiai *sidra*, vagyis almabor és az ánizslikőr. Ugyanazok a cégek évtizedek óta hirdetik itt árujukat. A reklám formáján sem változtatnak.

De a felszín alatt még egy másik világ is létezik ezen a helyen. Lent a mélyben a *Metro* vonalai találkoznak egymás fölött, alatt haladó vonalaikkal. Az átszálló utasok végeszakadatlan sorokban úgy ömölnek egyik peronról a másikra, mint ahogy a húsmassza nyomul előre a töltőből. Munkások, tisztviselők, a madridi tömeg. Szótlanok, nem időtöltésből utaznak a zörgő, rázó, kényelmetlen, rossz levegőjű szerelvényekben. Madrid már régen kinőtte szűkre szabott földalattiját.

A tér mögötti utcákban az óváros felé eső részeken az étkezőhelyek csoportosultak. Nem igazi vendéglők ezek, hanem falatozóhelyek, ahová a nap bármelyik órájában be lehet térni *para tomar algo* — bekapni egy falatot és inni hozzá valamit. A gázrezsó legtöbbször az egyik ablak mögött van, rajta a fazék vagy serpenyő. A kész holmi aztán egy másik ablakba kerül étvágygerjesztőnek: piros rákok, sülthús, majonézes ételek, ropogósra sült tengeri gezemice, paprikás mártásban pacaldarabok fűszerezett véreshurkával, húsgombócok fokhagymás lében, gomba készen, hogy forró olajba dobják, kettészelt sült birkafej. Inyencek is járnak ezekre a helyekre a környezet miatt.

Ez a körzet a cipőpucolók negyede is. Értik a mesterségüket. Szinte bántóan fényes lesz munkájuk után a cipő, mintha az ember legfontosabb testésze a lábbeli volna. És ezek a derék fekete egyenruhás, rézgombos művészek pénz helyett cigarettát is elfogadnak. Ami a ruhájukat illeti, nekem

mind ismerősként jelennek meg: otthon a kéményseprők öltözködtek ilyesféleképpen.

Ugyanitt egy keskeny sikátorban készítik Madridban a legjobban a rétest, aminek a neve: *hojaldre.* Krém vagy «angyalhaj» van benne; olyasféle ez a sütemény, mint a mi almásrétesünk, — mikor kevés benne az alma és sok a tésztája. Aki szereti ezt a lepényt, hosszú utat is megtesz, hogy itt a régi cukrászdában vegye meg az ünnepi ebéd befejező fogását, — ha még idejében érkezik, és a fürgébbek nem hordták szét a csemegét.

A Puerta del Sol mögött árusítják a bikaviadali belépőjegyeket is elővételben. A *corrida* plakátja olyasféle, mint a színlap, de szövege érdekesebb, hosszabb, líraibb hangú. Megvan a maga hagyományos nyelve, szókincse, stílusa. Bemutatja a torerókat, dicséri a bikákat, még a zenekarnak is szán néhány jó szót. Elmagyarázza, hogy a bikacirkuszban hogyan kell viselkednie a közönségnek, pl. hogy nem szabad beugrálni az arénába és beavatkozni a torero munkájába. Mindaz, ami a *corrida* plakátján olvasható, az egyszerű ember világát tükrözi. A vándorcirkuszok nyelve ilyen színes. Élvezetes olvasmány; ha egy plakját teljes szövegét leírnám, két nyomtatott oldal telne meg vele.

Szemlélődés, böngészés közben egy csendes utcába jutok és egy pirostéglás ház előtt állok meg. Alacsony, egyemeletes, nem most építették; elég ránézni faberakásos ajtajára, ablakrácsaira és kopogtató va-

sára. A kegyelet őrizte meg valami okból a kis lakot itt a magasabb házak között.

A bejárat fölött kőbe vésve régi írás két sorban: *Parva propria magna — Magna aliena parva.* «A magam kis hajléka nekem palota — A más palotája nekem szűk kunyhó.»

Lope de Vega lakott ebben a házban jó háromszáz évvel ezelőtt. Bezörgetek az ajtón ugyanazzal a kopogóvassal, mellyel talán a ház egykori gazdája jelezte érkezését. Belülről dalolás hallatszik, az őr felesége takarítja a földszintet. Még nincs itt a látogatás ideje, de azért beléphetek. Szétnézek a *vestibulo*-ban: egyszerre évszázadokkal léptem a múltba vissza. Téglapadló, gerendás mennyezet, a fal mellett ruhaőrző bőrfedelű láda-lócák.

Itt élt huszonöt évig Lope de Vega a családjával; majd mikor felesége halála után pappá szenteltette magát, egyedül. Leánya a közeli trinitárius apácazárda tagja lett. Bejárom a házat, a dolgozószobát, a férfiak, a nők társalgóját (törökösen vánkoson ültek a parazsas melegítő körül), látom a kápolnát, a konyhát, ebédlőt. Mi volt mindebből Lope de Vega holmija, ki tudja? De megismerhetek egy spanyol polgári házat a XVII. század elejéről. Nincs benne luxus, minden csak a legszerényebb anyagból készült, ízléses és becsületes jó munka.

Leülök egy székbe, hogy egy pillanatra otthon érezzem magam a kellemes környezetben. Mindig rejtély volt számomra, és most is az, hogy hogyan írta Lope de Vega sokszáz drámáját (saját vallomása szerint kétezerre megy a számuk), verseit,

egyéb műveit. Hiszen csupán nem-drámai munkái huszonegy kötetet töltenek meg! Mikor volt ideje emberek közt forogni, olvasni, társadalmi életet élni? Arcképe íróasztala fölött függ, ismeretlen festő munkája. Friss, érdeklődő tekintet, de összeszedett, elmélyedő arc.

Lope de Vega nem csupán irodalmi emlék. Népszerűsége nő, kezdi elhomályosítani Calderón de la Barca tekintélyét.

Lope de Vega és a spanyol irodalmi *aranykor* nagy termékenységű írói idegen, s így magyar tárgyú témákat is feldolgoztak műveikben. Anyagukat onnan vették, ahol éppen találták, s éppen ezért számunkra nincs mindig köszönet bennük. Így pl. Lope de Vega színműben tárja kora elé a magyar Endre és nápolyi Johanna tragédiáját a *La reina Juana de Napoles* felvonásaiban. Itt Johanna az intrikus Endre szerencsétlen áldozataként jelenik meg, akinek életére törnek, és aki ez elnyomott nép nagy boldogságára megszabadítja magát és nemzetét a zsarnoktól.

Átmegyek a szomszéd utcába, ahol ma is megvan a trinitárius apácák zárdája, melyben Lope de Vega leánya apácaéveit töltötte. Ez is vöröstéglás dísztelen, rideg épület, ahogy Madridban négyszáz évvel ezelőtt építkeztek. A kis ablakokon nehéz vasrács, drótháló vagy átlyuggatott vaslemez. A tájékozatlan börtönnek nézné abból a fajtából, aminőt ma már nem építenek elítéltek szamára sem. Való igaz, hogy a zárda lakói soha nem jönnek ki a világba, amely-

ről önként lemondtak. A turista, ha erre vetődik, értetlenül áll a ház előtt; a nők összeborzadnak. Éppen ők nem tudják, hogy a legnagyobb lemondásra a nő képes.

A ház falán nagy márványtábla Cervantes képmásával. Rajta az írás azt mondja, hogy a Don Quijote szerzője itt van eltemetve. Ő maga kívánta így, mert elsősorban a trinitáriusok rendjének köszönhette, hogy a mór kalózok rabságából kiszabadult.

PLAZA MAYOR

A régi Madrid főterét kitakarították, újra szalon lett belőle, mint háromszáz évvel ezelőtt, mikor építették. Sőt most talán még jobban hangsúlyozta a magisztrátus a tér szalon jellegét. Hiszen III. Fülöp király a nép szórakozóhelyéül építtette a XVII. század elején a négy oldalról szorosan bezárt teret, ahová csak kapuk boltívei alatt lehet bejutni. Itt rendezték akkor a bikaviadalokat, itt adták elő Lope de Vega darabjait és itt hajtották végre a halálos ítéleteket. Ahol most a király lovasszobra áll, ott volt a vesztőhely, ott égett a máglya, ott emelkedett a vérpad vagy a bitó. — Később változtak az idők, változtak a szokások, de a nép mindig szórakozhatott a Plaza Mayor palotasorai között a legutóbbi évekig.

Most a kemény vonalú, de elegáns épületeket kitatarozták, a kövezetet mozaikból rakták ki, és amit lim-lomnak minősítettek, azt kihordták a térről. — Körülnézek és visszasírom a régi, elhanyagoltabb

Plaza Mayor-t, amikor a külvárosi villamosok jártak be ide csikorogva, nagyokat zökkenve. Fehérkötényes asszonyok árusították itt a *churro*-t, a madridiak kedvenc kitolófánkját. Az árkádok oszlopainak tövében gesztenyét sütöttek, beljebb a téren a sorsjátékosok meg a céllövöldék bódéi álltak. És mindig volt itt nép bőven a szegényes bárok asztalainál, no meg katonák, akik itt lebzseltek a takarodóig. Itt találkoztak a falubeli nagy nem falubeli szolgálókkal.

És aztán itt tartották a *Paloma*, vagyis a Galambos Boldogasszony templomának búcsúján a *verbena*-t, az éjszakai népünnepélyt. Lampion sorok, színes füzérek értek a tér egyik végétől a másikig, zene szólt, színes kendő volt a nők vállára vetve cigányosan. A kondérokban sült a *churro* meg egyéb fánkféle, az olaj nehéz párája oszlopokban szállt az ég felé. Halmokban állt a perec az árusok asztalán.

Ma mindennek vége. Újra elegáns hely a Plaza Mayor, ahová nem szabad «csizmásan» belépni. De még szebb volna, ha nem teszik meg autóparkoló helynek, mert tudvalevő dolog, hogy autók soha nem szépítik a tereket.

Mindezt egy fiatal rendőrrel beszélem meg, akinek ezen a korai órán még nincs sok dolga és fázósan topog csizmájában a csípős reggelen. Kiderül az is, hogy sokat tud rólunk. Hallgatott már igazi cigányzenét, megtanulta a *tokaji* nevét, ismer magyar futballistákat, és Budapestet nagyon szépnek képzeli. Legnagyobb élménye a «magyar» cirkusz volt, különösen a légtornásznő, aki játszva lóbálta a trapézon valamennyi akrobata társát.

A nap még nem tudott megbirkózni a reggeli ködděl, s ahogy benézegetek a magas ívben nyíló bejáratokon át a szomszédos utcákba, akár Londonban érezhetném magam. A gyengén átvilágított ködben elvész az utca, s a bizonytalan háttérből lépnek elő a térre besurranó autók. Filmen sem lehetne jobban megcsinálni.

A Plaza Mayor hagyományai még részben élnek. Itt az árkádok alatt lehet venni a legjobb *boina*-t, aminek utánzatát mi «svájci sapka» néven ismerjük. — Vasárnaponkint a tér egyik szögletében szokott lezajlani a bélyegvásár és cserebere. A szomszédos keskeny utcákban vannak a legrégibb «ezüstkovács» cégek boltjai. A rövid Posta utcában még mindig kínálják suttogó hangon a csempészek az osztrák vagy japán öngyújtókat, és ugyanott három üzlet is árusítja a jámbor társulatok ruhájához a színes kelméket. Ezeknek a ruháknak nevük is van: Carmen, Dolorosa, Santa Lucia, San Isidro, Paloma, Concepción, Pilar... Van vagy harmincféle változat belőlük színben, szabásban, jellegben. Mert a madridi óvárosok asszonya szeret valami *cofradía* tagjai köze tartozni, és annak ruháját, skapuláréját is viseli megfelelő alkalmakkor.

És mindenképpen jól lehet élni és időt eltölteni a Plaza Mayor körül. Mert pl. itt van a szomszédban a Szent Mihály-piac, üzletei behatolnak az árkádok alatt egész a térig. A hentesek és mészárosok elsősorban. Egyiknek kirakatában disznókörme van kitéve, kocsonyának való. Rá is van írva: *manitas*

de cerdo, ami pontos magyar fordításban így hangzana: «sertéskacsók». S minthogy meg is vannak fagyva a reggeli hidegben, valami ördög incselkedésére eszembe jut az ismert szöveg: *Che gelida manina*... Nem is merem folytatni és profán módon alkalmazni az édes szöveget és a még édesebb melódiát; nem akarom megsérteni holtában sem Puccinit, sem azokat, akik naponta tudnák áhítattal meghallgatni Rodolfo áriáját.

A kirakatokban ott van a *manchego* sajt is, Don Quijote hazájának, a manchai pusztáknak terméke. Csemege, ha olaj alatt érlelik nyolc hónapon át. Friss kenyér és vörösbor kell hozzá.

Innen alig kell hármat lépnem a borbélyüzletig, ahová járni szoktam. Csak a sevillai Figaro *salon*-ja lehetett érdekesebb hely, mint ez a Calle Mayor-i borbélyműhely. Nyolcan dolgoznak benne, a mesterségüket is értik, ki így, ki úgy, de három dologban valamennyien szakemberek: a *toros*, a *futbol* és a *lotería* kérdéseiben. Legszívesebben a futballmecscsek és a bikaviadalok utáni napon jövök ide, mert a segédek közül egyik a Chamartin-i pálya jegyszedője, egy másik pedig hasonló szolgálatot végez a *plaza de toros* délutánjain. A *corrida*-ra vonatkozó alapismereteimet és a megfelelő szókincset itt szereztem nyiratkozás közben Pepe, az első segéd színes, első kézből jövő andalúz színezetű magyarázatai alapján.

A Plaza Mayor egyik sarkán lépcsők vezetnek le a tipikus vendéglők zónájába. Csábító nevek vannak a bejáratok fölé írva: «Cuevas», «Botín», «Verdugo»

— «rablóbarlang», «zsákmány», «hóhér». Bent alacsony helyiség, viseltes környezet, a falon karabélyok, csempék, régi konyhai szerszámok, néha a pincérek is zsiványnak öltözve. Ami a «zsiványság»-ot illeti, lehet, hogy ilyesmire külső kellékek látása nélkül is gondol a vendég, mikor a számlát megpillantja. Mert a hangulatkeltés eszközeit is meg kell fizetni, és mindez hozzá van számítva a konyha nyújtotta élvezet árához.

Csapszékből, vendéglőből, *taberna*-ból annyi van ebben a szegletben, hogy aki eltéveszti az ajtót, az is jó helyre nyit be.

A Via Toledo a negyed nem névszerinti, de tényleges főutcája. Amint belépek rá a Rézöntők utcája felől, mindjárt kerekesverkli hangja üti meg a fülemet. A hangulat csak fokozódik, mikor egy fűszeres kirakatában piros paprikahegyeket pillantok meg, négyet is, négy különböző fajtából. Tudnivaló dolog, hogy a madridi konyha nagyon ismeri a paprikát. Kolbászneműik a csabai kolbásznál is pirosabbak.

Letérek a főútról egy lejtős térség felé, ott ütött tanyát emberemlékezet óta Madrid ócskapiaca, a *Rastro*. Hieronymus Bosch képeiről ismert figurákkal találkozom mindjárt. Egy féllábú cigarettaárus vonszolja magát előttem kurta mankóján. Egy roszszul sikerült arcból kancsal szemek néznek, ki tudja, merre. Egy nyúlképű egyénnek bibircsókkal megtoldott orrán mintha mogyoró nőtt volna. Látok törpét és meghajlott hátú óriást gyermek ábrázattal. És aztán a szutykos boltokban a fokhagymaszagú,

gyanus *caballero*-k villogó aranyfogsorral! A Rastro a *trapero*-k, a milliomos rongyszedők fóruma.

Ahogy elsétálok asztalaik előtt, és a boltokba is benézegetek, látom, hogy akad itt minden, ami Madrid házaiból potom pénzért a *trapero* kezére került. Sőt tárgyakban képviselve van itt egy kicsit egész Spanyolország. Pár pesetáért már nem lehet Greco-képet szerezni a Rastrón — legfeljebb hamisítványt ezresekkel fizetve. Tudják itt már mindennek az árát, de előbb-utóbb vevőre talál itt minden: a rézszegekkel kivert háromlábú galiciai fapapucs, a kolompok, a házak tetejéről lekerült vaskereszt, a cilinderek, a viseltes toreador kalap, kengyelek a spanyol örökösödési háború idejéből, régi címerek, szentségtartó, ezüst borbélytányér valamelyik sokcímű márki házából, intarziás oltári könyvtartó és egyebek.

A Rastro tekintély. A szaküzletek, különösen a vaskereskedések kiszolgálói gyakran fordulnak a vevőhöz azzal, hogy a keresett cikket csak a Rastrón tudja beszerezni.

Sétám során lejutok a Manzanares partjára is a toledói kapu felé kerülve. A Puerta de Toledo nem a mai megkopott városnegyed népének készült, hanem a királyoknak, akik udvartartásukkal valamikor errefelé mentek a régi fényű volt fővárosba. Ma tisztelettel kerülik meg a háromnyílású díszkaput a lejtőn lassan mozgó villamosok. A kapu mint biztos sziget áll ott az autók és autóbuszok, villamosok keresztezőponjában. Most éppen előtte pihenget egy korsóárus a szamarával. Jól meg van

pakolva az állat a pirosra égetett sima cserépholmival. De a *botijo* kelendő portéka, mert frissen tartja a vizet, és szép darab is, kerek mivoltában a belekarcolt mintákkal szobadísznek is megfelel.

A Manzanares Madrid folyója volna, de nem nagyon válik a város becsületére, alig van benne víz. Az sem használt neki, hogy szép hidakat építettek föléje: a hosszú, sok ívű Puente de Segovia-t meg a kecses barokk Puente de Toledo-t kőurnákkal a peremén meg két fülkével a közepén. Az egyik kőeresz alá Szent Izidornak, a földművesnek, a másik alá a feleségének, Mária asszonynak a szobrát állították. Érthető, hogy rájuk esett a választás ezen a helyen, hiszen a jámbor házaspár itt dolgozott a közelben a földeken nyolcszáz évvel ezelőtt. Meg hát a jó San Isidro a város égi pártfogója is volna.

A Manzanaresből nem volt hasznuk a madridiaknak, nem halásztak benne, öntözésre sem használták piszkos, gyéren csordogáló vizét, de jó volt arra, hogy gúnyolódjanak vele a rovásukra. Lope de Vega azt ajánlja a magisztrátusnak, hogy vagy vigyék el a hídjaikat, vagy szerezzenek egy másik folyót. Gongora pedig a hosszú segoviai hídra célozva azt mondja, hogy a madridiak száz folyónak való hidat építettek egy fél hídra való folyó fölé.

CALLE DEL SACRAMENTO

Nekem ez az utca jelenti elsősorban a régi Madridot. Benne éltem, ismertem népét, mindennapi életét.

Nem hosszú utca, háromszáz lépéssel már kint is vagyok belőle. Valahogy nem is szabták egyenesre, a házak csak nagyjából igazodnak az út irányához. Lejtőn térek le rá a szomszédos Calle Mayor szintjéről. Ott van mindjárt az utcának nevet adó templom keskeny, magas homlokzata, rajta domborműben a Sacramentum, az Oltáriszentség angyalos képe. Az utca nevét jelző majolikatábla is szentségmutatót ábrázol. A templom a cisztercita apácáké, akik soha nem jönnek ki zárdájukból. A szentélyre néző ablakukon is vasrács van húsz centiméter hosszú kiálló szögekkel cifrázva.

A templom lelkésze egy időben Don Fernando volt. Alakját a kor, az aszkézis, a takarékoskodás és a betegség múmiává aszalta. Nyáron is meleg kabátban járt, gyóntatószékét is fűttette, és ezért be is üvegeztette. Ebből az üvegkalitkából mint parancsnoki hídról irányította templomát. Sekrestyésének, Vicentének, aki, mint a holló, mindig feketében járt, a gyóntatószék üvegfalán morzéjelekkel kopogtatta ki a rendelkezéseket. Néha a hívekhez is innen intézett rövid allokúciót. Ilyenkor az ajtó felső ablakát kissé megnyitotta.

Don Fernando templomának legünnepélyesebb eseményei nem az esküvők, hanem a rekviemek voltak, az énekes gyászmisék. Jutott belőlük kettő-három minden hétre. Ilyenkor a magas katafalkot díszes hímzett lepel borította, mely változott a jámbor társulat szerint, melyhez a megboldogult életében tartozott. A lepel közepére volt hímezve nehéz sujtásokban a *cofradía* címere, a sarkokra koponyák,

keresztbe rakott lábszárcsontok jutottak, meg egyéb, ami az elmúlásra emlékeztet. Három pap szolgálta a misét sok ministránssal Vicente vezetése alatt, és a katafalkot tizenegy más pap ülte körül. A gyászzsolozsmát mondták az énekesekkel felváltva. Az énekesek öten voltak, három zenész is tartozott hozzájuk, egyik hegedült, a másik csellózott, a harmadik a harmónium mellett ült. Fortisszimóban énekelték és muzsikálták végig a misét, különösen a *Dies irae*-t adták elő halottébresztő harsogással. Templomi vándorzenészek voltak, akik délelőttönkint egyik templomból a másikba rohantak esküvőre vagy rekviemre alkalmakkint harminc pesetáért «együtt örvendeni az örvendezőkkel vagy együtt szomorkodni a szomorkodókkal». A család képviselői — spanyol szokás szerint mind férfiak — a katafalkkal szemben a tempom hajójában ültek. Mise után Don Fernando előlépett üvegszekrényéből, karinget öltött és a gyászolókhoz közeledett. Meleg kézfogások között a főhelyen ülőknek nem is annyira részvétét fejezte ki madárhangon elmondott szavaival, hanem inkább reményének adott kifejezést, hogy a szép szertartás után a megboldogult lelke a mennyországba szállt.

Ablakomból a szemben levő ház első emeletére láttam. Ott négy szobában kisegítő elemi iskola működött, a szegény negyed szegény iskolája. Megfigyeltem a tanítás menetét. Rejtély volt, hogy hogyan és mit tanultak ezek a gyerekek, mert a tantermekké előléptetett szobákban állandó volt a mozgás, jövés-

menés, szabad tevékenység. Az egyik tanítóbácsit délutánonkint a Gran Via sarkán szoktam látni. Olyankor a madridi rendőrök fehér sisakját viselte és a közlekedést irányította. Jó lett volna egyszer megkérdezni tőle, hogy hol nehezebb a szolgálat, itt a Gran Vián vagy a Sacramento utcában a Calderón de la Barca nevet viselő *grupo escolar* szobáiban.

Az iskola fölött egy csendőraltiszt családja lakott, velük együtt a nagyszülők is, mind a négyen meg egy nagynéni. Mikor idekerültem, a három gyerekkel együtt tízen ültek délben meg este az asztal körül, évek múlva már tizennégyen voltak, mert doña Maria, a csendőrné időnkint új meg új kisbabával jelent meg a balkonon, hogy megmutassa az emberkének, miként folyik az élet a Sacramento utcában.

A népes családban mindenki hasznosította magát. A nagynéni a gyermekek nevelésével és első oktatásával foglalkozott attól kezdve, hogy anyjuk öléből lekerültek. Mindegyiknek külön-külön adott leckét. Egyiknek mesélt, a másiknak képeket magyarázott, a harmadiknak a keresztvetést tanította. Voltak énekórák is. Az egyik nagypapa reggelenkint szatyor-hálóval indult a pékhez meg a tejeshez, a másik általában legyeket csapdosott és dohányvágással foglalkozott. A törékeny magymamák, akik fehér hajukat magasra fésült kontyban hordták, takarítottak, tettek-vettek és mindennap templomba jártak azok helyett is, akik ezt nem tehették elfoglaltságuk miatt.

A ház sarkán évekkel ezelőtt csapszék volt, a környék munkásainak meg a ráérő férfinépnek tanyázóhelye. Ha nem fértek el bent a helyiségben, a fél literükkel kiültek az utcára a járdaszegélyre két sorban. Apró rántott halat meg miegymást ettek és hosszúkat húztak hozzá a flaskóból. A kocsma előtt néha megjelent egy kerekesverkli és slágereket játszott a madridi klasszikus operettekből.

De aztán divatosabb hely lett az egyszerű *tabernaból*, és új gazdája azt írta az ajtó fölé: *Restaurant.* Elmaradtak az egyszerű emberek, esténkint autók álltak a *lokal* előtt és a rádió olcsó zenéje helyett hegedű meg zongora szórakoztatta a vendégeket.

Jöttek is szívesen a Sacramento utcába, akik a «környezetet» keresték. A régi gázlámpák vasvázait tejüveggel borították, és így holdfény nélkül is volt hangulat az üzlet nélküli utcán, mely a maga egészében a régi Madrid kevés megmaradt *monumento*-i közé számított.

Szomszédságunkban volt egy régi-régi palotában a sorsjegyárus vakok irodája. Az esti órákban tartották mindig az elszámolást és a sorsolást. Késő délután a főútról levezető sikátorokon megjelentek az érdekeltek, akik az utcasarkokon meg a *Metro* lépcsőinél egész nap árusították az apró cédula-jegyeket, aminek az árából a társadalom eltartja őket. Fehér botjuk vége kopogott a járdán. Néha párosával jöttek: férj, feleség. Mindketten vakok, az asszony karján a csecsemő, aki kerekre nyílt, érdeklődő szemével nézett szülei arcába, de még nem tudta,

hogy valami szokatlan van rajtuk. A vakok beszélgettek, amíg jöttek, ez volt egyetlen szórakozásuk. A nap szenzációja az volt számukra, hogy melyik a nyertes szám, amire kifizetik a szerény, jelképes nyereményt. A nyertes szám gazdája nem is jelentkezett mindig: maradjon az a pár száz peseta is a vakoknak.

A vakok háza mögött egy sikátor törésében inyenceknek való étterem volt. Belül betyáros motívumok, útonálló banditák szerszámai, csempéken népies jelenetek, az ablakmélyedésekben kőlócák. Még kényelmetlenség is, hogy érdekesebb és «tipikusabb» legyen a hely. Háromszáz év előtti csárdában érezhette magát az, aki oda bement, csupán a fizetség volt más, mint háromszáz évvel ezelőtt.

Itt a Sacramento utca közelében volt az a kis köz, mely ezt a büszke nevet viselte: Calle de Madrid — Madrid utca. S hogy hiba ne essék, a közeli városháza még a város címerét is rátétette a huszonöt méter hoszú sikátorra, melyre még csak ajtó sem nyílott egy kocsma mellékbejáratán kívül. — Amint látom, egy háztömböt lebontottak itt s így a Madrid utcának csak egyik fele maradt meg, de most annál jobban látszik a majolikában készült utcatábla a címerrel. Nem más ez, mint egy ágaskodó medve, mely a *madroño* piros gyümölcsét akarja elérni. Madrid címerének története nagyon egyszerű. Medve lakott ezen a galagonyával benőtt területen, mielőtt II. Fülöp kiszemelte volna a már akkor is létező Madrid nevü kis helységet az ország jövendő fővá-

rosának helyéül. Madrid nem restelli ma sem ezt az eredetet és a hozzávaló címert. Ez is ér annyit, mint koronás oroszlánok, pallosok meg fogazott tetejű bástyák.

Egy rendbehozott, gránitból épült palota Cisneros kardinális házának mondja magát egy kis kék betűs zománctáblán. Gondolom, nagyot nézne Katolikus Izabella királyné teljhatalmú minisztere, ha belépne a házába, melyben fényárban úszó reprezentációs termek vannak.

A Cisneros házával szemben állott az én időmben Eugenio D'Ors író palotája; elszuvasodott régi épület, ahol az idős úr egyedül lakott. Ő maga láthatatlan volt, senki sem tudta, otthon van-e, vagy másfelé jár. De mindig látható volt a ház kapujában Don Juan, a portás. Ezüstgombos kék ruhát viselt, fehér bajusza felfelé pödörve gondosan. Nálunk megyeházi hajdú lehetett volna hatvan évvel ezelőtt. Öreg létére is katonás tartása volt, s ha arra mentem, mindig szalutált és üdvözölt. Nehéz volt őt megelőzni a köszönésben. Mikor a gazda halála után a házat lebontásra ítélték, mert a szomszédos városháznak erre a helyre is szüksége volt, Don Juan sorra járta az utca házait és mindenkitől elköszönt. Hozzánk is eljött. Don Juan merev pózba vágta magát és kijelentette, hogy visszatér szülőföldjére. Megköszönte a megbecsülést, amiben része volt, és további jó sorsot kívánt azoknak akik maradnak. Akkor beszéltem vele először és utoljára. Nem tudom, él-e még a derék *gallego*, de amikor most a régi ház helyét elfoglaló új épület előtt állok,

nem a városháza ezüstzsinóros altisztjét látom a kapuban, hanem Don Juan szerény, portás uniformisban is nemes alakját.

A Cisneros kardinális háza után az utca térbe torkollik: Plaza de Cordón a hely neve — «zsinór» tér. Az első ház sarkán a majolika kép csomózottan összefont zsinórt ábrázol. Bíborosok címerében lehet ilyen hálót látni a piros kalap alatt. A tér jobb oldalán két lefelé haladó út között egyetlen ház áll. Sárga épület, erkéllyel a kapu fölött, homlokzata vonalakkal telehúzgálva, mintha terméskőből volna rakva. Ezt a hamis homlokzatú palotát sokáig színpadi díszletnek használták a madridi tárgyú filmek rendezői. A felvételek éjjel folytak: esküvők, táncok, balkonjelenetek fodros szoknyákkal, egyfogatú kocsikkal, gázlánggal, madridi típusokkal. Ilyenkor a negyed egyszerű népe megszállta a szomszédos utcákat meg a házak ablakait, mert érdekes volt azt látni, hogy hogyan születik a film, meg hát nagyon szép az, ahogy a félszázad előtti Madrid feltámad a mozisok munkája nyomán.

És még az utcánkhoz számított a redemptorista atyák temploma is. Mindig felnézegettem ívben előre hajló karcsú homlokzatára, de még jobban emlékezetemben maradtak a hívei. Mind *cofradía*-k tagjai voltak, és skapuláréjukat kék, zöld, piros, ibolyaszín vagy sárga-fehér szalagon viselték a nyakukban. Első pénteken ugy festett a templom, mintha női lovagrendek találkozója volna a mise. De december 8-a volt a templom nagy napja. Ilyenkor ezüsttel szegett kék selyemruhában miséztek a

papok, és a fejekre borított mintás fátylak alatt a színes szalagoknál is jobban csillogtak a Carmenek, Pilarok, Asunciónok és Conchák szemei, mikor felzendült az ének: *Oh María, sin pecado concebida!...* Ó, szeplő nélkül fogant Szűz...

De a Sacramento utcán a hagyományos Madrid még másként is bemutatkozott. Délelőttönkint felhangzott az ószeres elnyújtott, majd hirtelen elharapott kiáltozása: *El trapero!* — a rongyszedő. Hosszú, csíkos zsákjába mindig került valami, mert itt Madridban nincs padlás, a lakásokban nincs sok hely, a limlomon túl kell adni. A régi utcákon a szemetet is a *trapero* gyűjti. Szamaras kordéik a déli órákban hosszú sorban tartanak a város széle felé, ahol a telepeik vannak. Ingyen végzik ezt a munkát, mert a szemét kincset ér, csak bányászni kell benne. A mi szemetesünk tizenhat disznót is tartott a szemétből előkerült hulladékból.

Karácsonykor azonban ajándék járt a szemetesnek, de még ezt sem várta ingyen. Nyomtatott cédulán kívánt boldog ünnepeket, és még egy vers is volt a papíroson. Egy ilyen népi dokumentumot most is őrzök a spanyol közmondásgyűjteményemben. A névjegy nagyságú karton egyik oldalán a kordé látható tele szeméttel. Elől az asszony vonja maga után az erőlködő szamarat, hátul a zsákot cipelő férfi iparkodik félkézzel előresegíteni a kocsit, A kocsi kétkerekű volna, de csak egy kereket rajzolt neki a külvárosi művész. A másik «úgy sem látszana». És hát nem ugyanilyen technikával ábrá-

zolták a szekeret a rómaiak is az ostiai padlómozaikokon! — A vers sem érdektelen. Azt kívánja, hogy a karácsonyi főnyeremény, a *gordo* kerüljön a házba, és az asztalon legyen minden, ami az ünnepi vacsorához tartozik: pulyka piros káposztával, hal citrommal sütve, sok *turrón*, mandulás édesség, és bőven ömöljön a *sidra*, az almabor.

A déli órákban pásztorsíp hangjai hallatszottak a szobámba. A sokágú szerszámon a vándorköszörűs játszik. Ezzel csalogatja a háziasszonyokat a talyigájához, melyre kerek köszörűkő van szerelve. A sípja ugyanaz a nádsor, amit az archeológusok Pán isten ajkához szoktak illeszteni.

Éjszaka a *sereno*, az éjjeli őr szeges botjának csattogása hallatszott a kövezeten. Tüszőjében hordta öt-hat háztömb kapukulcsait. Mert éjjel a madridi portások háborítatlanul akarnak aludni, s ezekben az órákban a teljhatalmú úr az utcán a *sereno*, akit tapsolással hív a későn hazatérő lakó. Esetleg még kiáltozik is a tenyércsapkodáshoz: *Serenooo!...* Nem kellemes dolog, mert a kiáltozást és a tenyércsapkodást legtöbbször előbb hallja meg az álmából felvert polgár, mint az őr, de senki sem merne arra gondolni, hogy a *sereno*-k intézményét megszüntesse.

Valamikor a *sereno*-k szerepe is kissé más volt, azonos volt a hazai «éjjeli bakter» szerepével. Járnia kellett az utcákat és időnkint elkiáltani az órát meg az időt, ilyenféleképpen: *Ave María purísima! Son las tres y sereno.* — «Áldjuk a szeplőtelen Szüzet!

Három az óra és az ég derült.» S minthogy Spanyolországban, főleg pedig Kasztiliában az ég majdnem mindig *derült*, az éjjeli őrön is rajta marad a legtöbbször elkiáltott szó, a *sereno*.

Manapság az éjjeli bakterek nappal a parkolóhelyek őrei. Ilyen minőségben is *sereno* a nevük. A szó eredeti jelentésére már senki sem gondol.

Az óváros körmenetei is mind a Sacramento utcán haladtak át. Az utcának is megvolt hozzá a hangulata. Itt üzlet nincs, a paloták patinásak, és a spanyol körmenet akkor szép, ha szűk utcán halad. Nagyhéten a hosszúsüveges *nazareno*-k hozták erre a kivilágított *Dolorosa*-t, s májusban itt vonult át kíséretével a madridiak pátrónusa is, San Isidro. Feketecsíkos piros szoknyába, pruszlikba öltözve vittek előtt a leányok virágot, gyümölcsöt, nyalábban friss búzakalászokat. Ökrök húzták a búcsúsok felcicomázott szekereit.

De az utca leghangulatosabb körmenete húsvéthétfőn volt látható, mikor a plébániák a betegeiknek viszik ünnepélyesen a Szentséget. Zaragozában ilyenkor katonabanda vonul ki tisztek vezetésével a legfényesebb parádéval. Dehát Zaragoza a Pilar városa! A Calle del Sacramentón minden családiasabban történt. Ennek a körmenetnek voltaképp nem volt közönsége. A pap táncoló, billegő, összecsukódó baldachin alatt haladt a Szentséggel, körülötte az egyházfi meg néhány ministráns. Előtte a hat-hét tagú zenekar, mögötte néhány öregasszony a templom hívei közül. A zenekar rezesbanda volt az utca polgárembereiből toborozva. Zenéjük nem volt li-

turgikus, inkább búcsúba való. Az öregek bizonytalan ujja néha melléfogott a billentyűkön, a fiatalja pedig még nem tudott bánni a hangszerrel. De népies ízű muzsikájuk megfelelt a Szentség körül is, amikor még mindenki lelkében frissen élt az Alleluja hangulata.

EGY DÉLUTÁN A VÁROS SZEGÉLYÉN

Madrid fölött az ég az év tizenkét hónapjából tíz hónapon át kék, derült, felhő is alig vonul át rajta.

Szépek a reggelek, de talán még szebbek a késő délután órái, amikor a nap meleg helyett színekkel árasztja el a tájat.

Ilyenkor szívesen megyek ki a város nyugati peremére kilátást meg naplementét élvezni, és Madrid múltjával is találkozni.

Itt a régi várfalak alapjain épül Madrid katedrálisa. Nagy adósságot törleszt vele a város. Mert Madrid egyedüli nagyváros volt Spanyolországban dóm nélkül. Évtizedek óta épül a templom, nem cementből és vasból mai technikával: kőről-kőre haladva rakják a falakat úgy, mint a középkorban. Munka közben a terveken is többször változtattak, tehát a későbbi nemzedékek stílusbeli átmeneteket is megállapíthatnak majd az épületen. Mert a munkák kezdői a gót stílust választották, de amikor a külső falakra meg a homlokzatra került a sor, a II. Fülöp idejében dívó cicomátlan «escoriali» barokk mellett döntött a székesegyházi káptalan.

De a madridi kanonokok mindenképpen tévedtek, mikor templomukat nem akarták «modern», azaz

élő stílusban építtetni, hanem történeti stílusok felé nyúltak. Ezzel katedrálisuk sorsát megpecsételték: a madridi dóm sohasem fog a város «látnivalói» köze számítani.

A templom homlokzata térre néz, a tér mélyén kilátó, ahonnan a Guadarrama meg az alanti völgy felé lehet ellátni. — Itt a dóm környezetében kapott újabban szobrot II. Fülöp. A királynak, aki a XVI. században a földműves falut Spanyolország jövendő fővárosának szemelte ki, eddig nem volt szobra saját hajlékában. Nem lovon ül a fejedelem. Lent áll alacsony talapzaton, akár meg is érinthetem. Megjelenésében félig római imperátor, félig reneszánsz kényúr. Arca magábazárkózott, töprengő. Nem sablonos uralkodó típus, nem csupán egy akar lenni a sok közül, akik királyi palotában laknak és koronát viselnek. Tragédiája talán jobban rá van vésve arcára itt a várfali szobron, mint a róla készült festményeken. Nem néz senkire. Történelmi rejtély.

A tér alatt liget, völgy és messze nyúló mélyedés; a kilátást semmi sem korlátozza. Madrid errefelé is terjeszkedik. Ahol húsz évvel ezelőtt még akár vadászni is lehetett volna, mint a Fülöpök idejében, most új utcák épülnek. A láthatár peremén a Guadarrama havas vonulata. Fölöttünk az ég tiszta, kék, üveges. A tájon a zöld különféle árnyalatait lehet tanulmányozni.

Ahogy a királyi palota felé fordulok, megállít egy lejtőre telepített kis park. Csak egy színes folt az egész, de mindig megnézem. Pázsitja a legzöldebb zöld Madridban, ciprusai lágyak, és egy rezgőnyárfa

a közepén mintha már évek óta várna rá, hogy szépségét valami művész felfedezze és lehajló ágai élménnyé váljanak egy darab vásznon.

A királyi palota előtti nagy téren egy másik Fülöp szobra áll, a negyediké. Ágaskodó paripáját elegáns mozdulattal üli meg parádéra öltözötten. Sok csatát veszített, de vesztett csaták közben is szépítette Madridot és pártolta a művészetet. És hát szerencséje volt: Velázquez volt az udvari festője, és Fülöp iparkodott neki sokszor modellje lenni. Így jutott a király a pompás szoborhoz is, mely Velázquez vásznainak figyelembe vételével készült. Ruhája csipkedíszei szállnak a szélben. Nincs rajta semmi harcias.

A királyi palotába nem megyek be, nincs már ott az a kép, amit most szeretnék látni, a Goya képe, amelyet IV. Károly családjáról festett. IV. Károly papucshős volt és gyenge kezű uralkodó; nem is ő volt az ország ura, hanem Godoy, a minisztere, felesége kegyeltje. Mindez a történelembe tartozna, s csak azok tudnának róla, akik ismerik a bábkirály életét. De ezt a szomorú történeti helyzetet állandóan napirenden tartja Goya festménye. Ilyen kegyetlenséggel még nem leplezett le királyi családot udvari festő. A király megjelenése szerint vendégfogadós is lehetne, a királyné mását pedig a piacokon lehet látni a kofák között. Mereven néz mind a kettő, mint az egyszerű ember, mikor fényképész elé van kényszerítve. A festő tudott mindent, szinte kedve

lett volna Godoyt is odafesteni valahová «családtag»-nak. De a miniszter arca látatlanul is ott lappang a háttérben. Rokonszenvesnek csak a gyermekeket ábrázolja Goya; a kis hercegecskére pedig, akit a középre helyez, élénk piros ruhát ad rá, hogy a figyelem még jobban az ártatlan gyermekarc felé forduljon.

A nagy tabló nem tartozik a mester elsőrendű remekei közé: nem festette igazán kedvvel.

Lesétálok a vár alatti másik nagy térre, ahová újabban felhőkarcolókat építettek. Ez a Plaza de España. A tér nem a felhőkarcolók miatt viseli nevében az «España» szót. A legspanyolabb spanyol írónak, Cervantesnek van itt az emlékműve. Ezen az obeliszken azonban ő maga is mellékalakká válik. Fehér márványszobrát úgy kell felfedeznünk az alapzat hasonló színű környezetében. Elmélkedő pózban ül ott, nem is igen akar feltűnni.

Közelebb van hozzánk a két örök figura: Don Quijote és Sancho Panza. Ott kocognak előttünk szinte a tér homokján. Leszálltak a szobor magasáról és közöttünk járnak mindig készen új kalandra új tapasztalatra, új bukásra, melyből Don Quijotét felemeli az eszmény tisztelete. Don Quijote nem néz a földre, neki nem is célja, hogy a mindennapi élet gáncsvetéseit elkerülje vagy kudarcain elkeseredjék. Arca nem is a filozófusé csupán, emberi jóság van vonásain.

A tér közönsége megszokta már őket, különösen Sancho szamarát becsülik meg. A gyorsfényképész

állandóan ott van mellette primitív «műtermé»-vel, és a két vándor figuráját háttérnek használja. A gyermekek képén vigyáz, hogy a szamár is jól sikerüljön. De látszik a felvételeken a tér két felhőkarcolója is: a modern világ szélmalmai és óriásai.

Hosszabban sétálok még el a Manzanares partjára a Szent Antal kápolnáig, melyet Goya festett ki. A kupola és a boltozat képei a mester munkája. A kupola körképén Szent Antal halottat támaszt fel. A körben futó korlátnak támaszkodó nép a csodát kommentálja úgy, amint ma szokott az utca népe egy váratlan eseményt, «szenzáció»-t megbeszélni. Természetfölöttiből nincs a jelenetben semmi. Ha látszik égnek emelt kar a képen, az csak azt jelenti, hogy ami történt, érthetetlen. Két utcakölyök mit sem törődve az egésszel, lovaglóülésben iparkodik elhelyezkedni az odafestett korláton.

A fülkékben és a lunettákon angyalok vagy helyesebben *angyalnék* foglalják el a falat. Goya a hagyományos ábrázolási móddal nem törődve nőnek festi őket. De micsoda nőknek! Cseléd arcúak, tenyeres-talpasok. Azon mód vannak ábrázolva, ahogy Goya az utcáról beintette őket, hogy modellül szolgáljanak. Nem idealizál vonásaikon semmit, ruhájukon is alig változtat, csak két nehézkes szárnyat akaszt rájuk.

Ebben a kápolnában temették el a művészt neki való környezetben nyers, erőteljes alakok közt.

Goya szerette ezt a vidéket. Akkor mezőség volt a Manzanares partja; ide járt ki a nép Szent Isidro

napján búcsút ünnepelni tánccal és nagy eszemiszommal. Megfestette őket a folyóparton és háttérnek odahelyezte Madridot palotáival, tornyaival, kupoláival ezüstös szürke párázatot szórva szét a tájon.

GRAN VIA

Ilyen nevű utca a madridi térképen nincs. A szóbanforgó út kék-fehér zománctábláin ez olvasható: Avenida de José Antonio. De ezt a hosszú nevet csak a posta használja meg a hatóságok. A népszerű út neve a madridiak száján egyszerűen *Gran Via*, a «nagy» utca.

Ez a madridi «körút», nem az út formáját, hanem jellegét illetőleg. Banknegyedben kezdődik és két felhőkarcolónál végződik. Nincs rajta megnézni való épület. A népe az érdekesebb: képviselve van benne az egész Madrid. S ebből a szempontból az útnak megvan a saját órarendje. Más nép látható rajta a kora reggeli órákban, más délben a vásárlás és kirakatnézés idején, és ismét más délután a séta, az üres időtöltés és a kávéházak előtt való üldögélés óráiban. S minthogy ez az idegenek utcája is, a nap bizonyos szakában «kínai negyed»-dé változik a Gran Via. A mögöttes utcák elküldik ide képviselőiket pénzes emberekre vadászni.

Az út bejáratánál egy templom meg egy amerikai stílusú kávézó-falatozó van, a *Dólar*. Itt nevével is jó helyen van. A templom a San José, Madrid egyik legdivatosabb temploma. Itt szokták elmondani nagy-

pénteken délben a három óra hosszat tartó «Krisztus hét szava»-prédikációt zenés megszakításokkal. Az év legnépszerűbb egyházi szónokai közül szoktak valakit meghívni erre az alkalomra, amit a rádió is közvetít. Spanyol retorika és a passió realista ábrázolása szokta jellemezni a beszédet. Milliók hallgatják otthonukban, s míg a szónok Krisztus szenvedését «festi», vagy a keresztfán mondott szavait a mai életre vonatkoztatja, nyugodtan ebédel a család. — Nagycsütörtökön és nagypénteken a San José körül látható a legtöbb feketeruhás, mantillás fiatal nő, piros szegfű vagy ibolyacsokor a hajukban a magas fésű mellett.

Az igazibb Gran Via elején egy kaszinó ablakából unatkozó öregurak nézik az utca forgalmát. A közelben luxus-lokálok artistákkal és andalúz táncosnőkkel. Egyik ilyen helyiség pincéjében van berendezve a Gran Via egyetlen múzeuma: egy italmúzeum. Lent a föld alatt polcokra rakva öt világrészből idekerült palackok, agyagkorsók, fonott üvegek állnak a címkék és formák száz meg száz változatával. Bennük megannyi íz, zamat, aroma, szín. Magyarország is képviselve van szerényen. Látok ott kecskeméti barackpálinkát, bikavért, kéknyelűt, kerekhasú *unicum*-ot. Tokajit is, még olyan üvegben, amelyen német nyelvű osztrák sasos címke porladozik.

Azt hiszem, hogy igazán jó divatüzlet nincs is a Gran Vián. Ez az utca az áruházak negyede. Nem is igazi *boulevard*, Potemkin-fal, mely mögött tömeglakások és elöregedett utcák rejtőznek. Még egyemeletes viskót is találtam megbújva az új házak

tűzfalai alatt. Egzotikus nevű falatozók sorát mozik reklámjai szakítják meg. A plakátok két-három emelet magasságig borítják a falat. És sok a bazár, az emléktárgyüzlet. Kirakatukban minden megtalálható, ami a könnyelműen költő idegent érdekelheti. Karakterbábuban az egész Spanyolország képviselve van ezekben a boltokban: vannak itt asturiai dudások, táncoló baszkok, szélesábrázatú fejkendős aragónok, sokfésűs valenciai leányok, pöttömkalapos kanári-szigeti nők, százfodrú ruhába öltözött andalúziai cigánynők mindig ugyanazzal a «geil» mosollyal. Halmokban van a kirakatba dobva a gépnyomásos műselyemkendő, rajtuk sablonos képekben Spanyolország minden tája. Az csak természetes, hogy Don Quijote és kisérőjének figurája is kapható fémben, fában, műanyagban elkészítve.

Népszerűek a madridi figurák is, különösen a *manolo*, a kerekesverklis; pepita kabát van rajta, fején micisapka, nyaka körül sál, a szája szögletében cigaretta. Úgy áll hangszere mellett, mint búcsúkor a Via Toledo járdaszegélyén valahol. — Aztán itt van a blazírt képű madridi jampec, a *chulo* meg a *cursi*, a külvárosok dendijei, ártalmatlan aszfaltbetyárok, akik *piropo*-t, gáláns bókokat mondtak valaha a sétára felöltözött Carmeneknek.

A Gran Via szokásos népéhez tartozik az egyén is, aki melléd szegődik és «márkás» aranyórát meg töltőtollat akar eladni neked «olcsón». — Ha fiatal mama halad az úton babának felöltöztetett gyermekével, vagy párok jönnek karonfogva, fal melletti rejtett állásából előlép az utcai fényképész, és gépét

felmutatva invitálja őket, hogy «örökítsék meg a szép pillanatot».

Egy sarokról rövid utcán át odalátni a San Martín templom piros homlokzatára. A madridiak tréfásan oda szokták küldözgetni esküdni fiatal ismerőseiket. Ti. a templomtól balra a «Luna», jobbra a «Desengaño» utca kezdődik: a «mézeshetek» (*luna de miel*) és a «kiábrándulás» (*desengaño*) utcája.

Nekem a Gran Vián a *Casa del Libro* nyújt különös élvezetet. Ez a «könyvesház» Madrid legnagyobb könyvkereskedése, ahol órákhosszat lehet zavartalanul böngészni, könyvekbe beleolvasni, megtudni, hogy mi újság a spanyol és a külföldi könyvpiacon.

De madridi felebarátaim nem így gondolkoznak, jobban is el tudják tölteni az időt a Gran Vián. Nyáron vagy helyesebben kora tavasztól késő őszig a kávéházi teraszok kis asztalkái mellett ülnek és órákig nézik a le-fel hömpölygő közönséget.

A Gran Via-ról nyílik a keskeny Hortaleza utca is, mely valamikor egyike volt a városból kivezető utaknak, olyasféle, mint a régi Pesten a *váci* utca. itt van a piaristák egyik öreg kollégiuma, a madridi három iskolájuk közül a legismertebb. Nagy napja nem a *Veni Sancte* vagy a *Te Deum*, hanem az iskolának és templomának nevet adó Szent Antal apát ünnepe, aki tudvalevőleg nem a diákok, hanem a szamarak, öszvérek, lovak, sertések és egyéb ház közelében élő állatok védőszentje. Valamikor a napján, január 17-én ezek a hasznos lények hosszú pro-

cesszióban vonultak fel ide, hogy a ház rektora megáldja őket.

Valami még él ma is a régi hagyományból, de kétszáz évvel ezelőtt volt igazi esemény a «téli» Szent Antal ünnepe a Hortalezán, mikor egész kondákat, csordákat, nyájakat és méneseket tereltek végig a városon a pásztorok. Különösen a sertések vonulása lehetett nem mindennapi jelenség. Óriási porfelhőt verve maguk körül ott jöttek be a városba, ahol most a Prado-múzeum van meg a nagybankok épületei. A templom ajtajában várta őket a rektor szenteltvízzel. Hullott az áldás az állatokra meg a pásztorokra, a lovasokra is, akik andalúz legénynek öltözve bandériumban vonultak fel.

Ma is megvan a csökevénye az állatok processziójának, de a java látványosság nem itt, hanem az egyik közeli tér tribünje előtt folyik le. Lovasok, hintók, szalagos bárányok, díszes igájú ökrök is láthatók mutatóba. A gyerekek is elhozzák kedvenceiket: ölebet, sziámi macskát, kanárit, zöldpapagályt, még teknőst is meg aranyhalat. Dehát így van ez: a régi elemi erejű megnyilatkozások szalonformát öltöttek, a gyermekek ünnepévé váltak.

Azonban ugyanezen a napon másként is ünnepli a kétszáz éves iskola égi pártfogóját. A kollégium nagytermében összegyűlnek az öregdiákok, nem magyar szokás szerint pohárköszöntős agapéra, hanem szellemi szümpozionra. (Nem hiányzik azonban a jerezi pohár sem!) Nem a műsor a fontos ilyenkor, zene vagy ének vagy színház, hanem a *pregón*, valamelyik öregdiák csevegése. Lehet az miniszter,

polgármester, bankár vagy a *plaza de toros* igazgatója, mindegy, egy órán át beszél, nem deklamál megfésült mondatokban, hanem szellemesen idézi a múltat, kedves halottakat támaszt. Előadása lehet kócos, de nem tartalmatlan. És főeleme a humor. Mert Spanyolországban is csak úgy van, mint máshol: a diákélet akkor szépül meg igazán, mikor már emlékké vált, és a «tragédiákon» keresztül is fiatalságunk derűje sugárzik felénk.

Ilyen Szent Antal napi konfecenciákra gondolva, meglepetéssel olvastam nemrég egy magyar újság cikkét, mely a spanyolokról szólva azzal kezdi, hogy nincs humoruk. Sok mindenen elámul az ember, amit róluk vagy velük kapcsolatban írnak a lapok meg a könyvek, de ez egyike a legmeghökkentőbb tévedéseknek. Tapasztalatom szerint a mindennapi társalgástól a tudományos előadásokig mindenütt szóhoz jut a spanyolok humora. Még csak a templomi szószék mentes tőle.

Még valamit kellene mondanom a San Antón kollégiummal kapcsolatban, hiszen az iskola kis templomában látható Madrid legszebb oltárképe, a piarista «öregdiák», Francisco Goya festménye: Kalazanci Szent József utolsó áldozása.

De ezt a tárgyat hagyjuk egy más fejezetre.

A CASTELLANA KÖRÜL

A Plaza de Cibeles-t Madridban éppúgy nem lehet elkerülni, mint Rómában a Piazza Veneziát. Nem a

város szíve, de fontos utak kereszteződőpontja. Közepén kerek kút, a felszökő vízsugarak gyűrűjében Cybele vagy Cibeles istenasszony ül kocsiján, melyet két pufókképű nevető oroszlán húz. Hogyan kerül ide Cibeles, a termékenység és a földművelés istenasszonya? Talán a szántóvető Szent Isidro mellé kellett egy pogány ős is? Elég az hozzá, hogy a kocsiban utazó Cibeles Madrid emblémája lett. Az istennő «megközelíthetetlen», nem annyira az oroszlánok és a vízsugarak, hanem a körülötte keringő autók, villamosok és autóbuszok miatt. Vele ugyan nem fényképezteti le magát senki!

Innen a térről indul ki a Castellana-sétány, mely szakaszonkint különböző nevet visel. A messzeségben veszhetne el rajta a tekintet, ha a madridi utak nem szeretnének törésekben haladni. De jobb is így: az út így meghittebbé, barátságosabbá, otthonosabbá válik. A fa is annyi rajta, hogy parkban érezhetem magam. Éppúgy pihenhetek itt, mint a szomszédos *Retiro* fái alatt. Ott ősszel érzem jól magam, mikor az október sárgás-piros alagutakká változtatja a sétányokat. Itt mindig üdülést találok. A fasorok alatt padok, frissítőket szolgáló kioszkok, és a déli órában sok apró gyerek, akiket a mamák szépen öltöztetnek. Dajkák kísérik őket, asturiai, santanderi, galiciai, leóni, burgosi egészséges típusok.

A gyerekek mindenkihez bizalommal vannak, hiszen mindenki jó hozzájuk. Ha leülök egy padra, odajönnek hozzám, mintha a családhoz tartozó nagybácsi volnék. Soha nem láttam gyermeket büntetni. Szülők, nevelőnők — s azt hiszem —, hivatá-

sos nevelők is végtelenül türelmesek a gyermekkel szemben.

A *Biblioteca Nacional* épülete mellé érek közben. Valamiképp én is gyermekkoromra gondolok, első «komoly» olvasmányaimra: a Gulliverre, a Robinzonra és a Don Quijote ifjúsági kiadásaira. Miért ne látnám viszont ezt az utóbbit itt a könyvtár épületében, ahol a spanyol irodalom 1. számú büszkeségének vagy nyolcszáz különböző nyelvű kiadása van összegyűjtve?

Bevezetnek a Cervantes-kiadások termébe. Egy egész könyvtár: maga a katalógus is egy könyv. Áhítattal veszem kezembe az első kiadást: 1605 van nyomtatva a címlapon. Piros bőrbe van kötve, a könyvtár egyetlen példánya. Le sem veszi róla a tekintetét a teremszolga, amíg lapozgatom és olvasok belőle.

Mindig megállítottak engem a bevezetés első szavai: *Desocupado lector!* — Dologtalan olvasó! Van ebben a két szóban humor és igazság, s mintha megbélyegezné azt, aki a szellemi élvezetek legkitűnőbbjét, az olvasást választja időtöltésül. *Naplopó!* — olvassa a fejére Cervantes. Nagy író lehet az, aki könyve első szavával szeget üt az ember fejébe és egy tanulmányra vagy könyvre való elmélkedési anyagot támaszt benne!

Aztán belenézek az első német, francia, holland, portugál kiadásokba. Megvan a könyvtárban az 1850-ben Kecskeméten nyomtatott Horváth Györgyféle hazai fordítás. Franciából készült, magát elsőnek

tartja magyar nyelven, s reméli, hogy Don Quijotenek sikere lesz új hazájában is. A fordítás helyenkint még ma is kellemes olvasmány, még cervantesinek is mondható a szöveg hangulata. A kocsmai kacér leányzókat azonban ősi nyerseséggel «asszonyállatok»-nak nevezi. A kódexek századaiban beszéltek így magyarul.

Az első ifjúsági kiadást is megkapom. Színes címlapján Sancho Panzát dobálják a levegőbe a kifeszített lepedőn. Százhuszonnyolc oldalra vonja össze a fordító a Don Quijote «kalandjait», és csupán «mulatságos olvasmány»-t akar benne az ifjúság kezébe adni.

Győry Vilmos igazán *magyar* Don Quijotéjának két kötetét nem említi a katalógus.

Elbolyongok a városrész utcáin, ahonnan a gyermekek jönnek a Castellanára játszani a nagynéni típusú dajkák kíséretében. Itt még igazi palota jellegű házak is vannak, kicsik és nagyok méltóságos megjelenésű portással. A portás ilyen helyen nem egyszerű alkalmazott, akit más emberfiától legfeljebb a zsinóros sapka különböztet meg. Kék, zöld, szürke, kávébarna színű jól szabott hosszú kabátján ezüstös vagy aranyos gombok csillognak. És mindenképpen tiszteletet keltő valaki, utolsó képviselője annak a világnak, mikor Madrid *corte* volt, az udvartartás városa.

A befásított utcákon csend, kevés üzlet. Itt fut a legtöbb idegen márkájú, simán gördülő autó, itt csoportosulnak a követségek rezidenciái, a nagy-

múltú zárdák, a fényes iskola-paloták, a luxusszállók és a legjobb divatszalonok. Mondani sem kell ezek után, hogy a tiszta Madridnak ezek a legtisztább és leggondozottabb utcái.

Errefelé láthatók a város legújabb és legmodernebb templomai is. Egyikbe belépek; széles, sima falú homlokzata hívja magára a figyelmem. A homlokzat travertinnel van berakva, két tornya kurta, arasznyi tűhegyben vékonyodik el. Belül tágas térség fogad, mit merész rajzú ablakmozaikok világítanak meg. A főoltár freskóképe két másik, vele összeolvadó falfelülettel együtt egyetlen síkban tölti ki a széles hátteret. Három jelenet van rajta a Szűz életéből nyersen, de nem profán szellemben felvázolva. A színek a kék, a palazöld és a szürke; a jelenetek holdfényszerű megvilágítása ki akarja ragadni az embert a fizikai világból. Nincs a templomban semmi édeskés, csak két kegytárgyüzletből származó szobor jelenléte rí ki a környezetből. Az épület tervezője aligha nézné jó szemmel az egységesen elgondolt helyen a két idegent.

Van még időm, hogy ráadásnak betérjek a Lázaro Galdiano-múzeum termeibe. Valószínűleg ez a világ egyik legértékesebb magángyűjteménye. A háromemeletes palota szobáiban több ezer tárgy van, de nincs közöttük érdektelen holmi. S mindez egyetlen ember gyűjtése. Lázaro Galdiano antikvárius volt s járta az egész világot műkincsekért; főleg apró, vitrinbe való tárgyak voltak a kedvencei. Házában egy séta a legelőkelőbb szórakozások közé tartozik. De engem most ide nem nagy nevek vagy keleti és

bizánci különlegességek hoztak. Mátyás király egyik ivókupáját akarom látni, mely állítólag itt van. Meg is találom könnyen. Már messziről ráismerek a virágdíszes, kehelyszerű, elcsavarodó vonalú darabra. Majd fél méter magas, súlyos, öblébe belefér két liter bor. Ember legyen, aki köszöntőt mond vele. De egy kis csalódást érzek, mikor a katalógusban azt olvasom, hogy a formás darab csupán másolat. Pontos, hű, régi munka, de csak kópia.

PRADO

Képtár, melynek ha tizedrészét megnézte valaki, sokat látott. Nehéz benne haladni, mert nincs benne selejt. A látogató mindjárt a kezdeten elakad, mert ahol más múzeumokban még csak ilyen-olyan képek lógnak a falon bevezetőnek, itt rögtön Zurbarán, Ribera és Murillo fogadják a belépőt. Nem is a termekben, hanem a folyosón, a nagy *galeria*-n kaptak helyet, ahol képeslapokat, diapozitíveket, katalógusokat árusítanak, és a látogató még be sem melegedett.

Murillo édeskés képeit talán el is hanyagolhatjuk ezen a helyen. Olajlenyomataik a múlt században polgári lakások sablonos díszei voltak. Az Immacolata-kat meg a gyermek Jánossal együtt játszó kis Jézust anyánk ágyunk fölött helyezte el.

De *Zurbarán* fehérruhás barátai, a témának sohasem közönséges beállítása, a világosnak és a sötétnek meglepő, átmenet nélküli egymás mellé helyezése már megállítják a szemlélőt «ismeretlen» képek

előtt is, még akkor is, ha nem válik tudatossá benne, hogy ezeken a «csendes» képeken nemcsak formai és festés-technikai elemeket élvez. Zurbarán képein mindig közel vannak, és egy pillanatra a nézőt is foglalkoztatják — az *elmélkedés*, a *halál* és a *másvilági élet*.

Ribera nyersebb; anatómiai ismereteit arra használja, hogy meggyötört testeket ábrázoljon, vagy paraszti típusokkal illusztrálja a jámborok életét. Nekünk tetszik az is, hogy a természeti hátteret zsugorítja, csak a lényegesre szorítkozik, mint a mozaikrakó mesterek.

A nagy spanyolok termeit könnyű megtalálni. De addig sem vagyunk sietésre kényszerítve, míg hozzájuk eljutunk. Bőven van pad már a galérián is, mert a képtár vezetői tudják, hogy a magányos látogató nem szeret rohanni. Csak a csopotosan érkezők járnak rosszul: terelik őket.

El Greco, az első nagy, «meghökkentő» spanyol festő másvilági dimenziókban mutatja be létünket. Elhagy minden tárgyi, építészeti hátteret, fényekből és gomolygó felhőkből vet alapot Krisztusainak, szentjeinek, csoportjainak. Glória sincs a szentek feje körül; tárgy és arc kifejezik a lényeget. Fra Angelico aranykorongokkal festi tele mennyországi képeit, angyalai virágmintás ruhában járnak és zöldelő pázsiton lépkednek, ahol százszorszépek nyílnak. Mindez felesleges Greco világában. Ő a lelket festi, mely láthatóvá válik a megnyúlt alakokon, arcokon, finom kezeken és a pirosban, sárgában, kékben, zöldben égő ruhalepleken.

A Greco-termekben nemcsak a képeket, a látogatókat is figyelem. A belépőt meglepik a vitriolos, savas, szinte a sötétben is világító színek meg az alakok mögött itt-ott kibontakozó nyugtalan táj. És sejtem, hogy aki egy rövid, futó szemle után nem siet tovább a képek elől, az fontos spanyolos tulajdonságot fedezett fel Grecóban, ami a hispán lelket, gondolkodást és írásművészetet is egyaránt jellemzi: *túllépni a fizikai világon.*

Aki azonban Grecót igazán meg akarja ismerni, Toledóban keresi őt. A Prado megkésett a Greco-képek gyűjtésével. Nem is nagy baj, mert a toledói környezet Greco éltető eleme.

De itt van a múzeumban az a kép, melynek kissé hosszú címet adtak a krétai «görög» örökségének rendszerezői: *El Caballero de la mano al pecho.* A kezét a mellén tartó «nemes úr» titokzatos arcképe Greco «Mona Lisa»-ja. Filozófusok elmélkedtek már előtte, spanyol írók pedig benne a spanyol ember típusát akarják látni.

A *Caballero* egy ismeretlen, akivel egyszer találkozunk, és vonásait nem tudjuk többé elfeledni. Nyugodt, rendezett arc, gazdag kedélyvilág, szép és mégis férfias típus. Kezét a mellére szorítja, mintha feszülő belső erőknek akarna csendet parancsolni. Toledói típus, de itt talán tovább is ment Greco, benne inkább *az embert,* mint a spanyolt ábrázolta. Nincs a képen más, mint az arc, meg a csipkeszegélybe foglalt kéz, no meg egy kardmarolat, a többi részlet elmerül a háttér sötétjében. Ennyire neki is csak egyszer sikerült.

Velázquez nem álmodozó, költői típus, mint Greco: mindig közel marad a nyersebb, tapintható valósághoz. Képein mindennek lemérhető súlya van. Alakjai, csoportjai a földön állnak; a háttér is pontos, körülhatárolt, részletes, de sohasem mérnökiesen merev; képein minden lágy, friss, tavaszi. Nagyszerűen rendez, mindennek rafinált meggondolással van kimérve a helye. Képei előtt állva nem érezzük a «csodát», s fel is merülhet bennünk a kérdés: miért szép? — Legtöbbször azért, mert a prózai eseményt időtlenné alakítja át. *Breda kulcsainak átadása* pl. magában véve nem fontos esemény, csak a történészt érdekli, a lexikonokban sem könnyű nyomára akadni. A művészettörténet jobban is kedveli a híres kép másik címét: *Las lanzas*, a «Lándzsák». Ez a szó rögtön más területre viszi az érdeklődést; elmarad a történelem, és a művész teremtette kép elemei felé fordul figyelmünk. Látjuk, hogy a két kapitány nem győző és legyőzött, hanem két úriember; a mozdulatukon látszik, hogy úriemberek, és nem elsősorban a ruhájukon. A lándzsaerdő ezen a képen nem félelmetes katonai erő jelképe, hanem szép rács, mely mögött a táj tűnik elő. A háttérben a város még ég, de ez már nem fontos, nem aggódunk a legyőzött fél sorsa miatt, hanem a táj fölött lebegő lágy felhőket nézzük, a kelmék színét, a megbillent zászló könnyű kékjét és a kép mindent egybefogó tónusát.

A kép előtt másoló dolgozik; munkája a befejezéshez közeledik. Szívesen elfogadnám. A hölgy már ötödször másolja a «Lándzsák»-at. Nehéz munka, —

mondja. Nehéz a színek egyensúlyát eltalálni és mindvégig megtartani. Főleg Velázquez *fehérei* kényesek, vagy hatvanféle fehére van, de természetesen egyik sem «fehér». Ezek fogják össze a kép részleteit, melynek minden tenyérnyi helye *festve* van. Velázquez képein nincsenek elnagyolt, csupán hézagot kitöltő felületek. Grecót aránylag nem nehéz másolni, csak vigyázni kell, hogy felületesen végzett színezés miatt a kép ne legyen nyers, «olcsó» hatású, vásári. Goya sem feltétlenül nehéz anyag, de minden képének van egy-két kényes helye, ami életet ad az egész kompozíciónak; meg aztán ismerni kell Goya «zöld»-jeit és gyöngyházszíneit. Velázquez másolása mindvégig nagy figyelmet igénylő munka: lágyan kezelt színek, könnyed, de élethű vonások együttese.

Ahogy szétnézek a nagy Velázquez-teremben, Shakespearere gondolok. Az ő műveibe hatolt be olyan gazdagon az élet, mint IV. Fülöp udvari festőjének műveibe: a kortársak és a múlt, a szent és profán, a normális és az abnormis. Amihez hozzányúlt, «festőivé» vált. Érthető, amit a német Ráfael Mengs mondott róla, mikor száz évvel Velázquez halála után Madridba jött III. Károly udvari festőjének: «Velázquez egyedül az igazság, a többi kép csupán festett vászon... képei nyugodtak, egyöntetűek, biztos szemmel látja a természet legtitkosabb rebbenéseit.» — Gondolom, Velázquez saját képeinek értékét is ismerte, nemcsak művészi értékét, aranyakra is át tudta számítani értéküket. Ebben is hasonló volt a gyakorlati dolgokban nem járatlan Shakespearehez.

Művészi egyéniségével legjobban zavarba hoz *Goya*. Tíz teremben szinte teljes bemutatásra kerül a műve. Leghíresebb képeitől rajzaiig, legtisztább pillanataiban született alkotásaitól őrületes látomásaiig van itt minden. Pózokat nem ismer, királyt, kardinálist éppúgy embernek fest, mint kartonjain a népi jelenetek személyeit. Még Krisztusban is csak az embert látja *Feszület*-én. Dámáit nézve, nem tudjuk eldönteni, hogy kik: udvarhölgyek vagy kurtizánok? Közös vonás van bennük a két *Maja*-val.

Nem engedi, hogy modelljei ünnepi pózba vágják magukat. Company kardinális rendetlen, kuszált haja mindenfelől kibúvik a fejére csapott *solideo* alól. Az arc is parasztos, jóltáplált gazdatípus. De olyan nagyszerű egyéniség, hogy szeretnők ismerni élete történetét. — És aztán micsoda kép a *Hazafiak kivégzése* a Moncloa téren! Ő maga is ott volt megfigyelni a franciák vérengzését és az áldozatok viselkedését. Mennyire emberi dolog a félelem a halál előtt! A szerencsétlenek most eltakarják arcukat a feléjük szegezett puskák láttára, *hősökké* majd később válnak. — Talán még kegyetlenebb Goya a *Flagellánsok körmeneté*-ben. Fanatikusok csoportja közeledik felénk, eltorzult arcok; sötét kátrányszínű tónus a képen. Nem is lépünk közel a «zarándokok»-hoz, félünk, hogy a nyitott szájakból áradó fokhagymabűz arcunkba csap.

Az Escorial számára készült kartonjai a fiatal ember művei, de már itt is tud Goya-i tartalmat adni az ártatlan jeleneteknek. A *Pelele* népi játékot ábrázolna. De a lepedőn férfibábot táncoltató, levegőbe

dobáló leányok nevető arcán kajánság is van. Így játszik a macska az egérrel; — majd egyszer ők is teszik a legénnyel.

Rajzai előtt járok. A széles és gyors ecsetvonásokkal dolgozó Goya, aki mestere a könnyű fátylakból összeállított női ruhák vászonra varázsolásának, pompás rajzoló is. Bikaviadali képei tökéletesebbek a legjobb fotográfiáknál. Gép nem tudja úgy meglátni a kifejező mozdulatot, mint az ő szeme. De aztán őrültekházi látomásokat vet papírra vázlataiban a háborúról meg az emberi lélek eltévelyedéseiről. A művészettörténet *Caprichos* néven ismeri őket, az emberi elme szeszélyes kalandozásainak. Ezeken a rajzokon a nőből boszorkány lesz, a férfiból hiéna.

Egy szélcsendes időben aztán másfajta kép születik ecsetje alól: a *Kalazanci Szent József utolsó áldozása.* Ezt a szentet diákkora óta ismerte. Képe ott volt iskolája falán, és tanárai, a zaragozai piaristák beszéltek is róla az órákon. A piaristáktól kapja a rendelést, hogy készítse el a rendalapítóról ezt a képet a madridi San Antón kollégium temploma részére. A hetvenes éveiben járó művész vállalja a megbízást, és a nagy vászon közepébe egy fejet fest, mely búcsúzik az élettől és félig lehunyt szemével már a másik világba lát. Alig nyitott szeme az ostyát nézi, amit a pap feléje nyújt; más már nem érdekli ebből a világból. Ami még egyéb a képen van, keret és környezet. — A művészek emlékezőtehetsége jó az élményt illetőleg. Talán hasonló élményekre gondolt az öreg ember a régmúlt évekből, az ifjú

élményeire, aki a kegyes atyák templomának oltárai körül nevelkedett, de később húsz gyermek atyja lett és az életet mindenképpen élvező nehézvérű ember.

A kép nincs itt, ma is a Hortaleza utca templomának oltárképe. Oda készült, ott a helye. De mégis mennyire kár, hogy Goya e ritka remeke többékevésbé szem elől rejtve van, csak kevesek számára hozzáférhető. Mennyivel többen látnák itt, külön termet is kaphatna: kinek művészi élményt, kinek megrendülést jelentene. Talán többen és hosszabban néznék ezt a majdnem üresnek hagyott vásznat, mint Velázquez nagy tablóját, a *Las meninas*-t a tükrös, trükkös, függönyös szobában.

Eltöltöttem a délelőttöt a Pradóban. Elnéptelenednek a termek körülöttem, a kapuzárás órája közeledik. Sokat láttam, de magából a múzeumból keveset. Mindig így vagyok ezzel a hellyel, még sohasem sikerült megnézni. Csak az őrök ismerik jól ezt a labirintust, de csak úgy, mint a forgalmi rendőr ismeri a várost.

TOLEDÓI NAPLÓ

Toledo barátságtalanul fogadott. Reggel eső volt, szeles, záporos, a felhők még a város fölött függnek, most szakadoznak szét; az égen szürke, zöldes, palaszínű drapériák fehér szegéllyel. A nap csak egy-egy pillanatra világít meg templomokat, kupolákat, kimagasodó falakat, a Tajo szikláit, az Alcázar tornyait. Ismerős nekem ez a látvány Greco képeiről; gyakran festette meg ő Toledót vagy helyezte oda a várost szentjei mögé háttérnek. Ilyenfélének látta, ahogy most előttem bemutatkozik. — Íme, még le sem szálltam az autóbuszól, nem láttam egyetlen múzeumot sem, és Toledo máris megajándékozott egy Greco-képpel!

Elhelyezkedem és sétára indulok a még nedves, víztől csillogó utcákon egyik Greco-képtől a másikig. Annyi van belőlük szétszórva a város templomaiban és múzeumaiban, hogy aki őket keresi, Toledót is megismeri.

Hospital Tavera.—Ez a XVI. századi kórház-palota a városon kívül van, lent a síkságon. A *Toledana*-t, a legkedvesebb arcú Greco Madonnát keresem ott.

De először egy múzeumon kell átrágnom magamat. Egyedüli látogató vagyok ezen a hűvös, esős napon. Vezetőm egy koporsóra megérett aggastyán. Alig lát, szemét, mint a vakok, mereven tartja. De tudja mindennek a helyét, s a szövegéből sem hagy el egyetlen szót sem, hiába kérem, hogy érjünk el a Greco-képek szobájába. Üveg alatt őrzött okmányokat kell nézegetnem: V. Károly császár órásának számláját, Greco egyik számláját, Berruguete egyik számláját... Katolikus Izabella egyik írásos intézkedését... V. Károly egyik intézkedését... II. Fülöp egyik sajátkezűleg írt intézkedését. — Mindez érdekes, mert ezekből a szépen, gondosan kiállított levelekből is látom, hogy milyen rendezett világ volt itt négyszáz-ötszáz évvel ezelőtt, de most nem ez érdekel engem.

Végre a Madonna előtt állok. A tizennyolc éves leány feje körül gloriola helyett a tüllkendő könnyű szövete csillog, de nincs is szüksége dicsfényre. Az arc olyan, mintha nem is modellről, hanem magáról a Szűzről festette volna Greco ezt a képet. De jaj, ölébe egy esetlen csecsemőt helyezett! Mintha nem is ő festette volna ezt a bábut, csak úgy odalopta valaki, mint egy lelencet.

A teremben van még más Greco-kép is, a *Krisztus megkeresztelése*. A magas kép a mester nagyobb méretű vásznai közé tartozik. A keret széles lécét egyik oldalon elmozdítja az őr. A léc alatt tarka pettyek, festékfoltok jellennek meg, melyek végighúzódnak a kép hosszában. Greco a színeket a vá-

szon peremén szokta próbálgatni. Ezen a képen a sávot se be nem hajtották, se le nem vágták.

Visszafelé jövet két városkapun is át kell mennem. Az egyik a *Bisagra.* Dupla, erős, udvara van; tőle jobbra és balra bástyák és falak. A belső térségen V. Károly császári címere és Cervantes néhány szava majolikába égetve, Toledo dicsérete: *Peñascos a pesadumbre — Gloria de España.* — «Toledo, te keserves, nehezen járható szikla — Spanyolország dicsősége!»

Mind a két dologban igaza van Cervantesnek, a «dicsőség»-ben is, meg a «pesadumbre»-ben is. Ez utóbbit rögtön tapasztalom, azalatt is, amíg feljutok a másik kapuig, a *Puerta del Sol* épségben megőrzött tömbjéig. Mór építészek munkája patkóalakú ívekkel, keleties oszlopokkal. Az út alatta apró kövekből van kirakva. Rajta mintha arab városba lépnék be. Csak néhány támaszkodó, őgyelgő, turbános «igazhívő» hiányzik, hogy az illúzió teljesebb legyen.

Hospital de Santa Cruz. — Mendoza kardinális a XVI. században lelenceknek és beteg gyermekeknek olyan fényes palotát építtetett, hogy a költségekből Spanyolország összes elhagyott gyermekeiről gondoskodhatott volna. A kereszt alakban találkozó hatalmas épületszárnyak mennyezete kazettás munka, az ajtók és az oszlopok gót díszítése katedrálishoz is méltó volna. A bejárat és a homlokzat klasszikus meg gót elemeket alkalmazó platereszk éke palotává teszi a kórház-menhely épületét, de a legjavá-

ból. Ilyen volt a kor gondolkodásmódja: ha vállalkoztak valamire, annak mesterműnek kellett lennie.

A *Hospital* újabban múzeumteremmé vált. Itt van egyebek közt a Greco-képek egyik legjava darabja, a *Mária mennybemenetele.* Az öreg Greco halála előtt hat hónappal festette ezt a képet. Mária mennybemenetelének dogmája akkor még nem volt kihirdetve, de a művész e nélkül is megérezte a tárgy szépségét és poézisét. A Szüzet muzsikáló angyalok fogadják az égben; valóságos zenekar. Szárnyuk betölti a teret s mintha felröppenő galambok suhogó mozdulását hallanók. Az ünnepi hangulatot a ruhák színe is emeli, három nagyobb folt: kék, piros és sárga.

A képpel a hazájává vált Toledójának is akart kedveskedni az agg művész. Még egyszer utoljára. Az égi jelenet Toledo fölött játszódik, mintha a Madonna a Tajo völgyi városból szállna a mennybe.

Egy kisebb képen Krisztus szendereg a kereszten. Greco kálváriái nem véres, megrendítő realizmussal akarnak a lélekre hatni, hanem imádságra akarnak hangolni. Ennek a képnek is csak a háttere sötét, viharos, villámoktól hasogatott.

A katedrális oldalában van az egykori *Posada de la Hermandad* kapuja a Katolikus Királyok címerével. Szegényemberek szállodája volt ez az épület a legutóbbi időkig, szamarukat is beköthették az állásokba vagy ott hagyhatták az oszlopos bejárat előtt. Másfajta «szállodá»-nak indult ez a ház ötszáz évvel ezelőtt. Egy fajta csendőrszervezet székháza volt az

épület: börtön is és törvényszék is. Tagjai a keresztény-mór háborúk idején felszaporodott banditák ellen védték az egyes tartományokat. Ennek az intézménynek megüresedett épületébe költözött be később a vendégfogadó. A szamarak a rácsos ajtatjú alacsony cellákban kaptak helyet, a tárgyalóteremből kocsmaszoba lett, a hálókamrákat az udvaron építették fel. Pár esztendeje zárták be a szállót, most múzeum lesz belőle. Kár, hogy nem ismertem ezt a tipikusan spanyol és paraszti helyet már előbb. Vidékről bejövő öreg gazdák még néha keresik a *posada*-t. Még nem vették tudomásul, hogy a modern időkben múzeum telepedik be a régmúlt itt maradt emlékeibe, legyenek azok paloták, kórházak, vagy akár a Santa Hermandad háza.

Kerülgetem a katedrális hatalmas, még hozzáépített házakkal is bővített tömbjét. Bent a templomban félhomályban bolyongok a magas ívek alatt az oszlopnyalábok erdejében. Öt hajó, ki tudja, mennyi kápolna és hétszáz mozaikos ablak! Ebben a kései órában már csak az ablakok színei élnek fent a magasban és az oldalszárnyak távolságában. Rajtuk érzékelem a templom belső méreteit. Nem kell most nekem sem kincstár, sem az égigérő *retablo*, vagy a kórus faragványainak csodái és különlegességei. A sekrestyébe megyek Greco-képeket nézni. Egyebeken kívül az *Espolio* van ott, melynek magyarul csak leíró címe lehet: «Krisztust megfosztják ruháitól». Micsoda véres, kegyetlen jelenet ez az aszketikus írók könyveiben: feltépett sebek, lemeztelenítés, a csőcselék röheje, kíváncsisága...

Grecónál más a helyzet.

Krisztus a középen áll, nincs rajta nyoma sem az elszenvedett kínzásoknak. Szomorú, mélázó arcát felemeli; szemében a láz csillogása. Mögötte hóhérai, durva arcok, szájukból mocskos szavak szállnak, Egy kéz nyúl feléje, hogy letépje köntösét. Kárminpiros ruha van a Mesteren. Ez a nagy, meleg, színes folt uralkodik a képen, meg a vizes, áttetsző szemek. Krisztus jobbján áll a páncélba öltözött százados; arcán várakozás, fegyveres alakján kékes fény játszik. A kép előterében egy sárga mellényes legény lehajol és lyukat fúr a kereszt fájába. Magdolna, a Madonna meg Szent János tekintete rajta.

Éles megvilágításban van a kép a sekrestye mélyén, a színek felélednek, ragyognak, mintha zománcból volnának a képre öntve. Állnak előtte az emberek, nincs kommentár. A kép hatása alá kerültek, ha mondaniuk kellene valamit, csak egyetlen szót találnának: *szép.*

A teremben körös-körül az apostolok képei, a sorozat teljes. A «Szent Péter könnyei» előtt megállok. Kisírt arc, nem csupán a szemek sírnak, az egész arc, az egész ember. Így ábrázolja Greco Krisztus első földi helytartóját! Hosszan nézem a képet. Hogy mi a bűn és mi a megbánás, az rá van írva Péter arcára. Öt perc előtte felérhet egy lelkigyakorlattal. Aki festette, ismerte az emberi szív titkait. — A látogatók elsétálnak előtte, még tizenegy más apostol-képet kell itt megnézniük...

Sokszor eszemben van, hogy a képek nem múzeumok közönsége számára készültek. A legtöbbjük

«mondanivalója» titok marad, mint egy idegen szöveg, amit az emberek nem értenek.

Orgaz gróf temetése. — Egyedül vagyok a Szent Tamás-templomban. Még le van függönyözve a kápolna, ahol a képet őrzik. Orgonán gyakorol valaki a templom kórusán. Kilenc órakor kinyitják a kápolna rácsát, magam is segítek a sekrestyésnek a munkában. A függöny még nem mozdult el, de a reflektorok már égnek. Mintha most lepleznék le a képet, az orgona búgása is erősödik. A pompás hangszer is részt akar venni a naponta megismétlődő ünnepi aktusban. Közben lehull a függöny, és előttem van Greco főműve, a szomszédos Orgaz vár grófjának csodálatos temetése.

Nézem és jártatom a szemem a részleteken, mintha először látnám a nagyon jól ismert és átelmélkedett arcokat, a kezeket; engedem magamra hatni a kép bensőséges hangulatát. Látom Szent Pétert is fent az égi kórusban; ugyanaz az arc, melyet könynyekkel is nem egyszer megfestett Greco. Látom a fáklyákat, melyek sugárzás nélkül égnek, nem adnak fényt, csak fehér lobogásuk van. A fény felülről árad, de forrását nem tudjuk felfedezni. Aztán a pap habkönnyű, transzparens karingén áll meg a szemem sokáig. A művész fiát veszem észre, aki gyermekies mozdulattal mutat a csoda felé. Hát hogyisne volna csoda, mikor két mennybéli szent jelenik meg váratlanul egy halottat sírba tenni! Szent Ágoston meleg tekintettel néz a páncélderékba öltöztetett halott grófra, akit karjai közt tart és a sírba bocsát Szent István diákonus segédletével a

végtisztességen megjelent toledóiak ámulatára. Csak a fekete palástot hordó plébános olvassa nyugodtan tovább a temetési szertartás szövegét, mintha semmi rendkívüli nem történne körülötte. — Sorra veszem aztán a huszonhárom toledói fejet, melyeket enyhén hullámzó sorban helyez el Greco. Aki festette őket, nagyon jól tudta, hogy az arc lelkületet fejez ki.

Fél óra elmúlt már, és még mindig itt vagyok. Újra meg újra elülről kezdem a «nézést», elemzem a képet, mint egy lírai költeményt, amellyel, ki tudja miért, nem lehet betelni. A toledói kirakatokban sokfelé láthatók az «Orgaz gróf» részletei színes reprodukcióban; mindig odanézek, vagy odamegyek hozzájuk valami újat észrevenni rajtuk. Pedig nincs egyéb a képeken, mint egy fej, egy kéz, egy mozdulat, egy tekintet. Emberi dolgok. De nem veszek meg a képekből egyet sem: a «Temetés» *hangulatban* él bennem.

A templomból kijövet kopácsolást hallok. Vasra ütnek valahol. Nem kovácsműhelyből jön a hang, hanem a szemben levő üzlet műhelyéből, ahol toledói acélt dolgoznak fel ajándéktárgyaknak. A toledói penge városában ma már nincsenek fegyverkovácsok. Tudnak még kardot is készíteni, vagy akár páncélt is, ha valaki az előszobájába vagy a szalonjába «vasember»-t akar állítani. De ezt olcsóbban beszerezheti a madridi Rastró-n vagy egy régiségkereskedő boltjában. — Toledóban ma kard helyett kard alakú papírvágót és pajzs helyett hamu-

tálcát készítenek meg díszes kazettákat, karpereceket, sátabot fejeket. Az eljárás ma is nagyjából a régi: az acélba ezüst- vagy rézszálat mélyesztenek, ez adja a díszítés vagy a rajz vonalát. Görög vázaképektől Don Quijote illusztrációkig és V. Károly címerpajzsáig minden akad a műhelyek darabjai között.

Tovább megyek a Greco-múzeum felé. Útközben a postással találkozom, aki eredeti módon kézbesíti a leveleket. Belép a ház udvarára és kiáltozni kezdi az érdekeltek nevét, meg is ismétli a névsort. A szomszédság is tudja, hogy kinek van postája. — Egy ablakból ének hallatszik, fiatal nő énekel ott arab lejtésű melódiát. A mórok már kilencszáz éve kivonultak Toledóból, de még mindig itt vannak valamiképp. Évszázadokig ők maradtak a város építészei is, s építészeti elemeiket, főleg a patkóívet ma is kedvelik itt az új házakon.

A Greco-múzeum darabjai között van egy toledói városkép is. A Tajo túlsó oldaláról mutatja be az Alcázart és környékét. Greco onnan a magas partról szerette nézni a várost. Ez a kép nappali világításban ábrázolja a nagy sziklát, melyen Toledo épült. Igazibb Greco-kép a másik «Toledo» a new-yorki múzeum tulajdonában, mely viharban, villámcsapások fényénél láttatja a várost, a dómot, a várat, a folyó szikláit, a szélben hajladozó fákat. Zöldesszürke a kép tónusa, élesen megvilágított élekkel ott, ahol a villám fénye ráesik a házakra.

Tíz év óta mindennap látom a Greco-féle vízió kőnyomatú mását a szobám falán.

Átsétálok a «Greco-ház» szobáin is. A toledói mester talán soha sem lakott ebben a házban. Az életében is inkább csodált, mint megértett festőhöz halála után mostoha volt a sors. Házával nem törődtek, híre elenyészett, még hamvainak is nyoma veszett. Képei templomok, zárdák raktárában porosodtak, vagy kápolnák falán lógtak keret nélkül ferdén, rosszul felakasztva, elhanyagolva. Nem tudták, mit csináljanak a *demente*, az «őrült» képeivel, melyeket dögvészes, foszforeszkáló színekkel festett.

Grecót a századforduló fedezte fel újra. Akkor kezdődött a Greco-láz, mely most is tart és kutat lappangó művek után. Lehetséges, hogy van még belőlük rejtekben apácazárdák hozzáférhetetlen kincsei között.

Megpihenek a *Santa Maria la Blanca* kertjében ciprusok között friss, harmatos környezetben. Benézek a kedves templomba is. A nyolcszögletű oszlopok köré font toboz díszítésű koszorúkon kívül minden fehér itt: az oszlopok törzse, a mór ívek és a magas, arabeszkekkel díszített falak. Pedig ez a helyiség nem mecset volt, hanem a város legrégibb zsinagógája.

Elidőzöm egy keveset a *San Juan de los Reyes* gót keresztfolyosóján. Fehér kőből hajtanak ki az oszlopok meg az ívek csipkéi, a támasztópillérek stilizált virágai, a tetőpárkány tornyai. A hely egyedüli

lakói a galambok, azok is fehérek. A körülzárt kertben néhány sötét lombú babérfa meg ciprusok.

Szent Márton hídján átmegyek a Tajo túlsó partjára visszanézni a városra a magas, sziklás kanyarulatokból. Maga a híd is visszatart egy ideig, a bejárat mór tornya meg a sárguló kövek, melyek húsz méter magasságban alkotnak ívet a sziklatömbök közt zúgó, sellőket formáló folyó fölött. Aztán elindulok hegyenek fel a kanyargó úton. Megyek addig, ahonnan Greco szokta nézni és festeni Toledót. A katedrális és az Alcázar majd szétfeszítik a várost, melynek házai leereszkednek a folyó partja felé. De Greco képein a dóm még magasabbra van helyezve, és látomásában a város alapjául szolgáló domb is kúpalakúvá válik.

Az alkonyodó nap sugarai megaranyoznak mindent: kupolákat, tornyokat, konventek kevés ablakú, zárt tömbjeit. Dísz a képen a San Juan de los Reyes gót cirádái és a katedrális tornya. Most nagyon hasonlít ahhoz a hatalmas arany szentségtartó toronyhoz, amit kincstárában őriznek.

Felhallatszik a folyó zúgása. Nézem az együttest, amit víz, sziklák és a város alkotnak. Cervantes rövid jellemzésére gondolok, amit a Bisagra-kapun olvastam: *Peñascos a pesadumbre.* Az író tapasztalatból beszélt. Ő is járta ezeket a *keserves* sziklákat. Ott lakott a szállásommal szemben az arab piac, a *Zocodover* egyik íve mellett a *Posada de Sangre*, a «Szent Vér» szálló egyik szobájában.

Toledóban már nem kísértenek szellemek, sem a móroké, sem a kiűzött zsidóké. Rácsozott ablakok mögül sem lesnek ránk rejtett tekintetek. De egy éjszakai sétán az óváros keskeny, zegzugos, meredek, örökösen törésekben haladó utcáin megérez az ember valamit a múltból és a város igazi hangulatából. Az üres utcákon tejüveggel borított lámpák árasztanak gyér világosságot. Élőlénnyel egy-két vadászó macskán kívül nem is találkozom.

Benézegetek a «Nagy óriások» utcájába, a «Két könyök» sikátorba; az első lefelé lejt, a másik rögtön törik, ahogy elindul. Ívben elhajló utca falára, ki tudja, honnan vetődik sárgás fény. Egy méter széles közön át jutok egy térre, rajta templom oszlopos tornáccal; lépcsőn kell lemenni a bejárathoz. Valahol óra kondul, most üti el az éjfelet. Egy zárda magas fala alatt járok, alig van rajta ablak. Egyik a magasban ki van világítva, ott még valaki nem végezte el a napi munkáját, zsolozsmát mond, vagy ír, vagy a konvent számadásait nézi át, mert máskor nincs rá ideje. Kis terecskén járok, nincs világítva, de legalább látom, hogy az éjben lobognak a csillagok. Ha felfelé fordítom tekintetem, házfalak éles körvonalai rajzolódnak ki fölöttem a bársonyos égen, mintha egy szakadék mélyén járnék. Most egy templomajtó látszik az utca végén gyérfényű lámpa megvilágításában, bejárata mór ívben van rakva. Jobban kivilágított utcába érek, előttem sötét tömb és a magasban elvesző torony. A katedrálishoz jutottam ki.

Az egész úton csak egyszer találkoztam emberrel. Egy pap vitte az utolsó útravalót egy haldoklóhoz. Előtte haladt a kísérője, lámpájának imbolygó fénye hol a kövezet macskafejein táncolt, hol a nyers falak kiálló kőtömbjein siklott el.

EL ESCORIAL

A legszebb kijáratán hagyjuk el Madridot. Jobbra az Egyetemi Város pavilonjai virágágyak és ligetek között szétszórva, mintha itt a tudós professzorok sétálva akarnák tanítani a fiatalságot; balra a Parque del Oeste domboldalon hullámzó útjai. A pázsiton cédrusok, fűzfák, nyárfák, zsenge, friss növényzet — impresszionista festő ecsetjére való fényből szőtt témák. Aztán fenyőligetek egy darabig, mintha Róma környékén járnánk.

De hamarosan változik a táj. Kerekre csiszolódott óriási kőtömbök szeszélyes összevisszaságban borítják a mezőt; néha mintha gigászok rakták volna őket halomba. Havas hegyoldalak is mutatkoznak előttünk. Ez már a Guadarrama uszálya, közeledünk az Escorial felé.

Aztán megjelenik maga a kolostor-palota is, egy szürkés sárga gránittömb, mely mintha maga is ebből a sziklás talajból nőtt volna ki. Egyenes vonalaival maga a biztonság. Nem megyek be mindjárt, nézem az oldalait, az ablakok sorát, a díszítetlen, kemény vonalú, éles szögleteket. Megállok a kert felőli oldalon, ahol nincs kapu, nem szakítja

meg semmi az ablakok sorát, s egy mozdulatlan víztükör még meg is kétszerezi a szép látványt.

Már nem reneszánsz, de még nem is barokk ez az épület: fegyelem, hűvös elegancia. Ez II. Fülöp stílusa, a királyé, aki mindig feketében járt, és feketében szerette magát lefestetni, kurta köpenyben, szerény fehér csipkegallérral a nyaka körül és fején megas tetejű pörge kalappal, mely több rokonságot tart a matyó legények fejrevalójával, mint a városias cilinderrel.

Királyok temetkezőhelyéül készült az Escorial, és egy a halálra gondoló és a halálra készülő komoly ember lakóhelyéül. Lent a templom főoltára alatt koporsókat kezdett gyűjteni II. Fülöp s maga is a kripta fölött, a szentély szomszédságában lakott cellákban, nem fejedelmi lakosztályban. Téglapadlón járt; a szobák hidegek, szegényes berendezésűek. A folyosó előttük szűk, ide-oda kanyargó. Trónusa egyszerű tábori szék, de egy rengeteg birodalmat kormányzott onnan. Írását is látom egy akta szélén. Könnyed, de a sorok egymásba folynak, nehezen olvasható.

A király idejét nem vadászattal és udvari ünnepségekkel töltötte, hanem a kormányzás nehéz munkájával. Ö volt birodalma első hivatalnoka. Maga az új épület is friss, díszítetlen falaival, alacsony ajtaival, szűk lépcsőivel a belépőben azt a benyomást keltette, hogy nem királyi palotában, hanem egy nagy államhivatalban jár, ahol kormányzás, politikai osztály, adóhivatal, rendőrség minden egy helyen működik közös irányítás alatt.

Utódai, mihelyt tehették, menekültek is innen, elsősorban a parókás, térdnadrágos Bourbonok, akik II. Fülöp aszketikus élete helyett bálokat rendeztek és ringó aranyos hintón hordoztatták magukat.

Mikor belépek a templom udvarára, még jobban meglep az épület mezítelensége. Az anyag mindig ugyanaz, akár külső fal, kapu, oszlop, torony vagy udvar padlózata készül belőle: a szürke, szemcsés gránit, a környező hegyek köve. Csak a homlokzaton álló ószövetségi királyok koronája arany.

Maga az udvar csupasz, mint egy csontváz. Az órákat jelző harang ütései is másként hatnak ebben a környezetben. Bent a templomban ugyanez a bátor dísztelenség. Pillérek, ívek szürkesége ötlik azonnal a szemembe, csak a kápolnákat záró rácsok aranyozott részei csillognak, meg fent a boltozat magasságában látom freskók elmosódó színeit.

A szentély két oldalán a két király, V. Károly és II. Fülöp, apa és fiú térdelő alakja. Aranyos palást omlik le vállukról, de ők is szerényen beleolvadnak a hűvös környezetbe. Mögöttük hites feleségeik, családjuk. V. Károly csoportjában felesége, Izabella, II. Fülöp anyja, aztán leánya és két nővére, Eleonora és Mária. Oda se figyelek nagyon, mikor a neveket mondják. Különösen a Mária név fut el a fülem mellett. Hiszen annyi hercegnő viselte a Mária nevet. Majd később még egyszer találkozunk vele itt az Escorialban, a sírboltban. Akkor fedezzük fel, hogy közünk van ehhez a Máriához. De még meny-

nyire! Ha ezt előre tudtuk volna, melegebb tekintettel néznénk a hideg pompájú aranyozott szoborra.

A szentély lecke-oldalán egy másik fülkében II. Fülöp térdelő családja. Az apa mögött a fia, a szomorú emlékű Don Carlos és körül Fülöp négy felesége közül három.

Gránitból nőtt ki ez a templom. Gránit a kupola és a két torony süvege is. Az épület tetejére meg a négy sarok tornyára jutott sötétszürke pala.

Szoktak beszélni arról, hogy hány ablaka, ajtaja, udvara van az Escorialnak. Fontosabb az, hogy az Escorial olyan, mint a jó szobor, minden oldala beszél. Ritmus, befejezettség, tökéletesség jellemzik minden különösebb formanyelv nélkül is. És csupaszságában is elnézhető sokáig, mint egy piramis. Rokon is vele valamiben: mind a kettő stílus és idő fölött áll. De az Escorial súlyával nem nehezedik annyira a földre.

A belseje más. Oda minden lakó és minden század hordott valamit. Alakították, bebútorozták, lakályosabbá tették változó ízlések és igények szerint. Fúrták, járatokat nyitottak ebben a «moles»-ben, mint vakondok a dombja oldalában.

Különösen a Bourbonok értettek hozzá, hogy az Escorialt melegebb otthonná tegyék. Lakosztályukat gobelinekkel kárpitozták ki. Nemcsak dísznek voltak jók a madridi meg belga műhelyekben készült faliszőnyegek, megismerhették róluk országuk népi életét is, de inkább csak a kedélyes, idillikus oldalról. Odakerült a falra IV. Károly böllérje és udvari

szállítója is. Kezében kolbászfüzér, lábánál két megkezdett sonka. A szőnyegszövő remekelt a jól kiérett hús színének és a vágásnak hű visszaadásában. Ez a szőnyeg a Goya-féle népi jeleneteken kívül a gyűjtemény egyik leghíresebb darabja.

A képtárban megállok Greco vizsgadarabja előtt, melyet II. Fülöp rendelésére készített az udvarban bemutatkozó művész; a thebai légió és Szent Mór vértanúsága a kép tárgya Greco felfogásában. «Toledói» arcok a képen; merengő miszticizmus van a táborban álló férfiak vonásaira írva. Nem katona típusok. Fülöp királynak nem tetszett a kép, nem élvezte a lágy színeket és a jelenetet, ahol, mint az Orgaz képen, ég és föld egybefolynak. Grecóból nem lett udvari festő; Toledóba ment festeni Madonnákat, szenteket, Krisztust, apostolokat és Szent Ferencet, több mint hatvanszor.

A visszautasított nagy tabló ma az újonnan berendezett képtár főhelyén van. Hosszan állnak előtte az Escorial vándorai, bár aligha ismerik a thebai keresztény légió történetét. De az alakok annyira szépek, a színezés annyira finom és a festői felfogás annyira eredeti, hogy ezt a képet — nézni kell.

A királyok sírkamráját IV. Fülöp rendezte be véglegesen. Ez a kripta a palota legfényűzőbb helye, de benne minden koporsó egyforma. A fényes temető a jáspis, porfir, márvány és a bronz monoton ismétlődése. — Változatosabb a hercegek és királyi rokonok temetője. Itt a fehér márvány az uralkodó, a formák változatosak, és a címerek színt adnak a

nem komor helynek. Don Juan de Austria, a lepantói győző a koporsóján fekszik. Tizenhét gyűrűt számlálok meg márványujjain. Az őr azt mondja, hogy tizenhétszer forgott halálos veszedelemben, — ezt jelentik a gyűrűk. Nem tudom, hogy hiteles-e az aranysujtásos, generálisi gallért viselő *cicerone* magyarázata, mert mintha a jegygyűrűt is ott látnám a «halálos veszedelem» szimbólumai között.

A nagy sírbolt végén szinte az utolsó kiágazásban az egyik fehér szarkofág fölött az Árpádok címerét pillantom meg; a két részre osztott pajzs másik felén az ausztriai ház piros-fehér sávjai. *Maria, Hungariae Regina* — olvasom a címer alatt. Mária királyné sírja ez, V. Károly császár hugáé, a szerencsétlen II. Lajos királyunk feleségéé. Királyi ura halála után elhagyta Magyarországot és bátyja birodalmába vonult vissza. Válogathatott várak, városok, országok között Nyugat-Európában, de sokszor gondolhatott vissza a búcsúra, mikor Lajos az urakkal Mohács felé a török ellen indult. És mint Németalföld kormányzója is aligha feledte el Mátyás király palotáját, a Dunát, és azon túl a falak közé húzódó Pestet meg a palota mögött a erdővel borított budai hegyeket.

A könyvtárban egyenesen Szent Teréz kéziratai felé tartok. Betűzön a férfias, biztos írást. Nem javít, alig rövidít, tollát egyenletesen nyomja, mintha nem is lúdtoll, hanem jól fogó töltőtoll volna a kezében. A tintája pedig mindenképpen jobb, mint

a mi tollunkból előszivárgó «gyorsan száradó» folyadék.

Egy déletőttöt töltöttem el a palotában, jártam lépcsőkön folyosókon, szobákban, termekben, kamrákban, kitekingettem kertre, udvarokra, a környező hegyekre. A palota azonban belülről labirintus. Hiszem, hogy négyezer szobája van, ezerötszáz ajtaja, még egyszer annyi ablaka és nyolcvan lépcsője. Örülök, hogy mindezt nem kellett látnom, a sok ajtón ki-be jönni és a lépcsőket le és fel kipróbálni. De ha valaki igazán élvezni akarja ezt a világ nyolcadik csodáját (sok «világ nyolcadik csodája» létezik!), akkor távolabb kell mennie tőle.

Mondják, hogy II. Fülöp is felvitette magát néha a közeli hegyekbe, hogy gyönyörködjék készülő palotájának méreteiben, az ablaksorok vonalában, melyek könnyeddé teszik az épületet. Ezt teszem én is a délutáni órákban. Fenyőerdő lombja alól nézek le a völgyre. Valószínű, hogy az Escorial a világ legsikerültebb épületei közé tartozik. (Ruskin szerint nagyon kevés épület mondható sikerültnek a Pantheon elkészülte óta.) Onnan felülről látszik világosan a tervező ötlete is: a sok udvar magyarázata. A kolostor-palota Szent Lőrinc nevét viseli (*Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial*), mert II. Fülöp serege 1557-ben Szent Lőrinc napján győzte le a franciákat S. Quintin mellett. Ennek a győzelemnek világraszóló emléke ez az épület. Az alaprajz a vértanú diákonus tüzes rostélyát vette mintául, de

megfordítva; így a rostély négy lába a palota négy saroktornya lett.

Valle de los Caidos. — Az Escorialtól nem messze az utóbbi években egy másik «spanyol» mű is épült. Méreteivel nem kevésbé meghökkentő, nagyszabású. A polgárháború egymillió halottjának építettek ott egy nyílt völgyben sírkamrát. Nem «építették» követ kőre rakva, hanem belevájták a hegyoromba. Kétszázhatvan méterre nyúlik be a hegy gránittestébe a bazilika, melynek csontkamráiban összegyűjtik az áldozatok hamvait.

A földalatti templomban kápolnák vannak, hatalmas szobrok, a főoltár fölött negyven méter magasan széles mozaikos kupola feszül. S mintha mindez nem volna elég «csodának», a kupola fölé, kívül a sziklaoromra egy százötven méter magas vasbetonnal megerősített gránitkeresztet állítottak. Az egyiptomiak vállalkoztak ilyen munkára a királysírok völgyében.

A környezetet is pompásan választották meg a különös temetőhöz. A szélesen kinyíló völgyben kanyonokat formál a szürke kő, de a lejtők fenyővel vannak beültetve. A környező csúcsokon sokáig megmarad a hó, azonban a Madrid felé elszélesedő völgyekben hamar érkezik a tavasz, s a rideg sziklák közt bársonyosabbnak látszik a lombok zöldje.

A Valle de los Caidos nemcsak az elesettek temetője, hanem a megbékélés helye is. Nem számít, ki melyik oldalon állt a harcok idején, a sírkamrákban a csontok elkeverednek.

A temető bejáratánál négy darab egyenkint tizenkét méter magas gránitoszlop áll. A ritka nagyságú monolitok a XVI. századból valók, az Escoriallal egyidősek.

AVILA

Aki spanyolországi útjába nem iktatja be Avilát, előbb-utóbb úgy érzi, hogy valamiről lemondott, amit nem tett helyesen. Aki pedig odamegy, felkészül rá legalább egy fohászkodással: ma pedig komolynak kell lenni! Avilának örökre jellegzetességet adott az egyszerű tény, hogy Szent Teréz városa, és hogy a nagy spanyol szent neve előtt mindig ott van a jelző: *Avilai* Szent Teréz.

Avila nincs hegyek közé zárva, mégis ezerkétszáz méter magasan jár a vonatunk, mikor már közelébe jutottunk. Hófoltok feküsznek a földeken, s a szél sivít a nem jól záródó ablakok körül. Széles sziklahátak látszanak a sínek mentén, vagy csupaszok, vagy moha tengődik a köveket borító néhány centiméternyi földes üledéken. A távolban a Gredos-hegység hullámai mutatkoznak halványan, könnyedén, mintha akvarellel volnának odahúzva az ég peremére.

Amint Avilába érkezünk, a város azonnal megmutatja legszebb ékességét: a falait. Ingyen, nem kér érte semmit; nem fizetünk, mint múzeumba bezárt holmiért, ami gyakran csalódással jár. A vonaton utazók mind a sok bástyás falat nézik, s este még ki is világítja a város ezt a gyöngysort, hogy

az országúton járóknak is nagyobb élményt jelentsen Avila mellett elutazni.

Magam is elindulok rögtön körüljárni a falakat. A kapuk magasak s fent két bástya között ívekkel kapcsolódnak. Úgy viselik őket a kerek tornyok, mint diadémot. A fal pereme fogazott, anyaga sárgás, érett kő. A kerek tornyokkal és bástyákkal megszaggatott vonal úgy fekszik a város körül, mint gondosan odafektetett aranyszínű rózsafüzér. Vigyáznak is ékességük épségére nagyon az avilaiak. Ha valahol meglazul néhány kő, megerősítik a helyet. Valahol kis omlást látok, kidűlt az egyik bástya alján néhány négyzetméternyi darab. Másnap ismét arra járok, s szinte csodálkozom, hogy még nincs rendbehozva.

Élvezem a sétát bástyától bástyáig jutva. Közben havas eső is kerekedik, de folytatom utam. A megázott kő színe még szebb, frissebb, élénkebb.

Az eső, amint jött, hirtelen el is áll, s az ég alja kivilágosodik. Fölöttünk függ még a sötét felhő, mely a havat hozta, de a láthatár pereméről visszavert fény árad be a városra. A fal ismét szép ebben a «műtermi» megvilágításban.

Átsétálok az Adaja folyó túlsó partjára a négy oszlop közé állított kereszthez, hogy madártávlatból pillanthassak rá a városra. Avila errefelé lejt, olyan, mintha valaki egy kissé ferdén tartott tálcán nyújtaná felém. A tálca pereme a fal, szinte megszámlálhatom a nyolcvannyolc bástyát. A fal gyürűjén belül házak, tetők, oromfalak, tornyok, magas haranglábak és nagy, kovácsolt szélkakasok. De a

város rég átcsapott a kilencszáz évvel ezelőtt épített falakon. Nemcsak egyes házak, a legnagyobb és legfontosabb konventek is mind a falakon kívül épültek. Ki kell lépnie annak, aki el akarja érni őket.

A város legszebb templomai úgy épültek, hogy részét alkotják a fal zónájának. A legbájosabb és a legrégibb köztük a *San Pedro*. Alacsony, szétterülő román kori templom. Egyidős a falakkal: homlokzata tajtékszínűre érett évszázadok folyamán. A homályos belső térségben egyetlen lámpa ég. Falai, oszlopnyalábjai megfeketedtek. Padlózata sírzárókövek elbillent mozaikja, az írás sem olvasható már rajtuk. Homlokzatán a kőrózsának csupán egyetlen szeletében maradt meg a színes üveg, a többit «ablakos tót» rakta be valamikor úgy, ahogy tudta. De így is jó az öreg Szent Péter templom híveinek. Ketten térdelnek egy sötét kápolna előtt. Ők tudják, hogy melyik szent tiszteletére ég ott az egy szál gyertya.

Mikor kilépek a térre, még mindig fehér fények lobognak a nyugati ég peremén, s ebbe az izzó háttérbe élesen belerajzolódik a szemben levő városkapu párkányzatának szép vonala.

Diadémmal díszített városkapu elé építették *Szent Vince* templomát is. Az épület makulátlan. Hibátlan, keskeny oszlopokon nyugvó tornáca, szobrokkal telirakott kapuja és apró kőbóbitákkal kirakott tornya annyira épek, mintha ötszáz év alatt semmiféle vész vagy viszontagság nem vonult volna el Avila templomai fölött. De ezek az avilai templom-

tornyok nem is tornyok valójában, hanem inkább haranglábak. Alacsony, zömök építmények, alig emelkednek túl a templom tetőzetén. Mintha Avilában a templomok nem akartak volna túlnőni a falak bástyáinak magasságán.

A katedrális annyira összeforrott a városfallal, hogy apszisza magának a védőműveknek legerősebb bástyája. Harcokat is kiállott nyolcszáz esztendős múltja alatt. Kapuját már zárva találom, de elnézhetem homlokzatát a szállásom ablakából. Román, gót elemek vannak rajta, meg elaprózott «retabló» is a bejárat nagy falmezőjén. Ez a templom is csak kurta tornyot visel. Alig hogy elkezdték, abbahagyták. A másik tornyának meg csak a töve készült el. A falak éle itt is kőbütykökkel van kirakva, mint a Szent Vince toronyszegélye. A szerény dísz úgy hat, mintha gyöngyökkel szegték volna be a rideg pilléreket. A nagy torony teteje védőműnek is használható, és éppen úgy van fogazva, mint a várfalak. Az építők talán megfeledkeztek róla, hogy a toronynyal már letértek a várfal vonaláról.

A dóm belsejét csak korán reggel láthatom. Kint alighogy pirkad, itt az oszlopok közt még teljes a sötétség. Nem is látom, hogy hol záródnak a boltozat ívei. A nyalábok közt félmagasságban összekötő ívek nyúlnak át, ugyanazok, amilyeneket a szebb városkapuk viselnek a tornyaik között.

A sekrestyéből égő gyertyával kilép néha egy ministráns. A lángot kezével eltakarja úgy, hogy csak piros ruháját és erősen megvilágított arcát láthatom. Valamelyik oltár felé tart, meggyújt valahol

egy villanyt, s ahol eddig csak gót kivágású sötét fülke volt, most megjelenik a Dolorosa vagy egy más szent alakja.

Mindez azonban csak az egyik Avila, a turistáé, aki körüljárja a falakat, benéz a román-gót templomokba, lefényképezi a bástyákat, a kapukat, a templomok mutatós homlokzatát, s végzett Avilával.

Van egy másik Avila is, a Szent Terézé, az apró-termetű karmelita apácáé, aki a XVI. században a lelkiélet, az elmélyedés érdekességét és értékét fedezi fel, megreformálja szerzetét, egymaga harminc egynéhány kolostort alapít, és olyan friss, szimbolizmussal tele műveket ír, hogy nemcsak apácái és szerzetestestvérei olvassák, hanem fejezetet nyit a spanyol irodalomban, könyveit modern írók is tanulmányozzák, még akkor is, ha felfogásuk messze jár a szerző világától.

Itt született, itt lett apáca, itt élte le élete java részét, s egyénisége bélyegét rányomta megmásíthatatlanul Avila külső-belső képére.

Ez fontosabb hagyaték, mint az ereklyék, melyeket a város kolostoraiban mutogatnak.

A ház helyén, ahol a család lakott, most zárda van. A szoba, ahol született, kápolna, a kertből, ahol játszott, alig néhány négyzetméter maradt meg. Botját, melyet élete utolsó éveiben használt, üvegtokba zárták, olvasójának szemeit ezüstbe foglalták.

Nagyobb érdeklődéssel megyek le a városon kívüli *Encarnación* zárdába, ahol huszonnyolc évig élt a szent száznyolcvanad magával. Ott volt előbb no-

vicia, azután nővér, majd főnöknő; ott írta műveit, onnan indult el alapításaira. Látom a nehéz rácsokat, amelyek mögött éltek az apácák, ahol látogatókkal beszéltek, áldoztak, misét hallgattak.

Ma csak húsz egynéhányan élnek a nővérek a zárdában. A nap nagy részét elmélkedésben töltik. Érthetetlen a mai nőnek ez a nagy áldozat. Pedig vannak karmelita hívatások ma is: életük csak fogékony, művelt és Istenre beállított lelkeknek való. — A zárdában hideg van, fűtés nincs, pedig errefelé hat hónapig tart a tél.

Mindezt nem feltétlenül értik a mai Avilában. De a város tudja, hogy örökség van rábízva. Avilában van élet, de nincs mondén élet, nincsenek feltűnő, ízléstelen reklámok, kihívó divat, otromba beszéd, kocsmázó időtöltés. Szobrot is csak kettőt találtam sétáim közben: az egyik az övé volt, a másik Keresztes Szent Jánosé, a másik misztikusé, aki neki lelkiatyja is volt.

Avilát kellemes éghajlata miatt sokan keresik fel a nyári hónapokban, de nyaralóhely jellegét már régen felfedezték. Első visszajáró vendégei maguk a Katolikus Királyok voltak, akik az 1490-es évek elejétől kezdve szívesen jöttek ide pihenni. Az akkori szokás szerint nem paloták, hanem konventek voltak az uralkodók kedvelt szállóhelyei. Ferdinánd és Izabella a domonkosok Szent Tamás-kolostorát választották, mely azokban az években készült el kései gót stílusban. Alapkövét 1482-ben helyezte le a nagy tudományú Torquemada Tamás, akit épp

abban az esztendőben neveztek ki az inkvizíció kasztiliai és aragóniai vezetőjévé.

Az új kolostorban megfelelő számú szobán kívül két pompás oszlopos udvar állt a királyi vendégek rendelkezésére. Nem zavarta őket az a körülmény, hogy a harmadikat nem használhatták, mert ott voltak körös-körül az itélőszék börtönei.

A kolostor templomában temették el 1497-ben a tizenkilenc éves korában meghalt János herceget, Ferdinánd és Izabella egyetlen fiúgyermekét. Úgy állhattak a spanyol egységet megteremtő királyi szülők a koporsójánál, mint a mi István királyunk és Gizella királyné álltak Imre herceg ravatalánál. A spanyol uralkodók is egyetlen reményüket temették a fiatal Don Juanban.

A herceg halála után eggyel több szál kötötte őket az avilai kolostorhoz, s nem bántotta őket az sem, hogy a következő évben, 1498-ban újabb sír került a templomba, a sekrestyébe: a Torquemada Tamásé, aki spanyol feljegyzések szerint az inkvizíció több ezer elítéltje alatt gyújtatta meg a máglyát.

Más idők voltak azok.

Ma a Szent Tamás-kolostor látogatása egy kellemes séta, melynek végén egy sok látnivalót ígérő templom és három bájos zárdaudvar várja a kirándulót. A talányos és «túlbuzgó» Torquemada Tamás árnyát már nehéz ott híven felidézni; kedvesebb hallani Ferdinánd és Izabella ragaszkodásáról a helyhez és halott gyermekük emlékéhez.

SEGOVIA

Segoviába a Guadarrama bércein keresztül vezet az út. A kanyargó szerpentinről visszapillanthatnék akár Madridig, ha nem ülne a tájon februári köd. De mikor már fent járunk a havas hegyoldalakon, a nap sugarai vastag kévékben törnek át a ködön és világos foltokkal tarkítják a síkságot. Körülöttünk is párolog a fenyves, mintha füstölne, égne a hegyoldal.

Túl a hegyen ragyog a nap és messziről mutatja célunkat a segoviai dóm tornya.

Segovia a mórok végleges kiűzéséig fővárosa is volt Spanyolországnak, s ebből a jellegéből ma is őriz valamit, az Alcázart meg az úri házakat. De van ezeknél régebbi emléke is a város nagy múltjának: a római vízvezeték.

Mellette áll meg az autónk, ez az első segoviai élmény. Az egykori római birodalom területén több helyütt maradt emléke a nagyszerű vízműveknek, de valószínű, hogy Segoviának jutott belőlük a legszebb. Könnyed, karcsú, magas, merész. Rafinált technikával készült ez a kétemeletes pókhálószerkezet. A segoviaiak «puente»-nek, «híd»-nak nevezik, van is benne rokonság a mai könnyed hidakkal. Nem téglából rakták, mint a Róma körül kiépített hálózatot, hanem terméskő tömbökből, kötőanyag nélkül, ahogy a gyermek szórakozik építőköveivel. A műbe berakott kockák éleit már lekerekítette a víz, a szél, meg az idő, s a mai szemlé-

lőben felmerülhet a kérdés, hogy vajon meddig bírja még az állást a «puente».

A légies építmény kettészeli a várost és az Azoguejo tér alacsony házai előtt harminc méter magasságban lépked át a völgy felett az Alcázar felé tartva. A térre nyíló szűk utcákból az *Acueducto* egy-egy pillérét vagy keskeny nyílású ívét lehet látni. Turisták gyönyörűsége ezekből a résekből fényképezni a vízvezetéket.

A város címerébe is ez a római emlék került bele és nem az Alcázar vagy a dóm.

A dóm felé menet nem kell keresni a látnivalót, csak a szemet kell nyitva tartani, hogy el ne menjünk mellettük észrevétlenül. Az üzletek sorát apró paloták szakítják meg, eredetük a román-gót átmeneti időre megy vissza. Kapujuk fölött a hosszúra vágott ékalakú kövek legyezőt formálnak, fölöttük a címer gót vagy platereszk keretben. Ezek a paloták ma családi házak, a címer rajtuk gyakran csak a múlt emléke. De a XIV-XV. században országos nevek birtokosai éltek bennük. Ők is *urak* voltak, nemcsak a segoviai tartományban szétszórt várkastélyok hadsereggel rendelkező gazdái.

A segoviai román kori templomokat oszlopos tornác veszi körül, elől meg oldalt is. Mintha ambitust építettek volna az Isten házához nézelődésre a rejtett belső udvar helyett. De ennek a tornácnak oszlopsorára nem virág fut rá, hanem az oszlopfej virágzik ki stilizált rózsákban, gránátalmában, fantasztikus gyümölcsökben.

A Szent Márton templomának árnyékos külső folyosóján gondolok erre. Ilyen templom volna a Szent István is, de ott a torony a feltűnő. Oly nagy, erőteljes, magas, és annyi emeletén ismétlődnek az egyre finomuló román művű ívek és oszlopok rajta, hogy századokkal ezelőtt a «spanyol tornyok királynője» címet kapta.

Az utcákon csend, szokatlan csend. Még az asszonyok is, ha megállnak, csak suttogva váltanak néhány szót.

Kiérek a dómhoz. Apszisza körül annyi a támasztópillér, apró tornyocska, hogy ezen a részén elterül, kiszélesedik a templom, mintha uszálya volna. Homlokzata széles, sima, minden érvényesülést átenged a toronynak, melyen a függőleges falsávok a tekintetet is felfelé ragadják. De ezt a tornyot nem innen kell nézni; messziről szép, innen csak szédít. Egyszer jártam fent a harangoknál is: háromszázhatvanöt lépcsőfokot kellett hágnom, annyit, ahány nap van az esztendőben. — A templom világos belső térségében minden felfelé tör. A szem le-fel jár a pillérek és a nyalábok sima vonalain, és ha valaki teljesen mellőzi a templom «berendezés»-ének megtekintését, akkor is megmarad emléknek az élmény, hogy milyen kicsinek érezte magát a hetven méter magas kupola süvege alatt.

Az Alcázarba nem sietek bemenni, inkább a környékéről nézelődöm lefelé. Bent a várban is a teraszt keresem, és a mellvéd résein át a vidéket figyelem. A vár szobáiban minden a helyén van,

amint egy várban kell lennie. A trónterem pedig annyira udvari fogadásra kész, mintha a Katolikus Királyok csak a minap hagyták volna el a helyet, és nemsokára újra visszatérnek rezidenciájukba. De ezt tapasztalom mindenfelé, ahol Ferdinánd és Izabella éltek vagy csak megfordultak. A templomok kórusán megvan a fenntartott helyük, és a trónterem «kitakarítva» várja őket Avilában, Sevillában, Granadában, Burgosban, Valladolidban, Plasenciában, és bárhol végig a félszigeten. Jelenlétük mindenütt tapasztalható, és más uralkodókról együttesen nem történik annyiszor említés, mint az ország egységét megteremtő és az arabok kiűzését, a *reconquista*-t befejező királyi párról. A *Reyes Católicos* a spanyoloknak azt jelenti, amit nekünk jelentene Szent István meg Mátyás király — ha a «törökverő» Mátyás örök időkre megszabadította volna ettől az ellenségtől az országot.

Az Alcázar alulról, a völgyből nézve szép igazán, ahol a két kis folyó, az Eresme és a Clamores összefolyik. Lefelé menet láthatom a sziklákat, melyekre az ibérek az első városfalat rakták. A többieknek, a rómaiaknak, araboknak, spanyoloknak csak folytatniuk kellett a biztos alapokon.

Lent a vár alatt kolostorok vannak. A karmelitáknál megmutatják Keresztes Szent János sírját. Betölt egy egész kápolnát; bonyolult katafalk, semmitmondó drága, cifra márvány és bronz építmény. Így építettek sírt a század elején. Nem fejez ki semmit Szent János egyéniségéből, aki nemcsak Szent

Teréznek tudott lelkivezetője lenni, hanem író is volt, misztikus, és maga is művész. — Az ereklyék szekrényében látom azt a rajzát, mely mintául szolgált Salvador Dalí «új felfogású» feszületéhez. Keresztes Szent János egy vízíója alapján már négyszáz évvel ezelőtt megrajzolta a világra lenéző Krisztust. Dalí csupán kilencven fokot fordított a kereszt helyzetén: felül és szemben látja Krisztust, akinek levegőben lebegő keresztje alá odafesti a Port Lligat-i öblöt. Az ötlet Keresztes Szent Jánosé. A rajz nem dilettáns munkája. Neki kellett volna elkészítenie Szent Teréz arcképét is. Szent Teréz egyetlen «hiteles» képmása egy névtelen műve.

Visszatérve a város felé, megállok az Alcázar alatt. Ott épült, ahol a két folyó vize egyesül és köztük a szikla nyolcvan méter magas tömböt alkot. Előretörő hullám formája van a szirtnek; éleket formálva illeszkedik hozzá a vár fent a magasban. De az alappal összefor az Alcázar még színben is. Sárgásvörös a hegy, világosabb árnyalatú a vár, tetején a torony és kisebb süvegek palával fedve. Innen mesziről dísznek épült lovagvárnak vagy mesekönyv illusztrációnak látszik, amit kár volna ágyúlövésekkel megrongálni. A folyóparton jegenyék, nyáron zöld sudaraik, ősszel érett lombjuk, télen csupasz fehér ágaik adnak mindig változó, de mindig hatásos kiegészítést a képhez.

Tovább sétálok a part mentén felfelé, míg a dóm jelenik meg. Innen nézve bontakoznak ki igazán méretei és a torony eleganciája. Megértjük, hogy a

spanyol katedrálisok közt miért kapta éppen ez a megkülönböztető nevet: *La Dama.* A dóm úgy uralkodik ott fenn a környezetén, mintha a házaknak semmi fontosságuk sem volna Segoviában. A torony dereka is oly széles, mintha ötven méterrel magasabbnak szánták volna a sudarát. Alatta a folyó partja felé házak, kicsinyek, mintha lecsúsztak volna a meredek lejtőn s útközben megálltak összevissza sárgáspiros pettyekként dísznek a katedrális alapját alkotó sziklák között.

Visszatérek még egyszer a római vízvezetékhez elnézegetni a szép rácsot, amely kettészeli a város főterét, de nem ront rajta semmit.

Árnyékában még egy másik és másfajta «műemlék» is van, talán az egyetlen ebből a fajtából: egy *mesón*, egy régi vendéglő, mely már a XV. században is létezett. Mostani gazdájáról *Cándido* a neve. Cándido ismert személyiség nemcsak Segoviában, nevét egész Spanyolország inyencei tisztelettel ejtik ki. Nemzetközi fösütőmesteri és fővendéglősi címeket nyert, itthon pedig az Izabella-rend és a Cisneros-rend lovagja.

Minderről nem tudtam, s bár az idegenforgalmi füzet, miután elsorolta a város nevezetességeit, mondja azt is, hogy Segoviában a sült malac és a sült bárány a «honyi» ételek, amit legjobban a Cándido konyháján készítenek, nem tulajdonítottam fontosságot a dolognak. De amikor a sofőröm rámutatott egy rozoga kocsmaajtóra és azt mondta, hogy

az ott a «Cándido», *monumento nacional*, amit meg kell nézni, kezdett érdekelni az öreg ház.

A *mesón* külseje századokkal előbb is ilyen lehetett. A kis ajtó a söntésbe nyílik. A mennyezet gerendás, a faburkolat nagy időket látott. A bormérőpult fölött egy soha nem látott, hatalmas méretű sonka lóg. Először azt gondolom, hogy papirmasé holmi, de a pultoslegény megnyugtat, hogy igazi huszonkilenc kilós sertésremek.

A gazda segoviai típus, ha felteszi a hagyományos széles karimájú kalapot, senki sem különbözteti meg a téren álldogáló falusiaktól. Keskeny, recsegő falépcsőkön járjuk a *mesón* ebédlőit; van vagy tíz belőlök. Az alacsony szobák falán majolika, szőttesek, rézholmi s egyéb, ami ezen a helyen a múltra emlékeztet vagy hangulatot kelt. Az ebédlők királyok, *duca*-k *condestable*-k nevét viselik, akik nemcsak kormányzáshoz értettek, hanem a villát is tudták forgatni.

A falakon írások is vannak bekeretezve, levelek, nyilatkozatok, jeles vendégek emléksorai, meg képek aláírásokkal. Nemcsak államfők, politikusok, művészek, híres toreadorok meg a pénzvilág tagjainak arcképét látom a gazdag gyűjteményben, hanem prelátusokét is. Hemingway, Zuloaga, Unamuno, Ortega y Gasset is otthagyták arcképüket a *Cándido* szobáiban.

A gazda azután megmutatja a konyhát is. A főszakács nem mindennapi ember, fehér süvege alatt olyan bajuszt visel mint a Velázquez képén a Pradó-

ban Gaspar de Guzmán, conde-duque de Olivares, IV. Fülöp nagyhatalmú minisztere. Kinyitnak aztán egy kis vasajtót a kemencén. Benézek a nyíláson: vagy húsz malac teteme pirul ropogósra ott a házi krematóriumban. — Most már aztán nem is kellene tovább nézni a házat, hanem leülni valamelyik ebédlő-szoba sarkába, és mikor a húsz pincér egyike megjelenik, olyasfélét mondani neki, ami magyarul körülbelül azt jelenti: «Kezdhet jönni az étel!» Azonban ez meggondolandó dolog. Meg vagyok győződve róla, hogy az inyesmester Horatiustól kezdve a legelkényeztetettebb kinai mandarinig mindenki meg volna elégedve a Cándido konyhájával, de itt a *mesón*-ban a négyszázéves múltat is meg kell fizetni. A székesegyház közelében láttam egy kisvendéglőt. Mai étlapja szerint gyenge babfőzeléket is adnak ott frissen sült vékonykolbásszal. Azt a helyet még nem fedezték fel sem államfők, sem világjáró írók, de amit majd elém tesznek a cseréptányéron, lesz talán olyan jó, mintha a Cándido konyháján készült volna az óriás bajuszú «Olivares» felügyelete alatt.

Vissza Madridba ismét a Guadarrama útján kell mennem, azonban a hegy látványa most egészen más. A gerinc vonulata egy ravatalon fekvő nő árnyképét mutatja. *La mujer muerta* — mondják mellettem a hegyre mutatva. Valóban világosan kivehető az arc, az összekulcsolt kezek, az elnyúló test és a lábfej helye. A tél hóból fehér szemfedőt borított a halottra.

ALCALA DE HENARES

Egyik nap kimentem Alcalába megnézni, hogy hogyan múlik el a világ dicsősége. Mert Alcalá neve századokkal ezelőtt úgy hangzott, mint a Salamancáé, sőt Padovával, Oxforddal egy sorban emlegették. Diákváros volt tele kollégiumokkal és zárdákkal, bennük fiatalok meg nagyhírű professzorok.

Ma mindebből semmi sincs Alcalában. Hírét manapság nem is egyetemének, hanem a pörkölt mandulának köszönheti, melyet minden cukrászda árusít, s aki idejön, egy zacskóval visz belőle barátainak nasolásra. A turista hamarébb vehet tudomást a mandulákról, mint arról, hogy Alcalá Cervantes szülővárosa.

Sok viszontagságon ment át Alcalá, de Cisneros kardinális egyetemének főépülete még áll, sőt nagyon is helyreállítva áll. Címerekkel telerakott homlokzatának díszei közé tartozik az egykori franciskánus szerzetes kordája is. Hatalmas méretekre növekedve végigfutja az emeleteket. Bent az oszlopos udvaron meg a kút káváján címerének legszembetűnőbb motívuma van felvésve, a hattyú (*cisne*), amit én kurta nyaka miatt libának nézek a kísérő tisztviselő megbotránkozására. De a pompás épület ma nem poéták, írók, teológusok otthona. Leendő minisztériumi tisztviselők ismerik itt meg a bürokrácia csinját-binját. Hivatalnokképző tanfolyam helye lett Cisneros egyeteme.

Diákoknak pedig nyoma sincs Alcalában. Katonaváros lett belőle. Ők telepedtek be az üresen ma-

radt kollégiumok vagy konventek nagy részébe. Még a mai városháza is zárda volt valamikor: Convento de Agonizantes, a haldoklók szolgálatára rendelt szerzetesek otthona.

Alcalában még ma is sok a torony vagy kupola, de a torony néha csak magában áll, vagy a templom profán célt szolgál, esetleg a hozzá tartozó rácsozott ablakú épületben katonák tanyáznak. A katonák visszatérése megfelel az alcalai hagyományoknak. Az arab *al kalá* «erőd»-öt jelent. Az arabok idejében katonai bázis volt a város, de a hely stratégiai fontosságát a rómaiak ismerték fel először. A római *Complutum* parancsnoka tizennégy légió fölött rendelkezett. A félsziget belsejében napok alatt bárhol harcba lehetett vetni néhány római hadosztályt.

A Calle Mayor lábasházai között jutok el Cervantes szülőházához. Sok idő múlt el azóta, hogy a Cervantes család itt lakott. Kevés maradhatott a helyén az eredeti berendezésből, talán semmi, hiszen a család innen elköltözött. Amit látok, az inkább egy lakályos XVI. századi alcalai ház, mint a Cervantes család otthona, de bemegyek a tornácos udvarú villába, ahol nyolc évet töltött a majdani író. Megbillentem a bölcsőjét, amely inkább kis ágy, mint csecsemőnek való alvóhely. Egy asztalt is mutatnak, amelyen első betűvetési kísérleteit végezte volna. Ki tudja, mikor került ide ez a konyhai vagy ebédlői célokat szolgáló bútordarab, melynek lapjába tüzes tárgyak égettek bele kerek foltokat.

Az egyik szobában a melegítő *brasero* közepén parázs helyett piros rózsaszirmokat találok. Kedves ötlet.

Elhagyva a Cervantes-házat, egy rogyadozó pilléreken álló öreg lábasház falán ezt olvasom: *Academia de los choferes* — sofőriskola, sőt *főiskola.* Tehát mégiscsak akad itt valami egyetemféle intézmény, *akadémia.* S ha a beiratkozó «akademikus» esetleg analfabéta volna, hát a táblára rá van pingálva a közlekedési kódex országúti jel-nyelve is beszédes hieroglifszerű ábrázolásban. De nem tudom, hogy az akadémián kellő komolysággal megy-e az oktatás? Mert íme az egyik ablak mögött néhány meglettebb sofőr-diákot látok, szájuk előtt a *porrón,* a hosszúcsőrű üveg ivóedény, melyből sugárban szökik ki a bor a nyitva tartott szájba. Művészet, amit meg kell tanulni. Ezt gyakorolják most nagy buzgalommal a tanteremben a falra írt sofőr-tízparancsolat alatt, melynek egyik pontja így szól: «A sofőr nem iszik.»

A városházán megnézem Cisneros bíboros többnyelvű bibliáját, melyet az ezerötszáztizes években nyomtattak ki itt a bíboros személyes felügyeletével. A hat kötetes munkát üvegezett szekrényben őrzik. Várnom kell, míg a polgármester hivatalából kihozzák a kulcsot. A *Biblia Complutense* nyomdaremek. Papirosa szép (a régieknek nem is volt rossz papirosuk), a nyomás tiszta, a tördelés ízlésesen rakja össze mozaikba a négyféle nyelvű szöveget, és különösen a görög betűk metszése finom.

Hatszáz példányban nyomtatták ki az alcalai biblát. A sorozat háromezerhatszáz kötetével nyolc év alatt készültek el. Nem találom nyomát, hogy hány aranyért adta a kereskedő ennek a valóban bibliofil kiadásnak egy példányát. Vagy mind elővételben elkelt?

Ebédelni a diákmenzára megyek, mely most is működik a volt egyetem épületében. *Hostería del Estudiante* a neve ma is úgy, mint századokkal ezelőtt, mikor fodrosgalléros kardos fiatalság ülte körül a gyertyákkal és lobogó mécsesekkel megvilágított pinceszerű helyiség asztalait. Ma azonban a *Hostería* a város első restije, ahol korabeli környezetben, de a modern vendéglátóipar cerimóniái és parádéja nélkül lehet étkezni.

A spanyol aprólékleves után, melyben sonka, keménytojás és pirított kenyérdarabok úszkálnak bőven, igazi tintalevest szolgálnak fel. *Calamares en su tinta* — mondja az étlap, azaz tintahal a saját levében. A tányér tartalma valóban fekete, mintha kínai tust öntöttek volna a csíkokra és gyűrűkre vágott tömlősállat maradványaira. De ez a fekete lé a világ legjobb mártásai közé tartozik. Ha ez volt a «tintaleves», amit az univerzitás zárkájában szolgáltak fel a büntetett diákoknak, akkor Alcalában érdemes volt az egyetem *carcer*-ébe kerülni. A tintaleves után még egy jó szelet sertéskarajjal is vigasztalnak.

Az autóbuszállomás felé tartva keresztülmegyek a Cervantes téren. Közepén áll a város nagy fiának szobra. Fiatalos, diákos Cervantes ezen a szobron;

rövid köpeny a vállán, vékony kard az oldalán. Hogy pontos legyen az ábrázolás, még lúdtollat is adtak a kezébe, s látom, hogy a talapzatra vésett egyetlen szó után pont is van. A «vidéki» szobrokat érdemes közelről is megnézni.

Indulás előtt eszembe jut, hogy pörkölt mandulát is kell vennem búcsúfiának. Nem cukrászdába megyek érte, hanem a klarisszák zárdájába. Emberemlékezet óta ők készítik ezt a nyalánkságot a legjobban, valamikor privilégiumuk volt. Meg náluk a vásár más, mint egy bolt pultján. A nővérek nem láthatók. Titokzatos forgókészülék viszi el a pénzt és hozza a másik felén a mandulás dobozt, melyre rá van írva a zárda neve meg a tartalom: *almendras garapiñadas.* Ilyen cifra neve van itt a pörkölt mandulának, ami azonban manna azokhoz a vöröses rögökhöz képest, amit a világ egyéb részein pörkölt mandulaként árusítanak.

CUENCA AVAGY A KÉT ELVARÁZSOLT VÁROS

Cuenca egyszerűbb fajta megyeszékhely, nincs itt különösebb élet, ipar vagy kereskedelem. Földművelő nép lakja, nagyrészük favágóként is dolgozik a közeli fenyvesekben. A helyi fazekasipar pedig inkább emléktárgyakat készít, mint konyhába való hasznos holmit.

Hosszú főutcára érkezik az idegen, ahol délelőtt a vidékről bejött atyafiak meg az idevalósi ráérő nép álldogál, vagy egy ital borra betérnek a kocsmákba, melyek ajtajára ki van írva: *Vinos y lico-*

res. Délután a fiatalság meg a helybeli «úrinép» korzózik a főuton, mint ahogy az szokás vidéki helyen, ahol nincs szenzáció.

De bezzeg van újdonság itt a turistának, aki egy-két napra idevetődik. Mert Cuenca óvárosa két oldalról levágott ékalakú sziklán épült. A sziklaorom két folyónak, a Jucar-nak meg a Huécar-nak a műve, melyek a város alatt egyesülnek. Ma szelíd, csobogó vizek, jól megél bennük a pisztráng, a rák, meg a *barbo*, egy pontyféle hal, de évmilliókkal ezelőtt áradó folyamok lehettek, melyek sodró vizükkel lecsiszolták két oldalról az útjukban álló hegyet.

A többit aztán elvégezték a cuencaiak, akik először rómaiak, aztán arabok voltak, most pedig spanyolok. A cuencaiak házaikat nemcsak bent építették a sziklaháton, hanem kitelepítették őket a szikla peremére, sőt egyesek annyira a mélység fölé épültek, hogy *casas colgadas*, «függő házak» néven váltak ismertté.

A függő házak eleje balkonos, tornácos toldás faoszlopokkal, gerendákkal megtámogatva. Olykor az alsóbb «emeletre» lefelé kell bemenni. A balkonok mint könnyed tücsökkalitkák vagy szellős fészkek tapadnak a sziklafalhoz. De hat-hét emeletes házak is állnak kint az alapul szolgáló sziklatömb peremén. Szorosan egymás mellé zárkóznak, szinte «egymás kezét fogják» és egyetlen, ablakokkal sűrűn átlyuggatott hosszú falat alkotnak.

Sétálok alattuk sokáig. Fényképen is varázslatosak a víz partján álló jegenyékkel, de a Jucar és a Huécar mormolása teljesebbé teszik az élményt.

Este másként mutatkozik be Cuenca. A Jucar fölötti magas házak száz meg száz kigyúlt ablakszemükkel néznek az éjszakába, a Huécar mentén a sziklafalat pedig reflektorok világítják meg A letöredezett vagy oszlopszerűen lecsiszolódott sziklák szürkészöld árnyalatot kapnak a lámpák fényében, fent a magasban pedig a függő házak — mint akrobaták a cirkusz kivilágított magasában — végzik merész mutatványukat. Senki sem tudja, mióta.

Fejem fölött negyven méter magasban keskeny híd vezet át a völgyön a függő házak sziklájáról a szemben levő oldalra. Nem is híd ez, hanem hosszú palló, melynek deszkái xilofonként muzsikálnak lábam alatt, míg átlépdelek rajtuk, hogy visszanézhessek a magasból is az óváros házaira. Most az egész város kitárul előttem, a völgy, a sziklák, a jegenyék, a folyó és a házak is közvetlen előttem vannak, még egy templom domborodó apszisza is helyet talált megának egy kiugró szikla bütykén.

Cuencától északra van egy másik különös hely, melynek neve hivatalosan is *Ciudad Encantada*, «elvarázsolt város». Ez azonban a maga egészében a természet műve. Előbb a víz, a hó, a jég, aztán a szél és az idő különös romvárossá alakították a területet. Nem is kell hozzá nagy képzelőerő, hogy a látogató magától is nevet adjon a meglepő formájú sziklaképződményeknek.

Alig hagyjuk el Cuencát, a Jucar völgye fölött «óriások» néznek ránk, hosszú szakálluk vörös vagy fekete aszerint, hogy az eső milyen anyagot

mosott ki meszes, vasas masszájukból. A varázslat később kezdődik igazán, mikor az emelkedő út a *Ventana del Diablo*-nak, az «ördög kilátójá»-nak nevezett helyhez ér. Magas sziklatorok fölött hatalmas balkont formált a természet, még mennyezetet is rakott föléje, mely három ívben támaszkodik az alapra tágas ablakokat hagyva a szemlélődésre. Alattunk mélyen a Jucar vize töri magát át a keskeny résen, melyet geológiai korszakokkal előbb vágott magának. Sárga, vörös, szürke sziklák függnek fölötte, közöttük barlangok, sötét repedések. Feljebb tekineve a völgyön mindenütt fenyvesek.

Szálfaerdők, irtások között érünk el a *Ciudad Encantada* területére. Mintha valakinek a keze szándékosan és tervszerűen halmozta volna össze ezen a helyen a szeszélyesen alakult, formált, kimosott sziklákat.

A bejárat közelében egy tíz méter magas gomba vagy inkább serleg alakú szikla áll kissé megdőlten, de vékony nyaka nem törik ketté. A szerencsésen «csiszolt» formás képződmény a szabadtéri múzeum szimbólumává vált. Van «díszkapu»-ja is a városnak, ha valaki azon akar átmenni. Odébb szárazra húzott «hajók» állnak, egy egész flotta. Árkádos házak utcát formálnak; terek, zsákutcák, sikátorok is vannak a zónában. A városnak megvan a maga állatkertje is. Látok a környéken medvét, orrszarvút, teknősbékát, dinoszaurusz fiókát, gubbasztó szalonkát. Egy pompás fókája is van az elvarázsolt városnak, pontosan abban a helyzetben, ahogy a cirkuszban szoktuk látni a fókát. Fejét

felfelé tartja, csak éppen a könnyű labda hiányzik az orra hegyéről. Meglepőek az «emberfej» részletei meg a «római híd» szép íve. A látogató azt is hihetné, hogy egy a gigászok idejéből való romvárosban jár. Valaki utcajelző zománctáblát hozott magával és kellő helyen egy fa derekára szegezte: *Calle Mayor*, csak éppen házszámokat nem rakosgatott szét.

Fenyők nőnek a sziklák között, tobozok ezrei hevernek szanaszét; szarkák, varjak, húznak el fölöttünk, fenyőgyanta illata leng a kihalt «utcák»-on. Egyébként csend van és az embert elgondolkoztatja az a titokzatos erő, mely itt fúrta-faragta a követ, majd meggondolta magát, megszűnt működni, s játékait itt hagyta emlékül a cuencai síkság fölött.

Ott ahol a belepőjegyeket adják — mint múzeumokban szokás — emléktárgyakat is árusítanak: törmelékeket, darabokat, meg ami lehullott a sziklákról. A rozzant asztalon az absztrakt művészet filigrán műveit látom: változatokat, amikbe könnyen beleolvashat valamit a szemlélő. Vannak ott «korallok», «macska koponyája», «pezsgősdugó», «csigolyacsont». Megkövesedett csigaházak is abból az időből, mikor talán még mélyebben, víz alatt állott ez a vidék.

DON QUIJOTE FÖLDJE: LA MANCHA

Negyedfélszáz évvel ezelőtt Cervantes nagy reklámot csinált a síkságnak, mely *La Mancha* névvel szerepel Spanyolország térképén. Pedig a «Don Quijote» szerzője csupán azt tette, hogy a Búsképű

Lovagot ezen a megyényi területen sétáltatja. A Don Quijotéval azonban minden könyvolvasó ember találkozott valamilyen formában. Ha nem eredetiben, hát fordításban került kezébe, ha nem teljes szövegében, hát ifjúsági kiadásban vagy a ponyván látta ilyesféle címmel: «Don Quijote, az elmés manchai lovag kalandjai». És aki a könyvből nem ismer többet, csak a címét, a jeles pusztaság nevét máris megtanulta.

De tovább nem is megy nagyon az érdeklődés La Manchát illetőleg. Talán nem is létezik, gondolják sokan, olyan, mint a *Nagyfalu* Arany János Toldijában. Kinek jutna eszébe Arany Nagyfaluját keresni a térképen?

Aki Spanyolországba jut, rendszerint nem is gondol rá, hogy felkeresse a szélmalmok meg az óriások földjét. Pedig La Mancha ugyancsak létezik, földrajzilag is meg másképpen is: minden spanyol lelkében megvan a «La Mancha». Oda is tartoznak valamennyien, vagy a Don Quijote, vagy a Sancho Panza családjába. S még csak azt sem lehet mondani, hogy a nyakkendősek a Don Quijoték és a ködmenesek a Sancho Panzák. A ruha nem külső jele a gondolkodásnak. A szerencsés eset, mikor együtt él az egyénben a két spanyol őstípus.

Azonban a spanyol gondolkodásban rejtőző Manchába könnyebb behatolni, mint az igazi Manchát megismerni. A madridi utazási irodák alig vezetnek oda kirándulókat. «Drága, és ezen az úton nincs sok látnivaló» — mondja a tisztviselő. Saját kocsi

kellene hozzá, de aki saját kocsiján jöhet Spanyolországba, legtöbbször nem abból a fajta utasból való, hogy a cervantesi helyek érdekeljék.

A Mancha után érdeklődő idegent a szó etimológiája is lehangolhatja. *La Mancha* eredetije az arab *manxa*, ami azt jelenti: *száraz föld.* — Pérez Galdós ajánlása is kételyt támaszthat abban, aki csak kevéssé ismeri Spanyolországot: «La Mancha a legegyhangúbb vidék a föld kerekén, és az utas, aki Andalúzia vagy Levante felől jön, kinézve a vonat ablakán, várja, hogy minél előbb vége szakadjon a mezitelen síkságnak. Semmi meglepő, semmi változatosság. De éppen ez az ő szépsége». — A megértő olvasó talán ezt fűzi hozzá Galdós szavaihoz: «Mindez így lehet, de spanyolnak kellene hozzá lennem, hogy *ezt* a Manchát élvezni tudjam.»

Egy manchai származású ismerős, mikor hallotta, hogy mi járatban vagyok országukban, arra kért, hogy ne hagyjam ki utamból Manchát, mert nélküle nem lesz «teljes» a könyvem. De ugyanezt sokan mondották nekem, mikor a falujukat ajánlották figyelmembe. Magamban mindig igazat adtam nekik, mert Spanyolországban se szeri se száma az eredeti helyeknek. Eldugott falvak gyakran többet adnak, mint a városok a maguk szokványos és ismétlődő nevezetességeikkel. Így azt is sajnálom, hogy nem jártam a levantei Morellában, pedig Don Julio barátom többször emlegette nekem a szűkebb hazáját, és meg is feddett, hogy elkerültem. «Nem lesz teljes a könyve» — mondotta. Morelláról csak annyit sikerült megtudnom, hogy

pompás iszákokat és tarisznyákat, általvetőket készítenek ott, meg hogy «tipikus» hely. Ki tudja, mit vesztettem, hogy nem jártam utána, mi van az általánosító szó mögé rejtve. — Azt is bánom, hogy a manchai Almagróban nem voltam, ahol még most is vagy száz címeres kurtanemesi ház van, bármelyikben lakhatott volna Don Quijote.

De vissza kell térnem a spanyol ismerősre, aki La Mancha vidékéről való volt, és próbált meggyőzni szülőföldje érdekességéről. Megnyugtattam, hogy programomban van Don Quijote hazájának meglátogatása. Jártam is már régebben a peremén, és láttam napfelkeltét a manchai pusztán. Vadvíz mellett ment a vonat, aludt még a szürke táj, de égő felhők vörös csíkjai mögül kelt már a nap. Színes volt az ég, és a tavacskák mint szétszórt üvegcserepek ragyogtak a kékés-zöldes földön. La Mancha a mi alföldi pusztánk változata félelmetesebb, vadabb, másvilágibb kiadásban.

Spanyolországot járva sok városban láttam táblát, melyen a tanács megköszöni Cervantesnek, hogy az utca vagy a tér nevét belevette valamelyik művébe. Mancha szerencsésebb, mert Cervantes, aki ismerte a spanyol földet és a spanyol fajta minden típusát, ezt a kemény, «nem érdekes» tájat választotta a legspanyolabb könyv eseményeinek színhelyéül. Országutak mentén meg helységekben itt is vannak táblák, melyek a könyv egy-egy epizódjára hivatkoznak, de táblák nélkül is az egész Mancha Cervantesről és Don Quijotéről beszél. *En un lugar de la Mancha...* «Valahol Mancha egy falujában...» — Így

kezdődik a könyv. Cervantes a géniusz biztosságával rámutat Manchára, és ezzel a spanyol puszta, ahol eddig csak poros utak, kocsmák, malmok, szőlőtőkék, kiszikkadt föld, vadvizek, bozót, barlangok voltak, besorozódott a gondolatkeltő helyek közé Homérosz derűs színhelyei és a vergiliusi meg a dantei tájak mellé.

Elindulok Madridból Don Quijote földje felé. A manchai táj lassan, részletekben kezd mutatkozni. Szőlőtőkék hosszú sorai közt járunk; a malmok helyett egyelőre a dombokon a magasfeszültségű vezeték acéltornyai állnak. Végtelenbe vesző utak előtt szalad el a vonat. A búzakalászok már sárgák, vagy szoros kepékbe kötve feküsznek a földeken. Juhnyájak itt is, ott is a lankákon jegenyesorok közelében. *Orgaz*, olvasom egy állomás nevét. Ez a szó kizökkent a manchai hangulatból. Greco képére gondolok, de a dolog így van, Orgaz grófja itt élt a manchai síkság szélén. A képnek is van köze a síksághoz. Azok a szürke felhők, melyek a Greco-i mennyország körül lebegnek, itt feküsznek a manchai táj fölött elnyúlva az égen úgy, ahogy Greco is látta őket Cervantesszal egy időben.

Szél fúj a buckák között, hajladoznak a cirokbokrok sárgán virágzó szárai. Pásztorok nyájakat terelnek a sorokban álló olajfák ligetei között. Szundikálva a lassan döcögő vonatban néha az olajfák szőke, gömbölyű koronáját nézem óriás nyájnak. Helyénvaló az álmodozás a manchai síkságon. Kis állomások előtt áll meg a vonat, egyetlen ház sincs

a közelben, csak homokbuckák, cirokbokrok meg a bogáncs magasra nőtt szúrós szárai.

Egy elhagyott állomás emeleti ablakából a főnök felesége néz le a veszteglő vonatra; vöröshajú, élemedett asszonyság: *Dulcinea.* Valószínűleg a legszebb nő a vidéken, hiszen egyedül képviseli a női nemet napi járóföldön.

Egy helyen virágzó hársfa illata dől be a vonat ablakán, de aztán újra a bogáncs üti ki magasra a fejét a sárguló fűből.

A bogáncsról eszembe jut Doré egyik rajza, melyet Cervantes művéhez készített: Don Quijote és Sancho Panza bevonulása Barcelonába. Valahogy szépen, előkelően akarták ezt csinálni, de az utcai kis csibészek felismerték a helyzetet, a rozaga lovagot a még rozogább lován, meg a lovaghoz illő fegyverhordozót, és bogáncsot szúrtak be az állatok farka alá. Csillagot rugtak kínjukban a szegény párák és a földön terültek el a lovagjaik. Pompás a leírás és pompás a rajz. Talán ez az egyetlen kacagtató jelenet a kányvben, vagy talán ez sem, mert bár a Don Quijote végig humor, éppen azért mindig van benne valami, ami emberi gyarlóságunkra emlékeztet.

Orrot is lehet fintorítani Cervantes humorán. Mert micsoda groteszk jelenet az, mikor Don Quijote megissza a bűzös elixirt, hogy erőt gyűjtsön az óriások elleni harcra, és Sancho Panza belenéz a nyitott szájba, hogy láthassa gazdája fájós fogát. De Don Quijote gyomra nem birja a lenyelt elixir undorító ízét, és amint kinyitja száját, háborgó gyomra egész

tartalmát a szerencsétlen fegyverhordozóra zúdítja. Ám a szörnyű folyadék Sancho gyomrát is felfordítja és azon mód szembe okádja gazdáját. Úr és szolga ott állnak egymással szemközt, csorog róluk a rondaság... És van a Don Quijotéban még ennél is orrfacsaróbb jelenet, minthogy a két hőssel minden emberi dolog megesik.

A Don Quijote nem *fehér* könyv vagy szalonokba való olvasmány, hiszen az élet teljessége szól belőle. Nyers, parasztos részletek vannak benne, minthogy ez az életérzés is valamennyiünk tulajdona. Mindnyájunkban van valami a nem finnyás parasztból, ha igazi emberek vagyunk. Aki ezt letagadja önmagából, az vagy képmutató, vagy csupán a jótársaságbeli illemtanok szerint alakította humortalan egyéniségét.

Gondolom, a mi korabeli íróink közül Pázmány Péter élvezte volna a Don Quijotét. Harminc éves volt, amikor a manchai lovag története megjelent. Ő a szószéken beszélt olyan szókimondó őszinteséggel, mint ahogy Cervantes ír. Sőt magyaránabbul is megmondja.

Közben megy a vonat, és közeledünk Ciudad Realhoz. Ceglédre meg Félegyházára jár be úgy a vonat, mint ide La Mancha székhelyére. Nem is templomok tűnnek fel először messziről, hanem városszéli szélmalmok hiányában a nagy búzatárolók.

Ciudad Realban parasztvárosban vagyok, s szállásom olyan, hogy Don Quijote is jól érezné magát benne, ha a XX. században betévedne ide.

Nem alszom ugyan borostömlők között, mint ő a *venta* padlásszobájában, de óvakodom, hogy nedves kézzel nyúljak a századeleji villanykapcsolóhoz, mely nagyon bizonytalanul működik, és helyéről kimozdulva táncol minden érintésre.

Az ebédlő és a folyosók képei is meghatnák Don Quijotét. Az aranyos keretekben fehérruhás hölgyek simogatnak szelíd kecskegödölyéket, meg kardos urak hódolnak dámáknak nyájas társalgásban, vagy lugasban féltérdre ereszkednek előttük s őket bizonyára szívük királynőjének nevezik.

Az asztaloknál gazdák, öszvér- meg bárány-kereskedők esznek. Ha *caballero* ül egyedül valamelyik sarokban, az éppen csak hogy «nyakkendős» ember, és vizet iszik az ebédhez Mancha kellős közepén, ahol a legjobb asztali bor terem.

Reggel idejében felkerekedem egy kicsit Don Quijote útját járni. A határ enyhén lejt és a távolban zöld, vörös vagy sárga sávokkal van telehúzgálva a szerint, hogy ott mező, szántott föld vagy érett búzatábla van.

A felhők nagy tömbökben lomhán állnak a mérhetetlen ég alatt. Aztán elkomorul nyugat felől az égbolt. Tömörülnek a fellegek, sötét palaszínűvé válnak. Alattuk még fényes zöld a mező egy darabig és aranylik a búzatáblák végtelenje, de aztán nedves függöny takarja a tájat. Ott esik. Fölöttünk tiszta az ég, fehér felhők közeléből süt elő a nap.

Falun megyünk keresztül; kicsi, szorosan mért rácsok az ablakokon. Mintha börtön volna minden

ház. De minden fal fehér, és a berácsozott ablakok fölött vaskarikában egy cserép muskátli.

Kedvem volna letérni Santa Cruz de Mudela felé, ahol a *plaza de toros*-t négyszögletűre építették facölöpökön álló, árnyékot vető tornácokkal. A napos oldal vályogból ragasztott lépcsősor fehérre meszelve. Külön tudomány ilyen helyen bánni tudni a bikával, mert nem is lehet olyan könnyen meglépni előle, mint a városi arénákban.

A dombokon most már szélmalmok jelennek meg. Némelyiknek még megvan a vitorlája, de a legtöbb már csak rom, szárnya vesztett fehér henger, mely várromok helyett áll ott a magasban az országút fölött.

Alcázar de San Juan előtt a helységbe vezető országút mentén óriási borosvázák állnak. A rájuk pingált szöveg elmondja, hogy az utast milyen érdekességek várják a városban: római mozaik, Cervantes keresztlevele és a borospincék.

Campo de Criptana közelében egész sor szélmalom néz az érkező felé mozdulatlan vitorlával. Hetet számolok meg. Fehér házak között kanyargunk fel a malmok dombjára. A házak emeletesek és tetőtől talpig fehérek, még az ereszalja is, a cserepek első sora is. Mintha valamennyien kikeményített gallért viselnének. A kövezet rossz, öszvérnek, kordénak készült. Mindennek azonban így kell lennie, mert a hely *monumento nacional*, és mert így volt négyszáz évvel ezelőtt is, mikor a manchai lovag nekiszegezte dárdáját a malmok cigánykereket hányó vitorlájának.

Egyik malom még működik. A szélmolnár megmutatja a belsejét. Minden fából van, csak a tengely forog kőágyban; körben a tető alatt a szél-leső ablakok. Nem változott itt semmi Cervantes évei óta. A molnár egyik fia is apja mesterségét tanulja, mert egy szélmalomnak működnie kell Campo de Criptana dombján, ahol a Lovag nekiment a képzelt óriásoknak.

Igazuk van a manchaiaknak. A Búsképű Lovag ma is él Spanyolországban és ködalakja ott jár a spanyol tájak felett: nagylelkűségéről, értelem- és számítás nélküli nemes gesztusairól, a nyers és kiábrándító valósággal nem törődő magatartásáról lehet felismerni.

Ez a Don Quijote ott van valamilyen módon és valamilyen fokban minden spanyol lelkében. Nem tagadják. Néha magukat vádolva ismerik be *quijotesco* voltukat. De mindenképpen büszkék rá.

Mikor először léptem spanyol földre, egy *caballero* Barcelonától Madridig beszélt nekem a spanyolokról, egyebek között ezt is mondta: «Ne gondolja, hogy mi a Don Quijotét olvassuk. Ezt csak az idegenek hiszik. Mi nem sokat törődünk vele, csak beszélünk róla.» — Hittem is, meg nem is ezt a vallomást. Ma azt mondanám, hogy ha a Don Quijote összes példányai megsemmisülnének, és feledésbe menne a könyv tartalma is, a Don Quijote egy változatát meg lehetne írni a mai spanyol lélek ismerete alapján: a könyv *esszenciája* ugyanaz volna.

ANDALÚZIA TÁJAIN

ELŐJÁTÉK GRANADÁHOZ

Spanyolországban kár éjszaka utazni — mondják — mert a vonaton eltöltött órák nem jelentenek elvesztegetett időt. Igazuk van a nappali utazás híveinek, de az éjszakai útnak is megvan a maga érdekessége. A bóbiskoló utas néha kinéz a függöny mögül a tájra, és amit lát, álomszerűbb, mint maga az álom.

Holdvilágos éjszaka utazom, átlátszó fellegek mögül árad fény a vidékre. Éppen hullámzó hegyhátak között halad a vonat; azután mélységek jelennek meg, melyek ki tudja, hol végződnek. Ezek a Sierra Morena lekerekedő völgyei, mögöttük kenyér formájú púpok, emelkedések. Néhány fehér ház mellett állunk meg, oldalukra kísérteties kék fény esik. Később síkságot látok, facsoport a középen, fölötte magas ég, rajta egy-két a holdtól megvilágított felhő, és semmi más közelben-távolban. Állomáson halad át a vonat, az állomás épülete is csak olyan, mint a több ház. Fehérre meszelt falára petróleumlámpa sárgás fénye vet két szétfutó sávot. Előtte a vasutas mozdulatlan alakja. Aztán minden eltűnik újra az éjben. Országút csíkja ka-

nyarog a dombok közt, majd folyó ezüstös szalagja kísér bennünket egy darabon.

Reggel felé behavazott hegyek jelennek meg a láthatáron, már a hajnal derengő sugárzása világítja meg oldalukat. Keleten mozdulatlan felleg áll az égen, kárminszínű, sztalaktit díszítéssel, mint az arab paloták mennyezete. A sztalaktit díszítés rajta a kármin, maga a felleg palaszín. Majd ellágyul, ellanyhul, elmosódik az egész. Új jelenség szórakoztat: a «Sion-hegye». A hegy erőteljes lila árnykép, mögüle kel fel a nap. Szép illusztráció volna ez a színfolt az Ószövetség lapjain. Lassan a havas hegyek is színt váltanak. Halvány piros derengés mutatkozik rajtuk, fölöttük az ég zöldes, mintha nem tudná, hogy ebben a reggeli színjátékban milyen árnyalatban kellene jelentkeznie. Most már a táj sem kopár. Rétek, zöld dombok mindenfelé. A távolban pedig előtűnik egy magas hegy, messze kimagaslik a környezetből, tündöklő hótakarót visel. Az a Sierra Nevada. Ott van Granada.

A KATOLIKUS KIRÁLYOK SÍRJÁNÁL

Granadában kívülről nézegetem először a katedrális oldalába épített kápolna gót-platereszk gazdagságát: csavarodó oszlopokat, lobogó lángot utánzó gót pompát, bimbózó, kivirágzó tornyocskákat a falak peremén. Bent egy pillantást vetek a kápolna kovácsremek rácsozatára, és megállok a sírok előtt. Izabella és Ferdinánd nyugosznak itt egyfelől, mellettük kissé magasabban egy másik uralkodó-

pár: Örült Janka és királyi ura, Szép Fülöp. Kezük összekulcsolva, a férfiak lábánál kis oroszlánok, a nők szarkofágján kölyökkutyák, mintha holtukban is gazdájuk lábát akarnák melegíteni. Így volt ez akkor szokás a síremlékeken. Az oroszlán a bátorság jelképe, a kutya a hűségé. Mert illett, hogy a király bátor legyen, a nő pedig hű felesége urának.

A sírkápolnát V. Károly rendezte be, így érthető, hogy elődei mellé temettette a saját szüleit is; meg hát Örült Janka a Katolikus Királyok gyermeke volt. Lent a kriptában vannak az ólomkoporsók. Nincs rajtuk semmi dísz, csak betűk jelzik, hogy ki nyugszik bennük. Sokkal nagyobb vagy érdekesebb személyiségek pihennek itt, mintsem szükség volna valami dicséretre.

Betérek a kápolna sekrestyéjébe is; kevés, de válogatott holmit őriznek ott. Egyebeken kívül Memling-képeket is. Alighogy körülnézek, gyermekhangra leszek figyelmes. Egy szoprán hangú fiú magyarázza a szekrények tárgyait néhány turistának. Beszél Izabella koronájáról, kormánypálcájáról, Ferdinánd kardjáról; bemutatja a királyné kis misszáléját, melyet gyönyörűen illuminált neki Francisco Flórez mester, rámutat a kézitükörre is, melyet a kegyelet különös ízléssel szentségmutatóvá alakított át.

Azután a képekhez vezeti a csoportját és Memling, Bouts, Perugino, van der Weyden nevét hallom említeni. A képek részletei is sorra kerülnek a kis szakértő magyarázatában. Kezekre, arcokra, a háttér érdekességeire mutogat rá, meg repülő ma-

darakra, a messziről látszó városokra. Már én is a fiú csoportjában vagyok, és inkább ő kezd érdekelni, mint a tárgyak, melyeket ismertet. Látom mások arcán is az ámulatot és a zavart csodálkozást. A «tizenkét éves Jézus a templomban» jelenete jut eszembe. A fiú arca komoly, szavai pontosak, begyakorlottak, egy szót sem vét el, de nem betanult szöveget mond. Ha kezével nem ér fel a képig, a fal melletti kanonoki stallumokat használja támaszul. Minden kép előtt tudja, hogyan kell helyezkednie a karfán vagy a szék faragványain.

Mikor csoportjával végzett, magamhoz intem. Carlosnak hívják, tizenhárom éves, harmadik éve «dolgozik» itt a kápolnában. A «felnőtt» vezetőktől tanulta el a mondókát pár hónap alatt. Anyjával és még egy fiatalabb testvérével él együtt. «Apám nincs» — mondja. Beszélgetünk. Megkérdezem, hogy mi tetszik neki legjobban a múzeumában. «A képek, — feleli — elsősorban Memling képei.» Miért éppen azok? — kérdezem. «Mert azok a legmelegebbek, azokon van a legtöbb érzelem kifejezve» — hangzik a preciz válasz.

Carlos szenvtelenül beszél, könnyedén válaszol. Öreges, komoly az arca, mosolyát nem látom, de amíg társalgunk, játékpisztolyával foglalkozik, amiből aluminium szögekkel lehet célba lőni. *Cicerone* akar lenni, de még nem döntött végleg. Még sokat kellene tanulnia hozzá —, mondja. Szereti a gépeket is, könnyebben lehetne sofőr. Aztán fogja a kabátját, és amíg a sált tekeri a nyaka köré, ajánlja, hogy nézzem meg a katedrális sekrestyéjében az

Alonso Cano «Szeplőtelen Fogantatás» szobrát. Ő nagyon szereti ezt a Madonnát, mert a mamájához hasonlít. Aztán elindul hazafelé zsebében a néhány pesetával, amit megkeresett.

A kétarasznyi színezett Immacolata-szobor messziről ragyog a kivilágított üvegszekrényében. Olyan, mint egy három dimenzióban készült Murillo Madonna. Először tizenhárom éves leány alakjának tetszik, de aztán nem tudom korát arcáról leolvasni. Lehet húsz, lehet harminc éves is, vagy több. Olyan, mint a Carlos mamája.

Harmadnap visszatérek a kápolnába, nem is a királyokat látni, hanem Carlos miatt. Ott találom. Most öt kliense van. Meglát engem, és egy pillanatra félbeszakítja magyarázatát a Memling *Pietá*-ja előtt. Felém int, és még azt is mondja: *Hola!* — ami azt jelenti, hogy már ismerjük egymást, sőt egy kicsit barátok is vagyunk.

GRANADAI TEMPLOMOK

Az andalúz szereti a pompát, a ragyogást, az eleganciát. És Granada Andalúzia. Nem annyira, mint Sevilla, de itt is megismerszik a dél, ha egyében nem, hát a templomokon. Hármat szemelek ki látogatásra: a San Jeronimo-t, a San Juan de Dios-t, az irgalmasrendiek templomát és a volt karthauzi kolostort, a Cartuja-t.

Szent Jeromos templomában van eltemetve Gonzalo de Córdoba, a *Gran Capitán*, a Katolikus Királyok szerencsés kezű hadvezére, aki csatákat nyert

a mórok és a franciák ellen, és megerősítette a spanyolok helyzetét Nápolyban. *Condestable,* kormányzó is lett belőle. De önhatalmú eljárásai és gazdálkodása miatt ura, Ferdinánd kénytelen volt számadásra maga elé idézni. Gonzalo nem tudta magát tisztázni, és visszavonult Granadába. Nem lett szégény ember belőle, sem népszerűtlen. Sőt Szent Jeromos templomába temettette el magát, mely a maga idejében a város java épületei közé tartozott. A Gran Capitán neve sem ment feledésbe. Legendás alakja most is él Granadában, és szülőföldje, Kordova a város főterén állított szobrot neki. A spanyol *condottiere* bronz alakja lovon ül, de feje fehér márvány, arcéle határozott, energikus egyéniségre vall. Akinek tetszik, a szobor láttára a velencei Colleoni-szoborra is gondolhat; a «condottiere»-k, avagy «gran capitán»-ok mindig bátran, biztosan ülnek a lovukon. Biztosabban, mint parádéra felöltözött és nyeregbe ültetett királyok.

A Gran Capitán címere is ott van az apszisz külső falán, melyet koszorú alakban támogatnak körül a pillérek. Hogy még szebb legyen a környezet, díszнarancsfákat ültettek a sárguló fal elé. Gyümölcsük egész éven át piroslik a sötét lombok között.

Maga a templom elhagyatott azóta, hogy Napoleon hadai elpusztították vagy elhordták berendezését. De falait nem tudták elvinni, és ezek a falak a bordás mennyezettől a padlózatig színesek. Fent a kanyargó, hullámzó kőszerkezet van kifestve és kitöltve domborművekkel; lejjebb maguk a falak mesélnek el jámbor történeteket. Csak a főoltár sok-

emeletes retablója maradt a helyén a franciák látogatása után. Nem is elég neki a szentély mélyedése, folytatódik a magasban a kagylóalakú hajlatban és fent a boltozaton. A Gran Capitán térdeplő szobrának van mit néznie évszázadok óta az elcsendesedett helyen.

Csillogóbb Istenes Szent János temploma. A pompa már a sekrestyében kezdődik. A bolthajtásos, stukkóval díszített helyiség falai tele vannak aggatva képekkel és tükrökkel, ereklyetartókkal. Minden széles, faragott, aranyozott, bonyolult faragású keretben. Antikvárius boltja szokott ilyen zsúfolt lenni. A tükrök nemcsak a papok számára vannak ott, hogy lássák magukat, és hibátlanul öltözve lépjenek az oltár elé, hanem azért is, hogy növeljék a csillogást. S mind tiszták, ragyogóak.

A templomban káprázatot az aranyozás meg a formák változatossága. Nincs oszlop vagy pillér faragás, csillogás, aranyozás nélkül. Még apró tükörszemek is vannak a már amúgy is ragyogó felületekbe belesüllyesztve. Gazdag keretekben képek és tükrök sorakoznak fel a boltozat magasságáig. A szobrok mind ezüsttel, arannyal hímzett ünnepi ruhát viselnek. A kórus aranyozott korlátja megnyúlt karéjban fut előre a hajó közepe felé, mint egy színházi karzat. Ha kigyúlnak a sűrűn elhelyezett csillárok, bálteremben érezheti magát az ember, ahol, ki tudja, miért, hogyan, templom rendezkedett be. A tabernákulum halvány liturgikus mécsese eltűnik a tükrök visszaverte tündöklésben és az

aranyozás fárasztó pompájában. — Mit tesznek vajon még ki itt, ha egy valóságos ünnep érkezik el és a mindennapok pompáját még fokozni akarják?

A *Cartuja*, az egykori karthauzi kolostor más. A templom építő és a faberakáshoz értő szerzetesek művészete nem magában a templomban akar remekelni, hanem a barokk-rokokó ékszernek szánt sekrestyében. — A templom fehér meg színes stukkódísze is megnéznivaló, meg még inkább a Sancta Sanctorum, azaz a szentségház fölé épített májvörös márványmennyezet, melynek karcsú karjai, ívei, tetőszerkezete úgy hajlanak, fonódnak, mintha nem is kőből, hanem növényi indákból volna összeállítva a kecses *tempietto*.

De ahol anyag és lelemény nem ismertek határt, az a sekrestye. A falakon és a pilléreken hófehér stukkócsipke. Minden pilléren százféle a felület, de minden pillér azonos díszítésű. Ez pihenteti a szemet és egységet ad a helyiségnek. A falon alul körös-körül dohányszín márványburkolás. A márvány csíkozott, rajta világos foltok, és a tónus mindig meleg. Ugyanez a márvány az anyaga az oltárnak is; jól kiemeli Szent Brúnó fülkében álló fehér szobrát. A szekrényeken, ajtókon fehér-fekete aprómintás intarzia. A padlózat kőkockái is fehér-fekete sorokban futnak a sekrestye mélyén álló oltár felé.

Mozdulatlanul áll meg a belépő az ajtóban. Ezer a részlet, de sehol ízléstelenség, üres cicoma, harsogás, olcsó megoldás. Nem is érezzük zsúfoltnak a sekrestyét, bár még képek is vannak a fehér fa-

lakon. A környezet nem fáraszt, s a szem Szent Brúnó szobrán állapodik meg. A szent kezében koponyát tart, tekintete rajta. Póza nem barokkos vagy szónokias, de sugalmazó: a legszebb földi környezet sem feledtetheti el velünk a legfontosabbat — *állandóan a halál tudatában és jelenlétében élni.*

ALHAMBRA

Aki Granadába megy, úgy vágyik minél előbbi látására, mint a Rómába érkező azonnal siet a Fórumra vagy a Szent Péterbe. Sokak szemében ez az arab vár maga Granada, az Európában maradt ezeregyéjszaka.

Már maga a szó is mozgásba hozza a képzeletet: karcsú oszlopok, magas ívek, «oroszlánudvar», csobogó víz, távolból hallatszó zene, arab romantika. A hangulatot keltő szó jelentése csupán «vörösfalú kastély», és arra vonatkozik, hogy a környék sötétvörös földjét használták a falak vakolására.

Az Alhambra a maga idejében vár volt és palota, ahol a fejedelem lakott, ítélkezett, kormányzott. Kívülről sötétes tömb, tornyok, kevés ablak, kilátók. Belül rafinált ízlés, csín, igényesség, kőből készült «kézimunka». De az Alhambra világa nem jelent rokokó puhaságot. Lakói férfiak voltak, ölni és halni tudtak — és élvezték az életet világnézetük szerint. Itt volt a háremük, de itt tárgyaltak alattvalóikkal is: kereskedőkkel, öntözőműveket tervező mérnökökkel, könyvmásoló deákjaikkal, iparos

szakemberekkel, költőkkel, messziről jött követekkel.

Ma erdőn át közeledem feléje; a hosszú árnyas út az előkészítés, a hangolódás a mai Alhambrához, ahol mi már csak a szépséggel és a múlt kísértő árnyával akarunk találkozni.

Bent aztán járni kezdem a helyiségeket. Elvékonyult oszlopokon nyugosznak a kicsipkézett ívek. Majolika és mozaik borítja alul a falat, márványporral kevert gipsz őrzi az arabeszkeket és a költők szavait feljebb a szegélyeken. Azt mondják, hogy Allah dicsőségéről meg a szultána szép szemeiről beszélnek a keleti írás hullámzó vonalai.

Csillagos eget utánoz a mennyezet, vagy változó felületű kupola borul a terem fölé a cseppkőbarlang boltozatához hasonlóan színekben és aranyban ragyogva. Mindenütt márvány és cédrus, csempe és arab írások. És főleg a mennyezet kidolgozott. Érthető, hiszen az arab heverő, hanyatt fekvő nép volt. Többet látták a palotáik mennyezetét, a magasan vágott, csipkésen áttört ablakokat, mint a szobák padlóját, amit szőnyeg borított.

Látom a hosszú, víztükrös udvart, ahol holdvilágos éjszakákon az estélyek folytak. De a palota szellős termei, áttört márvány rózsái mind arra szolgáltak, hogy az éjszakák még hangulatosabbak legyenek, mint a nappalok.

Az Oroszlánudvarnak nem is közhellyé vált bája fog meg, hanem az a mód érdekel, ahogy építették. Mert oszlopai csak nagyjából állnak glédában; dülöngélnek jobbra-balra; a falak sem függőlegesek,

az ívek kisebb-nagyobb nyílásúnak sikerültek, az oszlopfejek csak nagyjából alkotnak párokat, mert a kőfaragó csak szemmértékkel dolgozott. Az Oroszlánudvar körül az építők nem használtak mérőónt. «Csak Isten lehet tökéletes» — mondja az arab. Nem akartak tehát versenyre kelni vele a mérnökök. Ez a játékos és szándékolt tökéletlenség, mely különleges bájt ad a párosával futó oszlopsornak, fényképeken nem látszik, ezt látni ide kell jönni, felfedezni és örömmel tapasztalni, hogy mennyi «hiba» van a világ egyik legcsodálatosabb épületén. Ne feledjük azt sem, hogy az arab oszlopsorok ihletője a pálmaerdő. A pálmaliget nem ridegen pontos mérnöki mű, báját éppen az adja, hogy «oszlopai» csak nagyjából függőlegesek. Az arab építészek ezt is ellesték és eltanulták a természettől, és alkalmazni is tudták bántó erőltetettség nélkül.

Kilépek a kilátókra, a keskeny érkelyekre. Filigrán oszlopokba kapaszkodva nézek le Albaizínre, az egykori arab negyedre, mely a szemben levő hegyoldalt lepi el házaival. Az apró fehér épületek összevisszaságban függnek a lejtőn. Innen az Alhambra ablakaiból nem is látszik az új Granada; Albaizín a legigazíbb granadai panoráma, aminek évszázados színe és hangulata van. Ezt látták kastélyukból az arab fejedelmek is, de a mai templomtornyok némelyike akkor eredeti céljának épült minaret volt. — Ide, az erkélyre felhallatszik minden a völgyből, a lent játszó gyerekek beszéde, a gépek vagy ember okozta zajok, zene, kiáltás, a Darro vízének zúgása. A nép nem tehette be lábát a palotába, de

legalább az élet zajával adott jelt magáról. Ötszáz évvel ezelőtt félmillió ember nyüzsgött az Alhambra körül épült negyedekben.

Granadának híre volt az arab világban és szerették a Darro menti várost mindenfelé, ahol kalifák parancsoltak. Granada az egyetlen város, aminek elvesztét még ma is fájlalják az arabok, és nevét minden héten a pénteki könyörgések során fél évezred elmúltával is említik a mecsetekben.

Egy séta az Alhambra termein és udvarain át, minket is kiemel a valóságból, pedig megfakult a palota pompája. A mennyezetekről és a kapukról jórészt lekopott az arany, a kék, a zöld, a jellegzetes *bermejo*, a sötétvörös. Eltűntek a szőnyegek, az arany, ezüst edények, a heverők, vánkosok, kerevetek, az illatszeres vázák és füstölők. Hiányoznak az urak, a szolgák és a fegyveresek, a táncosnők; elnémult a hárem monoton zenéje, és a sűrű ciprusfarácsok mögül nem csillannak felénk leselkedő, kíváncsi szemek.

Kiürített lakás az Alhambra. Egy időben a Sacro Monte cigányai is beköltöztek ide. Tüzet raktak a termekben. Garázdálkodásuk nyomát mutatja az egyik fal tövén a vezetőm. — Mikor pedig V. Károly palotáját beerőszakolták az Alhambra területére és 1526-ban (fatális év!) hozzá is kezdtek az építéséhez, le is bontottak az Alhambrából. Jó, hogy nem ítélték halálra az épületet az otromba reneszánsz skatulya kedvéért! V. Károly maga adta ki a rendelkezést a palota építésére, de belátta tévedését és abbahagyatta a munkát. A befejezetlen és gazdát-

lanul maradt haszontalan épületen még kétszáz évig babráltak kölönféle építészek, míg tető alá került a tömb, melynek udvara kerek, mint egy bikaaréna. A kövét már kikezdte az idő, a mór kastély bejárása után ügyet sem vetnek rá a hegy látogatói. — Jobb nem sokat tudni az Alhambra sorsáról, mert a séta egyre melankolikusabbá válik.

Árnyékos fasorok között jutok el az arab fejedelmek nyári lakához. *Generalife* a neve, ami olyasfélét jelent, hogy «paradicsomi kert». Ma még inkább kert, mint amikor az Alhambra urai használták, mert magából az épületből vagy a pavilonokból kevés maradt meg: teraszok, néhány helyiség, előttük magasfejű karcsú oszlopok, arabeszkes, írásos frízek.

De a kert varázslatos és a víz könnyed sugárban szökik fel a rózsalugas kútjaiból. Mirtusbokrok illatos ágait tördelve jár a látogató az utakon. A fasorok alján ezrével nyílik az ibolya, illata megszorul a magnóliabokrok árnyékában. A teraszokról tökéletes a kilátás az Alhambrára és Albaizín felé. A városon és a távolba vesző mezőkön túl szeszélyes vonulatú hegyek.

A granadai fejedelmeknek nem kellett messze menniük palotájuktól, ha «nyaralni» indultak. Mindössze egy séta volt az út, még annak is kevés, mintha csak a nagy házból a filagóriába mentek volna. Olyan szép volt az Alhambra, hogy nyáron sem akartak megválni tőle teljesen; legalább látni akarták a szomszédos dombról, ahol a Generalife

épült. A főkülönbség számukra az volt a két hely között, hogy itt kevesebb volt körülöttük a léhűtő, és az Alhambra kőpompája helyett több volt a természet zöldjéből és a virágok színéből.

A sétányok padjain fiatalok ülnek, nézik a naplemente színjátékát, az Alhambra sötétedő zárt tömbjét, a palota udvarai fölé nyúló ciprusok hegyét, Albaizín tarkaságát. Talán nem is tudják, hogy az a madárhang, mely a kert bokrai felől száll feléjük, a fülemüle csattogása. Az arab költők sokat írtak róla a szerelemmel kapcsolatban.

A GRANADAI CIGÁNYSORON

Albaizín Granada legrégibb városnegyede; eredete az arabok századaira megy vissza. A palotában lakott a fejedelem, itt meg a népe. Ma is meglátszik, hogy az arabok kezdték rakni hegyre kúszó zegzugos utcáit. A fehér falú házak között megvannak még a ciszternák; kerek kemence formájú boltozatuk eredeti, de a csőből kifolyó vizet a granadai vízművek szolgáltatják. A negyed templomai mecsetek helyén épültek; a tornyok tövén nem nehéz felfedezni, hogy minaretek alapjai voltak. A macskafejekkel kövezett utcákon ma is otthonos a keleties díszbe öltöztetett szamár vagy öszvér, fején a tarka hám. Ők az egyedüli lények, melyek mindig dolgoznak és mindig ünneplőben járnak.

Azért jöttem ide, hogy a San Nicolás templom teraszáról nézzem az Alhambra tornyait, falait, meg a Sierra Nevada távoli tömegét.

Késő délután órája volt, zivatar utáni idő. Nyugaton a felhők felszakadtak és a város alatti mezők smaragdzöld szőnyegként nyúltak el a messzeségben Santa Fe irányában, ahol 1492-ben Izabella és Ferdinánd seregei táboroztak és várták, hogy az utolsó mór fejedelem távozzék Granadából. Szemben velem a vár, mintha az eső felfrissítette volna a ciprusokkal megtűzdelt tömb sötétvörös színét. Ciprusok körülötte és ciprusok az úton, mely a Generalife felé vezet. A vár alatt a Darro völgye meredekén mandulafák virágba borult koronái.

Az Alhambra és a Generalife bársonyos zöld dombja közti horpadásban ide látszik a Sierra Nevada. Az alsóbb régiók között felhők gomolyognak, de fölöttük makulátlan fehéren csillog a *Veleta* csúcsa. Az Alhambra és a havas tetők együttes látása sokáig nem engedi tovább mozdulni az embert.

Lefelé jövet a kanyargó ösvények a *Sacro Monte* felé terelték utam. A cigányok laknak ezen a lejtőn barlangokban. A barlanglakások fölött agavé tenyészik meg húsos levelű kaktusz. Az agavé levelei lefolynak a nyílások fölé, a kaktusz piros virágai pedig apró lampionokként lobognak a primitív cigány *night club* körül. Mert nem faluvégi cigánynegyed ez, és nem akármilyen cigányok a Sacro Monte lakói.

Meggyőződtem róla, mikor egy zsákutcaféle beöblösödésben egy egész családdal találtam magam szemben. Manolo, a családfő azt gondolta, hogy egyenesen hozzájuk jövök. Megtisztelve érzi magát,

hogy hajlékukat megnézem. Három helyiségű összkomforttal berendezett barlanglakásuk van a szerény bejárat mögött. Elől a «szalon», ahol táncolni szoktak a lányok, csempével kirakott «parkett» a padlón, utána a hegybe befelé még két helyiség, ahol a család lakik. Külön még egy kamra, ahol fodros szoknyáikat varrják éppen, no meg oldalt a konyha, fürdőszoba. Ragyogó fehér meszelés mindenütt, kifogástalan szellőztetés a lakásban.

A szalon mennyezete teleaggatva apró rézedényekkel, nyeles tepsikkel, kancsókkal. Tányérok, csészék, csuprok vörös fényben csillognak. A falon kasztanyettek, legyezők, cifra kendők, alattuk fényképek «befutott» rokonokról, akik Madridban vagy külföldön táncolnak, vagy filmekben szerepeltek már.

A legnagyobb fényképen doña Carmen, a családanya, abból a korából, mikor *star* volt a Monte Sacro táncosnői között. Már jön is felém széles mosolyával és rögtön megvételre ajánl emléktárgyakat. Ital is van. Közben a piros zománcos padlón táncra helyezkednek el a lányok, akiken mindig rajta van a sokfodrú babosruha meg a magas sarkú kopogós cipő. Táncra emelik karjukat, ujjukon a *castañuela*, a gesztenyefából metszett csörgő. Egy legény gitáron mély, zengő hangokat penget. Rajkók is mutatkoznak a bejárat körül; a helyi cigány zsargonban *churumbeles* a nevük.

Azonban minden előkészület hiába. Sajnálják, hogy nem lesz *fiesta*, meg hogy csak kíváncsi turista vagyok, és nem «americano».

Elmenőben látom, hogy telefonjuk is van. Mint mondják, hívásra is mennek táncolni, de itt a barlang fényes holmival teleaggatott boltozata alatt igazibb a tánc, meg nem is kell érte annyit fizetni, mint lent a városban. Nem értik, hogy miért nem használom fel az alkalmat. Meg hogy jövendőmet sem akarom tudni, pedig doña Carmen ahhoz is ért.

Az ajtó előtt aztán körülvesznek, és mind kér valamit, a gitáros legénynek adok egy *duro*-t, a többi hoppon marad. Azóta is várom, hogy átkuk mikor fog beteljesedni rajtam.

Kikerülve a cigánysorról ismét az Alhambra felé pillantok. Már feketednek a tornyok, a falak és a ciprusok, nemsokára hallgató sötét tömb lesz belőlük. A Sierra Nevada havának fehér ragyogásába lila keveredik. Alattam az új Granada villanylámpái kezdenek kigyúlni.

Lejutok a Darro partjára az Alhambra sziklája alá. Az utca neve, ahol járok: *Calle de los Tristes* — a «szomorúak» vagy a «megszomorodottak» utcája. Semmiféle romantikus történet nem fűződik ehhez az úthoz vagy az elnevezés történetéhez. Mindenki szívesen sétál itt egyet folyton az arab kastélyon tartva a szemét. De Valamikor erre vitték a halottakat az Alhambra mögötti temetőbe. Innen ered az utca elnevezése. Itt kísérték a koporsót a gyászolók csoportjai a mindig táncoló Sacro Monte vidám népe meg a titkokkal teljes Alhambra hallgató falai között.

SIERRA NEVADA

A Granada fölötti tündöklő havas hegy meghódítása részemről nem volt könnyű és csak részben sikerült. Pedig a Sierra Nevada megismerése éppúgy hozzátartozik a granadai látogatáshoz, mint legalább egyszer járni az Alhambrában.

De a havasokon nem lehet megrendelni a látogatás napját. Még erőltetni sem. Pedig én azt tettem granadai napjaim nem nagy száma miatt.

Esős napok után voltunk s a reggel csak részben volt igéretes. Az országút kertek között hagyta el a várost; a lejtőkön olajfák ezüstös koronái váltak ki a vöröses talajból, a meredekebb oldalakon mandulafák álltak. A virágjukról lehetett felismerni őket. A hegy felől lefutó patakok megáradva törtek előre medrükben. Fölöttünk a felhők résein át besütött a nap, csak a legmagasabb csúcsok körül maradt bizonytalan a helyzet.

Egy kilátónál megállapodunk; három völgy találkozik azon a helyen.

Lent a mélyben zöld és szürke változatok folynak egymásba, mint színes foltok az akvarell papírján, csak a hirtelen leszakadó partok sziklái nyersek, érdesek. A völgy mélyén az idő megkímélt egy magányos sziklaormot; úgy emelkedik ki a környezetéből, mint a felhőkarcoló a múlt századi házak közül. Lapos tetején kis kert, fű meg bozót: madarak tanyája. Messze lent az országút csíkján egy autóbusz küszködik a lejtőn. Egy gyalogösvé-

nyen, néhány öszvér lépked nyugodtan, megrakodva, mögöttük gazdáik. Ugyanaz a kép, amit egyszer a «Carmen»-ben láttam: a csempészek. De Bizet zenéje helyett az egyre élesebben fütyülő szél kíséri a látványt. Visszafelé nézve lelátok Granadára. Mert a völgy Granada felé nyitott, és az utat úgy vezették, hogy mindvégig látható a város, és felfelé tekintve a *Veleta* csúcsa —, ha az idő megengedi.

Magasan járunk már, hófoltok jelentkeznek a sziklák között, feljebb összefüggő fehér mezők.

Ismét kilátóhoz érünk, alattunk tűként kiálló sziklák, mint gót katedrális peremén vagy támasztópillérein a hegyes tornyok. Barátságtalan hely, de lent a völgyben mezők zöld sakktáblája és egy falu. Házai tömött, kerek foltot alkotnak, összebújnak, mint hidegben a nyáj.

Most már havas az út is, a kocsi néha megcsúszik, nem oda tart, ahová a sofőr irányítja. Nem sok jót remélhetünk a továbbiakban. Kétezerötszáz méteren meg is állunk a menedékháznál. Hókotró dolgozik előttünk, tovább nem lehet menni. Felhős az ég, a havas tetők összefolynak előttünk és hideg szél süvít a kocsi ajtaja körül a réseken. Lent Granadában süt a nap.

A menedékházban is hideg fogad, ablakain jégvirág. Elnézem azokat is, a pálmákat meg a hideg formálta páfrányokat. Évek hosszú sora óta ritkán látok ilyesmit. Talán egyszer sem láttam. Leheletemtől elolvadnak, és a letisztult üvegen át ismét

látom a granadai mezőket. — Vissza kell fordulnunk, az éjszaka sok hó esett, nem juthatunk el a *Veleta* tetejéig.

Még két napig titkolódzott a hegy. Lent a városban esett, vagy felhő borította az eget. Aztán a harmadik nap felhőtlen égre ébredtünk, és kelet felé ott volt a hegy, az igazi Sierra Nevada. Makulátlan fehérségben tündökölt egy olyan darabon, mint egy vármegye. Sehol egy csupaszon maradt szirt nem látszott; a csúcsok is vastag fehér sapkát viseltek. A déli órákban gyémántként szikrázott a hó, délután pedig árnyalatok játszottak rajta: zöldes, kékes, narancs, ibolya. Feléje néztek az emberek Albaizín felől meg a Genil parti sétányról. Még az Alhambra látogatói is tovább időztek a palota tornyainak teraszán, s egy időre megfeledkeztek az Oroszlánudvarról meg a vezetők romantikus meséiről.

Számomra pedig a behavazott Sierra Nevada emlékével váltak teljesebbé a granadai napok.

A KORDOVAI MECSET

A kordovai katedrálisnak ma is *mezquita* a neve, mecset, minthogy ami néznivalót keres benne a látogató, az mind az arab időből származik: az oszlopok, az ívek, a *mihrab* mozaikjai. A *Mezquita* látogatása másfajta élmény, mint a keresztény bazilikáké. Itt nem kell megállni szobrok, képek előtt.

Összefogó áttekintést sem kap a szemlélő, mint egy román kori székesegyházban. Járni kell benne, akár az erdőben. Barátkozni kell lassan-lassan az oszlopokkal. Nem is kell hozzá felfelé tekingetni, hiszen tíz méter magasban záródik a tető. Alatta vannak a piros-fehér sávos ívek. Félhomály is terjeng ebben az erdőben, kevés a rés, ahol a világosság beszürönközik, csak a keleti oldalon süt be a nap, mint valami erdei tisztás «ablakán».

Lassan felfedezzük azt is, hogy az oszlopok nem egyforma hosszúak. Némelyiknek talapzata van, mások a márványpadlón állnak. Van néhány, mely mélyebbről indul, mintha a földből nőtt volna ki. S a színük hányféle! Hiszen nagyjából ezer oszlopot kellett Abd Er Rahman kalifa mérnökeinek Tarragona, Sevilla, Karthágó és Kelet római meg keresztény templomaiból összehordaniuk, hogy Kordovában felépítsék az arab világ legnagyobb mecsetjét, amivel csak a *Kába* versenyezhet. S minthogy minden lépésnél más-más módon mutatkozik az oszlopok sora, felfedezzük azt is, hogy az oszlopok csak nagyjából vannak merőlegesen állítgatva. Elhajolnak, megdőlnek jobbra-balra, mint a valóságos fák.

Egy kicsit ez is volt az építők szándéka. A muzulmán zarándok messziről jött, kint az udvaron elvégezte az előírt mosakodást, s aztán belépett ebbe a pálmaerdőbe, mint egy oázisba. Nem is volt lezárva a mecset térsége az udvar felől. Szellő is lengett az oszlopok között, mint az oázis fái alatt. A zarándok már kintről láthatta az ezer oszlopot, vagy sejthette nagy számukat, ahogy a mecset

mélye felé tekintve a sorok összefolytak előtte. Az alacsony cédrustető volt a fák «lombja», illatos és árnyékot adó. A távolban feltűnt a *mihrab*, a mecset szentek-szentje. Száz mécses égett előtte: ott őrizték a Koránt. Oda igyekezett a zarándok, hogy térden csússzon előtte. Az igazhívők térdei csatornát vájtak a márványba a Koránt őrző fülke előtt. Megnézheti mindenki, aki Kordovában jár.

Erre gondolok egy oszlop mellett állva, mikor a később beépített kórus meg a főoltár, a *capilla mayor* felől felhangzik a zsolozsmázó papság éneke.

A XVI. századig nagyjából ép volt a mecset, csak a kapukat falazták el az udvar felől egy kivételével. Többé nem járt szellő az oszloperdőben, és az ablaknak szánt nyitott oldal elzárásával a belső megvilágítást is tönkretették.

Nagyobb csapás akkor érte a Mezquitát, mikor 1523-ban a káptalan elhatározta, hogy a templom közepébe főoltárt épít és megfelelő kórust a kanonokoknak, vagyis egy másik templomot a mecset kellős közepébe. A városi tanács tiltakozásával egészen a királyig ment, de a káptalan felfogása győzött, és a *capilla mayor* részére tisztást vágtak az oszloperdőben. Dőltek ki egymásután a márványsudarak, mint szálfák az erdőben, a mecset tetejét is átütötték, hogy legyen hely, ahol a jövevény háta kipúposodik a lapos mennyezetből. Vagy hetven-nyolcvan oszlop esett áldozatul, hogy helyet adjanak a beépített gót-reneszánsz-barokk stílusú másod-katedrálisnak, mely szétrombolta az oszloperdő rendjét, egységes hangulatát, hatását. Ma ke-

resni kell a helyet, ahonnan nem látszik sem a *capilla mayor* sem egyéb később behordott tárgy, hanem csak a kőerdő színes törzsei vörös, szürkés, zöldes, kékes változatokban.

De volt epilógusa is a Mezquita átalakításának. Pár év múlva a munkák megkezdése után V. Károly Kordovában járt és a barbár cselekedet láttán keserű szemrehányást tett a megrökönyödött kanonokoknak. «Látom, — mondta — most már van valamitek, ami bárhol megtalálható; azelőtt viszont olyasmitek volt, amiből csak egy létezett a világon».

És hogy még jobban beteljesedjék a mecset végzete, az eredeti tornyot is lebontották, és helyette újat eszkábáltak össze, az épülethez nem illőt, nehézkest, esetlent görög-román-reneszánsz keverék stílusban.

A Mezquitának nincs «leltára» az útikönyvekben sem, mert az élményt nem lehet adatokban kifejezni. Idő kell elsősorban a mecset látogatására: járni kell az oszlopsorokat, felfedezni egy szép, változatos csoportot, élvezni a távolba tartó vagy összefolyó rendeket; figyelni a vizigót, bizánci vagy római eredetű oszlopfejeket. És egy kicsit elgondolkozni a sehol máshol fel nem található művön és a művészi ötleten, mely ezt a környezetet teremtette.

Pedig a Mezquita mostani formájában mindenképpen «kirámolt» szoba, mint az Alhambra. Hiányzik az ezer meg ezer szőnyeg, a mennyezetről függő lámpások. S ki tudja, mi volt az alacsony

boltozatokon: mozaik, cédrusfatető vagy aranyos sztalaktit?

Kint az udvaron, ahol a muzulmánok tisztálkodtak a templomba lépés előtt, most narancsliget van. Dísznarancsfák gyümölcsei himbálóznak egész éven át az ágakon. Fel sem tűnik a turistának a kedves látvány, mert a városban is mindenfelé látja ezeket a fellampionozott fákat. Kordovában a narancsfa úgy hozzátartozik az utca képéhez, mint nálunk az akác.

A mecset alatt hídjuk is volt az araboknak, inkább volt az övék, mint a rómaiaké, mert a Julius Caesar idejében elkezdett hidat annyiszor újjáépítették a Quadalquivir áradásai miatt a hidakkal és vízművekkel nagyon törődő arabok, hogy lassan a magukénak mondhatták az antik emléket. Tizenhat íve között alig lehet két egyformát találni. Alattuk hömpölyög a folyó céklalé színű vize.

KORDOVA: ARAB NEGYED - JUDERIA

A mecset-katedrálishoz vezető utcák keskenyek, házaik alacsonyak, egy-két emeletesek, a fal legtöbbször fehérre meszelve. A kapu nyitva, kis belépőn túl formás vonalú rács, azon át beláthatok a *patio*-ra, a díszudvarra: csempével borított padlózat, kút, virágok cserépben, majolika tálak meg kovácsolt vasholmi a falakon. Ez az udvar a ház fedetlen szalonja. Ízlés, rend, tisztaság a patiók közös vonása, ami mindenütt felfedezhető. Azt mondják, hogy Andalúzia neve a *Vandalúzia* szóból

ered. Különös, hogy a vandálok helyén előállt nép milyen kifinomult ízlésű. De az elegancia iránti érzék arab hagyomány is.

Lassan járom az utcákat, mert nemcsak az udvarokba pillantgatok be, maga az utca is andalúz. A balkonok és az ablakrácsok cserepekkel teleaggatva, jut belőlük a falakra is, különösen a szűk, csak gyalogjárók részére megnyitott utcákon. A *Calle de las Flores* rövid zsákutca, két méter széles, kis térben végződik, az is csak udvarnyi, virágos, spanyolos kőkereszt a közepén. Az utca lakói olyan bájjal tudják ablakaikat és a falakat virággal borítani, hogy a sikátor képe minden levelezőlap árusnál kapható. A «virágos» utca méltó a nevére.

Az arab negyedben alig vannak üzletek, egy-egy gyógyszertár, pék, szerény szatócsboltok; ezen kívül csak emléktárgyakat árusítanak a katedrális körül, az arab hagyomány szerint készült lágy, könnyű, mintás bőrholmit meg ékszereket, a *filigrana*-t, ezüst- vagy aranyszálakból font virágalakú brossokat, karpereceket. Lehelet könnyű tárgyak ezek, melyekhez félve nyúl hozzá az ember, mintha azonnal elvesztenék formájukat, mint a durván érintett virág.

Barangolásom során eljutok távolabbi utcákba is, ahol már nem sokat adnak a patiók szépségére, és a nagy udvarok körül egyszerűbb nép lakik. Ennek a negyednek büszkesége a *Plaza de Potro*, a «csikó» tér. Lefelé lejtő hosszúkás négyszög, rajta fehér házak meg egy gót palota, a Katolikus Királyok

idejében kórház, címerük még most is rajta a homlokzaton. A tér nagy bazaltkockákkal van kövezve, közepén áll a «csikó-kút», melyről a tér nevét is kapta. A kút vize kerek, duzzadt amforából folyik ki, s az amfora tetején egy ló ágaskodik nehéz helyzetben, mintha cirkuszi mutatványt végezne. A ló nagyon kicsire sikerült, ezért adta neki a nép a *potro*, a «csikó» nevet.

A gót palota falában majolika tábla, melyen a városi tanács boldogan mondja el, hogy Cervantes ezt a teret is megemlíti írásaiban. A tábla szövege arra a régi vendégfogadóra céloz, mely itt van a palotával szemközt a kút oldalán: *Mesón del Potro* — «Vendégfogadó a Csikóhoz». Lakója volt a Don Quijote szerzője is kordovai tartózkodása alatt, így került a tollára a Plaza del Potro neve.

Cervantes nem takarékosságból választotta ezt a helyet. A XV. században ez a negyed volt a «város közepe», s a Mesón del Potro bizonyára jó hotelnek számított, hiszen nem egyszerűbb *posada* volt, hanem, *mesón*, ahol nem szállt meg akárki. A klasszikussá vált hely ma is működik mint népszálló. Falusiak meg cigányok keresik. A mélyen benyúló udvar fölött az emeleten fakorlát fut végig úgy, mint századokkal ezelőtt. Lent a közös kút körül asszonyok tisztogatják gyermekeiket, mások mosnak, a férfiak dohányoznak, tereferélnek. Egy cigányvajdaféle egyén mutat rá a szobára az emeleten, ahol Cervantes lakott.

A *mesón* annyira a régi világra emlékeztet, hogy az ember megsóhajtja a postakocsi idejét, s szeret-

ne ma is ilyenféle környezetben megszállni, és rögtön bekukkantani a konyhába megnézni, hogy a fogadósné mit főz ebédre.

A katedrális piramis módjára rakott tornya közelében egy irányító táblán olvasható: *Judería*, gettó. Az egykori zsidónegyednek még most is sajátos hangulata van.

Keskeny közön lépek be. A házak ívvel kapcsolódnak össze fölöttem. Az út közepén mélyített macskafejes kövezet, árokféle; víz áll benne, talán hiányos az utca csatornázása. Egy ház boltozata alatt pici, világos térre jutok, mintha csupán két-három házhoz tartozó közös előszoba volna. Megviselt oszlop tartja a boltozatot, mely alatt beléptem. Egy másik ház alatt bujva jutok tovább. De előbb felpillantva, látom, hogy az emeleten a tornác korlátja mögött Madonna csempemozaik képe van, előtte mécses. És mindenütt makulátlan a falak fehérsége.

Belátok az udvarokba; üres falak mögött néha meglepően szép otthon. Szegényes udvarok is vannak, de a virág meg a meszelés a romokat is megszépíti.

Olvasom az utcaneveket is: «Juda Levi», «Judios», «Averroes», «Maimonides».

Egyébként csend mindenfelé. Boltok csak a negyed szélén vannak. Rádió hangja nem hallatszik. Egy asszony virágokat igazgat a háza falán, rezgő hangon dúdol hozzá valami melódiát.

Benézek az omladozó zsinagógába; kicsi, felmagasodó helyiség. Arabok dolgoztak rajta, de a fehér

gipszmasszába héber betűk negatívját nyomkodták bele.

Egy kis műhelyben két arab készít kordovai bőrárukat: papucsot, könyvvédőt, táskákat, dobozokat, vánkost. A bőr tapintása kellemes, bársonyos, könnyen engedelmeskedik, ahogy a mintákat rákalapálják. Mondom nekik, hogy valamikor nálunk is nagy keletje volt a könnyű *kordován* csizmának. Tetszik nekik, hogy őseik híre olyan messze országba is eljutott.

Az utcai lámpák borítása tejüveg. Talán akkor hangulatosak igazán, mikor a sétáló körül a múlt árnyai kelnek életre a szellemidéző utcanevek nyomán.

AHOL MANOLETE SZÜLETETT

Tegnap a Judería-ban járva bementem a a *Museo Taurino*-ba, mely Spanyolország egyetlen nagyobb torero múzeuma. Hogy miért éppen Kordovában rendezkedett be az arénák múzeuma, érthető; mert Kordova éppúgy hazája a kitűnő toreróknak, mint ahogy Athén filozófusokat adott és Firenze művészeket nevelt. A kordovai származás olyan ajánlólevél a torero részére megnyerni a közönség szívét és bizalmát, mint ahogy az oxfordi diploma az angol gentleman előtt megnyitja a társadalmi érvényesülés útját.

Különös hely a múzeum a Maimonides tér egy kis palotájában. Üvegezett szekrényekben felöltöztetett bábuk mutatják be a múlt század torero divat-

ját. Erős barkót és feltűnő copfot viseltek az arénák mesterei. Cigányos külsőt adott ez nekik. A copf ma is megvan, de csak műcopf és alig észrevehető. A *traje de luces,* a torero öltözete is más volt kissé, talán egyszerűbb, közelebb állt a XVIII. század polgári viseletéhez. Goya festette ilyenféle színes öltözetben a madridi urakat.

Aztán látom a jeles kordovai toreadorok emlékeit, ruhákat is, néha véresen. Nem tudom, az ő vérük az a folt ott a ruhán, vagy a bikáé. Néhány díszes *capa,* köpeny is van mutatóban a múzeum tárgyai között. A torero díszköpenye, mellyel bevonul az arénába, drága holmi, arany, ezüst hímzés rajta meg a Virgen «tűvel festett» képe is néha. Autót lehet venni egy ilyen palást árából.

Az utolsó teremben Manolete szobra; ravatalon fekszik a nagy torero, csak hevenyészett ravatalon, mintha még ott volna kiterítve a linaresi aréna kápolnájában...

De hiszen éppen őmiatta vagyok most úton a kordovai Santa Maria városrész felé, amit itt egyszerűen *Barrio de los Toreros* néven ismernek, ami azt jelenti: a torerók negyede.

A városrész itt van a szállásom mögött. Épp olyan zegzugos utcák hálózata, mint az arab fertály. Éppencsak elindulok, és máris emléktábla állít meg: *Itt született* 1917-*ben Manuel Rodríguez Sánchez — «Manolete».*

Manolete soha többé nem ismétlődő jelenség volt a bikaviadalok porondján. Úgy beszéltek róla az

aréna szakértői, mint a műtörténészek Michelangelóról: felülmúlhatlan. De szerencsésebb Paganinire hivatkozni: csúnya volt, vékony, mint egy csontváz, és bűvész. Ördöge volt. Saját aréna-stílusa volt, amit nem lehet utánozni. Magának teremtette, s mozdulatlan, szenvtelen arccal játszott a halállal arénáról-arénára utazva. Ott is halt meg Linaresben egy kis vidéki *plaza* porondján egy kajlaszarvú kiszámíthatatlan bikától halálra sebezve. Mindössze harminc éves volt, ami már sok is a porondon. A torerók hamar kiöregesznek.

Manolete nemzeti hős. Senecának, sőt a *két* Senecának nem látom semmi emlékét Kordova utcáin, Manolete a város két terén kapott szobrot tisztelőitől néhány év leforgása alatt.

Ezeket keresem, s közben megismerem az egész népies negyedet. Csiricsári, kékre, zöldre, lilára festett, malter virágos homlokzatok mögött errefelé is vannak virágos udvarok, ezek azonban nem mindig «andalúz» patiók. Dehát a torero legtöbbször egyszerűbb környezetből származik, akkor lesz palotája, ha már milliói vannak; sőt néha írni-olvasni is csak akkor tanul meg, mikor már az újságok *Toros*-rovata tele van a nevével.

Megyek a Manolete emléke felé. Egy kavicsmozaikkal kirakott téren is át kell mennem. Kőfeszület rajta, a *Cristo de la Agonía*, a haláltusa Krisztusa. Igazi andalúz elnevezés, költői, képzeletet és érzékeket foglalkoztató. A feszület körül elhajlítgatott vasrudakon lámpák. A hajladozó vas csak nagyjából ad szimmetrikus formákat: mintha ágon

nőttek volna ki a lámpák. A lángok is vibráló, nyugtalan lobogással égnek: agonizálnak. — A Krisztus nem csupán dísznek van ott a fehér falú hallgatag téren. Egy asszony ér most eléje; lerakja batyuját, megáll kicsit imádkozni.

Kacskaringós az út a Manolete szobra felé; lépcsőkön is kell lemennem. Többször kérdezem az irányt. Szívesen is teszem, mert látom, hogy boldogan felelnek, mikor Manolete nevét kiejtem. Mintha nem is ők tennének nekem szívességet, hanem én volnék jó hozzájuk azzal, hogy valami formában Manolete felől érdeklődöm. Szebb kérdést nem is tehetnék fel nekik.

Kijutok végre a térre; jól kiválasztották torero emlék részére. A lejtős talaj öklömnyi kövekkel van kirakva. Öreg, meszelt házak egyfelől, a másik oldalon egy apácazárda sűrűn rácsozott ablakai. Falán minden szót külön koszorúba foglalva népies helyesírással kiírva: «*Alavado* sean los dulcísimos nombres de Jesús, Maria y *Josef!*» — Dicsértessék Jézus, Mária és József drága neve.

A tér alatt a szoborral szemben egy megsárgult falú román stílusú templom.

A nem nagy emlék talapzatán Manolete bronz alakja áll, leengedett kezében a *capa*, a piros béléső palást. Várja a bika támadását. Az egész alak zöld a bronzra rakott erős műpatinától. Lejjebb két oldalt két andalúz legény, két falusi Castor és Pollux a Dioscurok tartásában fékezik ágaskodó lovukat. Megkerülve a szobrot, látom, hogy az egyik ló farka hiányzik, azt már elvitték a környékbeli srá-

cok. Csak a hiányzó kődarabot rögzítő vascsutak mered ki a ló farából. — A szobor talapzatára nincs ráirva semmi, még csak annyi sem, hogy «Manolete». Dehát ezt tudni kell írás nélkül is, meg aztán hol van az a torero, aki még szobrot remél Kordovában?

A sarki cukorkaárustól megtudom, hogy ha egy kicsit tovább megyek, a következő téren megtalálom a másik Manolete-emléket. Ott, ahol a család lakott.

Szegényes környezetben pillantom meg a rövid oszlopra helyezett mellszobrot, mely valószínűleg hű képmás akar lenni. Sovány, csontos arc, megnyúlt orr. Virág meg néhány fa a téren, körös-körül a szokásos fehér házak, egy van mindössze kékre mázolva a kapuja körül. Melyikben lakhatott a család?

Egy öreg nénike jön segítségemre. Kérdezem és ő rámutat a kékre festett falra. «Ott laktak, az anyja még később is ott lakott. De a ház belül szebb» — mondja. Beszédes lesz a néni. Ő maga is látta többször onnan kijönni Manoletét, mikor a *plaza*-ra ment aranyos, ezüstös ruhájában. Aztán nyitott hintóba ült, és úgy vitette magát az arénába. Így volt az szokás. Az anyja még él, de palotában lakik, amit a fia hagyott rá.

Tudom, sőt azt is tudom, hogy a legirigyeltebb spanyol asszonyok közé tartozik. Egyik torerónak sem mondták annyiszor, mint a búsképű Manoletének a diadalok után: *Ole tu madre!* Ami olyasfé-

lét jelent: «Micsoda nagyszerű asszony volt a szülőanyád!»

Manolete alakja szobrászokat, festőket meg verscsinálókat is ihletett. De a szobrokhoz és a képekhez nehéz hozzájutni, a versek pedig elkallódnak az újságokkal együtt; csak néhány tisztelő tárcájában marad meg a kivágott papírszelet. Ötletesebben gondoskodott emlékének frissen tartásáról egy szeszpároló cég: «Manolete» ánizspálinkát hozott forgalomba. Manolete szikár alakja ott áll a címke közepén, és aki ezt az ánizsmárkát kéri, egy pillanatra a halhatlan toreróra gondolhat, míg a pincér töltés közben előtte tartja az üveget.

BORKÓSTOLÁS JEREZBEN

Spanyolországban mindenütt jó a bor, de Jerezben terem a borok bora. Sevillából egy kis vidám vonat vitt ki a borszagú városba, ahol a legegyszerűbb csapszékben is a világ legjobb borát isszák a helybeli szegényemberek. A vonat minden percben kettőt-harmat fütyült, s néha, ha rákezdte, nem is akarta abbahagyni a fütyörészést. Igaz, itt-ott út keresztezte a pályát, de az esetek legnagyobb részében nem tudtam megállapítani, a füttyentések okát. Kezdtem azt gondolni, hogy így kell Jerezbe menni, s hogy a vonat is érez valamit az utas várakozásából.

Mert Jerezben nem múzeumot, folklórt vagy városképet nézni megy az ember, hanem bodegákat látogatni, ami nem akármilyen élmény. Nem egy-

szerű pincézés, kvaterkázás, sógorral, komával való beszélgetés kecskelábú asztal mellett.

Először is Jerezben nincs «pince». A jerezi bor egyik csodája, hogy nem a föld alatt, hanem a felszínen épült nagy csarnokokban (*bodegák*) érik ki évek során. Elbírja az andalúziai meleget is, csak éppen árnyékot kíván meg fellocsolt földet maga körül. Látok teli hardókat százávval a szabadban is a fák alatt.

A bodegák kapuja tárva-nyitva, a hordók hármas-négyes sorokban vannak egymás fölött, s mint mondják, az sem egészen közömbös, hogy milyen magasságban fekszik a hordó. Mintha másképpen érne a bor az alsó és másképpen a felső sorokban. És Jerezben a hordókat nem is töltik fel, hiányozhat a mennyiség harmad része is, még több is, a bor nem romlik, nem ecetesedik, aromája nem változik.

Mindezeket setá közben hallom vezetőmtől.

De más csodát is művel a borral a jerezi környezet. Idegen borokat is hoznak ide más vidékről: a jerezi bodegákban, jerezi kezeléssel és kevés jerezi bor hozzáadásával «jerezi» bor válik belőlük. A szomszédos borvidékről áthozott *manzanilla* a jerezi bodegákban nyitva hagyva, elveszti eredeti jellegét és nehezebb, aromásabb borrá válik.

A szüret után itt is behordják a mustot, de évek múlnak el, amíg a fiatal jerezi bor elárulja egyéniségét. Már két-három éves, mikor a szakértő hordóról-hordóra járva pusztán szaglással megállapítja, hogy milyenfajta bor lesz belőle. Két év múlva újra

megismétli a műveletet. Lehetséges, hogy a hordó tartalma karaktert változtatott. Tehát más jelzés kerül a hordóra. A jerezi bor úgy nevelődik és fejlődik, mint a gyermek a családban. Tizenöt év is elmúlik, amíg igazán mutatkozik jövője. Az az *oloroso, fino* vagy *amontillado,* amit a kereskedő leemel a polcról, húsz-huszonöt éves bor lehet.

Mindez furcsa nekünk, akik hordainkat gondosan feltöltögetjük, és a bort nem «neveljük», mint ahogyan itt teszik. De úgy látszik, hogy ezt a vidéket a Gondviselés különösen is megáldotta, mikor bortermelésre jelölte ki.

Járjuk a nagy csarnokokat, melyekben édes, aromás illat terjeng, hiszen a hordók is alighogy be vannak dugaszolva. Néha odalépünk valamelyikhez, felemeljük a vékony zárólemezt: a hordóból elemezhetetlen, sűrű, érett illat száll fel.

Sorok mellett halandunk el. A hordókon az országutak mentén hirdetett nagy márkák nevét olvasom. Majd egy nagyon különleges sorozathoz érünk, 1960-tól visszafelé minden évet egy hordó képvisel benne. Megtalálom az én születésem évének hordaját, meglátom apám évszámát. Nem sokkal visszafelé haladva köszöntöm az 1848-as hordót. Aztán nagyapámat üdvözölhemet, akinek szőlők között folyt le egész élete. Az 1800-as év termésével kezdődik a sor. Ennek a hordónak tartalmáról Vörösmarty írhatna verset: egyidősek.

Aztán eljutunk a bodega «szentek-szentjé»-be, ahol az eszenciák, az anyaborok pihennek. Ezekkel szabályozzák a «fiatalabb», öt-tíz éves borokat,

hogy a zamat és a minőség mindig azonos legyen. Egy különálló hordón olvasom az évszámot: 1725. Tisztelettel állok a pincei Matuzsálem előtt. Megnyitják a hordó tetejét, talán ilyen lehetett a nektár illata. Hallom mellettem, hogy ha ez a helyiség elpusztulna és a hordók tartalma megsemmisülne, a világhírű cég, melynek bodegáját járom, kezdhetné előlről, nagyon előlről. Bizonyos, hogy hírneve hosszú időre megszűnne.

Elérünk a terembe, ahol a kóstolás folyik. Asztalok, beszélgetés. Körülöttünk a hordók, melyek tartalmát megízlelheti a vendég, és várakozó állásban a csapos, aki nem akármilyen valaki. Nem üvegből tölt, és nem is lopóval veszi ki a bort a hordóból, a csapot pedig egyáltalában nem használja. Szerszáma, emellyel a pohárba tölti a bort, a *venencia* olyasféle valami, mint egy keskeny pipa, csakhogy a szára majd egy méter hosszú hajlékony bálnacsont, melynek a végére van erősítve a szárhoz símuló alul zárt csődarab. Ezzel a «műszer»-rel nyúl bele a hordóba s egy hirtelen lendülő mozdulattal a *venencia* tartalmát egy jó méternyi magasból a keskenyszájú pohárba zúdítja. Egy cseppnyi sem megyen melléje. Művészet ez, amit hosszú gyakorlattal kell megtanulni. Az én emberem neve José Ortega García; fényképes nyomtatványt is kapok tőle, és ott azt olvasom, hogy a jeles *venenciador* a jerezi szüreteken már többször nyert bajnokságot a töltögetésből. A töltési műveletet Ortega mester előttem is többször megismétli, s elnézem, ahogy az olajos

bor egyetlen fonatot alkotva zúdul bele mindig a pohárba. A csaplár azonban nem csupán szórakoztatni akar a bravúros művelettel; a mutatványnak pincetudományi oka van, mert a bor a levegővel érintkezve aromásabb lesz. Felélednek szunnyadó ízei.

Már négy-öt pohárral tettek elém a mintákból; a poharak tartalma skálát alkot a világos topáztól a sötétebb óaranyig és a majd fekete színű nektárig, mely alig bocsátja át a sugarakat. Cseppenként szürcsölöm a bort, hol ezt, hol azt, s közben hallgatom környezetem beszélgetését. A jerezi bor kiszámíthatatlanságáról van szó: mindig rejtély marad, hogy a leszüretelt szőlőből milyen bor fejlődik, könnyű, vagy nehéz, száraz, vagy «illatos». Vagy pedig csupán arra való, hogy kivonják belőle az alkoholt.

A bor jó, nem érzek semmit a fejemben, szinte azt gondolom, ihatnám, ameddig akarnám. Házigazdáim is meg vannak velem elégedve. Tudom dicsérni borukat. Látják, nem olyan országból való vagyok, ahol nem ismerik a jó bor titkát. Nem is iszom úgy a jerezit, mintha egyszerű frissítő volna a poharamba töltve. De valami mégiscsak hiányzik nekem ebből a jerezi nektárból. Mert ha bevezetnének egy helyiségbe, ahol a világ minden bora képviselve van, s megkérdeznék, hogy melyikből kívánok inni, végignéznék az üvegek során s azt mondanám: «Tokajit kérek, hárslevelűt vagy szamorodnit, mindegy; tokaji legyen, olyan, amilyen a tokaji apáink idejében volt». — Azért választanám még a

jerezi borkóstoló után is a tokajit, mert a bort nemcsak szájunkkal, szemünkkel, orrunkkal és kedélyünkkel «isszuk», hanem a szívünkkel is. A bor sokkal összetettebb és titokzatosabb folyadék, mint azt a bodegák laboratóriumainak műszerei kimutatják.

CADIZ

Cádiz nagyon megváltozott, amióta nem láttam. De csak a hozzá vezető út a keskeny földnyelven, melyen át megközelíthető. Azelőtt jobbra-balra a tenger volt látható a szokásos magas, felgyüremlő, de ezen a helyen mindig szelíd hullámaival. No meg a *salina*-k fehér, csillogó, vakító sóhalmait is lehetetlen volt észre nem venni. Ma mindebből alig látszik valami, vagy semmi. Sok kilométeren zárt, új palotasor között fut az autóbusz. Csak mikor a régi várfal elé ér, mely a szárazföld felől ellenségtől, a tenger felől meg viharok ellen védte a várost, ismerek rá Cádizra. Bent a régi negyedekben megvannak a keskeny utcák, a fehér házak, a fehérre festett beüvegezett balkonok, a kicsi penziók, a cifra kapuk, melyek ötven év előtti képes folyóiratokban éppúgy képviselték a provinciai andalúz várost, mint ahogy most is kepviselhetik. Egy-egy autó dudája vagy motor berregése behallatszik a szobámba, de Cádiz megmaradt a csend városának egyfogatúival és kedves békés népével együtt.

A spanyolok *la tacita de plata*, «ezüstcsésze» névvel becézik a kerek sziklán épült fehér várost. Itt

csak tavasz és nyár váltakoznak, a hó ismeretlen jelenség. A *nieve* havat jelentene, de ez a szó a cadiziak szótárában a jégnek a neve.

Akár sziget is lehetne a város, csak a hosszú köldökzsinórt kellene átvágni, ami a szárzfölddel összeköti. Nincs «határa» vagy «vidéke» Cádiznak a szokott értelemben. Itt a «határ» nem földeket jelentene, hanem a kék, nagyon kék tengert.

Ezen a földnyelven Kr.e. 1100-ban már élet volt, templom és város épült a lapos sziklán, a föniciai Gadir. Később Róma becsülte nagyon a Herkules-oszlopain túl épült *Gades*-t. Lakói kitűnő hajósok hírében állottak; az ostiai hajóstársaságok szolgálatába bizonyára toboroztak közülük kapitányokat és legénységet. Ókori impresszáriók pedig táncosnőket küldtek innen Rómába.

Elüldögélek a város botanikus kertszerű terein. A magnóliákat ismerem, de a sokféle pálma között csak a levél meg a korona formája szerint tudok különböztetni. A virágzó bokrok lángoló, dús virágaiban csak elgyönyörködöm.

Az egyetem orvosi fakultásának kertjében még *drago* fát, sárkányfát is találok. Úgy tudtam, hogy ismeretlen a félszigeten, és hogy csak a Kanári-szigeteken honos. A kert közepén áll kihívóan, mint egy az őskorból itt maradt növényi szörny. Rövid törzse fölött tölcsért formálnak bütykös, görcsös ágai; alig lehet rajtuk keresztüllátni. Fája kemény, mint a kő. Levelet csak legfelül és kívülről visel,

szívós, rostos növényüstököt. Sátánfa. Van benne valami félelmetes. Ahol cserzett, bőrszerű kérge megreped vagy leválik, a fája vérvörösen mutatkozik. Senki sem tudja, milyen idős az orvosok kertjében álló *drago*. Valószínűleg az Árpádok uralkodtak nálunk, mikor a magját elültették. Valószínű az is, hogy az udvar meg a fakultás palotája épült köréje, és nem a fát ültették az udvar közepébe. A kert másik részén is van egy sárkányfa, fiatalabb, kis zöld üstököt visel a törzse végén; mindössze száznegyven éves, még siheder a sárkányfák családjában.

Legkedvesebb templomom Cádizban a fehér homlokzatú *Carmen*. Mintha tejszínhabból formálták volna a süteményszerűre sikerült harangláb-tornyait, Azóta hogy utoljára láttam őket, meg is szürkültek; rájuk férne egy kis felfrissítés, ha a zárda keskeny ablakai mögött lakó apácák nem volnának annyira szegények.

Elidőzöm egy kicsit a templom környékén. Itt van a város két legnagyobb magnóliája. Egy-egy teret töltene be mindegyik a koronájával. Törzsük nem is fatörzs, hanem szeszélyesen meginasodott oszlopnyaláb. Egyikük egy pálmát is bezárt koronájába. A fa tűri az óriás ölelését, zöld bóbitája ott himbálódzik a keménylevelű ágak közt, mintha a nagyobb rokon keblére tűzte volna sokágú csillagnak.

Kikönyöklök a tenger felé néző korláton. A víz színe ma nyugodt és szőke, és csak nyaldossa a

bástya hullámtörő falát. Vitorlások helyett fehér pontok ringanak rajta: sirályok. Majd hirtelen felemelkednek és távolabb folytatják pihenőjüket.

Most aztán itt az ideje, hogy ismerősöket menjek látogatni: egy Greco- még egy Goya-képet.

A Greco-képet keresve el kell mennem a színház előtt. A *De Falla* nevét viselő épület a bikaarénák stílusában készült. Különös, hogy a modern spanyol zene kitűnő képviselőjének nevét egy ilyen épülethez csatolták a szülővárosában. Falla neve a «Háromszögletű kalap» zenéjét juttatná eszembe, de a színházra tekintve, a *pasodoble* muzsikáját vélem hallani, aminek hangjai mellett lépnek az arénába a torerók.

A Greco-képet egy volt kórház kápolnájában találom meg. Egyike a sok Szent Ferencnek, amit Greco festett. Egyike a soknak, de mindegyik olyan, mintha az egyetlen volna. Szent Ferenc állandó témája volt Grecónak, mert az assziszi szent állandó élménye is volt neki. — Éjszaka van, Szent Ferenc a stigmákat kapja az Alverna hegyén. Halvány fény tör be a kép felső sarkán a felhők mögül. Oda pillant a szent, onnan hull a fény őrá meg a félelmében földre eső kísérő testvérre. Mennyire másként hat itt ez a mű, mint egy múzeum termében! Szentkép is nemcsak ábrázolás, mit műtörténészek szoktak elemezni csupán szakmai szempontok szerint.

A Goya-képet látni egy ház emeletére kell mennem a Santa Cueva oratóriumba. Egy alacsony lunettán kellett Goyának az *Utolsó vacsora* jelenetét

megfestenie. Egyszerű megoldást talált: az apostolokat egy kőlap körül a földre telepítette. A kép hangulata olyan, mintha Krisztus a Hegyi Beszéd után megbeszélésre hívta volna össze főbb tanítványait. A kép előterében ketten el is vannak terülve, hogy a Mester alakját el ne fedjék. A rómaiak szoktak így heverni az ebédlőjük asztala körül. Profán hangulatú a kép, piknik ez és nem az evangélium utolsó vacsorája, az Oltáriszentség szerzésének alkalma!

Látogatásomat elvégezve beveszem magam az óvárosba. A szűk utcákon élénk, vidám élet folyik. Az üzletek késő estig nyitva, «tenger nép az utcán», vagy ha nem az utcán, akkor a bárok hosszú pultjainál fogyasztják a tenger termelte *marisco* fajtáit kirántva vagy roston sütve, és jerezi bort isznak rá vagy sört.

Fent az emeleteken az ablakok nyitva, a fehér keretek belelógnak az utcába, mintha különös fehérnemű volna száradásra kiteregetve. A mamák is most jelennek meg sétára a babakocsival meg futkosó apró gyerekekkel. Társalog mindenki, de nem hangoskodik. Még a borbélyüzletekben is kevés beszédűek a segédek. Az ajtókban álló fiatalok egy-egy *piropo-t* mondanak oda az elhaladó leányoknak. Dehát az ilyesmire oda sem kell fordítani a fejet.

Találok barokk templomhomlokzatot, amely mögött már nincs templom. Lakóház lett belőle, belseje udvar, az ablakokban virág; a cserepek mögül kíváncsi fejek néznek vissza arra, akinek a templomház feltűnik.

Voltaképp az egész negyed egy nagy udvar, melynek részei kapualjakkal, átjáróházakkal közlekednek egymással; kocsi is kevés jár erre, a gyerekek uralkodnak a területen. A kereskedelmi élet is a kanyargó főutcára szorul, és nem is változatos. Sok az élelmiszerüzlet meg a borbély; rőfös is akad. De a helyiségek nagy részében italt mérnek, és bökdösnivalót is adnak hozzá: sertéshúst, érett sajtot, karikára vágott kolbászt. Hogy ki hány pohárka bort hajtott le, és hány *tapas*-t, azaz hozzávalót fogyasztott, azt a kocsmáros a pult deszkalapjára írja fel krétával.

Aztán egy másfajta boltot is látok. Egy kapualji zugban kis lámpa fényénél babaklinika működik. A mester egy kis Jézusnak való jászlon dolgozik; aranyoz, lakkoz, művirágok is vannak a jászol oldalán. A kis bolt teleaggatva karja vesztett szentekkel, fejetlen babákkal, fájáról levált Krisztusokkal; a mester majd mindent helyrehoz: a szegények lakását szépíti. Csak finom kezét láthatom onnan, ahol állok, ahogy gyorsan jártatja a bölcső oldalán a lakkozó ecsetet. Kezdem már azt gondolni, hogy nem is férfi, hanem nő. Előrehajlok és látom, hogy értelmes arcú, élénk szemű valaki. A negyed jótékony angyala.

Mikor az indulás órája elérkezik, sajnálom, hogy a fehér Cádizt el kell hagynom, s talán soha többé nem látom. Úgy jártam utcáit, mintha magányos sétáimon nem is lettem volna egyedül.

A TARIFAI ÚT

Cádiztól Gibraltár felé kezdetben lankák közt vezet az út. A táj dunántúlias; az utazás pihentető a hullámzó zöld dombok között. Messziről Somogynak, Baranyának nézhetné az ember, amit lát. Csak a falvak nagyon mások errefelé: fátlanok, lapos tetejűek, fehérek és mélyen leérő ablakuk végig rácsozott. A rács leér a földig, a járda szintjéig, kissé ki is ugrik az utca felé úgy, hogy az asszonyok egyszerre kint is ülhetnek az utcán, meg bent is vannak a szobában. Varrogatnak, beszélgetnek, figyelik az utca életét. Itt nincs szükség kispadra a ház előtt.

A dombhátakon néha egy fekete bika sziluettje jelenik meg, és mozdulatlanul néz a közeledő autóbuszra. A bika nagy, komor, imponáló; félelmes ereje lehet. De csak egy pillanatra gondolja ezt a meglepődő utas, mert a fekete szörny csak ügyesen elhelyezett karton-kép, egy jerezi borcég reklámja.

Tarifa felé közeledve hegyek tornyosodnak előttünk, sötétek, csak árnyképük mutatkozik. Nem köd, hanem könnyű pára lebeg előttük, a tenger párázata. Azok a hegyek a Gibraltári-szoros túlsó partján állnak, és már Afrikát jelentik: a Herkules-oszlopai. Látva őket, arra is gondolok, hogy milyen jóindulatú fantáziájuk volt a régieknek, mikor ezeket a félmagas hegyeket tették meg a mennyboltozat tartóoszlopainak.

A tenger is megjelent jobbról, széles, elvész rajta a tekintet. Ez az Atlanti-óceán.

Tarifába érünk be. A város akár a szoros túlsó felén is lehetne. Afrikai házak, talán az emberek is; nem tudom, de mindenképpen az odaáti fajtára emlékeztetnek. A nők arca tűnik fel elsősorban, a fiataloké. Sötét, élénk szemek, nagy száj, kerek arc, egészséges fogsor, dús szemöldök. Csak fátyol kellene arcuk elé és kész Fatimák volnának. A kerek, majdnem gömbölyű vizeskorsó, mellyel a kútra járnak, azonos a túlsó part asszonyaiéval. Ha tele van vízzel, csak a fejükre téve vihetik haza.

Tarifa után emelkedni kezd az út, és egyre szélesebben bontakozik ki a *szoros*. Az afrikai partokon most a hegyek négyszeres-ötszörös vonulatban jelennek meg egymás mögött, de mindig csak sötét, a széleken elmosódó árnyképekben. A víz felülről nézve selymes csillogású. A dombok pedig, melyeken felkapaszkodunk, talán most a legszebbek. A horpadásokban friss a fű, a köves lejtőkön pedig szívós bokrok, örökzöld ruhájuk most hozza sárga virágait. A kövek között négy arasznyi törpepálmát is látok.

Azután tölgyerdőbe ereszkedünk le, s mikor újra szabad kilátáshoz jutunk, más alattunk a táj. Újra megjelenik a tenger, és rajta egy magában álló katafalk formájú hegy, vagy inkább szikla. Az eleje felül levágva, majd csőrszerűen megnyúlva a tenger alá ereszkedik. A másik vége a szárazföld felé hirtelen eséssel zuhan alá, mint egy nagy fal; csak később látszik, hogy a szárazfölddel is összefügg. Ez Gibraltár.

Most a *Peñon*, a «nagy szikla» is tavaszi ruháját viseli. Lejtős, sima teteje bársonyos zöld, mint egy

óriási golfpálya. A hegy legfelső részén párák ülnek; néha szétlebben a függöny, aztán újra összezárul, vagy a ködök lejjebb is vonulnak.

Vonatom a kikötői állomásról indul, egy egész órát tölthetek addig a heggyel szemben. De van más szórakozásom is. Pár méterre van tőlem a part, ahol a Tanger meg Marokkó felől érkező hajók ki szoktak kötni. A víz színén mindig úszkál valami maradék, amit az utasok már nem akartak magukkal vinni. A helyen most egy sirályiskola gyakorlatozik. Sirálypapák és sirálymamák vezetésével vagy száz fiasirály végez előttem repülőgyakorlatokat. Szél ellen szállnak, megállnak, majd vitetik magukat, lebuknak, felemelkednek, vijjogva lebegnek a meglátott elemózsia fölött. Mozdulataikban nincs hiba; én legalább nem látok hibát. Nem tudom, mestereik hogy vélekednek. Lehet, hogy amit látok, vizsgagyakorlat. Aztán — észre sem veszem —, valami titkos jelre mind eltűnnek. Azt sem tudom, hová lettek. Velük együtt a gibraltári szikla is eltűnt, talpig felhőbe burkolódzott.

A vonat is bejár az állomásra. Indulni kell.

RONDA

Ronda (a római alapítású *Arunda*) előreküldte üzenetét a folyója képében. A sebes folyású Guadalevin völgyében halad a vonat a pompás fekvésű andalúz város felé. A völgy leköti figyelmünket, észre sem vesszük, hogy az *autotreno* járása lelassul az állandó kapaszkodón. Nem is baj, mert olyan

mély és keskeny bevágások közt folyik a víz, amilyet eddig csak Fra Angelico képein láttam, mikor sziklás, vízmosta «dantei» tájakat akar ábrázolni a középkori mester. Nem hittem volna, hogy a víz ilyen éles szögleteket hagyva tud követ csiszolni.

A Guadalevin felső folyásánál barátságosabb a táj; a völgy szétterül, zöld mezőknek ad helyet, olajfát, narancsfát táplál. Majd egy szikla alatt eltűnik előlünk meglepetésnek hagyva a magasban elhelyezkedő várost és természet alkotta környezetét.

Mikor kilépek a szobám erkélyére, olyan tájképet látok, amelyért egymagáért érdemes volna idáig eljönni. Alattam kétszáz méter mélységben van a völgy: melegzöld táblák, sötét színű erdők, és szemben hegyek, éles tarajok, szürkészöld szirtek; egyik hullám a másik mögött. Egy mély és szélességben is elnyúló tökéletes, zárt panoráma. Eső volt délután, a felhők még ellenállnak a szélnek, de a nap sugárkévéi széles küllőkben hatolnak be a réseken. A kép színei folyton változnak, lágyak, párásak, egymásba olvadóak, mintha egy gyorsan dolgozó impresszionista válogatna a hangulatok között.

Éjjel is kilépek a kis teraszra. Most a táj csendes, a szél elült s a hold fénye ad új formákat az ormoknak. Lent csillogó ezüst szalagként vágja ketté a völgyet a folyó. Kövek közt bukdácsol, moraja felhallatszik.

Másnap nézem meg a helységet. Lassan haladok befelé, mert sokáig elidőzöm a kilátóknál. A kilátás

mindig ugyanarra a völgyre nyílik, de minden kiugró erkélyről friss a hatása, mert mindig új elem is lép a képbe, és egyre több mutatkozik a várost tartó sziklapárkány részleteiből.

A *Puente Nuevo*-nak nevezett hídon — mely csupán azért «új», mert a római meg az arab hidak után épült a XVIII. században — megállok, hogy megértsem Ronda titkát. Alattam jó száz méter mélységben zúg a folyó, mely ketté vágja a sziklát. A sziklatorok a Puente Nuevo-nál hatvan méter széles, kissé feljebb a római meg az arab hídnál csak harminc méter a nyílása. Az egész hasadék — a neve *tajo*, azaz «levágás» — alig ötszáz méter hosszú, de ezen a kis sávon egy napra való látnivalót tartogat a turista számára a természet.

Maga a híd három emeletben rakta fel íveit, hogy a víz színétől elindulva elérje a part magasságát. A két oldalt merőlegesen lefutó sziklafalon nincs törés, a víz türelmesen csiszolta a követ, mintha vésők vagy gépek segítették volna, munkájában. A hídról és a partokról kilátókra, vaskorláttal elzárt erkélyekre léphet az ember némán szemlélni, amit a természet művelt, és amit a finom ízlésű andalúzok tovább szépítettek. Mert fehér házaikat kihozták a meredek szélére, és egy-egy csoport belőlük le is ereszkedik a mélység felé. Még tenyérnyi kertekről is gondoskodtak. Keskeny lépcsők vezetnek le hozzájuk meg a kis udvarokra, ahol vagy tyúkok kapirgálnak, vagy néhány fa tengődik.

De a sziklatorokban elsősorban a vad szépség ünnepel. A sziklák tetején kaktusz telepedett meg, a napot nem kapó mélységben pedig zöld indák csüngnek nedves szakállként. Nem tudom, miféle madarak tanyáznak az időmarta odukban és sziklahasadékokban. Feketék, mint a varjak, de kecsesebb a reptük. Felemelkednek meg lesüllyednek szűk birodalmukban.

A híd középső íve fölött egy nagy szoba is van a tartópillérek közé beépítve. Valamikor ez volt a város börtöne. Romantikus, valóban regénybe való lehetett innen a szökés. Most «börtön hangulatú» luxus étterem a helyiség. Ablakából lenézve meg felpillantva a madarak helyébe képzelhetem magam. Szikla fölöttem, szikla alattam; a nap sugara csak alkonyat tájt hatol be ide.

A hídon túl kezdem járni az óváros meredek, csupán nagyobb kavicsokkal kövezett, kanyargó «arab» utcáit. Nem kell itt bemenni múzeumba, palotákba, itt maga a környezet szép, a címeres kapuk, a fehérre meszelt falak, az ablakrácsok. Sok kilátó is hívogat a nézdegélésre. Róluk a tetőkre, a folyóra vagy a hegyek oldalára kúszó mezőkre pillanthat a szem.

Ez az igazi Ronda, előbb a rómaiaké, aztán az araboké; a folyón innen levő elterebélyesedő «modern» városrész a Katolikus Királyok alapítása. A római időkre egy híd emlékeztet, de Ronda igazi megalapítói az arabok voltak. Kész erőd volt számukra a folyó falszerű medrétől levágott és elkülönített sziklatető. A rondai arabok megtartották

függetlenségüket akkor is, mikor a spanyolok már visszafoglalták Andalúziát. A város az arab államoktól elszigetelődve mint önálló kis mór királyság folytatta életét a spanyol Sevilla közelében. Csempészek eldorádója volt a kis állam. Katolikus Ferdinánd hadseregének kellett kiűzni őket a fészkükből és a félszigetről húsz napi ostrom után 1485-ben, amikor az arabok birtoka Spanyolországban már csak Granada meg Malaga környékére zsugorodott össze. Az esetet a spanyol hadtörténet is számon tartja, mert a spanyol tűzérség ekkor lőtt ágyúiból először vasgolyókkal.

Az arab világ emlékeként itt maradtak a keleti módra kövezett kaptató utcák, a mór kapuk és udvarok, az alacsony emeletű fehér házak, a mecsetek tornyainak maradványai meg a folyó meredek falába vágott lépcső, melyen a keresztény foglyok le-fel járva hordták a vizet arab gazdáiknak.

Az arab hídon ismét sok időt töltök, mert a folyó vágta út új képben jelenik meg. Alattam zúg a víz, de a sziklalabirintusban nem tudom sokáig kísérni az útját, eltűnik a «színfalak» mögött.

Az új város mélyen leérő balkonrácsai előtt hol itt, hol ott asszonyok állnak. Folyik a beszélgetés a szomszédok között. Egyik kint, a másik bent. Hála az andalúz ablak-ajtónak, néhány szó miatt nem is kell az utcára kijönni és a kapuban álldogálni.

Posada de las Animas. A megholtak lelkeihez címzett fogadónak csak a bejárat körüli része maradt meg és a kapu dísze. A szobában, ahol Cervantes

megszállt (hol nem szállt meg Cervantes Spanyolországban?), most a házmester lakik. Az író képmása is rá volt festve a falra, de az új lakó bemeszelte. Nem tetszett neki. Kár. Vajon hogyan képzelte a Don Quijote szerzőjét az ismeretlen piktor a képen, mely a házmesternek «nem tetszett»?

De hogyan kapta a különös elnevezést az egykori fogadó? Megértem, mikor egy utcával odébb a régi vesztőhely helyén állok. Egy Madonna-kép van most ott a falban, előtte a járda fölött széles mennyezet, két tartóoszlopát négy-négy «elkárhozott» lélek alkotja, madárfejűek, ördög ábrázatúak; nyakukon a fojtókötél. Testük megnyúlt, mint a gót katedrálisok előtt álló szenteké. Különös engesztelő művet állítottak Ronda lakosai a szerencsétlenek emlékére.

Plaza de toros is van Rondában, megnézni való hely. Talán a legrégibb arénája Spanyolországnak; 1784-ben építették, még akkor, mikor a közönség nyakfodorral, bársony köpenyben, tollas kalappal, térdnadrágban jelent meg a bikaviadalon. Az aréna kívülről fehérre meszelt gyűrű, melyen cseréptető fut körbe. Belseje két emeleten karcsú oszlopos erkélysor. Hangulatos hely, ahol úgy ült a közönség, mintha a saját háza erkélyéről nézné a küzdelmet.

Ez volt az első kőből épült *plaza*, mely mintául szolgált a későbbi arénáknak. Ezen a porondon alakult ki a bikákkal való küzdelemnek az a módja, amit ma látunk mindenfelé Spanyolországban. Az új «játékszabályok» szerzője Pedro Romero rondai származású toreador, aki később a VII. Ferdinánd alapította sevillai torero iskola *tanára lett.* Így olva-

som, ahogy írtam: «*profesor* de la escuela de Tauromaquia fundada en Sevilla por Fernando VII.» A jeles főiskolai tanár saját módszerét véve alapul új stílusú torero nemzedékeket nevelt. Hatvanöt éves korában halt meg 1839-ben. Szülővárosa itt az aréna közelében állított emléket a nagy férfiúnak.

MALAGA

Pihenni jöttem ide, a napot élvezni, nem «felfedezni», megfigyelni, anyagot gyűjteni.

Meg valami emlék is idehozott, maga a szó: *Málaga.* Ez volt az első spanyol szó, amit megtanultam, mert a gyermekkori karácsonyok meghozták minden évben a *malaga* szőlőt is a szenteste édességeivel.

És sétálni is akartam egyet az *Alameda* fái alatt, melyekre egy régebbi utamból emlékeztem. Mintha Málaga az érintetlen őserdőből állított volna ki egy darabot a város szívében. Csak kétszáz méter hosszú a fasor. Az örökzöld koronájú dél-európai tölgy, a *roble* elferdült törzsű öreg példányai alkotják az allét. Nem nyírják, szabályozzák őket, nőhetnek, ahogy akarnak; zöld alagúttá változtatják a széles utat. Sétálok alattuk, felnézegetek az ágazatok birodalmába. A nagy fák képét mindig úgy őrzöm emlékezetemben, mint ahogy múzeumok java kincseire gondolok.

Időm van, kinézek Torremolinos felé is, ahol egy második Malaga nő ki a földből. Megvannak a régi

villák is, kicsinyek, filigrán művek, de rajtuk túl szállóváros épül. Rövidesen húsz-harminc kilométer távolságba kell majd kijárni a városból Gibraltár irányában míg az ember szabad országutat ér. A *Costa del Sol*, a « napos part» meghódította Európát. Mert nemcsak a szállók elnevezésében szerepelnek az északi országok nevei, motívumai, hanem az úton sétálók arca, nyelve, idegen akcentusa is azt mondja, hogy a skandináv országok nap-éhsége a malagai partokon akar kielégülni.

Este azután a malagaiakkal is találkozom a katedrális körüli szűk utcákon. Vasárnap van; itt ezeken a gondozott keskeny közökön szeretnek sétálni, ahová autó nem is jöhet be. Aki kirakatokat akar nézni, talál itt látnivalót; s itt vannak a népszerű falatozóhelyek, melyeknek látogatása nélkül nem ünnep az ünnep Dél-Spanyolországban. A kávémérésekbe egész családok telepednek be sok apró gyermekkel. Itt lehet legkönnyebben találkozni az ismerősökkel, és közben az aprónépet is szemmel lehet tartani. A férfiak a bodegák körül csoportosulnak. A hordókkal párhuzamosan futó pult az ő helyük. Nem azt a malagait isszák, ami nekünk mindig sötétszínű édes bort jelent, hanem a *seco*-t, a világos színű száraz bort, amihez parányi tányérkákon olajbogyót vagy egyéb rágnivalót is szolgálnak.

Aki többet tud költeni, az a jobb helyekre megy, ahol tenger termelte csemegék vannak felhalmozva nagy tálakban, és a mennyezetről sűrű sorokban függnek a sonkák meg a *lomo*. A «lomo» szalagra

vágott és bélbe töltött kiérlelt sertéskaraj; ízletes színhús, csak a magyar szalámi lehet a párja.

Egyik-másik büfé hangulatvilágítással van berendezve. A halvány fény felülről esik a tányérokra, mint műtőteremben a helyre, ahol az orvos kése dolgozik. A helyiség egyébként félhomályban marad. Kívülről benézve mintha kísértetek állnának a hosszú, magas kiszolgáló pult előtt, ahol a csemegézés folyik. Csak a felemelt és a lámpa felé tartott poharak tartalma csillog.

Malaga mindig híres volt csemegéiről. A föniciaiak sózott halkülönlegességeket szállítottak innen haza. Talán a város neve is innen ered: Malaca (*malak*, só). A római Tiberis parti kikötő cserépheggye, a Monte Testaccio törött amforáinak egy része malagai bort tartalmazott. Az édes malagai bor még ma is messzebb kerül hazájától, mint a jerezi nemes borok. — A tenger termelte inyencségek elkészítésére a malagai konyhának saját receptjei vannak.

Ahol az utca kiszélesedik és szögletet alkot, szentkép is akad. Majolika-mozaik. *Santiago*, azaz Szent Jakab apostol előtt állok éppen, akit a spanyolok gyakran lóháton, fehér lovon «mór ölő»-nek ábrázolnak. A kép alatt formás cserepekben meg amforákban virág, oldalt kovácsolt vas tartóban lámpa. Még pad is van odatéve annak, aki itt el akar időzni. Andalúz ízlés, tapintat, finomság.

Az üzletek kirakatában a nagyhét közeledtét hirdető plakátok. Malaga már Sevillával vetélkedik a

körmeneteiben. Mondják, hogy bensőségesebbek, mint a sevillai látványos felvonulások. Lehetséges. Meg is lep engem a körülöttem lassan mozgó, sodródó tömeg magatartása. Halkan társalognak, se heves gesztusok, se hangoskodó beszéd. Az utca is tiszta, senki hulladékot nem dob le. És közönség nemcsak a büfékbe jut, hanem a nyitva levő templomokba is.

A malagaiaknak van egy olyan körmeneti szobruk is, amely a maga nemében egyetlen a spanyol városok utcáin felvonuló sok *paso*, körmeneti szobor között: a *Cristo Mutilado*, a «rokkant» Krisztus. A felfeszített Krisztusnak hiányzik a bal lábfeje és a jobb lába combtól. A nagy feszület nem visszahőköltető jelenség. A körmenetben a hadirokkantak meg a munka rokkantjai vannak körülötte bottal, mankóval, tolókocsin. Valami engesztelő jellege is van ennek a különös *cofradía*-nak és a különös körmeneti Krisztusnak. 1931 májusában egy hónappal a köztársaság kikiáltása után a felizgatott tömeg az «új eszmék» nevében két nap alatt negyvenhárom templomot és konventet égetett fel Malagában akkor, amikor a polgárháború még öt év távolában volt. Ma a gyújtogatók utódai viszik vállukon a paso-kat Malaga utcáin. Ki tudja megmondani, miféle indulatok szunnyadnak a spanyol lélekben? — És gyakran hallom: «Ha szép nagyhetet akar látni, menjen Malagába.»

Sétám közben a csemegeüzletek kirakatában látom a malaga szőlő jellegzetes, celofánba burkolt,

háromszögletűre préselt csomagjait. Húsz pesetáért annyit kaphatnék, amennyit gyermekkorom karácsonyain összesen nem ettem. De nem bizonyos, hogy most is ízlene. Nem is rontom el egy kiábrándulással a gyermekkor visszajáró szép emlékét.

DÉL SPANYOL ORSZÁGÚT

A Malaga és Murcia közti utat autóbuszon teszem meg. Vannak szakaszai, ahol az utas nyugodtan szundikálhat, de vannak részei, melyek fényképezés nélkül is élni fognak emlékezetében: paradicsomi tájak vagy kietlen sivatagi képek. Az ötszáz kilométeren akad élmény. Az út első fele nagyobbrészt tenger mellett halad, és Almeriánál végződik.

Nerja. A reggeli órákban ér ide az autóbusz. A tengerparti helységet a hegyek amfiteátrumszerűen állják körül többszörös sorban. A még párolgó csúcsok súlyosabb, sötétebb tónusokban válnak el egymástól, és a nap meg a felhők küzdelmében valószínűtlenül magasnak és közelinek látszanak. Jobbra tőlem a tenger, vize nehéz, ólmos, palaszínű zöldes reflexekkel.

Innen kezdve emelkedik az út s kétszáz-háromszáz méter magasan halad a tenger színe fölött. Betér a völgyekbe, fjordokba, majd ismét visszafordul a tenger felé. A szikla körülöttünk sárgásvörös színű, a napsugár érintésére színe még jobban felélénkül. Az út egyik-másik részlete az Amalfi felé futó, sziklába vágott útra emlékeztet, de azt nem vezetik ilyen magasan. Néha házak és házsorok is

helyet találnak a keskeny parti sávon. Előttük muskátli nálunk nem ismert színváltozatokban.

A környezet az Almería előtti szakaszon szokatlan színpompába öltözik. A hegyek mészkőanyaga narancsszínűvé változik. A kemény kő likacsos, kimart; barlangokat formál. Caprira gondolok mindig, ahogy a sziklafalak alatt kanyargunk. De ha Capri szikláinak színe ez volna, akkor a sziget aranyhegynek látszana a kék habok fölött. Az Almería előtti hegyeken nem terem fű, nincsenek rajtuk falvak, csak mindenütt az óarannyá érett sziklák és lent a kék hullámok.

Almería után elhagyjuk a tengert, és az országút betér a szárazföldnek. Töltésféle magas úton haladunk, tőlünk jobbra-balra narancs- és citromligetek megszakítás nélkül az út mentén és benyúlva a tájba. Mintha zöld tenger fölött járna a kocsink. A látvány jóleső, frissítő, kedvet adó. Majd aztán a zöld hullámok foltokra szakadoznak, tanyaházak körül csoportosulnak. Ahol a ház van, pálmákat is ültettek. Úgy állnak a kecses fák a sík tájon az épületek körül, mint nálunk az Alföldön az akácok vagy a jegenyék. De más jelleget adnak a vidéknek, és a mi hangulatos, otthonias *tanya* szavunk helyett az *oázis* szót juttatják eszembe ezen a tájon.

Aztán hirtelen változik a vidék, kopár hegyek között járunk. Nincs fa, nincs fű, nincs itt semmi jele az életnek. A hegyek anyaga málló köves agyag, mit az eső bont és csúcsokká hasogat. A kietlen táj színe szürkés meg kénsárga. Csend, magány, mozdulatlanság, amerre nézek. Itt nem száll madár,

nincs árnyék, még csak kaktuszbokrot sem látok. — Félórás rohanás alatt egyetlen útkaparóház mellett futottunk el. Remeteségben élhet itt ez a család. Szaharában járunk, csak a beduinok hiányoznak. Kész terep ez a vidék, ha afrikai vagy középkeleti filmek külső felvételeihez keres környezetet a rendező.

Sokáig tart, míg újra megjelennek a pálmák és a községek. A falvak körül az országúton gyakran látok nőket szamárháton közlekedni. Nemcsak asszonyokat meg leányokat, akik a földek felé tartanak. Akad közöttük másként öltözött is a ma divatos feltornyozott frizurával. A látvány mindig kedves, van benne valami bibliai hangulat. Hát nem így utazott a Madonna is?

MURCIA

Murciában kétszer jártam, mind a kétszer másként érkeztem meg. Először sok évvel ezelőtt egy októberi napon jutottam ide. Kint a város előtt fiatal pálmák ágai lengtek a szélben, és a határban a földeken piros szőnyegek voltak kiterítve. Paprikaszüret ideje volt, ott száradt a lejtőkön az összegyűjtött termés. A látvány egycsapásra otthoniassá tette számomra Murciát, mely paprika-értelemben Spanyolország Szegedje.

A spanyol konyha is ismeri a paprikát. Itt rántást nem készítenek, de a forró olajba, mely a készülő étel alapját szolgáltatja, gyakran kerül egy kiskanálnyi paprika. S az *embutidos*, a kolbaszfélék mind piros színűek, a mallorcai *sobreasada* nevű hurka pedig nem is más, mint paprikával kevert húskrém.

Ez a mostani érkezésem más jellegű volt. Murcia az utóbbi években sokat változott. Nagy város lett belőle, nem annyira belső növekedés vagy építkezés útján, hanem magába kebelezte a környékbeli helységeket. Messze a várostól pillantottam meg a «közigazgatási terület» határát jelző táblát, s mikor

már majd fél órát jártunk a nyílegyenes úton, hol házak, hol fasorok közt, eszembe jutott Jónás próféta esete, aki egy álló napig haladt Ninive közepe felé.

Végre megérkeztünk a centrumba, mely nem sokat változott tizenöt év alatt, s első utam a paprikamalmok felé vitt a Segura folyó partjára. A régi malmot kerestem, ahol már jártam. Rá is találtam, de az újabb villamos berendezésű malmok miatt nagyon eljárt az én vizi malmom fölött az idő. Megkopott ablakai beszögezve, és nagy csend körülötte. Megtalálom a lejárót, mely a magas parti sétányról a malomhoz vezet, s belépek a sötét helyiségbe. Köszöntésem senki sem fogadja; de látom a felhalmozott zsákokat és érzik is az őrölt paprika szaga. Járok a félhomályban a zsákok hagyta sikátorokon. Egy helyütt aztán mordulás is hallatszik a zsákhegyek felől. Gondolom magamban, nyilván «mérges» paprikájuk is van a spanyoloknak. Meg is mozdul valami a sötétben és felém közeledik. A molnár kutyája aludt valahol a zsákok közt. No, edzett orra és szaglása lehet ennek a paprika-ebnek, hogy a csípős piros por Hekuba neki!

Egy kuckóból aztán előkerül a molnár is, aki szintén ebéd utáni szundítását végezte. Nincs már semmi dolga, régen vége van az őrlési időszaknak. Azt hiszi, hogy amerikai vagyok, mikor a *paprika* szót kimondom, mert Murciából nagy szállítmányok indulnak az Egyesült Államokba, s minden zsákra ezt a szót kell ráírniok: *paprika*. Elmagyarázom aztán neki, hogy a szó nem «amerikai», mint ő

gondolja, meg hogy hogyan lett népszerű a magyar fűszer ott idegen földön. Mindezt nem tudja a murciai molnár, s nagyot nő tekintélyben előtte a magyar paprika értéke, mikor mondom, hogy mi nem «olajozzuk» a paprikánkat, mint ők; magyar földön a paprika zsírtartalmáról és vitamintartalmáról maga a természet gondoskodik.

A malomlátogatás után a város peremén felkeresem az Ermita de Jesús nevű kerek templomot, melyet Salzillo-múzeum néven ismernek itt Murciában. Francisco *Salzillo* fafaragó mester kétszáz évvel ezelőtt a Jézusról nevezett jámbor társulat rendelésére egymásután készítette el azokat a színezett, zománcozott szobrokat, melyek a murciai nagyhét körmeneteit híressé teszik. A szobrok egész éven át a kis kerek templom fülkéiben pihennek, de mindig láthatók, hiszen ez a gyűjtemény az egyetlen igazi művészi élmény, amit Murcia, a «kereskedelmi és parasztváros» látogatóinak szán.

Mikor az őr meggyújtogatja a fülkékben a villanyt, megjelennek Salzillo csoportjai: az utolsó vacsora, Krisztus az Olajfák-hegyén, Krisztust elfogják, az ostorozás, Krisztus földre esik a kereszt súlya alatt. Különálló szobrok is vannak a múzeumban: a Fájdalmas Anya, Szent János, Veronika, Krisztus a kereszttel.

Krisztus alakján mindig a méltóság és nyugalom uralkodik ellentétül a körülötte levő durva pribékekkel és katonákkal szemben, akikben mór kalóz típusokra ismerünk. De Salzillo művészete főleg a

sorozat két alakjában mutatkozik be. Egyik az Olajfák-hegyének vigasztaló angyala, a másik a *Dolorosa* arca. Mintha a kereszten függő fiára tekintene a magára maradt anya. Arcát könnyek szántják, fájdalom beszél róla anélkül, hogy vonásai eltorzulnának.

Ezek a szobrok itt a kerek templomban múzeumban vannak, igazán élni majd akkor fognak, ha a magas süvegű *nazareno*-k sorai között végigjárják Murcia utcáit a spanyol nagyhét hangulatában.

De a Salzillo-féle művészetben van valami panoptikumszerű jelleg is. Nemcsak az, hogy a fontosabb személyek ruhája valóságos szövet, bársony vagy selyembrokát, hanem meghökkenve áll meg a szemünk bizonyos megoldásokon: Krisztus haja, amit a katona tépdes, valóságos haj, a vessző, mellyel áldozatát üti, valóságos tövises ág, és a töviskoronát árokparton nőtt gledicsia bokorról vágták.

A mai Murcia helyén arab város volt. Nincs már semmi nyoma ennek, csak a város alaprajza. Utcái zegzugosak, apró terekkel megszakítva, a házak alacsonyak, egy-két emeletesek. Építenek már sokemeletes palotákat is, de még sokáig fog tartani, míg a bontások és utca áttörések ezt az utolsó arab örökséget is eltűntetik és a várost teljesen jellegtelen hellyé teszik.

A házak közül kiütközik a katedrális, nemcsak hatalmas tömbjével, hanem színével is; narancsszínű rokokó szabású ruhát visel csillogó kék csempe borítású kupolákkal. Kölönös jelenség, ide illik a déli

környezetbe. A XIV. század építette gót stílusban óriási méretekben, de a Segura áradásai gondoskodtak róla, hogy folyton újjáépítsék, míg külseje a mai formát kapta. Száz méter magas tornyán kétszáz esztendő dolgozott; felső teraszáról át lehet tekinteni a *Huertas* néven ismert kertek zöld tengerét, Murcia állandóan jövedelmező kincstárát.

A katedrális körüli tereken meg utcákon mindig állnak egyfogatúak, de nem a mindenfelé ismert konflisok. A kocsik homokfutó típusúak, de az utasok oldalt szemben ülnek egymással, föléjük széles, elnyúló, lapos ernyő borul. És minden színes a kocsin: az ernyő narancs, maga a kocsi piros, és a lovacska fejére is jut valami forgó, pántlika, csengő vagy szalmakalapféle. Murcia meleg város, itt védekezni kell a hőség és nap ellen. A délutáni szieszták is hosszúak. Este napnyugtakor éled a város. Szállodámban tíz óra után szolgálják a vacsorát.

Az est leszálltát a *Malecón* nevü sétányon várom be. A sétány kivezet a városból és magasan van építve — pontosabban beszélve — nem is kellett építeni, hanem felhasználni és rendbehozni a töltést, melyet a rómaiak kezdtek rakni és az arabok tettek erősebbé, mikor a város körül öntözőműveket létesítettek. Maga a szó *malecón* is «töltés»-t jelent. A sétány alatt villák, virágoskertek, narancsligetek, botanikuskert. A virágágyak felől hullámokban érkezik a viola illata s a ligetekből magas pálmák emelkednek közelben-távolban. A sétányon kevesen vannak, még hűvös az idő hosszabb tartózkodásra;

egy-két mama most tér haza apró gyermekeivel. Mögöttem a város néhány fényreklámja küldi ide üzenetét; de szebb a látvány nyugat felé: arra vannak a kertek. Pálmák karcsú, felnyúló árnyai emelkednek ki belőlük a még színes ég felé.

ELCHE: A PÁLMÁK VÁROSA

Elchébe a pálmák miatt jöttem. Kétszázezer pálmát látni és alattuk sétálni olyan élmény, amit Afrika sem nyújt akárhol. Némi csalódással hallgatom, mikor megérkezésem után azt ajánlják, hogy nézzem meg a városi parkot, meg a *Huerto del Cura* nevű pálmaligetet. A park egy folt a város térképén, a «Pap kertje» meg éppen csak egy pötty. Hát hol vannak a híres pálmaerdők? Pálmák itt mindenfelé vannak — hangzik a válasz.

Megnézem a két ajánlott helyet, s mint előre sejtettem, egyik sem elégít ki. A park pálmái pompásak, de túlságosan «ki vannak készítve» a látványosságra. Derekukra borostyánt futtattak, alattuk virágágyak, az utak mellett padok; a liget közepén vendéglő-kávéház, szemben vele kis múzeum, odébb galambtetőhely gyermekek számára szórakozásul. Ezek a ligeti pálmák olyanok, mint a népies táncot bemutató városi leányok. Szépek lehetnek, de hiányzik lényükből a természetesség.

Nem elégít ki a «Pap kertje» sem. Kis területre összeszorított botanikuskert, ahol nyolc-sudarú pálmát és egyéb különlegességeket lehet látni. Nem is szépek ezek a növénytani múzeumi tárgyak. A pál-

macsoportok között tipegő utakon lehet járni, és mindenütt kertészek dolgoznak, mint egy óriási melegházban.

Hamar végzek ezekkel a mű-ligetekkel, és megyek a városon kívül a pálmaerdőkbe, a kockaalakú fehér házak körüli oázisokba, ahol a pálma kedvére nő, mint hazájában Keleten vagy Afrikában. Nem is kell messze mennem, mert ahol a házak sora végződik, a pálmaerdő kezdődik. Az udvarokból is kimagasodnak. Még a vasúti állomás sínpárai között is meghagytak egyet, magasabbra nyúlik, mint a reflektorok tornya.

Járok az utakon, melyeket a forgalomnak nyitottak a ligetek között. Ahol a ligeteket határoló alacsony fal megszakad, betérek a fák közé. Megállok olyan pontokon, ahonnan semmi más nem látható, csak a fák törzse meg a magasban a zöld bóbita. Sok fa még hordja a súlyos datolyafürtöket, pedig már rég elmút a szüret ideje. De nem lehet leszüretelni kétszázezer fát idéjében. Ami termés még rajtuk van, már az állatoknak jut takarmányként. Az elchei datolya amúgy sem versenyez minőségben az afrikai fák gyümölcsével.

Látok szüretelőket is. Gyorsan kúsznak fel a fa derekán lábukat nekivetve a sudár törzs görcsösbütykös felületének. Egy derekukon átvetett heveder köti őket a fához. Nem könnyű munka elvágni a fürt tövét, mert a pálmarost az acéllal tart rokonságot. A szívós szár éppúgy eszi a vágóacél élét, mint ahogy a fűrész foga is belevásik a kidőlt pálmatörzsek feldarabolásába.

Minél jobban süt a nap, a pálmaerdő annál szebb, változatosabb. Mert a pálmaerdő árnyéka sohasem lehet teljes, s a fény és az árny játéka elevenséget ad neki. A törzsek árnyéka hosszú sávokban fekszik a füvön vagy articsóka ültetvényeken, koronájuk árnyéka pedig üstökös formájú foltot vet az aljnövényzetre.

Mióta van Elchében pálma, és miért éppen itt olyan sok? Azt hallom, hogy a karthágóiak hozták ide a magját, mikor a várost ostromolták. Hiszen az afrikai katonák menázsijának egyik fontos része volt a datolya. Mennyi datolyamag hevert itt a város körül! Később az arabok gondoskodtak a pálmák rendszeres ültetéséről. Ez a valószínűbb feltevés, hiszen az eredeti ibér település két kilométerrel volt nyugatabbra a mai várostól messze a mai pálmaerdőktől. A mai Elche területén viszont az arabok kezdtek építkezni. Bizonyos, hogy a pálmafa régi jövevény ezen a vidéken. Képe rákerült az ibér vázákra, és az öregebbik Plinius is beszél a római *Illici* pálmáiról.

Két napig jártam az elchei pálmaerdőt. Felkerestem a reggeli, felkerestem a délutáni órákban. A tömzsi, zömök törzsű fajta látványát éppúgy élveztem, mint a huszonöt méter magas óriásokét. Törzsüket, magasságukat vizsgálgatva a korukra is gondoltam. Hiszen száz év nem is sok egy pálma életében. A nagyobbak történeti korszakokat éltek meg, nem is egyet. Láttam az elchei pálmák királyát is, egy majd harminc méter magas példányt. Egyenes törzse végén a zöld pamacs olyan kicsinek

látszott, mint amilyen kicsinek mutatkozik a zsiráf feje a hosszú nyak végén.

Az elchei pálmák minden évben szétküldik üdvözletüket egész Spanyolországba. Itt vágják a pálmaágakat, melyekkel a spanyolok a Virágvasárnapot ünneplik.

A virágvasárnapi körmenet pedig itt a legeredetibb. Itt nincs rendezett felvonulás, amelyben az emberek két sorban haladnak feldíszített pálmaággal. Itt a tömeg az egész utcát elfoglalja, és jár a pap nyomában négy méteres ággal a kezében.

Elemi erő van ebben a rendezetlenségben. Ilyen lehetett a jeruzsálemi hozsannázás az első nagyhét előtt. A kitörő öröm, mely szívből jön, nem ismer liturgikus formaságokat.

AZ ELCHEI «*DÁMA*»

Akik a művészettörténeteket lapozgatják, azoknak Elche neve nemcsak a pálmákat jelenti. A madridi Prado-múzeumban őrzik az Ibér-félsziget egyik legbecsesebb emlékét, a *Dama de Elche* néven ismert női képmást. Nem márvány az anyaga, hanem finom mészkő, amilyen Elche környékén ma is található. A fej nem a görög szobrászok művészetével készült; kissé «barbár» munka. Kit ábrázol? Istennőt? Papnőt? Úri dámát vagy táncosnőt? Istennőt talán nem, mert az istenek arca mindig tökéletes. Az elchei mellszobor arca pedig nem az. A bal

szeme mintha egy kissé lejjebb volna, a bal szája szeglete körül pedig az arc elhúzódik. A szobornak modellje volt; valakinek a képmása. Talán arcszábája volt valamikor és a betegségnek nyoma maradt. A régi szobrászok pontosan dolgoztak, a retusálást nem ismerték. A *Dáma* fején frigiai sapka, homlokán diadém, nehéz fülbevalókat visel, és nyakéket. A füle mellett kerek dobok, tárcsák vannak, talán ékszer, talán csörgők foglalatai, mit a táncosnők viseltek.

De akárkit ábrázol a szobor, becses darab lehetett, mert nem ház vagy templom maradványai között találták, hanem rejtekhelyen, ahová háborús idő bizonytalanságában vihette gazdája. Kövekkel körülrakott fülkébe rejtette, de többé nem jött vissza érte. A szobor ott pihent a Krisztus körüli vagy előtti időktől kezdve 1897-ig. Azóta az ősi ibér kultúra legértékesebb maradványa.

Kimegyek Alcudia-ba az egykori ibér város területén végzett ásatásokhoz megnézni a helyet, ahol többször is újraépült az eredeti település, míg az arabok aztán a mai helyén kezdték építeni a pálmás Elchét.

Pálmasorok és citromligetek közt haladva érem el az árkot, ahol a Dámát megtalálták. Egy másolat van a helyén félkörben összerakott kődarabok előtt. A közelben felásott terület; árkok, gödrök mélyén mozaikok, falak, néhány oszlop, a kevés nyom és minta, ami a még fel nem tárt ibér-görög-római városból előkerült.

Maga a gazda vezeti az ásatásokat, akinek földje is az egykori város területébe esik. A környező kertek is még sok titkot rejtenek, de az ő kis múzeuma máris beszél a fontos ibér településről, mely hamar belekapcsolódott a Földközi-tenger országainak kultúrájába. A félsziget keleti partján élő ibérek tanultak a föniciaiaktól, a krétaiaktól, a görögöktől, etruszkoktól, rómaiaktól.

Írásukat nem ismerjük, de az archeológiai leletek, elsősorban a magánéletről fecsegő vázák így is mondanak valamit szokásaikról vagy a környezetről, melyben éltek. Kezdetleges módon, de kifejező mozdulatok rögzítésével kakasviadalt ábrázol egy cserépdarab. Táncosnő végez piruettet egy másik vázán. Lába tartása és cipőjének levágott hegye minden mai ballerina érdeklődését felkeltené. Egy szoborcsonk két kezében ópiumos ágat tart. Ismerték ezt a növényt is. Gyógyíthatatlan betegek öngyilkosságra is használták a mérget tartalmazó gyomot.

Sajnos a görög *Hélike*, majd a római *Illici* múltja még nem sokat foglalkoztatja az illetékeseket. Megelégesznek a Dámával, a feledésbe merült ibér múlt komolytekintetű Asszonyával, pedig Alcudia citromligetei alatt két-három méter mélységben lehetnek még tárgyak, melyek az ibér ősök életéről és lelki alkatáról újat is mondhatnának.

Ez pedig igen érdekelhetné a pun, római, vizigót, arab és sok más beütéssel kevert vérű utódokat.

VALENCIA KAPUJÁBAN

Elchéből a tengerparton folytatom az utat. Viszont akarom látni az Ifach-i sziklát, és aztán a gandiai narancs-zónán át akarok eljutni Valenciába. *Ifach* sziklatornyát egy hegyfok mögül kikanyarodva pillantom meg egy virágzó agavé ernyőjének ágain túl. A parti sávon olajfák ezüstös zöld csillogása, túl rajtuk a sárgás színű geológiai titok. Kint áll a tengerparton magányosan, mint egy földből kinőtt háromszáznyolcvan méter magas katedrális. Azt mondják, tűzhányó volt. Nagyon régen lehetett az, nincs semmiképp sem kúp alakja a maradványnak. Inkább szögletes tömb. Felém látszó oldala meredeken van levágva. Most csak futunk mellette a nagy ívben kanyarodó országúton, s közben a szikla három oldalát is láthatjuk.

Régebben jártam rajta, félmagasságig. Ott egy alagutat fúrtak benne, mely átvezet a túlsó oldalra egy teraszra, ahonnan a tengerre lehet látni meg a levantei *Aranypart* szegélyére le is, fel is. Semmi egyéb nem látszik onnan, csak a mediterrán kékség, a csillogó, de átlátszó víz. És gondolatkeltő csend várja ott fent a magányos utast.

Gandia elsüpped a narancsligetek zöld tengerében. Március van, de a fákon még negyrészt rajta a gyümölcs; a piros gömbök lehúzzák az ágakat, vagy alattuk halomba rakva virítanak élénk, világos, lobogó színükkel.

Bent a városban narancs, narancs és narancs. Még a megmaradt várfalak kazamatáiban is narancsot csomagolnak.

Levelezőlapok kedvelt témája errefelé a narancság vagy a narancshalom. A gyümölcsök mozaikja kitölti a fényes papír egész felületét. Az egyszerű kép lekötve tartja a tekintetet. Csodálatos gyümölcs, még képen látva sem maradhat közömbös vele szemben az északi ember: illat, szín, aroma, zamat, forma, éltető nedvek együttese.

Ha a magyar föld narancsot teremne, más volna a líránk, mások volnának a nótáink is, és más volna a karakterünk is. Ezen el lehet gondolkozni.

Szeressük a narancsot; ne csak együk: merengjünk is előtte. De maradjon csak a narancs — import a magyar tájon.

«FALLAS», A VALENCIAI BÚCSÚ

Valenciába a búcsújukra érkeztem egy héttel Szent József napja előtt. Mert az ünnepi napok már akkor elkezdődtek. De voltaképp nem búcsú ez a napokig tartó kifordult világ, amibe a látogató itt belecsöppen, mert Szent József nem tartozik a város égi pártfogói közé. A názáreti Ács Valenciában is hivatalosan csak az asztalosok égi partfogója, de ha az ő valenciai ünneplése nem számít búcsúnak, hát akkor nincs búcsú a világon.

Amint kilépek az állomásról, feltűnnek az ünnepi készülődés jelei. Az utcán ezer apró zászló lobog idegesen, és még a szieszta óráján is annyi a nép

mindenfelé — idegenek, városbeliek, spanyol jövevények — mintha mind várnának valakit. A hotelekben már régen nincs hely, minden otthon vendégfogadóvá alakult.

A tereken már épülnek a papirmasé szobrok, melyek József napjának éjjelén majd máglyává változnak. A nevük *falla*. Daruk emelik a magasba az elégetésre szánt «művek» darabjait. Egyelőre még csak a nagyobb, sok egységből álló csoportokon dolgoznak, melyek három-négy emelet magasságúak lesznek. Ide fejlődött idő folyamán az egyszerű József-napi szokás, mikor az asztalosok védőszentjük ünnepén műhelyük forgácsaiból, hulladékából máglyát raktak, és azt a céh jelenlétében hejehujázás közben meggyújtották.

Aki ezekben a napokban Levante fővárosába jön, nem tudja szétválasztani a két Valenciát: a várost, amely mindennapi életét éli és a másikat, amely minden gondját félredobja, és egy álló hétig ünnepel, örül és a nem mindennaposban látja az élet értelmét.

Betérek a *Lonja* nagytermébe, a selyem-börze épületében. Szeretném élvezni a csavarodó gót oszlopokat, melyek vékony zsinórként futnak fel a magas boltozatig, de a középkori remektől elvonja figyelmem a teremben rendezett groteszk kiállítás. Itt vannak összegyűjtve a máglya-szobrokra kerülő karakterbábuk érdekesebb példányai. Csupa karikatúra, a mai élet típusai: fékezhetetlen fiatal, öregedni nem akaró vén, szerelmes, kiábrándult, élvező,

aszkéta, férfi, nő, gyermek, cigány, bankár, iparlovag, pincér, villamoskalauz. Ki tudná felsorolni és kitalálni, hogy a kétszáz *ninot* — valenciai nyelven ez a nevük a «báb»-oknak — mit akar mondani. Egyelőre furcsa panoptikum ez a gyűjtemény. Majd ha a helyükre kerülnek a *falla* talapzatán, többet fognak mondani. Mert a *falla* filozofál, ítélkezik, humorizál, kritizál, csipkelődik, mar —, nevetve mondja meg az igazat. Még várni kell három napot a *ninot* fintorának megértésében.

Kijutok a katedrális terére. Már messziről nézhetem a «Mihályká»-nak becézett tornyát (*Miguelete*). Süveg nem került rá, de így is szép. Sokszögletű, fala sima, csak felül kapott szerény csipkedíszt. Zömök, de nem tömzsi, lapos tetején a harangláb, rajta a harang, melynek kondulásaival valamikor a rizsföldek öntözési rendjét irányították. Most már csak az *Ave* óráját jelzi.

De még mindig működik a torony árnyékában a templom gót kapujának öblében a *Tribunal de las Aguas*, az öntözővíz törvényszéke, mely minden csütörtökön ítélkezik azok felett, akik az *Albufera*-n, a rizsföldek zónájában visszaéltek a csatornarendszer vizének használatával vagy valamiképpen nem tisztelték az évszázados hagyományt. A bírák az öregebb gazdák közül kerülnek ki, és ítéletüket nem lehet megfellebbezni. Ez a legfüggetlenebb bíróság a világon. Itt nincs ügyvéd, nincs paragrafus, mit csűrni-csavarni lehet, csupán igazság és kertelés nélkül egyenes utakon járó ítélkezés létezik. Csak a bibliai időkből meg a mesékből ismer-

jük ezt a bírósági eljárást. Megilletődve álltam ott a szabad ég alatti tárgyalóteremben az «Apostolok kapuja» közelében.

Betérek a valenciaiak Madonnájának kápolnájába, és megint megtudok valamit erről a rokonszenves, vidám, de összetett lelkű népről. A *Virgen* lehajtja a fejét, szinte elrejti finomvonású, szelíd, bánatos arcát. Koronájának kövei mély tüzet lövellnek; nem is csillagkoszorút, hanem magát a napkorongot viseli gloriolaként. A neve *Virgen de los Desamparados* — az elhagyottak Madonnája. A feje azért lehajtott, mert valamikor fekvő helyzetben volt a szobor; ilyennek készült, mert a koporsóra helyezték valahányszor kivégzettet, hozzátartozó nélküli szegényeket, itt elhalt vándort, zarándokot, tengerből kivetett holttestet kísértek a temetőbe. A valenciai Virgen a legárvábbaknak szegődött társául utolsó útjukon. Ma aranypalástba öltözve minden valenciai szívén uralkodik.

Valamiképp haza gondolok, mikor az egyik ház falában megpillantom az oszlopot, melyhez Szent Vince vértanú volt kötözve. Ez a mi Vincénk, akinek napján minden magyar szőlősgazda az eget vizsgálta a régiek tapasztalatára gondolva: «Ha ragyog a Vince, megtelik a pince». Itt Valenciában népies vonatkozások nélkül magának a vértanúnak emléke él, akin hóhérai mindenfajta kínzást kipróbáltak. Vérző testét végighurcolták a városon úgy, hogy négy hely is őrzi szenvedésének emlékét.

Napján kis búcsút rendeznek süteményes, pörkölt mogyorós sátrakkal, de hogy a népszerű szent neve mögött milyen egyéniség és sors rejlik, azt rábízzák a Martyrologium megfelelő fejezetére.

Az utcákon itt is, ott is feltünedeznek a *fallera*-k, a leányok, akik valenciai népviseletbe öltözve a felvonulásokon résztvesznek, a *falla*-k körül táncolnak és mindenképpen e napok báját jelképezik. Kontyra tűzött hajukban magas fémfésűt viselnek; nagyfejű díszes hajtűk, függők is tartoznak hajékükhöz. Szoknyájuk virágmintás brokát, fekete bársony blúzuk fölött habkönnyű fátyolkendő van átvetve, elől köténykе, hátul széles színes szalag még a valenciai «parasztlány» ruhájának kiegészítő része. Élő virágcsokrok. Mozgásuk könnyed, ők képviselik az ünnep derűs hangulatát.

Mindennap egy óra tájban a nép a főtér körül gyülekezik, és várja a déli petárdasorozat meggyújtását, mert a tűz, a *fuego* is nagyon hozzátartozik a *fallas* hangulatához. A hatalmas, hosszú tér egyik végén minden készen áll már. Fabakok meg szőnyegporoló állványokhoz hasonló készségek közt madzagon himbálódzik a robbanó portéka: óriás cigarettákhoz hasonló hüvelyek, nagy «szaloncukrok» színes papírban meg gyanús tartalmú «dohányzacskók». És állványokon külön több száz hosszú szárú rakéta.

Egy kemény hangú magányos robbanás jelzi a kezdetet, és aztán megindul az ördögi masina.

Gyors sorozatok ropognak erős befejező dördüléssel. Nyomukban apró füstfelhők borítják a teret. Majd a földön kezdenek robbanni a bombák. A füst sűrű, de a villanások átvilágítanak rajta. Szőnyegbombázás folyik előttünk, amit a járdaszéli cukrászdák felől fagylaltozva néz a közönség. Az égből papirfoszlányok hullnak alá. Közben a kifeszített zsinórokról egyre-másra tűnnek el a füzérek. Most a füstön át a villogás a «szaloncukrok» felé közeledik. Rosszat sejtek. Most! A «bombonok» kezdenek robbanni. A villanásukat követő légnyomást a mellemen érzem. A tömeg olyan sűrű körülöttem, hogy még csak menekülni sem tudnék. Megindulnak a rakéták is, tíz... ötven... száz. Sisteregve szállnak fel s apró, de gyors pattogásuk hallatszik a nehéz töltésű zacskók robbanásainak szünetében. Ablakreszkettető dördülések jelzik a játék végét, melynek neve *mascletá* — «férfias» szórakozás.

Mindez öt percig tartott. Az emberek megelégedetten indulnak tovább, mintha mi sem történt volna.

TOROS! TOROS!

A bikaviadalt hirdető plakátokat sohasem néztem közömbösen, mindig megakadt a szemem a torero karcsú alakján, aki könnyed mozdulattal tartja oda a vörös posztódarabot az öklelő bika elé. Egy pillanatra végigfutott szemem csillogó ruháján, de ebbe a kíváncsiságba belejátszott az a gondolat

is, hogy amit a plakát ábrázol, az találkozás a halállal, a halál lehetőségével.

Itt Valenciában is elém került ugyanaz a plakát, de most másként néztem rá, hiszen az egyik *corrida*-n én is ott leszek. Olvasom és tanulom a torerók nevét; mind ismertek, sőt köztük van az arénák új csillaga, a népszerű «El Cordobés» is, aki írni, olvasni még nem nagyon tud, de már *ídolo* lett belőle, a közönség bálványa.

Azonban nem látom a *corrida* kezdetének idejét sem a plakáton, sem a belépőjegyen. Tehát terepszemlére megyek a *plaza* környékére. Ott mindig van nép. Csoportok állnak a kitett fényképek előtt. A műsoron szereplő torerók láthatók rajtuk döntő pillanatokban a bika előtt mindig a megszokott elegáns mozdulattal. Más fényképek a már lezajlott viadalokról mutatnak be érdekesebb jeleneteket. Bizony a torero néha a bika szarván függ ég és föld közt lebegve. Szaladnak is feléje a legényei, hogy kiszabadítsák, illetve hogy a bika figyelmét elterelj ék a rosszul jart *maestro*-ról.

A fényképeket tanulmányozó érdeklődők mind férfiak, mind arénai szakértő; hosszan nézik a képeket, elemzik őket: a torero arcát, állását, a mozdulatot, mellyel parancsol a bikának. Némelyik képen az is látszik, hogy a bika szarva alig arasznyi távolságban halad el a mester teste mellett.

Az aréna egyik kapujában aztán találok bennfenteseket, akik egy kis egymásközti vita után meg tudják mondani, hogy az én *corrida*-m mikor kezdődik.

Mikor a napján megérkezem, még kevesen vannak az arénában, de az ember, aki a helyemre vezet, máris mondja, hogy ma «szétrobban» a *plaza*, mert minden jegy elkelt. Amint a közönség gyűl, a zsibongás is növekszik, és hamarosan füstfelhő vesz körül, mert szomszédaim mind szivaroznak. Ez már hagyomány, szivar való az arénába, nem a nyápic cigaretta.

Ismeretlen izgalom vesz erőt rajtam, ahogy az óramutató a kezdés percéhez közeledik. És ebben az esetben valóban a *percre* gondolhatok, mert amikor az aréna óráján a mutató a négyesre ér, halálos pontossággal megkezdődik a *corrida*. Ezt minden spanyol tudja, és itt is van a közönség. Van egy mondás is, mely szerint a spanyol két helyen jelenik meg pontosan: a misén és a *corrida*-n, mert ezen a két helyen a jelenlét csak így «érvényes».

A körbefutó korlátra most egymásután kirakják a rózsaszín bélésű *capa*-kat, a köpenyeket, melyekkel a bikát támadásra ingerlik. A vérre gondolok, ami itt folyni fog, és egyszerre melegem kezd lenni, bár friss szellő fúj az arénában. Ahogy a készülődést látom, úgy érzem magam, mint mikor a műtőben kezdik előrakni a szerszámokat. Furcsának találom, hogy arénabeli társaim közömbösek maradnak, fesztelenül társalognak, és nem gondolnak arra, hogy nem pojácás cirkuszban vagyunk.

Aztán megjelennek a torerók kíséretükkel. Természetesnek tartanám, hogy azt kiáltsák oda a *corrida* elnökének: *Morituri te salutant!* — de nem teszik, hanem helyette pózt állnak a fényképészek-

nek. Méltatlankodom. Ez nem illik a helyzet komolyságához! Vagy a halállal szembenézni is rutin dolga?

Mikor vége a formaságoknak, megszólal a kürt és beront az első bika. Ez az állat legszebb jelenete. A sötét istállóból a porondra lép. Fejét emelve tartja, friss, erejének teljében van, szokatlan helyen, amit nem látott soha. Szétnéz, ellenfelet keres. Megjelennek a piros köpenyes emberek, és a bika támad, felfedi természetét, erejét, egyéniségét. Figyelik, a mester szeme rajta, aki még a háttérben marad. Számára döntő fontosságúak ezek a pillanatok, most ismeri meg ellenfelét. Mert mindaz, amit legényei, a köpeny lobogtató *peon*-ok, a lovon ülő esetlen *picador* és a színes szalagos szigonyokat tűzdelő fürge *banderillero*-k művelnek a bikával, csak az állat puhítása, előkészítése a küzdelem lényeges és legszebb részére, mikor a torero és ellenfele kettesben maradnak az aréna közepén mindig egymás közelében.

De van a viadalnak még egy fontos szereplője: a *közönség*. Ez a közönség nemcsak szakértő és hideg megfigyelő, hanem szívvel-lélekkel résztvesz a játékban. Taps, fütty, kendőlobogtatás és a megmegismétlődő *ole!* kiáltás fejezi ki a véleményét. Ebben a rövid szóban, mely mint férfias kórus kiséri a torero legszebb akcióit, bele van sűrítve a tetszés, elismerés, bátorítás, jóváhagyás, tisztelet, csodálkozás.

A *corrida* folyamán hat bika lép az arénába: hat felvonásból áll egy délután a *plaza* porondján. Fi-

gyelem az újra kezdődő küzdelmek során a megismétlődő jeleneteket, és kezdem azt gondolni, hogy a toreador mestersége roppant egyszerű. Odatartja a piros kendőt a bika elé, és az állat nekiront a csaléteknek, vagy lefelé vagy felfelé öklel, ahogy a mester parancsolja. Néha azonban rábizza a vérben forgó szemű, felizgatott állatra, hogy honnan ökleljen: jobb felől vagy bal felől? Ilyenkor a kendőt maga mögött mozgatja és testét fedetlenül tárja a bika elé. Ezek azok a pillanatok, mikor az aréna elnémul és a nők eltakarják szemüket. Csak akkor emelik fel újra tekintetüket, mikor felharsan a diadalmas *ole!* — Fél a torero bizonyos helyzetekben? Igen. Nagyon jól tudja, hogy mihelyt a bika «gondolkozni» kezd, vége van neki, és az állat szarvai közt vagy a patái alatt végződhetik a küzdelem. De a toreador mindenképpen legény a talpán.

Ahogy egymásután porondra lépnek a bikák és újra meg újra kezdődik más-más mesterekkel a halálos játék, én is felmelegszem, de a végén fellélegzem, és örülök, hogy nem akadt dolga sem a papnak, aki egész idő alatt az aréna kápolnájában volt, sem az orvosoknak, akik, beöltözve és bemosakodva vártak a kápolna melletti műtőben. Társaim azonban erre aligha gondolnak. Kifelé menet még néhány szót mondanak a bikákról vagy a torerókról, aztán már más dologról beszélgetnek. Egy spanyol mondás szerint nincs is bikaviadal, amivel a nézők meg volnának elégedve. Dehát hogy is lehetne azt kívánni, hogy minden sikerüljön az arénában? Hiszen minden bika más, közöttük is vannak

jók és rosszak, lusták, «savó vérűek», és a toreadoroknak is vannak fekete napjaik.

Az újságoknak külön *Toros* rovatuk van, de a legérdekesebb kommentárokat a kis bárokban meg a borbélyműhelyekben lehet hallani azok részéről, akik ott voltak, és a konventek asztalainál, azok részéről, akik nem voltak ott. Mert a bikaviadalhoz Spanyolországban mindenki hozzá tud szólni, vagy tapasztalat alapján, vagy pedig azért, mert — *spanyol.*

PAELLA

Ez a rizses étel a valenciai konyha büszkesége. Itt úgy hangzik a neve, mintha mi azt mondanók: «csirkepaprikás» vagy «tepertős, tejfeles túroscsusza». Vannak vendéglők, amelyek étlapján ez a legfontosabb tétel.

A paellás tepsi a valenciai levelezőlapoknak is állandó témája. Ez a helybeli csendélet, mely színes terítőre állítva boros üveg, falusi kenyér meg néhány narancs társaságában kelt érdeklődést a valenciai konyha ízei iránt. A kerek serpenyőben a sárgás rizs tetején kagylók, rákok, köztük zöldborsószemek.

A piacon is láthatók a kerek vasedények, melyekben a paella készül. Van belőlük méteres átmérőjű készség is.

Hogy mit tud a valenciai háziasszony, az azon fordul, hogy hogyan készíti a paellát. Aki pedig idegen, nem távozhatik Valenciából anélkül, hogy

egyszer meg ne kóstolta volna, mert paellát mindenütt készítenek Spanyolországban, de a valenciaiak szerint csak az övék az igazi. A víz is teszi, amiben a rizs fől.

No jó, lesz paella evés, de előbb kimegyek az Albuferára, ahol a jeles rizs terem. Az Albuferát megnézni márciusban olyan vállalkozás, mint nálunk a pusztára menni télen. De még ennél is kevesebbet igér a látogatás, mert a pusztának télen is megvan a maga szépsége, s nyugottan nézhetem a téli pusztát Petőfi szemével, mert láttam nyáron is. De mit fogok én találni az Albuferán, amikor nem láttam, hogy hogyan vetik a rizst, hogyan növekszik nyáron, hogy hullámzanak a kalászai, és hogy hogyan vágják a vízben álló csomókat?

Tarthatok tőle, hogy a költészetnek és a hangulatoknak az Albuferán is vége, és már csak Ibañez Blasco könyveiben létezik a «vizek világa» meg a «nád és sár». Mert az *Albufera* szó ezt jelenti: *vizes hely*. Így nevezték el az arabok, hiszen a környék lelke az a tó, amely az öntözőcsatornák vizét szolgáltatja.

Elhagyjuk a várost és megjelennek a rizsföldek. Csatornák vágják a vidéket négyszögletes mezőkre. A Marson vélnek ilyen csatornarendszert látni a távcsövek. A földeken még látszik a tavalyi termés torzsa. Látom a cséplőhelyeket és feltünedeznek az első tanyaházak. Hasonlítanak a mi falusi házainkhoz, de kisebbek és néha párosával épülnek. Nádfödelesek és vályogból meg nádból van rakva a

faluk. A tető ormán mindig ott a kereszt. *Barraca* a nevük. Bent gerendás mennyezet, hely lakásnak, szerszámoknak, rizses zsákoknak. De a *barraca* nem komoly ház, csak tartós kunyhó, hiszen itt a tél hidege ismeretlen. A konyha is részben a szabadban működik, igazi paellát meg éppen csak kint a ház előtt lehet készíteni a nagy kerek tepsi alá rakott tűzön.

Aztán a tó mellé érünk. A partja nádas, vadkacsának való hely; partján kikötve csónakok, vize almazöld. A Kis-Balatonra gondolok. A közelben törpe fenyőerdő, a törzsek a széltől megdőlve, gyér a zöldjük, minden águk szabadon látszik, mint duzzadó erek a kéz fején.

Majd figyelmem ismét a tó felé fordul, mely a napnyugta közeledtével színt vált. Az ég sárgásvörös árnyalata tükrözik rajta. Így a parti nádakon át nézve lehetne a Fertő-tó is, vagy valamelyik kerek víz a bugaci széleken.

A paelláért messze kellett mennem, mint ahogy otthon gyermekkoromban Pestről Promontorig is elmentünk, ha jó halászlét akartunk enni.

Valenciában a tengerparton vannak a jó paellás helyek, vagy húsz vendéglő egymás mellé épülve szorosan, mintha nem volna elég hely a végtelen homoksávon. Öt perc alatt végig lehet menni előttük válogatva a nevek és hírnevek között.

Megtalálom a magamét. A konyhán keresztül vezet a bejárat útja. Nem rossz ötlet: a vendég lát-

hatja a szakácsok munkáját, a hatalmas homárokat, halakat, kappanokat.

Amíg a paella készül, elnézem a vendéglő egyik falát borító nagy majolikaképet. Albuferai táj; a *barraca* előtt szabad tűzön készül a paella, körülötte a vidám asszonynép úgy öltözve, mint a *fallera*-k bent a városban ezekben a napokban. A férfiak padon üldögélnek, ők majd csak dicsérni fogják az «arroz»-t.

Amit én várok, az a paella már nem az udvaron készül, hanem a tűzhely tetején fedő nélkül. A gőz megfojtaná a paella ízét, zamatát.

Hozzák is már. Olyan, mint a képen. Hosszú rákok, kagylók a tetején és a sárgás, sáfrányos rizs mindenfelé. Mindezt nekem kell megennem? Próbálok tiltakozni, de a pincér rakja elém ünnepi mosollyal. Ott is hagyja előttem a serpenyőt, még van benne.

Aztán elkezdem enni és vizsgálni a paellát. A fekete kagylók belseje pirosas testet rejt, a szürkékben sárgásat találok; tintahal darabok és egyéb puhára főtt részek kerülnek a villámra. A rákok farka ízes fehér hús. A kis tengeri sün, meg a rákok ollója csak ízt adnak. De a fő talán maga a rizs; minden ízt magába szívott, édeskés is, ismeretlen aromák játszanak érintése nyomán a nyelvemen. A végén üres marad a tepsi és üres marad a borosflaskó is, melyet elém állítottak. Eleget tettem a valenciai szabálynak, mely azt mondja: a rizs vízben születik, vízben él, és vízben hal meg, de a temetésén bor a szenteltvize.

Egyébként a paellának épp olyan gazdag skálája van, mint a mi pörköltjeinknek. Készítik csirkéből, nyúlból, tengeri csemegéből, de könnyű marhahúsból is jó «arroz» készül. Articsóka, zöldborsó, érett édes paprika, gyenge zöldbab is jár hozzá gyarapítani az ízeket.

Jó a paella, és jó volt most is itt a tengerparton, de ha holnap visszatérnék ide, és az egyik vendéglő bejáratánál azt olvasnám: «Itt ma csirkepaprikás a menü reszketős gyenge galuskával», bizonyára elfelejteném, hogy miért tettem meg a hosszú utat a város közepétől idáig.

VALENCIA A TŰZ BŰVÖLETÉBEN

Napok óta különös szavak röpködnek a levegőben, olvasom őket plakátokon, meg az újságban is: *plantá, traca, despertá, mascletá, cremá.* A szavak a valenciai szókincsbe tartoznak, minthogy így van helyi zamata mindannak, ami a *fallas* hetében itt Valenciában történik. Barátaim is is így emlegetik őket, s hozzáteszik, hogy majd az utolsó három nap fogom megtapasztalni, amit jelentenek, meg hogy hogyan ünnepel Valencia.

A *plantá* egyébként a papirmasé szobrok felállítását és felavatását jelenti; a *traca* gyujtózsinórra fűzött egyszerű petárdasorozat, mit ezrével pattogtatnak az ünnep hetében; a *despertá* a szótári gyanútlan jelentés szerint «ébresztő»-t jelent; a *mascletá* petárdasorozatokból rendezett játéknak a neve,

a *cremá* pedig az ünnep befejező része, a falla-szobrok elégetése.

Mindezt tudomásul veszem, és várom a reggelt, hogy lássam vagy halljam, hogyan ébred Valencia az ünnep utolsó napjain. Ó, a «despertá»-t nem lehet átaludni vagy elmulasztani! Még alig virrad, mikor arra ébredek, hogy a várost vagy legalábbis a közeli utcákat zeneszó mellett bombázzák. Kilépek az erkélyre és éppen akkor érnek az utcánkba az ébresztők. A járdaszélen libasorban húsz fiú, leány halad — leányok a fellerá-k öltözetében — és minden lépésükre egy petárdát vágnak az utca közepébe, mögöttük a zenekar. És ha valaki erre a zenével édesített pattogásra még nem ébredt volna fel, arról is gondoskodnak a valenciaiak, mert a zenészek mögött két éltesebb úr lépked és hatalmas szivaralakú petárdákat dobálnak maguk mögé. A szűk utca ablakai remegnek a flegmatikus öregek lépteinek nyomán.

A felébredt vagy felriasztott polgárok aztán elindulhatnak a *falla*-k látogatására, mert tegnap meg az éj folyamán Valencia terein meg utcáin vagy kétszáz papirmasé csoportot állítottak fel. A szobrok felérnek a második-harmadik emelet magasságáig, akad azonban még feljebb törő *falla is*. Egy-egy talapzaton húsz-harminc figura nyüzsög, de láttam nyolcvan darabból álló csoportot is. Mind karikatúra, mert mind pikareszk módon szól hozzá az élet problémáihoz, mintha a tervezőket a Till Eulenspiegel, a Gil Blas meg a Gargantua és Pantagruel lapjai ihlették volna. A házasélet visszásságai, a mai

fiatalok életstílusa, a gyengébbeket kihasználó kufár szellem, a kontár tudomány, a nívótlan irodalom, az élet napos oldalán sütkérező jómódúak önigazolása, a csalódottak keserű humora, a modern élet kísértései mind megtalálják a maguk kifejezését ezeken a csoportokon. És még inkább a valenciai nyelven írt verses szövegekben, melyek a *falla*-t magyarázzák. Mert nem elég nézni a fantasztikus, pokol szülte műveket. Érteni is kellene a népies fogalmazású szókimondó feliratokat, és szükséges volna ismerni a valenciaiak életfelfogását, mely gondjától, problémáitól, az élet töviseitől szabadul meg ezekben a napokban. Kirakja őket közszemlére a város tereire, három napig nevet rajtuk és aztán zeneszó, taps és petárdadurrogtatás közben elégeti őket.

Ezekben az utolsó napokban nincs nyugalom és csend a városban. A fallák körzetébe eső utcák hosszán petárdasorozatok függnek a fejünk fölött. Időnkint egyet-egyet meggyújtanak belőlük. Mert ezekhez az ünnepi napokhoz a tűz és a dördülések éppúgy hozzátartoznak, mint az utcán felvonuló zenekarok muzsikája meg a fallerák szép ruhája és mosolya. Nekik nincs is más dolguk, mint jönnimenni a városban. Néha párokba fogódzva nem is járnak, hanem táncolnak a zenekar előtt, fátyluk, csipkekötényük, brokátszoknyájuk fodrai a levegőben.

De van egy ünnepélyes alkalmuk is a leányoknak, mikor minden figyelem feléjük fordul: ez az *ofrenda* napja, mikor csokorral kezükben, felvonul-

nak a Madonna elé, és lábához teszik a virágot. Minden fallera résztvesz ebben a menetben a kétévestől kezdve a nagylányokig. A városban felállított fallák szerint csoportokban érkeznek saját zenekarukkal. A Madonna kápolnája előtti téren már el van készítve a rácsokból összeállított virágvázaforma, amelybe a csokrokat beletűzdelik és a sok ezer darabból mozaikot raknak ki. Késő délután kezdődik, éjfélig tart a leányok felvonulása.

Olyan ez a menet, mintha a Tejút csillagai szálltak volna a földre néhány órára. Csodálom, hogy a két-három éves csöppségek hogyan birták ki éjfélig. Ők éppúgy csipkébe, brokátba és bársonyba vannak öltözve, mint a nagyok. A csillogó fésük is ott vannak a hajukba tűzve. — És a leányok a virág lehelyezése után nem szaladnak szét, még betérnek a kápolnába a Madonnájukat üdvözölni, aztán zenekaruk előtt táncolva térnek vissza körzetükbe a *falla*-hoz.

Három napig tartott az «ébresztés», a petárdák durrogása, a zenés felvonulások sorozata, a nevetgélés és kuncogás a huncutkodó fallák előtt. De minden jónak vége van egyszer, Valenciának is vissza kell térnie a hétköznapok életéhez. Elérkezik a búcsúzás pillanata: a fallák elégetése.

Március 19-én éjfélkor még egy utolsó szerenád a *falla* előtt s aztán petárdasorozatokat csavarnak a szobor köré, kettőt-hármat is, még benzint is locscsantanak rá. Előzőleg rakétákat is erősítettek a szobor különböző helyeire. A leányok még utolsó

táncot lejtenek a halálra ítélt *falla* körül, s aztán egy legény tüzet tart a gyujtózsinór végéhez. Villám fut végig a *falla* egész magasságán, dördülések hallatszanak, megindulnak a tűztől érintett rejtett rakéták, és máris lángol a szobor. A tűzön át még látszanak a különös arcok, a torz mosolyok, groteszk mozdulatok, aztán eltűnnek, összeomlik a *falla.* Taps hallatszik, diadalmas nevetés. De talán rejtett szomorúság is vegyül az örömbe: elmúlt az ünnep...

Mikor korán reggel a vonathoz indulok, egy lelket sem látok az utcán; a város üres, nyoma sincs a falláknak, minden nyomot eltakarítottak az éjjel. Minden eltűnt, mint egy álom. Valencia hétköznapra ébred. Eltűntek a fallerák ruhái is: a fekete, csipkével szegett bársonyblúz, a színes szalagok, az arannyal áttört kötény, a selyembrokát szoknya meg a csillogó fésük. Nincs többé *fallera* Valenciában, csak a sok Carmen, Concha, Pilar, Teresa. De titokban mindegyik a következő évre gondol, és a műhelyekben már tervezik az eljövendő évi *falla*-kat.

Jól éreztem magam Valenciában, de nagyobb lett volna az örömem, ha még életben találom señor A. Mossit, aki annyira barátja volt mindannak, ami magyar, mintha honfitársunk lett volna. Becsülte a spanyolra fordított magyar irodalmi műveket (egy tőle kapott elbeszélésgyűjteményt ma is őrzök, s benne még spanyolul is meghat Mikszáth kis mesterműve, a *Bede Anna tartozása*), de főleg a magyar zenét szerette, még magyar hangversenyeket is rendezett. Egyik leányát Árpádházi Jolánta aragón ki-

rályné iránti tiszteletből *Yolanda*-nak keresztelteti, s a lakása szalonja részére gobelint készíttetett, melyre Conte Artúr Valenciában élő iparművész honfitársunkkal a magyar címert hímeztette rá. A darab széle piros-fehér-zöld háromszögekkel volt beszegve úgy, ahogy azt a 48-as zászlókról ismerjük. — Señor Mossi sokat is tudott rólunk. Ő magyarázta el nekem, hogy Jolánta királyné, II. Endre magyar király leánya és I. Jaime aragón-valenciai király felesége, tíz gyermek anyja milyen kitűnő asszony volt, s hogy emléke még ma is elevenen hat a királyi ura által a móroktól visszahódított spanyol tartományokban. De azt csak mástól tudtam meg, hogy a magyar rokonszenv mögött romantikus történet húzódik meg. Első szerelme egy magyar leány volt, akit nem vehetett feleségül, de a szeretett nő emléke nem homályosult el szívében soha, hanem egy őszinte barátot szerzett nekünk.

HÚSVÉT TÁJÁN

SEVILLAI HANGULAT

Kevés spanyol városnak terjedt el annyira a híre, mint Sevilláé. A női teszik, akiknek képe az utazási irodák faláról néz az idegenre, mint a spanyol nő típusa? A «Sevillai borbély» talán? A «Carmen»? Vagy a nagyhetük híre? Mindegy, bizonyos, hogy az utas várakozással néz sevillai látogatása elé, s talán azt hiszi, hogy Sevillában minden «Sevilla»; csak le kell szállnia a vonatról és máris megérkezett az ő Sevillájába, ahol kétlovas meg négylovas hintón sétálnak a mantillás dámák, mellettük lóháton a *caballero*; a levegőben virágillat leng, s lépten-nyomon meg kell állnia a csodálkozástól az ismert spanyol mondás szerint: «Quien no ha visto a Granada, no ha visto maravilla; quien no ha visto a Sevilla, no ha visto nada.» — Aki nem látta Granadát, még nem látott csodát; aki nem látta Sevillát, nem látott semmit.

Lehet benne valami, de ez a Sevilla csak lassan mutatkozik meg, keresni kell. Ezért mindjárt első sétámon letérek arról a gyanúsan új útról, amelyen üveghomlokzatú modern házak állnak, és befordulok egy sikátorba, melynek bizalomgerjesztő neve

van: *Calle de Azafrán* — Sáfrány utca. Alig hogy betérek, már fordul az utca, aztán megint, és száz méter után nem tudom, hol vagyok. Szögletek, más utcák torkollnak be az útba kis tereket alkotva.

A házak alacsonyak, egy-két emelet elég nekik ahhoz, hogy a zegzugosan haladó járdára a hőségben árnyékot vessenek. Egyik kis térről a másikra jutok. Mondják, hogy százötven tere van Sevillának. Két magnóliafa rajtuk már ligetet alkot, alattuk sárga homok. Ha több a hely, néhány pálmafa is kerül rájuk, meg virágágyak a pálmák alá.

Ezek a kis terek az igazi sevillai zugok; néha nevük sincs, mert nem egyebek, mint utcakereszteződések: virágos ablakok, bejáratok, kút, hullámos cserepű tetők, a közelben szobor, tereferélő nők, néhány játszadozó gyerek a járdán.

Ha sok időm volna, szívesen üldögélnék a fák alatt az életet szemlélve, mert ez a legigazibb sevillai foglalkozás. A tér egyik oldalán vagy templom vagy konvent, de egy templomtorony mindig idelátszik.

Egy-egy pillanást vetek a nyitott kapukon át a magánházak udvarára, a *patio*-ra. Finomrajzú rácson át látom a sevillai ház szalonját: virágok, dús csempedísz, réztárgyak, könnyű fotelek, székek üldögélésre. Néha a házigazda is itt dolgozik. De ha senki mást, legalább a szolgálót látom ott, aki mindig sikál; a tisztogatás szenvedélye az andalúz nőnek.

Az utca során kis boltok, szatócsüzletek; a környéknek kisvárosias jellege van. S minthogy ebbe az arab eredetű körzetbe sem autóbusz, sem villa-

mos be nem férkőzhet, az ember könnyen elfeledi, hogy félmilliós városban jár. A keletiek hosszú századokra gondoskodtak Sevilla bájának megőrzéséről.

Felpillantva egy különös utcanevet látok meg: *Dormitorio* — «hálószoba» utca. Nem ismerem az elnevezés eredetét, de eszembe jut az andalúz mondás, mellyel ez a jókedélyű nép önmaga fölött humorizál: «Dios ha creado la noche para dormir y el día para descansar» — «Isten az éjszakát azért teremtette, hogy aludjunk, a nappalt pedig azért, hogy pihenjünk.» Nyugodtan idézhetem, mert tudom, hogy nem így van Andalúziában. Az andalúz sem dolgozik kevesebbet, mint más emberfia. Meg kell nézni szép városaikat, tiszta házaikat, ízléssel művelt, rendezett földjeiket. S mindezt a munkát jórészt negyven fokos melegben végzik.

Egyik utca sarkán szenes üzlet bejárata van. Belseje koromfekete, még a bejárat körül is feketére festette a gazdája a falat. S ebben a szuroksötét pokolnyílásban egy borzas fejű nő ráncos ábrázata látszik. Nem hiszem, hogy sevillai teremtés! Hogy igazam legyen, pár perc múlva betérek az óváros előkelő üzletnegyedébe. Ezek az utcák is szűkek, de kövezésük finom, és csak gyalogjárók részére vannak nyitva.

Egymásután jönnek velem szemben a nagyheti pompájukba öltözött fiatal nők. A nagy fésű a hajukban, hosszan omlik le róla a csipkés mantilla, hajukban piros szegfű, vagy ibolyacsokor, kezükben imakönyv és rózsafüzér. Mellettük a *caballero*. A ruhájuk anyaga a hagyományos fekete

selyem, de a szoknya már nem feltétlenül bokáig érő, hanem csak térdig, szabása egy kissé merész. A hosszú ruhát ma már csak vonakodva viselik. Pedig ha tudnák, hogy milyen szépek benne! Én Madridból ismerem őket. Dehát hiába, a pénz is beleszól a dologba. A hosszú ruhát nem lehet semmiféle más alkalomkor használni, csak a nagyhéten, akkor is csak kétszer, csütörtökön és pénteken.

Az utcákon gyakran látok emléktáblákat csempéből kirakva, formás betűk vannak beléjük égetve; írók, festők születtek, éltek vagy haltak meg ott. Jó néhányszor látom Cervantes nevét vagy arcát.

Meglepően sok még erre az egyemeletes ház, mindössze két-három ablakos homlokzattal, kicsi balkonokkal, melyekről Velázquez, Murillo, maga Cervantes, meg a «Don Juan» vagy a «Figaro» hajoltak ki az utcára. — Éppen ilyesféle kereső úton vagyok. A Figaro egykori borbélyszalonját szeretném látni, mely állítólag itt volt a régi Kényér téren. Hát van még a terecskén néhány apró butik, fölöttük egy-egy szoba, de nem látom az antikvárius üzletét, mely a híres borbély mai utódja volna a helyiségben. Egy boltos tanácsára kérdésemmel Don Manuelhez, az öreg óráshoz fordulok, aki ötven év óta lakik itt, és mindent tud, ami a *Plaza de Pan* múltjához tartozik.

Ő aztán megmondja, hogy a Figaro műhelye nem itt volt; hanem tovább a katedrális felé, nem messze a «Don Juan» alapította szereteházától. S valószínű, hogy a borbélyüzletben bőven megtárgyalták

Don Juannak, a fiatal sevillai arszlánnak a kalandjait is. Nemrég tűnt el az öreg ház. Ha két-három évvel előbb jövök, még láthattam volna. Csodálkozik az öreg órás, hogy mennyire sajnálom egy ilyen «műemlék» eltűntét. Ő természetesnek tartja, hogy a város fejlődésével fogynak a helyi romantika emlékei is.

A keskeny utcák a *Santa Cruz*-negyed felé visznek. A negyedet alkotó néhány utca meg tér a város dédelgetett csecsebecséje: kavics-mozaikkal kirakott sikátorok és *patio*-szerű terecskék. A Santa Cruz nem mintafalu, itt nincs zaj, gitározás, szerenád az ablakok alatt. Gondolom, ide nem szabad jönni lakni idegennek; rontaná a hangulatot. A házak fehérek, gondozottak, a balkonokon virág, sőt néha az egész utcát virágos mennyezet borítja. A lila meg piros fürtök lenyúlnak a járda fölé és az andalgó párok arcát simogatják. A falakba illesztett csempeképeken szentek, a nagyheti körmenetek ismert Madonnái és Krisztusai. Megnyugtató környezet, ahol még a hangoskodva belépő csoportok is elcsendesednek. Az utcanevek is elgondolkoztatóak: Víz utca, Glória utca, Élet utca, Halál utca, Bors utca.

A kis negyed szélén magas fogazott fal húzódik, azon túl van az *Alcázar* kertje, még csendesebb hely, mint ez a fehér-zöld babaváros.

Nagyot kerülve jutok be a mór fejedelmek egykori palotájába, melybe a város visszafoglalása után a keresztény királyok is beleépítettek. Járom a félhomályos hűvös termeket; felnézegetek az oszlopok

fölötti falmezők csipkedíszei meg a festett cédrusfa mennyezetek felé. Keleti levegőt lehelnek a termek elnevezései is: *Patio de las Doncellas, Patio de las Muñecas* — a lányok udvara, a babák udvara.

Az arabeszk díszítésű helyiségekből a keresztény királyok kápolnájába kerülök. Az oltáron a Madonna képe. Nem ismerem, soha nem láttam, ki tudja, ki festette. A Madonna arca érdekes, kedves, figyelem lekötő. Nem is festmény ez, inkább színezett rajz. Arra gondolok, hogy mennyit kell tünődnie a művésznek, míg egy igazi Madonna-arcot tud alkotni. Sok jó Madonna-arcot festettek az ismeretlenek is, de kár, hogy mi mindig sietünk, nincs időnk felfedezni és megnézni őket. Talán én is azért állok tovább a sevillai Alcázar kápolnájának Madonnája előtt, mert egy nem várt helyen találkoztam vele.

A kápolnából egyenesen a kertbe léphetek ki. Voltaképpen ezért is jöttem. Sevillában a kertek műremekek. Még kissé nyers az évszak, de a kert már él. Lila fürtök borítanak egy falat, és a magnóliák meg a borostyán levelei megfrissült zománccal csillognak. Az utakon piros virágú fák állnak, beljebb narancs és citrom csüng az ágakon, és érzik a gyümölcsök mellett nyiló virág édes, mámorító illata, az *azahar*.

Ez is arab szó. Hétszáz éve szűnt meg itt az arab élet, de a környezet még most is róluk beszél: kőben is, szokásokban is, fizionómiában is és lágy szavakban is. Az andalúzok nem a vandalok leszármazottjai, csak épp a földjüket hívhatták valaha Vandalúziának. Őket látva — amennyiben a rafinált

úri ízlésről és társadalmi formaságokról van szó —, az arabokra gondolok.

Behallatszik ide a kertbe a város moraja, de nem zavar. Jobban figyelek a mellettem csobogó kút hangjára, meg a fölöttem ingó pálmafák leveleinek susogására.

A fák lombja közt elnézve látom a *Giralda* falát, a rárajzolt könnyed téglamozaikot. Ez a torony volt az arab mecset minaretje. Magának a nagy mecsetnek nem kegyelmeztek a visszahódítók, lerombolták, és a helyére építették a rengeteg dómot. Büszkeségből építették diadalmámorukban. A római új Szent Péter akkor még nem létezett, a munkákat megindító ismeretlen építészt száz év választotta el Bramantétól meg a Szent Péter többi építőjétől. 1402-ben a sevillai káptalan olyan templom építését határozta el, «amihez fogható nincs a föld kerekén». Akkor fejezik be a művet, amikor Rómában az új Szent Péter építése megindul.

A régi mecsetből nem maradt meg semmi, csak a torony — a Giralda — egy kapu meg a körülkerített udvar.

Bent a templomban mintha egy második kordovai mecsetben járnék: nem látom hosszát-szélét. De itt nem tíz méteres a magasság, hanem harminc meg negyven méter, s a karcsú oszloperdő helyett vagy hatvan oszlopnyaláb tartja az öt hajó fölött a súlyos boltozatot. Nem keresek képeket, szobrokat, kincstárat, hanem járok le-fel ebben a kőből vágott őserdőben.

Aztán megindulok a Giraldán felfele, hiszen csak egy séta az egész. Lépcsőfokok nélküli enyhe lejtőn járok körbe-körbe kanyarogva a torony belsejében. A keskeny ablakokon kipillantva kibontakozik alattam a város képe meg az andalúziai síkság. Fent a harangok alatt állok meg. Lent a város egyetlen tömb, sehol egy sugárút nem látszik. Keskeny rések, rianások, töredező vonalak: azok az utcák. A városon túl a mezők, sima felületüket nem szakítják hegyek, sötétebb gyűrődések.

Visszatérek a városba az élet tarka-barka jelenségei köze. Sevilla közelről szép, mint az andalúz mezőket is akkor élvezem, mikor köztük járok.

A századfordulóban egy magyar írónő is járta Andalúzia tájait: Majthényi Flóra, Tóth Kálmán költő elvált felesége. A nyugtalan természetű asszony, miután halálos beteg urához visszatért őt élete utolsó napjaiban ápolni, egy negyed századra elhagyta hazáját és idegenben igyekezett íróvá válni. Írt németül, olaszul és főleg spanyolul. Sevillában verseskönyvet is adott ki *Adoraciones* címmel 1890-ben. Nevét és műveinek listáját ma már csak irodalomtörténeti lexikonok tartják számon.

JEGYZETEK A SEVILLAI NAGYHÉTRŐL

Zsongás hallatszik be a szobámba, nem a szokásos nagyvárosi moraj, mely motorzúgásból meg autódudák hangjából tevődik össze. Százezernyi nép van az utcán: a nagyhét kezdődik Sevillában.

A sevillai nagyhét nem a mi nagyhetünk. Ennek a nagyhétnek színét nem a Jeremiás siralmai, a nagycsütörtöki mise, a szentsír hangulata határozzák meg. Ünnepi izgalom vesz erőt a városon. Egész héten át körmenetek vonulnak az utcákon, ezekben a hosszú vonulásokban a passió jeleneteit ábrázoló szobrokat vagy szoborcsoportokat hordoznak a *cofradía*-k, a jámbor társulatok. A *paso* — ez a körmeneti szobor neve — az érzékekre ható realista ábrázolásban állítja a déli temperamentumú hivő elé Krisztus szenvedését és a Madonna fájdalmát. Mert minden körmenet két szoborral vonul. Egyik a Krisztus szenvedésére vonatkozik, a másik pedig mindig a *Dolorosa*, a könnyes szemű, sugárkoronás, tőrrel átjárt szívű *Virgen*.

Ezen a földön még él az érzelmek középkorias frissesége. A nép látni, tapintani, érzékelni akar mindent, nem elég neki a liturgia szimbolikája, misztikumba öltöztetett szavai.

Az utolsó vacsora jelenetén Krisztus és Judás ellentétét akarja látni; aztán odaállítja Krisztust a hipokrita bíró elé; Az Ecce Homo szomorú arcába akar nézni; jelen akar lenni az ostorozásnál; kísérni akarja a keresztet hordozó Krisztust, és nem tud betelni a kereszten függő, vércsíkokkal és kék sebekkel borított test szemléletével.

És azt kívánja, hogy mindez megdöbbentő legyen, minél jobban hasonlítson a valósághoz, főleg az agónia és a fájdalom kifejezése az arcon legyen hű. De ugyanakkor a szenvedő Krisztus vállára szívesen borít lila-arany főpapi palástot, s az Ecce Homo

jelenet rongyos köpenydarabját bíborral helyettesíti, mit elől drágaköves bross tart össze.

Azonban a sevillaiak szeme gyorsan tovasiklik a passió jelenetéről és várja a menet második szobrát, a *Virgen* baldachinját. Különös, hogy ezek a Dolorosa-k nem a szenvedő Krisztus édesanyja vonásait viselik. Húsz-harminc éves fiatal nők; arcukon könny, lázban égő szemükben fájdalom. Fejükön hatalmas aranykorona, ruhájuk csipke és brokát, hosszú palástjuk az aranyhímzés remeke. Nyakukon, mellükön, karjukon gazdag ékszereket hordanak.

Ezüstrudakon álló mennyezet alatt vonulnak, előttük égő gyertyaerdő. És minden szem rajtuk, mert ők ennek a látványos körmenetnek a főszereplői, kedvencei és körülrajongott, becézett *bálványai.* Bizonyos értelemben ezt a szót használhatom. A *Macarena* és a *Triana,* a két vetélytársnő fényképe minden trafikban, emléktárgyboltban kapható. — Színes képen még jobban szembetűnő a pompa, mellyel Andalúzia a Virgeneket öltözteti. Egy különös plakát is felötlik nekem a városban mindenfelé, hirdetőoszlopokon meg üzletek kirakatában. A Macarena korona nélkül van rajta, a Szűz a koronát most kezében tartja, mert nemsokára új, *kánoni* koronázásban lesz része. Olyan kitüntetés ez, mintha maga a pápa tenné az új ékszert a fejére. A város úgy készül erre a napra, mintha valóságos királynét koronáznának Sevillában.

Harsonajelek és dobpergés jelzik a körmenet útját. Nem is kell külön keresnem a helyet vagy

megválasztani az órát, hogy találkozzam valamelyikkel; annyi van belőlük, hogy bármerre megyek, keresztezem valamelyiknek az útját.

Tompa dobpergés közeledik, majd római legionáriusok jelenek meg, akik a «szenátus és a római nép» nevében kivégzésre visznek valakit. Különös «bibliai» hangulat a sevillai utcán. Lélekben és hangulatban helyezkednünk kell ehhez a jelenethez, melyben szimbolikusan együtt van múlt és jelen, a történelem és egy nép fantáziája.

Ott állok a járdaszegélyen a nép között, most érnek hozzánk a kürtösök és a dobosok. Mögöttük a süveges *nazarenók*, a vezeklők hosszú sorban. Kezükben nehéz, sötétszínű viaszgyertya. Arcuk eltakarva, csak szemük fénye csillan a posztóba vágott két nyíláson át. Sokan mezítláb vannak, némelyik a bokájához csatolt láncot húzza maga után; majd lesz olyan is, aki keresztet visz a vállán. Járnak a nazarenók között két-három éves gyermekek is, ők is a süveges köpenyben. Mamák lépnek néha hozzájuk, homlokukat érintik, hogy nincs-e lázuk, meg egy csókot is kap a kis «penitens».

A hangulat egyébként családias. A közönség tereferél, dohányzik, keresztül jár a nazarenók során. Várja a *paso* érkezését. Közeledik az utolsó vacsora nagy csoportja, vagy negyven ember van alatta elrejtve. Ők a szobor állványzatát körülvevő, lecsüngő bársonylepel alatt nem látnak semmi, csak vezetőjük koppanó jeleire figyelve mozognak. Megállnak, pihennek, pohár víz, bor, cigaretta jár ne-

kik. Mindez természetes, nyolc-tíz óra hosszat kell hordozniuk a sokmázsás terhet. A cofradia-k vonulása nem ismeri a liturgia merev fegyelmét. Egy-egy éjszakai körmenet után reggel felé a nazarenók is ki-ki lépnek a sorból, hogy egy közeli eszpresszóban megigyanak egy csésze kávét.

A tájékozatlan szemlélő azt hihetné, hogy a sevillai körmenetek vonulása csupán látványosság; zavarja őt a Közép-Európában megszokott fegyelem hiánya. Meg aztán azon a közös útvonali szakaszon, melyen minden csoport végigvonul, székek vannak kirakva a közönség részére; a székeknek ára van, előttük, közöttük, mögöttük pincérek járnak hűsítőkkel, szendvicsekkel. A közönség falatozik, társalog, dohányzik a körmenetek vonulása szünetében. Aki nyugodtan ül, figyel és nem sokat fészkelődik, az valószínűleg idegen.

Valamikor nem így volt. A *cofradía* nem hagyta el a saját negyedét, annak utcáit járta végig. A saját hívei várták a kis tereken és a szűk utcákon, nem is nappal, hanem az éj óráiban. Mert ilyenkor él igazán a *paso*. A szobor talapzata piros szegfűvel van körülrakva. Négy sarkán ringó karokon gyertyák égnek és fényüket rávetik a keresztet hordozó Krisztus alakjára. Utána távolabb a Virgen kissé előre hajló helyzetben gyertyasorok mögött csillogó ruhájában. A palástja négy méter hosszú. — A keskeny járdaszéleken és az erkélyeken a nép. Nézik a két másvilági jelenséget; fölöttük a bársonyos, csillagos áprilisi ég. S ekkor az egyik balkonról megszólal az ének, a *saeta*, mely mint kilőtt *nyíl* száll

bele az éjszakába. Valaki keleties, elnyújtott, gregoriánszerű hanglejtéssel a Megváltó sebeiről, szenvedéséről vagy a Madonna fájdalmáról énekel. Rögtönöz, a népdalok szókincsével beszél. A szoborvivők megállnak, a gyertyák fénye bevilágítja a szűk utcát, az arcok elmerülnek a kereszt, az Üdvözítő vagy a Virgen szemléletében. Aztán tovább megy a két látomásszerű jelenség, míg újabb pihenőnél újabb vallomás nem szólal meg egy ismeretlen ajkról.

Ezek a szobrok, akár Madonnák, akár keresztúti jelenetek, év közben nem sokat hallatnak magukról. A templomukban vannak, talán egy kápolnában őrzik őket, vagy esetleg egy oltár részét alkotják. A Madonnáknak nincs is olyan kultuszuk, mint a montserrati Szűznek például. Csak a *cofradía* vagy a plébánia hívei tartoznak a tisztelői közé. Nem «csodatevő» Máriák. Sőt nem is szobrok. Arc és két kézfej — mindössze ez a szobrász munkája rajtuk; a többi csak váz a ruha tartására. De a fontosabbaknak közülük kincstára van, s mikor sor kerül rá, még gazdag családok is átadják ékszereiket az alkalomra.

Néhány körmeneti szobrot meglátogatok saját otthonában.

Cristo de Gran Poder — a nagyhatalmú Krisztus. A szobor a kereszthordozó Üdvözítőt ábrázolja. Törődött test, öreg arc, mintha a szúvasodó régi szobor valóban élne és valóban «öregedne». Érzé-

kelhetően fejezi ki, hogy aki a Kálvária felé halad, szenved a kereszt súlya alatt. Ez a *paso* fegyelmezőleg hat a könnyen lelkesedő sevillaiakra, s amikor a hosszú éjszakai körmenet után visszatér templomába, nincs taps, nincs *saeta.* Néma csendben vesz tőle búcsút a tömeg.

El Cachorro — a «csupa-vér» Krisztus. Szép, fényes, sima Krisztus-test a kereszten. Vércsíkok futnak végig rajta, innen ered az elnevezés. Az arc az agónia perceiben a legnyersebb realizmussal ábrázolja a haldokló Istenembert. De nem lépi túl a kegyelet határát.

Körmeneti kísérőtársa az *Esperanza de Triana.* Széparcú, gazdagon öltöztetett Virgen. Triana egy külváros neve, munkások, cigányok, szegény nép lakja. Mind fanatikusai az Esperanza de Triana szépségének. Mikor a *paso* hajnalban a Quadalquivir hídján megáll, hajók reflektorának fénye esik rá, és a tömeg extázisban tör ki. Az elkezdett *saeta* szavait zene, taps, éljenzés orkánja söpri el. Van, aki táncol, van, aki ujjong és van, aki káromkodik. Mert átkot és durva szavakat szór arra, aki nem ismeri el, hogy az Esperanza de Triana a legszebb a sevillai Madonnák között. — Íme a Don Quijote és a Dulcinea esete egy más változatban!

Megdöbbennék a hídon elhangzó szavak hallatára, ha nem ismerném ezeket a nyers, faragatlan és primitív teológiájú embereket. A fenyegetések a riválisa *Esperanza de Macarena* híveinek szólnak. Régi az ellentét a két csoport között, és jó, ha ma-

napság már nem kerül sor másként annak eldöntésére, hogy melyik a szebbik a két Virgen közül.

Esperanza de Macarena. A sevillaiak kedvence, aki igazán versenytárs nélkül uralkodik a szíveken. Képekről ismert arca úgy képviseli a sevillai Madonnákat, mint ahogy a sevillai nő vonásai sokak szemében magát a spanyol nőt jelentik. Mikor nagypénteken délben tizenkét órai diadalút végeztével visszatér templomába, ötvenezer ember várja a régi várfalba beépített otthona előtt. Az arcok örömtől sugároznak, itt nincsenek heves, szenvedélyes jelenetek. Mind tudják, hogy a Macarenának nincs párja az ötvenkét sevillai Virgen között.

A *cigányok* Madonnáját és körmenetét látni nem is kellett messze mennem; csupán a házunk kiskapuján lépek ki és máris ott vagyok az első pillantásra nagyon retye-rutyának látszó kis téren, melyre a templomuk néz. A San Romano temploma városvégi barokk, a tér házai pedig tarkák, egy emeletesek kevés ablakkal.

A térrel hamar megbarátkozom, jó környezet a templomnak is meg a cigányok körmenetének is. Most érnek ide, miután reggel három órától járták az előírt útvonalat. És őkelmék cigányok valóban! Cigányok a nazarenók, cigányok viszik a két szobrot, és cigány igazgatja a szobrok útját is.

Ötezer ember szorong a kis téren a Krisztus és a Virgen körül. Cigánynők éneklik a *saeta*-kat, a különös dicséreteket, melyekben kevés van az ima

hangulatából, de több a keleti mesék színéből. Aki tud, az imádkozik, aki nem tud, az táncol, sír, mellét veri. Egy öreg cigány letérdel a száz gyertyás Virgen előtt, szétveti két karját és könnyező szemmel háromszor is kiáltja: *Virgen, vaya gitana eres tú!* — ami magyarul azt jelentené: «Madonnánk, micsoda szép cigánylány vagy te!» — Nem káromkodás ez. A cigány talán egy Ave Mariát sem tud elimádkozni, tehát a legnagyobb dicséretet mondja, amit mint cigány valakiről mondhat: megteszi a Szüzet tiszteletbeli cigánynőnek. Én azon mód igazoltam a cigányomat a mi Madáchunk szavaival: «Ebnek is eb a legfőbb ideálja, s megtisztel, hogyha társául fogad».

A sok esküdözés, sóhajtozás, térdencsúszás után a Virgen eltűnik a templomajtóban, és a cigányok is oszlani kezdenek. Egy esztendőre megfizették Istennek, ami Istené. Én pedig beléphetek a fekete Krisztus és a fekete Mária templomába.

A vajdák még egy darabig ott maradnak a Virgen körül, mert egy fiatal cigány elkezdi az ékszereket leszedni a szobor nyakáról, karjairól. A cigányok Madonnája is a gazdag Virgenek közé tartozik, a legvagyonosabb cigánycsaládok ékszereivel járta meg a körmenet hosszú útját.

A téren és a benyíló utcákban sokezer ember szorongott a bevonulás alatt, cigányok és nem cigányok. Idegenek is. De nem hiszem, hogy bárkinek a zsebéből hiányozna a pénztárca vagy bármi egyéb. A nagyhéten Sevillában nincs bűnözés, a rendőrség akár aludhatna is, még a cigányok miatt is.

DON JUAN OTTHONÁBAN

Don Juan éppúgy fia Sevillának, mint Velázquez vagy Murillo. Itt született, itt élt és itt halt meg. És éppúgy ihletett műveket, mint a Figaro, vagy Carmen, a «dohánygyári lány». Sőt a név fogalommá vált: a *Don Juan* jellemzést, minősítést jelent.

A fejezet cime talán nem is egészen ártatlan kíváncsiságot ébreszt az olvasóban. Belépni egy világfi otthonába, ahol a körülvezető inasok budoárok, selyemmel behúzott szalonok intimitásairól beszélnek, és a tükrös asztalokra kirakott tárgyaknak történetük van: parfüm illata száll felénk a múltból.

Nem. Semmi mindezekből. Don Juan háza ma iskola; utca is őrzi emlékét az az Alcázar oldalában. Nevét tisztelettel ejti ki mindenki. És a sevillaiak nagyot néznek, mikor a külföldön ismert Don Juanról hallanak, aki nekik földijük volna.

Neve nem is Juan volt, hanem Miguel, Don Miguel Mañara. Zabolátlan fiatalság után bűnbánó és példaadó életet él. Vagyonát és életét a szegények megsegítésére áldozza. Nevét legméltóképpen a *Hospital de la Caridad* örökíti meg. Ő hívja életre ezt a szeretetházat, mely aztán az ő igazi otthonává lesz. Itt kell őt meglátogatni és megismerni.

Kalandjai feledésbe merültek, de ami jót tett, még ma is él.

A kórház előtt kert, benne szobor; sevillai lovag a XVII. századból. Fején szeleskarimájú kalap, csipkés inget visel, de keze nem kardján nyugszik,

beteget visz, azt karolja át. Ez Don Miguel Mañara.

Szemben a kórház, amit elaggott szegény betegek részére alapított, bárhová valósinak és bármilyen hitűnek. Palota, mint minden karitativ intézmény, amit évszázadokkal ezelőtt építettek. — Kék-fehér zománcképek az oszlopos udvaron. Derű és vidámság a szegények otthonában is: ez Sevilla.

Nyitott ablakon át benézhetek az egyik terembe, ahol az istápolt öregek laknak: karcsú oszlopsorok tartják a boltozatos csarnokot.

A sevillai nemesség legjava lépett be Don Miguel társulatába, és maguk is végeztek szolgálatot a betegek, a halálraítéltek ellátásában meg a kivégzettek holttestének eltemetése körül. És a kórházon belül senki sem volt «Excelencia» vagy «Señoría».

Szépnek épült «Don Juan» kórháza, de még szebb lett a temploma. Nekünk sokat mond az is, hogy Murillo ide festette meg a betegápoló Magyarországi Szent Erzsébet-képét. Ő volt az egyik, akit a felebaráti szeretet mintaképének választott a kórház. Tetvesek fejét mossa a szent, Murillo finom modora kellett hozzá, hogy a jelenet ne legyen visszataszító. Ezzel a képpel szemben egy másik műve van a sevillai mesternek: Istenes Szent János, az irgalmasrend alapítója beteget visz a vállán. Angyal érinti a karját és vezeti a sötét éjben.

És itt van Valdés Leal két vászna is, melyeket Don Miguel sugalmazására festett az ugyancsak sevillai mester. Egyik kép tárgya a halál diadala, a másiké a hiúságok vége. Ezek nyers, meghökkentő ábrázolások. A «Hiúságok vége» két nyitott, féregrágta,

korhadó koporsót állít a szemlélő elé, bennük egy püspök meg egy lovag porladó teste. Rajtuk még a foszladozó temetési dísz, de arcuk, testük már csak csontváz. Mondják, hogy valami hasonló látomás térítette jobb útra a fiatal «Don Juan»-t. Bizonyos ez? Gondolom, nem feltétlenül volt rá szüksége Don Miguelnek. A pálfordulások, komoly elhatározások csodák, fogadkozások nélkül is megtörténnek. Könnyebb elhagyni a bűnt, mint a dohányzás szenvedélyéről lemondani. Aki ezt nem hiszi, nem gondolkozott el a gyarló, de nemesebb lelkek életútján.

Don Miguel szerethette nagyon ezt a Valdésképet. Egy elmélkedés megírására is ihlette. Az ötven lapnyi írásának ezt a címet adta: *Discurso de la Verdad* — «Néhány szó az igazságról». Így kezdi: Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris. Ez az igazságok eleje, melynek bele kell hatolnia szívünkbe, elménkbe...

A templom küszöbe alatt temettette el magát, hogy szegényei naponta járjanak fölötte. Sírfeliratát is maga szerkesztette meg: «Itt nyugszanak hamvai a legrosszabb embernek, akit valaha a föld hátán hordott. Imádkozzatok érte!»

Tisztelői később a főoltár padlózata alatt helyezték el hamvait.

Különös sors, hogy az ő személyében öltött testet a Don Juan legendás alakja. Mert az élvező világfi «Don Juan»-típus már előtte is ismeretes volt, de a fogalom tartalmát a maga egészében átruházták a XVII. században élt sevillai lovagra, és megfeled-

kezve a későbbi penitens életéről, egy sorba helyezték őt Casanovával és a barokk, rokokó, szalonok más kalandoraival.

ECIJA

Régi vágyam volt, hogy eljussak Ecijába. A propaganda füzetekben láttam a képét: fehér házak sora, alacsony balkonrácsok, egy fekete macska lépked át a naptól elárasztott házsor előtt; az utca végén karcsú torony, zománcos süveget visel.

Most feléje visz az autó Sevillából. Nyolcvan kilométert utazhatom az andalúz tájon. A vidék sík, de nem «alföldi» jellegű, enyhén hullámzik. Fát alig látok, de ezt most fel sem tűnik, mert a mező március végén zöld ruhát visel. Búzatáblák, rozs, kukorica zöldje váltakoznak, s ahová nincs vetve semmi, ott a legelő füve tölti ki a szőnyeget. Az ég magas felettünk, színe mély kék, amit csak kiemelnek a mozdulatlanul álló nagy fehér felhődarabok. Tanya is kevés mutatkozik; ami látszik, az mind fehér, cseréppel szegett fallal körülvéve. Jobban hasonlítanak nyári lakhoz, mint majorsághoz. Dehát ezt így kívánja az andalúz ízlés.

Az országút is teljesen fátlan; arra gondolok, mi lehet itt nyáron negyven fokos melegben. Egy helyütt, mint bütykök az elöregedett testből, sziklák törnek elő a talajból. Domb emelkedik előttünk, rajta házak, várfal maradványa, szép arab kapu tökéletesen megmaradt patkóívvel: *Carmona.* A falu szélén vendéglő lelátóterasszal a síkság felé. Érde-

mes megállni mellette szemlélni a zöld tengert, mely itt egyetlen fa nélkül vész el a messzeségben. De talán még megragadóbb a látvány augusztusban, mikor a vidék kiégett vörhenyes színű sivataggá válik.

Ecija közelében járnánk. Az országúti tábla egy kilométer távolságot jelez, de nyomát sem látom a negyvenezer lelket számláló helységnek. A város egy kerek horpadás mélyén fekszik, a neve is *sartén de Andaluzía* — Andalúzia serpenyője — és csak akkor jelenik meg, mikor pár száz méter választ el első házaitól. Olyan, amilyennek elképzeltem: fehér házak sorai, nagy fekete ablakrácsok, a tetőkön felpöndörödő cserép. De nem egy, hanem tizenkét torony szökik az alacsony tetők fölé. Mind karcsú, formás, bizánciasan, arabosan vagy barokkosan formált, és csillogó, színes majolikadíszt visel. Van közöttük olyan is, mely mintha a sevillai Giraldával akarna versenyezni.

A város azonban nem csupán a kerek horpadás miatt kapta a «serpenyő» nevet, hanem azért is, mert ebben a mélyedésben egész nyáron megszorul a meleg. Sehol sem perzselőbb a nyár a forró Andalúziában, mint ebben a tepsiben. — Ecija római alapítás. Nos, a római *Astigi* alapítója bizonyára köszvényes öregúr lehetett, hogy itt jól érezte magát.

A sok templomú helység, mely valamikor püspöki város volt, nem más, mint jómódú gazdafalu. Az élet a főtér körül rendezkedett be. Itt nincs sétáló közönség, csak csoportokban álldogáló polgá-

rok. Cigarettáznak, beszélgetnek, betérnek egy pohár italra valahová.

A téren még akad jóegynéhány lábasház. Oszlopaik alacsonyak, tömzsiek, csak nagyjából hasonlítanak egymáshoz, kézzel érem el némelyik tetejét. Fölöttük egy-két apró ablakos emelet, vagy az utca felé kihasasodó zárt erkély. Minden fehérre meszelve. Az újabb házak ügyetlenül és báj nélkül utánozzák a téren uralkodó hagyományt.

Letérve a főtérről máris egy hosszú fehér utca nyílik előttem. Csupa családi ház, vakítanak a napban a megszakítás nélküli egyetlen fallá zárkózó meszelt homlokzatok. Fát nem látok sehol, de lágyítja a képet a szélben hajladozó zsenge fű, ami a tetőket borítja. Mert a hajlított, pöndörödő cserép agyaggal meg mésszel van tapasztva. A habarcs mállik, és a szél hordta magok kikelnek benne tavasszal. Sárga virágot is hoznak úgy, hogy minden ház teteje lejtős kiskert, és él is addig, amíg a nap az eső hiánya miatt le nem perzseli a rövid életű növényeket.

Bent az udvarokon is minden makulátlan fehér. Csak a karcsú tornáctartó oszlopokat nem meszelik be. Honnan az a sok márvány meg gránit a szegények udvarán? Dehát nem római alapítás Ecija-Astigi? Gótok, arabok is éltek itt sokáig, mind oszlop kedvelő nép. Meg aztán valamikor más élet folyt itt. Azt a sok templomot nem szegény emberek építtették.

A házak közelében járva arcomba csapnak a virágok lefolyó indái. Egy sarkon nyolcszegletű vár-

bástya málladozó maradványa, tetején sűrű kaktuszerdő. A bezárt, omladozó templomok tornyain gólyák, fészkük az ívek alatt, ahol valamikor a harangok függtek.

A falusias utakon kicsi szatócsboltok; hat-hét asszonnyal már meg is telnek. És sohasem néptelenek, mert a szatócsüzlet kisvárosban az az asszonynépnek, ami a férfiaknak a kocsma. Időt lehet ott eltölteni.

Patkolókovács műhelye előtt visz el az utam. Nem is műhely ez, hanem patkolóintézet. Van négy bejárata is. Az állatok hosszú sora vár a műtétre. Kötőfékjük karikához van kötve a műhely külső falán; a karikát bronz lófej tartja szájában.

Az egyik utcasarkon öreg bácsi áll, kezében valami «házi» szent ereklyéje. Az ereklye be van keretezve, körülötte virágok. A keret alján kis persely. Az arra járók között akad, aki odalép, megcsókolja az üveglapot és egy kis alamizsnát ejt a perselybe. De a magánereklye tisztelői nagyobbrészt gyerekek, a csókot szívesen odalehelgetik a virágok közé, de alamizsna nélkül állnak tovább. Az öreg bácsinak így is jó.

A városházán turista csalogató füzetet nyomnak a kezembe. A szöveg versben van írva és a tizenkét ecijai torony szépségét, melankóliáját énekli meg. Szerzője a címlap szerint: J. M. J., *cronista oficial de la Ciudad*, a város hivatalos krónikása. A füzet Eciját a «turisták városá»-nak nevezi. De az volt a benyomásom, hogy azon a márciusvégi napon én voltam az egyetlen idegen Ecijában, bár a közeli

Sevilla nem tudott már helyet adni a nagyhétre jött vendégeknek.

Meglepett az is, hogy a barokkos hangú verses kiadvány nem ötven évvel ezelőtt, hanem a látogatásom hónapjában került ki a nyomdából. Én kaptam belőle az első példányok egyikét. Egyéb «propaganda irat» nem is akadt a városháza irodájában.

Valami igazságtalanság történik Ecijával. Tornyai megérdemelnének egy látogatást, és másképpen sem járnának rosszul, akik szétnéznének a fehér városban, mert itt még ismerik a hagyományos andalúz vendéglátást. A Hotel Central, mely nemcsak *központi,* hanem az egyetlen szálloda Ecijában, feledhetetlenné teszi a látogatást azzal is, hogy tizenöt tányérkán rakja ki vendége elé az előételt, s miután jól tartotta őt egyéb fogásokkal, befejezésül mindent eléje tálal, ami gyümölcsöt, sajtfélét, marcafánkot meg más édességet az étlap felsorol. — A rómaiak étkeztek így, de talán nem ilyen olcsón.

SEVILLAI VÁSÁR

Áprilisban három héttel a nagyhét után visszatértem Sevillába a vásárra. Eredetét illetőleg a sevillai vásár is vásár volna állatfelhajtással meg az újabb időben árumintavásárral. Van ilyesmi is a *Feria*-n. Néhány állat gazdát cserél, útjelző táblák el is igazítják az érdeklődőt, hogy merre van a vásár pavilonja, de hát ki törődik ilyesmivel a *Feria Sevillana* hetében? A plakátokon is, melyek szerte

az országban meg külföldön is meghirdetik ezt az eseményt, kocsi hajt, pompás paripák a kocsi előtt; egy másik plakáton is ló, andalúz legény a nyeregben, mögötte a cigánylányok fodros ruhájában az «amazona». Vagy egyszerűen se ló, se kocsi a plakáton, hanem két-három andalúz nő babos ruhában, nagy fülbevalókkal, csillogó fekete hajukban szegfű. Fogaskeréknek, Merkur istennek és egyéb ipari, kereskedelmi jelképnek nyoma sincs a plakátokon. Hiszen a «vásár» csak ürügy Sevillában, a lényeg az egy hétig tartó dínomdánom, az andalúz kedélynek a nagyhéttől eltérő, másfajta megnyilatkozása.

Mikor kilépek az állomásról, azonnal látom, hogy egy másfajta Sevillába kerültem. Kasztanyett pergése hallatszik és tarka ruhás «cigánylányok» sétálnak mindenfelé. A nagyobbak csoportosan vagy a *novio*-val, a lovaggal, a kisebbek a mamák kíséretében. De van karonülő *gitana* is. A cifra ruhában olyan, mintha a százfodrú szoknyában született volna fején a kis fekete kalappal. Fiúk, legények kordovai kalapot viselnek, ami engem nagyon emlékeztet gyermekkorunk zsirárdi kalapjára, csakhogy ez fekete vagy szürke nemez s kissé szélesebb a karimája. A kordovai kalap még az öregurakat is megfiatalítja, pláne ha egy nagy piros szegfű is van a kabátjuk hajtókájába tűzve.

Néha lovaskocsi hajt végig az utcán; a nyitott bricska elé négy vagy öt ló van fogva. A lovak fején színes háló van olyan lelógó bársonygömbökkel, amilyen a nők nehéz mantillájáu látható. A

szerszám csörgőkkel teli, a lovak farka befonva és visszahajtva. Patájuk is ragyog. Manikür, pedikür minden elvégezve rajtuk; sokáig tarthatott a lovak «öltöztetése».

Minden tekintet a kocsi felé fordul, nemcsak a lovak és a csörgés miatt, hanem mert a kocsiban lányok ülnek, babos ruhájuk fodraival tele a kocsi belseje. A sok fodorból még hátrá is jut, mert a szoknya fele az üles mögött lóg le a kocsiból. Így szép az, mert egy ilyen ruha mutatósabb, mint a legfinomabb szőnyeg. — Egy-egy lovas is megjelenik. Ezt meg éppen meg kell nézni: a lovat, a legényt meg a mögötte ülő amazont. A sevillai vásáron mindig bebizonyosodik, hogy a lovon mindig több a néznivaló, mint a legszebb autón, s Andalúzia tud még lovat nevelni; lovasokat is, mert az andalúz lóra termett. Mozdulatain látszik. Karcsú, fején kissé félrecsúszva a lapos, kerek kalap, szűk mellény a derekán, és előtte a hagyományos bőrkötény, mely a közepén ketté van hasítva, hogy lóra ülhessen a viselője. Kordovai bőrremek ez a darab belepréselt, gyakran színezett mintákkal. És a legény mögött oldalt ülve az «amazona».Virág a hajában, a piros függők majd a vállát érik. Ruhája színes fodraiból csak épp karjai nyúlnak ki. No, akinél van, elő is kapja a fényképezőgépet!

Azonban ezek csak szórványos jelenségek a városban, amely se zászlócskákat nem feszített ki utcái fölött, se más formában nem hirdeti, hogy ünnepe van. A «cigánylányok» meg a lovasok sem

a város utcáin akarják magukat mutogatni, hanem a sátorváros területén, melyet erre a hétre épített magának Sevilla népe.

A házacskák — nevük *caseta* — a nagy park mellett épültek, széles utcákat alkotnak, melyeket esténkint a lampionok és villanylámpák tízezrei borítanak el fényárral. Családok, társaságok, egyesületek bérlik a házikókat az egész hétre. A ponyvafedelű sátor eleje a szalon, tükör van a mélyén vagy Madonna-kép. A falakon függönyök; csillár is kerül a mennyezetre, ha úgy tetszik. Asztal, székek, dívány a falak mellett. Van köztük aranyozott holmi, de gyékényfonatú darabok is jó szolgálatot tesznek. Itt inkább az egyszerűség a divat. A család éppencsak aludni jár haza, meg délelőtt ügyes-bajos dolgokat intézni, egyébként itt élnek, ide hozatják a vacsorát és itt fogadják vendégeiket. Sőt, akinek *caseta*-ja van, azt illik átmeneti otthonában meglátogatni. Hogy jól fogják tartani a vendéget, az bizonyos.

A sátorban üldögélve kényelmesen lehet nézni az út életét. Nemcsak a hömpölygő tömeget, amelynek kíváncsi tekintetét el kell viselni, hanem a fogatokat, meg a lovasokat is. Mert a vásárnak nincs programja; mindenki akkor válik részévé, amikor akar. De mégis a déli meg az esti órák a parádék ideje. Az ötlovas hintók olyan csilingeléssel jelzik közeledtüket, mintha egész szánsorozat csengőit szerelték volna a lovak hámjára. Meg kell nézni azt is, hogy kik ülnek a kocsiban, mert a cigánylány ruhájába öltözött hölgyek nagy nevek viselői le-

hetnek, és szemgyönyörködtető a színek összeállítása is a fodros ruhán.

Aztán állandó a lovasok vonulása amazonnal a hátsó nyeregben. Ez a látvány a legjellegzetesebb eleme a sevillai vásárnak: az *él y ella* — a legény meg a lány egy ló hátán. A fekete ruhás lovas mögött az élénk színfolt, a hosszú szempillájú sevillai nő. A ló járására nagy fülbevalói mint csengetyűk mozognak. Ruhájának elrendezett, kikeményített fodrai mint harangok ölelik körül derekát. Úgy tetszik, az egész ünnep őmiatta van. Bizonyos, hogy a vásári *caseta* élete nélkülük vendégeskedés volna és semmi más.

Akadnak a lovon ülő lányok közt igazi amazonok is, akik úgy öltöznek, mint a legények és maguk ülik meg a paripát. Hajuk kibuggyan a kordovai kalap alól, s piros ajkuk a szegfű színével versenyez, mit keblükön viselnek. *Vaya muchacha!* — hangzik a közönség soraiból. Ez aztán a leány!

Esténkint piros és fehér fényben úszik az egy hétre támadt álomváros. Szól a zene és a «cigánylányok» ott táncolnak a házikók szalonjában, körülöttük a család, a vendégek, akik a zene ritmusára összeütik a tenyerüket. Pohárbavaló meg tányérravaló mindig van bőven, s ha magasan áll a kedv, egy-egy arra járónak is akad hely a vásár hetére épült otthonban.

A hetedik nap vége a dínomdánomnak, eltevődnek a kordovai kalapok, a fodros ruhák, és a sevillaiak visszatérnek a mindennapi élethez. Úgy elfelejtik a *Feria* gyönyörűségeit, mint ahogy a

madár nem emlékszik rá, hogy tavasz is volt az életében.

MÁJUSI ÁJTATOSSÁG ANDALÚZIÁBAN

Az andalúzok májusi ájtatossága nem abból áll, hogy a hónap délutánjain elmennek egy kápolnába, ahol a kegykép előtt gyöngyvirág meg orgona van. Jól esik ott bent a templom hűse, egy kis prédikáció, a litánia meg néhány Mária-ének.

Van ilyesmi itt is egész éven át orgonaágak és gyöngyvirág nélkül. *Rosario* a neve; a rózsafüzér elmondása, a litánia meg az áldás tartozik hozzá.

Májusban aztán külön andalúz módon hódol Sevilla meg a szomszédos megyék népe a Madonnának.

Huelva tartományban a tengerpart felé van Almonte, egy kis helység; Madonnája, a Blanca Paloma, a Fehér Galamb, vagy más néven Nuestra Señora del Rocío, azaz Harmatos Boldogasszony már évszázadok óta tisztelt patrónája a vidéknek. De százötven év óta a kedves, finom úridáma arcú Máriát még különös módon is tiszteli Andalúzia népe. Pünkösd ünnepére elzarándokol hozzá, s ezt olyan módon teszi, ahogy ezt a zarándoklatot ők maguk teremtették meg maguknak.

Romería de Rocío a neve ennek az egy hétig tartó vándorlásnak. A «romería» szónak nincs magyar megfelelője, «vidám búcsújárás»-nak lehetne fordítani, mert nem rózsafüzér imádkozása, litániázás és szent énekek jellegzik, hanem zene, tánc,

éjszakai táborozás, és csak nagyon módjával az, ami a papokra tartozik. Nem is visznek magukkal lelkészt, azok a Madonna szentélyénél várnak rájuk.

De vegyük csak sorra a dolgokat.

Pünkösd előtt pár nappal Sevillában meg vagy harminc más andalúz helységben készülődnek a Harmatos Boldogasszony hívei a búcsújárásra Almontéba. A leányok újra előveszik a fodros ruhájukat, a férfiak az andalúz viseletet. Ideges lábú lovaikat megápolják a hoszú útra, az asszonynépet pedig kocsira ültetik.

A kocsik nem akármilyenek: kétkerekű magas kordék. Biztosabban jár ez a könnyen mozgó készség a dűlőutakon, mint a négykerekű szekér. A kocsira még fehér ernyő is borul védelmül a nap meg az eső ellen. Az ernyő eleje meg vége csipkés, fodros függönnyel is elzárható; magán az ernyőn virágfüzérek, papírgirlandok. Olyan, amilyennek lennie kell a lányok szobájának.

A kocsit ökrök húzzák, igájuk, hevederük csupa szín meg kézimunka piros, sárga fonálból. Kívül a kocsi aljára kerül az elemózsiás láda, meg van annak a helye szerkesztve.

A férfiak lóháton a kocsi mellett és előtt; a gitárt meg a csattogó kasztanyettet sem feledték otthon. S aztán a húsz-huszonöt kocsiból álló karaván megindul Almonte felé. Nem a főutakon mennek, hanem a mezők között. A búza már magas, az út mentén bámulatosan sokszínű az árokpart, fecske száll fölöttük, a hullámzó pipacsos vetésből pacsirta emelkedik az égnek. A kocsik felől szól az ének,

peng a gitár, csattognak a tenyerek. Az ökrök ballagnak, dülöngélnek a szekerek a rögökön; néha egy-egy réten nekieresztik állatjaikat a lovasok. Ilyenkor még a leányoknak is kedvük támad egy rövid próbára nyeregbe szállni; szoknyájuk röpköd utánuk a levegőben.

Este tábort ütnek valahol; az ökröket kifogják, az asszonyok főznek. Utána tánc, ének és pihenés. Asszonyok, lányok a kocsikban hálnak, a férfiak szekér alá húzódnak; van, aki nem fél a harmattól, és fák lombja alól nézi a csillagokat.

Harmadnapra, pünkösd szombatjára megérkeznek a szentélyhez. Most már sokan vannak, falu telne ki belőlük. Papjaik is itt vártak rájuk. Most vége az énekelgetésnek, a búcsúsokból zarándokok válnak. Először is Istennel elintézik, amit Istennel kell elintézni, mert a *romería* alatt is történhetett valami, s aztán másnap nagymise, prédikáció, melyben tekintélyes szónok magasztalja a Blanca Paloma szépségét; végül a processzió a Harmatos Boldogasszony szobrával.

A szobor nem kicsi, majdnem életnagyságú. A Madonna ezüstös, aranyos, ékköves keretet visel arca körül, aranyhímű súlyos palástja van. Oszlopokon álló mennyezet borul föléje; a talapzat is, melyen áll, ezüsttel van kiverve.

Hogy ki vigye a körmenetben a körülrajongott Blanca Palomát, azt a búcsúsok egymás között intézik el nagyon eredeti módon. Megrohanják az előkészített talapzatot, s aki birja, marja. Aki előbb odaér és meg tudja ragadni a tartórudak valame-

lyikét, előnyben van. Ebben a küzdelemben a Szűz baldachinja táncol, mint hajó a viharban: féloldalra dől, előre-hátra billen. Fényképek vannak előttem, melyeken a mennyezet oszlopai harminc-negyven fokos elhajlásban látszanak, körülötte elkeseredett dulakodás, szakadt ingek, nekihevült arcok. Egy közeli ház balkonjáról a vendég papság meghökkenve nézi a jelenetet. Nincs joguk beleszólni a dologba, mert a lelkes hívek csak azt teszik, amire évszázados szokás hatalmazza fel őket.

Így megy ez minden évben, s a Madonnának nem történt eddig semmi baja. Mikor végre tizenöt-húsz legény vállára emelheti a talapzatot, a Fehér Galambbal megindul a körmenet a szentély körül. Porfelhőbe van burkolva a Szűz, mintha igazi csata dúlt volna körülötte. De most már minden el van intézve «békességgel», felhangzik az ének meg egy különös zene: egy férfi lépked a kegykép előtt, jobbjával dobot ver, baljában a monoton hangú síp. Pásztor lehetett, aki ezt a melódiát megszerkesztette.

AHOL ÖRÖKÖS A TAVASZ

KANÁRI-SZIGETEK

A Kanári-szigetekre mindig tavaszban érkezik az utas. Itt vannak nem messze az észak-afrikai partoktól, de különös, hogy milyen későn telepedett meg itt az európai ember: csak Amerika felfedezésének századában. Pedig hírek jöttek innen, jó hírek. Merész ókori hajósok eljutottak partjaikig, valamit láthattak is belőlük: a pompázó flórát, füstölgő vulkánokat, élvezhették a kellemes klímát. Nevet is adtak a mesés világnak. A görögök írásaiban Hesperidák-kertje volt a nevük. Homérosz a Herkules-oszlopain túl levő szigetekre helyezi az elíziumi mezőket, a harcokban elesett hősök paradicsomát. «Insulae Fortunatae» — Szerencsés-szigetek volt a titokzatos világ neve a rómaiaknál. Plinius pedig a vad kutyákról beszél, melyek a szigeteken csatangolnak. S ezzel aztán önkéntelenül nevet ad a szigetcsoportnak: *Insulae Canariae* — «kutya»-szigetek (*canis*, kutya).

Később jártak a szigetek körül arabok, portugálok, franciák, spanyolok, de nem siettek elfoglalni őket, vagy talán nem tudták megszerezni őket egy-

szerű partraszállással. Hiszen a szigetek nem voltak lakatlanok, és az őslakó *guanche* faj nem adta meg magát olcsón a hódítóknak.

A normandiai Bethencourt, majd később a spanyolok egy még a kőkorszakukat élő néppel találták magukat szemben a szigeteken. A guanchék nem ismerték a vasat, nem volt hajójuk. A szigetek lakói egymástól és a világtól elzárva éltek; azt hitték, hogy ők az egyedüli lakói a földnek, a többieket valami katasztrófa megsemmisítette. — Íme, hogyan élt az Atlantisz «meséje» a guanchék hiedelmében! — De elgondolkoztató az a körülmény, hogy ők, akiknek nem volt tudomásuk más kultúrák létezéséről, úgy balzsamozták halottaikat, mint az egyiptomiak, és bizonyos alkalmakkor olyan színekkel és rajzokkal tetoválták testüket, mint a mexikói indiánok.

A szigetek meghódítása sokáig tartott és a modern fegyverekkel partra szálló spanyolok nem egyszer vereséget szenvedtek a bennszülött harcosoktól, akiknek még csak lovuk sem volt. Kevesen is maradtak a guanchék a harcok végén. Velük egy értelmes, nemes gondolkodású, bátran viselkedő nép tűnt el. Néhány névben él még az emlékük; néhány magas termetű kreolbőrű szigetlakó is rájuk emlékeztet, de a guanchéktól maradt legfőbb örökség talán a szigetlakók veleszületett kedvessége. A megmaradtak vére elvegyült a hódítóéval és új jelleget is adott a hét szigetet benépesítő spanyol *canario*-nak.

Mindezen elgondolkozhatom, amíg a hajó Cádizból átvisz Tenerifébe. Szigetre menni és szigeten kikötni egy kicsit mindig kaland. Az ember úgy érzi, hogy új világba érkezik, ahol minden másként van, sőt még felfedezésre váró dolgokkal is fog találkozni. Így is van. A szigeti tartózkodás kedély kérdése is, mert a sziget mindig zárt világ faunájával, flórájával, embereivel együtt. A «sziget» jobban felrázza az érkező érdeklődését, mint a kontinensen való utazás.

Lám, még a tengeri környezet is segíti a képzelet játékát. Egy-két óra múlva megérkezünk, s a mai napkelte a szigeti időzés szép bevezetésének igérkezik. Párák lebegnek a víz fölött az afrikai partok felé, s mögöttük emelkedik a nap. Mintha tűz gyulladt volna a láthatáron, gomolyognak a vörös, lángoló felhőfoszlányok. Turner tengeri tájképeiről ismerem ezt a jelenséget. Még a hajó sem hiányzik a vörös gomolygás közepéből, de amit én látok, az nem vitorlás, hanem óceánjáró fekete teste. Aztán vége a tűzijátéknak és az égen maradt felhők mögül szétfutó küllőkben esnek a nap sugarai a táncoló, csillogó hullámokra. Délnyugat felé sötét sáv jelenik meg, a teteje hullámos, tarajokat formál; egyelőre határozott színe sincs. Eddig közömbösen viselkedő útitársaim is érdeklődve fordulnak a jelenség felé. Az az egyre növekvő folt ott a láthatáron Tenerife, a szigeti paradicsom első állomása.

Már a sziget mellett haladunk. A hegyfokokat meredeken lehulló lávatömbök alkotják. Fák, cserjék rajtuk, vagy gyomnövény, mely alig tompítja a

megmerevedett szirtek élét, szögleteit. A lávatömbök közt vízmosások nyitottak völgyeket a tenger felé. Mélyükön könnyű pára zárja el a fürkésző szem útját. Ahol kinyílik a völgy, házak is találnak helyet a keskeny parton.

De csak rövid ez az ismerkedés a szigettel, mert előttünk a kikötő. A kikötő pedig mindenütt egyforma, akár a vasútállomások: mólók, veszteglő, rakodó hajók, áruraktárak, taxik és közönség a parton, mely búcsúztat vagy érkezőket vár. *Santa Cruz de Tenerife* is csak akkor árulja el jellegét, mikor már kertes házai között járok. A taxi gyorsan halad, és inkább csak színbenyomásaim vannak a kis ablakon keresztül. Terek, kertek, parkok nem színesebbek, mint maguk a házak, homlokzatok, erkélyek.

Szállásom ablakából a városra láthatok. Látom a villákat, a környező hegyeket, a kikötőt, a tengert. A tengerparti síkságot elfoglaló és a hegyek lejtőjére is felkapaszkodó házak nem fehérek, hanem halványan színezettek: a sárgák, pirosak, kékek, zöldek, lilák pasztellváltozatait látom mindenfelé. Köztük a virágzó fák élénkebb tónusai.

Nem is maradok négy fal között sokáig, megyek le az utcára. Futórózsák és bíborvörös virágok füzérei borítják a kerítéseket. A hibiszkusz fehér, piros, sárga kelyhei nyílnak a fejem fölött. A tulipánfa lángvörös virágai váltakoznak lilavirágos lombokkal utcákhosszat. Nincs Úrnapja, de virágszőnyegen járok a virág hullató fasorok alatt. A kertekbe is benézegetek. Mintha hazai ismerősöket is

fedeznék fel bennük, de itt a mi virágjaink is pompázóbbak: a szirmokon pettyek, csíkok, csipkék. Különösebb formákat, gazdagabb színskálát adott a természet a liliomféléknek is. Csak a rózsát hagyta meg itt is zózsának. A szigeten járva alkalmi kísérőim nem egyszer rámutattak rózsafákra, még meg is nevezték a virágot: «Ez a rózsa.» Azt gondolták, hogy ez a virág nálunk ritkaság.

A kikötőhöz közeleső negyedekben megszűnnek a virágos utcák, egyre több lesz az üzlet, és változik a környezet hangulata is. Nemcsak a boltokat látogató idegenek tűnnek fel, hanem maguk az üzletek is amerikaiasak, nem törődnek sokat az anyaországban megszokott eleganciával. Nem is tehetik, hiszen zsúfolva vannak a világ minden részéről érkező lim-lommal, amit a hajóról pár órára partra szálló idegen megvesz, mert azt hiszi, hogy itt a szabad kikötőben minden feltétlenül olcsóbb. Árulnak ezekben a bazárokban német varázsfuvolát, keleti istenszobrokat, toledói díszpengét, párizsi illatszereket, török vizipipát, hollandi villamos kenyérpirítót, velencei zenélő gondolát, olasz kávéfőzőt, tenerifei óriásszivart, különleges angol gyökérpipát, a Hawaii-szigeteken termett ananászt, és talán mindenekelőtt italokat, amiért a férfinép sohasem sajnálja a pénzt.

A kikötő mólójától visszatekintve aztán megint megpillantom a város magasabban fekvő negyedeit, a virágos fák és falak színes foltjait és a város körül merészen felszökő lávahegyeket.

Arrafelé kell keresnem az igazibb Tenerifét.

SÁRKÁNYFÁK ÉS BANÁNÜLTETVÉNYEK

Santa Cruz de Tenerife valamikor csak kis kikötő volt, a sziget meghódítói beljebb építették fel városukat, ahonnan az egész szigetvilágot kormányozták. Fent magasan a szárazföld belsejében egy tó partján találták meg a megfelelő helyet, és városuknak a *La Laguna* nevet adták. La Laguna ma elcsendesedett hely, mely a múlt dicsőségéből él. A város megőrizte úrias jellegét, de a nevet adó tó, a Laguna vize azóta elapadt.

A magasan fekvő helység felé tartva «pinceajtók» tűnnek fel a szakadékok, vízmosások mélyén. Miért kell ilyen különös helyeken nyitni pincét, meg hát szőlőtőkét nem is látok a környéken? Nem is borospincék azok a nyílások ott lent, hanem vizespincék, vagy helyesebben vízbányák bejárói. Mert a vulkanikus eredetű, belül szivacsos szerkezetű szigeten nem kutakat ásnak, hanem hosszú aknákat vágnak be a hegyekbe, hogy a laza talajon át leszűrődő vizet összegyűjtsék és kivezessék.

Virágos utcán át érjük el La Lagunát. Minden ház előtt kiskert, mely beér egészen az úttest széléig. Kellemes fogadtatás. Egyébként a városban csend, nyugalom, talán nagyobb most, mint a XV. században, mikor a sziget urai itt laktak. Nem hallatszik itt se motorzúgás, se tülkölés vagy zenegépek dübörgése.

A régi urak palotái ma is megvannak. Homlokzatuk sima, fehér, csak az ablakpárkányzatok sötétek meg a lávához hasonló szigeti terméskőből fa-

ragott kapu kerete, címerei, felfutó féloszlopai. Fent a magasban a tető alatt mint elnyúló fecskefészek a balkon, mindig fából, a szigeti erdők fenyőjének tartós vörösszínű fájából. Üzletek beépítésével ma sem rontották el ezeket a házakat.

A paloták szomszédságában kolostorok. Fehér falukat alig töri át ablak az utca felé, és fent az eresz szögletébe ragasztva a berácsozott erkély. Csak a sűrűn rakott léceken át pillanthattak az apácák az utcára. A helyzet ma ugyanaz, mint négyszáz évvel ezelőtt.

A szigeten berendezkedő gyarmatosok templomaikat is úrias ízléssel építették. Az oltár asztala, díszei ezüstből. Feljebb kegykép vagy feszület, melynek mindig története van. Padok, szószék márványkeménységű amerikai fából, az anyagot az újonnan felfedezett földrész köldte. A falak bíbor színe elvegyül a tetőzetet tartó vöröses lávakőoszlopok lágyabb tónusával. Fent nincs boltozat, hanem gerendák vagy kazettás berakás alkotják a mennyezetet. — De mintha sok volna az ősöktől épített számos templom a mai Lagunának. Az oltárokon álló vagy üveges szekrényekben őrzött selyembrokát ruhás szenteket kevesen látogatják.

A komoly jellegű város is kedveli a virágot és a fát. Sétáimon nemcsak pálma allén, hanem eukaliptusz és fenyő soron is átmegyek. Valaki még arra is gondolt, hogy naspolyafákkal ültessen végig egy utcát.

A tereken az araukária szép példányai állnak; karcsúak, egyenesek, könnyedén tartják vízszinte-

sen szétfutó ágaikat. A mai műkarácsonyfák ilyen tartásúak. Egyiknek törzsére halványpiros rózsa tekerődzik, felér rajta magasra. A fa ezzel a dísszel szebb, mint Bernini indás-kacsos oszlopai a római Szent Péterben.

A szeminárium kertjében megnézem a sárkányfát. A sziget egyik legszebb példánya. Törzsének felülete ráncos, gyűrődött, itt-ott kicsordul rajta a gyanta, amit a guanchék holttestek bebalzsamozására használtak. Szétnyíló ágai sűrű hálózatot alkotnak üresen hagyva a lombozat alatti részt. Az így támadt «szobában» akár el is lehetne lakni. A klerikusok fel is fedezték a lehetőséget, létrát támasztottak a fa törzsének, és vizsgák előtt dogmatikai, filozófiai vitákat rendeznek a félhomályos «pulpitus»-on. A fa koronája szabályos kupola, melyet a csillag alakú kemény levélcsomók hibátlanul kitöltenek. A tömör formás jelenség feledhetetelen látvány.

Lagunát a csendnek és mélázásnak szánta az idő; ilyen a környéke is, a sziget északi csúcsa, a *Las Mercedes* körüli nemzeti park. Szigeti ciprusok közt vezet az út fel a hegyes vidékre. A fordulóknál kilátók hívogatják időzésre a kanyarodó kocsikat. Lent völgyek, melyekben párák gomolyognak a felmeredő, finom fűvel vagy szívós gyommal benőtt lávaszirtek körül. Néha eltűnik előlünk a táj és a szálló felhők nedves érintését érezzük arcunkon, aztán fordul a szél, és megnyílnak előttünk a mélységek. Zöldhímű lávamezőket látunk és a szigetet

csapkodó tengert, mely fehér szegéllyel rajzolja ki a part vonalát.

A keskeny parti sávon apró strandok alaszkai környezetben. A kis öblök homokja vöröses színű, mint a cserépkályha kiégett samottja, a háttérben rőt hegyek, likacsos lávasziklák. Sehol egy fűszál, csak a vulkánok kohójában megpörkölődött föld meg a kék tenger.

A sziget «dantei» tájai után a banánültetvények felé tartok, melyek az északi partvonalon a Teide alatt az orotavai völgyben csoportosulnak. Mikor már kilométereket futottunk a banánmezők mellett és szemem hozzászokott a behasadozott levelű furcsa «kukoricaszárak»-hoz meg a rajtuk csüngő óriási tobozokhoz, megállok egy helyen, hogy a banán titkát megismerjem. A hatalmas lilavörös virágját akarom megvizsgálni. mely a toboz aljáról néz lefelé, rajta a lila-vörös színek minden árnyalata. Csak a rothadó hús színskálája ilyen gazdag. A virág egyébként akkora, hogy csak óriás tűzhetné gomblyukába exotikus rózsabimbó gyanánt. Megemelem egyik kifelé pödörödő szirmát, alatta fésűsen elhelyezkedve hét-nyolc kis banán várja a születését, a védő szirom lehullását. Ahány szirom nő és hull le a virágról, annyi sorozat új banán telepszik a toboz hosszú nyelére, amíg a gazda kívánja, és le nem vágja a virág lelkét, az elől haladó bimbót. De ekkor már sok tucat banán zöldel a széles levelek árnyékában.

A kilátót igyekszem elérni, ahonnan az orotavai paradicsomot át lehet tekinteni. Míg odáig elérek, már láttam a kis város kertjeit, a hotelek parkjait, a villák trópusi növénypompáját. De maga az országút is botanikus kerttel ér fel; itt az árokparti gizgaz is megnézni való csoda.

A völgy fölé kanyarodó út egy teraszhoz vezet: alattam körös-körül, ameddig a szem ellát, banánligetek végtelenje. Egyenletes, világos, csillogó a zöld tenger, s fölötte a Teide fehér süvege mint ráadás. Humboldt Sándor szavait olvasom egy táblán itt a kilátó szélén. Kelet szigeteit és Dél-Amerika országait említi a nagy utazó, és hozzáteszi, hogy azt a nagy változatosságot, amivel a tenyérnyi tenerifei földdarabon meglep a természet, nem találta sehol.

Elhiszem neki, s még inkább elhiszem, mikor az orotavai botanikus kertbe belépek. Mert amit ott találok, azt javarészt már ismerem a tenerifei utcákról, a kertekből, meg az országutak virágos szegélyéről. Mind nemesi származásúak: Jávából, Japánból, Ausztráliából, Braziliából vagy Mexikóból kerültek ide, és a Kanári-szigeteken új hazát találtak.

Az orotavai völgyet elhagyva változik a sziget képe. Mintha Caprin járnék, az országút szorosan a meredek hegyoldalhoz húzódik; lent mélyen marad a tenger. Színe élénk kék, kifutó, parthoz ütődő hullámai hófehér tajtékot hánynak. Az út kanyarog a magasban, de nem Axel Munthe házához érek rajta, hanem újra banánmezőkben folytatódik a sziget.

Célom *Icod,* ahol a sziget legöregebb sárkányfájánál akarok tisztelegni.

Ott találom az aggastyánt az országút mellett egy teraszos kert szomszédságában. A kert padjain üldögélve éppen rá lehet látni. Matuzsálem és törzsfő a szigeti sárkányfák között.Ráncos, görcsös derekán kidagadnak az ágakban folytatódó inak, mint öreg ember kezén az erek. Koronája, ernyője bütykös ágak sűrű szövedéke. Lombjából már vesztett, homloka kopaszodik, de még szívós, nem adja meg magát az időnek. Kétezerötszáz évről beszélnek, akik értenek a *drago* természetrajzához. No, ha így kibírta harmadfél évezredig, még elélhet szépen másfél ezer évet.

Alatta állva és feltekintve zöld csillagokkal kivert égboltot látok. A fa mereven álló levélcsomóit külön-külön lehet látni és megszámolni.

Ő meg a lagunai rokona a legjellegzetesebbek a szigeten a fajtából, de ismerek még vagy tíz sárkányfát Tenerifén. Mind itt élnek az árnyékosabb, hűvösebb északi oldalon.

TEIDE

A Teide csúcsa nem mutatkozik a sziget minden pontjáról, de a látogató folyton rá gondol, és sejti, hogy tenerifei tartózkodása legszebb emléke az lesz, mikor nekiindul a háromezerhétszáz méteres magasságnak, és eljut legalább a nagy kráterig, amelyből a messze világító havas csúcs kinő. Nem vág neki gyalog a hegynek, ez sok volna, és ilyesmire

ma már senki sem gondol! Kényelmes országutak vezetnek fel rá három felől is. De élmény és meglátni való szépség marad még így is elég, ha fogékonyak vagyunk a természet behatásai iránt.

Én a Lagunából kiinduló utat választom, mely lassú emelkedéssel végigvonul a szigeten és a kráterben végződik.

Kezdetben vízmosások, mély szakadékok fölött haladunk. Sofőröm a vízgyűjtő alagutakról beszél, melyek ajtai itt is, ott is mutatkoznak kaktuszcserjék szomszédságában. De én inkább az országút szélére telepedett színes elejű házakat nézegetem. Virágzó fák körülöttük, rozzant kerítésüket rózsák meg muskátli borítja. Az úton nők öszvérháton vagy gyalogosan; fejükön széles karimájú szalmakalap, arcuk nevetés nélkül is vidámságot fejez ki.

A kertek közül kijutva a fák és legelők zónájába érünk. Kedvvel nézegetem a kanári cédrus merev üstökű, megdőlten álló sorait. Daróchoz öltözött rokona ez a fa a kényes, bársonyos libanoni cédrusnak. Nem nő nagyara, de a szél fúvásának ellenálló mereven tartott ágaival helyén van itt a párás hegygerincen.

Majd a fenyők kezdenek jelentkezni, először foltokban, aztán nagy területeket borítva. A kanári fenyő görcsös, dúslombú fajta. Nem nő magasra, mint Közép-Európa szálfenyői, de vörös, erősen repedezett, papírkönnyű kérge és világoszöld lágy lombja meleg színt adnak a környezetnek.

A szigeti flóra újabb meg újabb változatai jelennek meg az út közelében. A *brezo* fehér virágos

ágai csapódnak neki a kocsi ablakának. Virága a mi orgonánkra emlékezetet, de a brezo esetében a természet aprólékosabb munkát végzett. Fehér foglalatukban százával ülnek az apró fehér gyöngyök a fürt tengelye körül. Mindegyik pontos ötvösmunka.

A gerinc egy szabadabb helyén tisztást érünk, és most először jelenik meg a Teide kúpja. Rajta hócsíkok, de a tömb tónusa szürke, mintha a kétszázötven éves pihenés alatt kifakult volna az öreg láva. A csúcs közeli fenyőerdő fölött mutatkozik, lejjebb sűrű felhőpaplan zárja el a kilátást az orotavai völgy meg a tenger felé.

Az erdők szélén asszonyok, férfiak gyűjtik a fenyő lehullot, száraz tűjét. Ezzel a lágy, szénaszerű avarral bélelik ki a banántobozok csomagjait.

Nagy foltokban sárga virágok nyílnak az út mentén. Ha pirosak volnának, pipacsnak nézhetném őket, csak a száruk rövidebb.

Egy autó utasai leszállnak és nyalábra szedik őket. Északiak. Egy őszhajú dáma két arra haladó nagy kalapos fenyőlomb gyűjtő asszonyt is befog a munkába. Mikor már tele van a kocsi hátsó ülése a sárga virágokkal, mámorosan temeti arcát egy pillanatra a halomba, és aztán egy-egy pénzdarabot nyom az asszonyok markába. Boldogan nézik a nem várt napszámot, és nagyokat nevetve mennek az erdő felé folytatni munkájukat.

Erről a pontról leláthatok a sziget mindkét oldalára. Alattam a keleti lejtőn egy kis kráter fekete kúpja. Az 1909-i kitörés emléke, mikor hosszú pi-

henés után a vulkán ismét életjelt adott magáról. De éppen csak életjelt, és nem többet. A friss kráter a gerinc magasáról nagyobb szénkupacnak látszik. Kibuggyant lávája elindult a tenger felé, de aztán meggondolta magát és félúton megállt. Kifogyott a szusz belőle. A fekete csik ott fekszik most is a lapályon.

Ahogy a nagy kráterhez közeledünk, kezd jelentkezni a *retama* kurta cserjéje. Ez a rekettyefajta a vulkánok jellegzetes lakója. A Vezúvon sárga a virága és magas a seprűje. Itt alacsony, tömzsi bokor, a virága fehér. Illata diszkrét, kellemes, mint a jó parfümé.

Aztán belépünk a nagy kráter, a *Cañadas* területére, ahová a Teide, ki tudja melyen időre visszamenve, kidobta magából mélye tartalmát.

Óriási felfordulás a kráter belsejében a kúp alatt mindenfelé tizenkét kilométer hosszú ívben! Málladozó kőtömbök és lávafolyók vörös, barna, szürke, fekete, kékes, zöldes színben. Hullámaikon ágaskodó, hadonászó démonok nyargalnak le a mélyebben fekvő részek irányába. Másfelé felborzolt, megmerevedett, feketén tajtékzó felület látszik. Van lávamező, mely előtt állva azt gondolom, hogy óriások szántották fel a talajt ötmázsás rögöket hagyva ekéjük nyomán.

A Vezúv elférne uszályostól ebben a kerek völgyben. A nápolyi házi tűzhányó nem is magasabb, mint a csúcs, mely most fölöttem emelkedik közömbösen, hidegen nézve a *Cañadas* tartalmát, a

vulkán palettájáról kikerült színes művet. Mert színekben aztán bővelkedik a vad vidék! Egyik követ a másik után emelem fel, hiszen tudom, hogy Úrnapján Orotaván nemcsak virágsziromból raknak ki szőnyeget az utcákon, hanem a Teide színes hamujából is. Egy szénszerű darabot vizsgálok, ez különleges fajta. Ahogy forgatom, selyemfényű színek villannak elő a fekete szurokból: zöldek, lilák, sárgák; mindig két-három szín egymás fölött futtatva. A cincér háta játszik így.

Ahogy a színek körül végzek vizsgálódásokat a Teide «műtermé»-ben, egy svéd család jön velem szemben. Öten vannak, mind szőkék, vagy fehérek, mint az árvalányhaj. Arcuk rózsás, szemük kék; nagymintás gyapjuruhájuk színei erősek. A tarka csoport beleillik a környezetbe.

Egy kerek homoktó magas partján aztán végképp megállok. Körülötte sötét felhőkarcolók, tornyok, óriás szobrok adnak munkát a képzeletnek. Mert a megmerevedett lávamassza, mindig «hasonlít» valamihez. *Ucanca*-mezeje a neve ennek a vidéknek. A guanche főnökről elnevezett terület széléről a vulkán szájába is beleláthatok. A nyílás alig ötven méter széles, csak éppen lélekzésre való. Napos délutánokon fehér párák lebegnek körülötte, melyeken gyémántos sugárzással törik meg a nap fénye.

Ebéd után leülök a hegyi szálló halljában. A falakon nincs egyetlen kép sem, de a kandalló párkányára színes lávadarabok vannak kirakva, vagy húsz jókora rög. Szelíd, tompított pasztellszínek: cinóber, bíbor, kármin, almazöld, galambszürke, máj-

vörös, a kékek és okkerek különféle változata is; aztán a fekete, mely színt játszik és egy rajzos achát változat. — Nem lehetne különb dísze a Teide alatti vendégfogadónak!

Mikor már lefelé megyünk a hegyről, egy kanyarban a sofőr megállítja a kocsit és azt mondja, hogy nézzek jobb felé, ott van a *margarita de piedra*, a «kőmargaréta». Valóban az: egy sima felületű kerek kődarab sugarasan sokfelé repedezett, és bátran meghúzott vonalakban, szinte kiszámított rajzban a fehér margaréta vonásait utánozza. Szirmok, porzók csomója, minden a helyén. — Elnézem egy darabig a Teide utolsó üzenetét, aztán belehajtunk a hegy oldalának fekvő sűrű felhőbe. Nedves párák mossák az arcomat. A frissítő simogatás jólesik az elmaradt délutáni szundítás pótlásául.

A PARADICSOM NEM A PARADICSOMBAN TEREM

Tenerife déli oldalát így is szokták emlegetni: *El Desierto*, a sivatag. Ege felhőtlen, földje állandóan ki van téve a tűző napnak. Nincs rajta erdő, kevés a víz, gyérek errefelé a banánültetvények. Ez a paradicsom, meg a krumpli hazája. Itt nem a zöld az uralkodó szín, hanem a vörhenyes föld meg a sokszínű láva. Ezen az oldalon mélyebbek és meghökkentőbbek a vízmosások. Egy utazás ezen a tájon talán még jobban az emlékezetbe vésődik, mint a másik oldal örökös zöld világa.

Alighogy elhagyom a várost, egy szakadék mellett megyünk el. Most száraz, de megmerevedett «folyó» fekszik a mélyén, mert az időnkint benne futó víz kékes színű kőzetet mos ki valahol a talajból, s a színes üledék ott marad a sziklákon, még cseppkő alakú szakállat is formál ott, ahol a medernek hirtelen esése van.

Az út közelében elhagyott szélmalmok. Amíg a darálók nem rendezkedtek be motoros erőre, bennük őrölték a pörkölt kukoricát meg búzát, amiből a szigetlakók kenyérpótléka, a *gofio* készül.

Hegyoldalakhoz érünk. Egymás fölé folyt és megfagyott, vetemedett lávarétegek fekszenek a lejtőkön. A Teidéhez vezető gerinc vulkánjai dobták ide ezt a lávát. A rétegek közt rések, barlangok, sötét üregek, valamikor a guanchék lakásai. A sivár tájon kaktusz és agavé alkotnak különös parkot.

Lejjebb a tenger közelében síkság, termőföld. A lépcsősen kiépített kertekben paradicsom, krumpli, kukorica, köztük kisebb kertszerű foltokban banánszárak és levelek sűrű bozótja. — A burgonyát három hónaponkint szedik, a paradicsom is több szüretet ad. A paradicsom is, meg a burgonya is ládákba kerül. A szembejövő teherautók mind ilyen ládákkal vannak megrakva, már szállításra készen. Anglia meg a skandináv államok nevét olvasom a címkéken.

Ebben a lávarengetegben mint oázis tűnik fel Candelaria; itt van a sziget Madonnájának szentélye. A falu lent fekszik a tenger partján, közepén a

bazilika. *Candelaria* szép név, és körülötte legszebb a tenger. Mondják, hogy a guanchék ezen a helyen találták meg a tengerből kivetett Madonna-szobrot.

A bazilika terén a tengerparti sétányon állnak a guanche vezérek szobrai. Vörös lávakőből vannak kinagyolva, kezükben a vezéri bot, a kormányzás jelképe. Mert hiába, ők is *bottal* kormányoztak, mint a királyok, akik kezében aranypálcává vált a hatalom jelvénye. A guanche vezérek sírjában nem cizellált kormánypálcákat, hanem fütykösöket találtak.

Ahogy elsétálok a furcsa királyi galéria előtt, tréfásan osztom a vad tekintetű törzsfőknek a neveket, miket szállodák homlokzatáról meg a térképről tanultam meg: Mencey, Touro, Anaga, Ucanca, Camacho, Aguere, Tigaiga. Mert a guanche vezérek nevei ma már csak szállodák meg völgyek, hegyek nevében élnek. Jól is van ez így, mert így mindenki ismeri őket; jobban, mintha a sziget történetének lapjain volnának csupán feljegyezve.

Bent a templomban a fekete Madonna kerek arca elvész a korona, az apácás főkötő és a leamló kékezüst palást keretében. Gyermekét jobb karjára fektetve tartja szinte vízszintes helyzetben. Az oltár előtt szigetlakók térdelnek csendben imádkozva, szemüket ráemelve.

Az oltár mögötti falat nagy freskó borítja. Négy hatalmas angyal is lebeg rajta: női alakok. Mi ez? Miféle liturgikus ábrázolás? A freskók újak, alig száradt meg rajtuk a festék. A modern «egyházi» festő talán a slágerek szövegéből tanulta meg, hogy

kik az angyalok? — Goya madridi Szent Antal kápolnája óta terjed az angyalok ilyetén ábrázolása.

Tovább haladva utunkon az 1909-es lávafolyón kell átkelnünk. Vágja az országutat és tovább tart a tenger felé, de nem éri el a partot, előbb kimerül. A fekete folyó környéke nem lakatlan terület, azonban a házak nemcsak a partjára, hanem rája is épültek. A lávatelek olcsó, és azonkívül nem is kell alapot ásni rája. A kész ház köré aztán földet hordanak, és a lávaalapon megindul a tenyészet. A kaktusz már előbb is gyökeret vert rajta. Egy kissé furcsa érzés lehet ebben a fekete környezetben, pokolbeli «rondabugyorban» lakni, de — úgy látszik — ezt is meg lehet szokni. Sőt a virágok és a házak színes fala jobban érvényesülnek a sötét alapon.

Távolabb egy veteményeskert is virít a láván, de ha a gazda kissé mélyebbre találja nyomni az ásóját, pokolkőben akad meg a vasa.

A természet a déli oldal fátlan, látszólag szegényes környezetében önmagát akarja felülmúlni, és itt a változatok még jobban meglepnek, mint a túlsó oldalon a botanikus kert mesterséges sűrűjében. Egy ház előtti kiskertben pirospettyes liliomfélék pompáznak. — Még el sem felejtem a szokatlan virágokat, egy más kép kerül elém. Egy öreg a háza előtt a kispadon pipázik, mögötte a falat bíborszínű levelek ezre borítja. — Egy elhagyott rozzant kalyibára szép temetési díszt küldött a természet. Lángoló tulipánfa áll az udvarán, a szegletén virágzó hibiszkusz cserje, a tetőről kaktuszféle növény

húsos szalagjai csüngnek alá. Bezárt kapujának gerendáján lila virágfürtök lengnek és elkeverednek egy margaréta bokor fehér-sárga korongjaival.

Az országút két oldalán egy szakaszon nagyhajú fák állnak. Hosszú, lágy a lombjuk, mint a fűzfáé, de leveleik dúsabbak, fényesebbek, fésűs állásúak. Még a törzsük is el van borítva a szélben lobogó zöld üstökkel.

Letérünk a tenger felé egy kis kikötőbe. Húszharminc ház mindössze a helység, amolyan villafélék. Minden ajtó, ablak zárva. Csak egy italmérés előtt látok néhány embert; a kocsma egyben posta is. A ház deszkából van ácsolva; vadnyugati filmeken látunk ilyen bódékat.

A kikötő vizében nem lehet sem úszni, sem csónakázni. Fekete lávaszirtek állnak ki mindenfelé, közöttük még a víz is feketének látszik. A kis falu nyaralóhely. Kik járhatnak ide ezt az alvilági vizet élvezni? Talán azok, akik a lávára épült házakban jól érzik magukat? — A házak mögött «mexikói» jellegű a táj. Ott kandeláber alakú tövistelen kaktuszformájú trópusi növény tenyészik sűrű áthatolhatatlan telepeket alkotva.

A falu végén azonban egy komolyabbnak látszó bár is van. *Eden* — olvasom az ajtaja fölött; előtte három asztal, de senki az épület körül. Kik hát a vendégei ennek a «lokál»-nak, és kik képzelik el az édent olyan helynek, ahol a madár se jár?

Innen aztán felfelé vezet az utunk a *Don Martín* kilátójához, ahonnan minden «légifelvételben» kerül még egyszer elénk, amit eddigi utunkon láttunk.

A kapaszkodó után valóban úgy érzem magam, mintha repülőgépről néznék le a szigetet két részre osztó hegygerinc uszályára. A lassan leereszkedő és elterülő lapály szélesen bontakozik ki, és hatását növeli a teraszosan formált termőföld sokszáz sávja. A hegyek felől egy végtelen lépcsősor ereszkedik le a tenger felé. Kőpárkány vagy vízszintesen futtatott szőlővenyigék vonala választja el őket egymástól. Most még kevés rajtuk a zöld, később paradicsom, krumpli, dohány kerül a sávok barázdáiba.

A háttérben a feltörő hegyek sziklái halványzöld árnyalattal látszanak, a messzi távolban kivehetők Santa Cruz házai. Lent alattunk a tenger partján három kis vulkán; inkább csak kelevények a síkság sima felületén.

Szétszórva a lapályon községek fehér házai. A falu közepe sűrű, aztán ritkábbak a fehér foltok, mintha egy bomba szétfreccsent szilánkjai volnának.

Ez a szürkésszínű síkság helyzetileg megfelel a túlsó oldalon az orotavai zöld paradicsomnak, s kopárságával nem kevésbe megragadó. A vidéket egyetlen «folyó» szeli át: a megmerevedett láva fekete csíkja.

Lefelé menet a sziklafalra is figyelek, melybe az út be van vágva. A nyersen lecsapkodott fal nem üres. A «gyertyakaktusz» kandeláberein kívül csillagarcú lila virágocskák is nyílnak az érdes felületen. A virágok bókolnak, elhajolnak rugalmas szárukon a szeszélyesen csapkodó szél járása szerint.

ESETEM A PAPAYÁVAL

Előre bocsátom, hogy a *papaya* nem valami cirkuszi személy, hanem gyümölcs, egy kisebb fajta fa gyümölcse. A papayát hírből már régen ismertem; beszéltek róla Dél-Amerikában meg Kubában járt ismerősök. Kubában magam is jártam valamikor, de ott engem a kávé érdekelt meg az ananász, amit fillérekért dobáltak utánunk. A papaya elkerülte a figyelmem. Csak később kezdett érdekelni ez a természeti jelenség egy a rádióban hallott sláger alapján, melyben a bennszülöttek kórusa állandóan ismétli a gyermeteg hangzású szót.

Először itt a Kanári-szigeteken találkoztam vele az orotavai botanikus kertben. Egy fára mutatott rá vezetőm, melynek törzsén fent, ahol az ágak szoktak kezdődni, citrom nagyságú és alakú gyülmölcsök üldögéltek körben. Még éretlenek voltak, és nőniök is kellett jócskán, hallottam a botanikus kert szakértőjétől. — Lehet-e itt a szigeten kapni papayát, vagy csak kuriózum, mint a füvészkert sok keleti meg afrikai csodája? — kérdeztem később a városban. Igen — mondották —, lehet kapni; nincs sok belőle, de a piacon mindig akad a gyümölcsösöknél.

Attól kezdve nem hagyott aludni csendes tenerifei éjszakáimon a papaya. Amúgy is adós voltam magamnak még egy piaci látogatással. Mert hát az is hozzátartozik tenerifei ismereteimhez, hogy mit árul el róluk a piacuk. Elindultam tehát egy déle-

lőtt a piac felé, ami jó távolságra esett tőlem a város másik felén a tengerhez közel.

Kis irattáskát vittem magammal, gondolva, hogy abban elfér egy papaya, amiről egyelőre azt sem tudtam, hogy milyen és mekkora, amikor megérik és a piaci árus asztalán van.

Minthogy többféle kétség élt bennem a papaya körüli ismereteim hiányossága miatt, nem is indultam mindjárt a piac irányában, hanem a városi parkba tértem be, mely felér egy jobbfajta botanikus kerttel. Sétáltam egyet a tulipánfák alatt, meg elgyönyörködtem egy akác-rokon cserje virágaiban. Az ágak hegyén állnak a virágai, mint parányi sárga fényben égő karácsonyfák. Végigmentem a bambusz allén is, és élveztem azt a meleg zöld derengést, amit a lombokon átszűrődő napsugarak okoznak. Kedvvel simogattam az ausztráliai fenyők lombját, majd végül óriás babérfák alatt élveztem az árnyékot. Én legalábbis babérfáknak néztem őket, amíg egyik fa vastag derekán meg nem pillantottam a zománctáblát, mely szerint ezek a fehér törzsű óriások Jávából kerültek ide és a fügefák családjába tartoznak.

Egyre óvatosabb lettem tehát a park lakóinak felismerésében, már csak azért is, mert a hazai flórából csupán a rózsával találkoztam itt, de az is csak mutatóba akadt, meg néhány színes levelű bokrot ismertem fel, ami nálunk dédelgetett cserépnövény, itt viszont embermagasságú cserje.

Ilyen előgyakorlat után indultam neki a piacnak megtalálni és felismerni a papayát. A piac olyannak

mutatkozott, mint más piac. A bejárat körül mindent láttam, csak olyasmit nem, ami papaya lehetett volna. Egy amerikai «nagycsarnok» is volt ott, ahol mindent árultak, de oda nem lehetett csak úgy belépni, egyet fordulni és kijönni. Előbb fel kellett markolni egy nagy szatyrot műanyagból és csak így volt szabad sétálni a pultok között. Meg hát aztán ki tudja, hogy van-e itt papaya, és mekkora. Mert furcsa az, ha az ember egy «citrom» erejéig vásárol a *supermarket* tágas csarnokában.

Bementem tehát a piac belső területére a gyümölcsösök felé. Rengeteg a banán meg a szokott idénycikk, nem látom azonban az *ismeretlen* papayát. A zöldségesek helyén látok valami cukorrépa féle jól megnőtt gumót, felvágott belseje fehér, de nem hiszem, hogy ez volna a papaya. Annak a gyümölcsösöknél van a helye. Végre felfedezek egy bódéban néhány jól megnőtt citromot vagy mit; sárgászöld foltos a gyümölcs héja. Különböző nagyságúak, olyanok, mint a rosszul sikerült sima héjú sárgadinnye. Az apróbbja.

Ez lesz a papaya! De nem merem megkérdezni, mert nem akarom elárulni a járatlanságom. Sokan is vannak a kiszolgáló asszonyság körül. Várok, de egyre többen lesznek.

Talán van háshol is. Sajnos, nem látok több helyütt a sárgászöld gyümölcsből. De találok egy árusító fülkét, ahol nincs vevő, csak az asszony, aki amolyan szigeti *guanche* típus, és mindjárt bizalmat kelt bennem a papayát illetőleg. Tőle csak megtudhatok valamit a papaya mivoltáról és pilla-

natnyi létezéséről. Kérdezem, hogy van-e papaya ebben az évszakban. Maga mögé mutat, ahol a másik helyen is látott sárgás-zöldes dinnye-citromok vannak összerakva egy halomban. Fellélegzek. Tehát ezek azok. De kis kiábrándulást is érzek; szebbnek gondoltam őket. Azonban a papaya olyan, mint az ember — támad bennem a mentő gondolat —, nem jó a külső után ítélni.

Hirtelen azt kérdezi az asszony, hogy ma akarom-e megenni a papayát. És szinte aggodalom van a szemében. Úgy hangzik a szava, mintha azt kérdezné, hogy ma akarom-e kivégezni a papayát. Igen, — mondom gépiesen. Válogat, nyomkodni kezdi őket. Látom, nem mindegy a papayának, hogy mikor szakad meg földi pályafutása.

Melyiket fogja adni? A nagyobbak közül, a kisebbek közül egyet? És vajon mennyibe kerül egy papaya? Nincs kiírva az ára a halomra. Az asszonyt egy újonnan jött vevő kérdéseivel megzavarja munkájában. No, most végre talált egyet, és félreteszi. Aztán összerakja újra a halmot. Tehát ez az én papayám. Nem is olyan csunya. Többé-kevésbé sárgás színű zöld foltokkal tarkázva. De titok a belseje. Most megmérik: tizenhárom peseta az ára. Kétszer is megkérdezem, hogy ne tévedjek. Nem is olyan sok ahhoz képest, hogy — *papaya.*

A papaya papírzacskóba kerül, majd a kis táskába. Éppen belefér. Aztán igyekszem hazajutni. Most nem is élvezem annyira a virágos utakat, a kerítéseken lefolyó kárminszínű virágokat. A papayámra gondolok.

Otthon kézbe veszem a sima héjú gyümölcsöt, és az egyik végét levágom. A kés könnyen szalad benne, akár a sárgadinnyében. A húsa sárgás, de kevésbé leveses, mint a dinnyéé. Beleszagolok a megnyílt belsejébe. Nem tudom mindjárt megállapítani, hogy mi az, amit érzek. Időbe telik, amíg kimondom: frissen kaszált széna kissé nyers illata. Most belenézek: a papaya belsejében öt sorban ülnek a gyöngyszerű fehér magok. Egyet elharapok. Megint meglepetés, várnom kell, amíg megtalálom a hazai ízek közt a párját. Az érett zöldpaprika nem csípős magjának van ilyen íze.

S maga a papaya milyen ízű? — Napokkal ezelőtt kérdeztem valakit, hogy milyen ízű a papaya. Nem tudta megmondani, csak azt hajtogatta, hogy édes vagy édeskés. Valahogy így van. Mert amíg eszem, mindig az illatos, dús sárgadinnyére gondolok s ez az önkéntelen összehasonlítás nem tesz jót a papayának. Nem is kívánok többé találkozni vele, meghagyom őt a kubaiaknak, a braziloknak, a mexikóiaknak, mint ahogy az ananászt, banánt, datolyát is meghagyom másoknak. Számomra a gyümölcsök határa ott kezdődik, ahol a körte, szilva, alma, szamóca, málna terem, folytatódik a szőlővel, barackfélékkel, dinnyével, cseresznyével, és végződik a citrommal és a naranccsal. — A lekaszált fű illatát legszívesebben egy bakonyi tisztáson vagy egy alpesi *alm* lejtőjén élvezném. De nem a nyelvemmel, mint a papaya fogyasztása közben, hanem minden érzékemmel. És ez az illat nem csupán *édes*

volna, hanem keveredne bele valami a fodormenta, a kakukkfű meg a kamilla illatából is.

LAS PALMAS DE GRAN CANARIA

A hosszú nevű város Gran Canaria szigetének székhelye; kikötője, ahová hajónk érkezni fog, ezt a szép nevet viseli: *Puerto de Luz*, «fényes» kikötő. — Mindezt tudomásul veszem Tenerifében, és beszállok a kicsi hajóba, mely az éjszaka folyamán oda átvisz. A dióhéj neve Santa Maria de Candelaria. Csinos, új, ragyogó, de nagyon kicsi az óceán méreteihez képest. Táncolni fog —, mondják a szigeti ismerősök a búcsúztatáskor. A beszálláskor bizalmatlanul pillantok oda a vészcsengőre, mely a *comisario* kis pultja fölött van a kabinom közelében. — De a hajócska nem táncolt. Vagy a tenger volt kegyes hozzánk, vagy a sziget patrónája törődött a nevét viselő bárkával. El is aludtam hamarosan.

Reggel ötkor felébredek, jelzéseket hallok: csengő, zúgás, koppanások, ütődések, lábak dobogása fölöttem, parancsszavak. Mi történt velünk? No, most engedik le a mentőcsónakot! Félrehúzom a kabinablak függönyét. Vörös, zöld, sárga fényben égő hajók a közelben, hosszú lámpasorok a parton, nappali fény körülöttünk. Megérkeztünk, s meggyőződhettem róla, hogy a kikötő méltán viseli büszke nevét: Puerto de Luz.

Délelőtt van időm megnézni a várost, ami nem is olyan könnyű vállalkozás, mert Las Palmas nagyon

hosszúnak sikerült: tizennégy kilométeres karéjban nyúlik el a parton meg a part fölötti teraszokon. Egy nagy mozaik, ahány városrész, annyi változat, tónus.

A katedrális körül az első telepesek palotái. Fehér homlokzatok fekete terméskő-csíkokkal a kapu körül meg a sarkokon. Mutatják a házat, ahol Kolumbus lakott szigeti tartózkodása alatt. Módos ember takaros koloniális háza lehetett, ha akkor is ilyen volt: kőfaragás a kapu fölött, fenyőfa erkélyek, fent az eresz alatt vízhányó démonfejek. A ház mögött a kápolna, ahol tovább indulás előtt misét hallgatott Amerika leendő felfedezője. Sárgára meszelt sárból, vályogból rakott *hermita*, remetelak a kis kápolna, amilyenek az első templomok voltak itt a szigeteken meg az Újvilágban. — Hogy Kolumbus mindebből mit látott, azt nem tudom, de az ilyenfajta épületek a Kanári-szigeteken a hódítók őstörténetéhez tartoznak.

Ilyen a múzeum is a guanchék csontvázaival, koponyáival, múmiáival. Látom, hogy náluk százhetvenöt centiméter volt az átlagos termet. Megbámulom agyagból készült bélyegzőiket, melyekkel változatos rajzokat nyomtak kidolgozott állati bőrökre meg saját arcukra, testükre, ha ünneplőbe akartak «öltözni».

A katedrális terén bronz kutyák üldögélnek, emlékeztetve a Kanári-szigetek nevének eredetére. Plinius beszél a szigeten vadon élő kutyákról. Újabban a szigeti turistairoda egy képes propaganda füzetet terjeszt, melynek borítólapján kanári mada-

rak vannak. A sárga madaras füzet zavart kelt, és Pliniust kellemetlen helyzetbe hozza. S mintha a füzet szerkesztői is érezték volna, hogy valami nem rendeset cselekesznek, bent a szövegben mélyen hallgatnak: a kutyákat nem cáfolják, de a kanárik megjelenését sem igazolják.

A múlt században épült házak alacsonyak, falusiasak, vagy ha emeletesek, akkor cifrázottak; tornácuk van, homlokzatuk színesre meszelve. Ismerjük őket az amerikai filmekből is, a Vadnyugat városaiból. — Las Palmas újabb lakónegyedei meg éppen az erős színeket kedvelik. Sokemeletes házakat és házsorokat láttam a legteltebb piros, barna, eperszín, indiai vörös színekbe öltözve. Egyik népies negyed széles homlokzatú templomát kobaltkékre festették.

Építkezési láz és jólét mutatkozik mindenfelé. Láttam a banánültetvényesek luxusvilláit. Átmentem a kibirhatatlan szagú halfeldolgozó gyárak során, megmutatták a munkásnegyedek frissen épült tiszta tömbjeit, s aztán egy klubhelyiség teraszáról végigpillanthattam a szerencsés város területén.

A klubházban nem találtam senkit ebben a reggeli órában, de úgy látszik, vidám nép látogathatja, mert a konyha mögötti udvaron ezer meg ezer üres üvegből rakott hegyet láttam. Kedvem lett volna a különös Monte Testacciót tanulmányozni, mert az üvegeken rajta voltak még a címkék. Könnyebb munka lett volna, mint mikor a római Cserép-hegyen ókori import-export cégek jegyeit kerestem.

Csak a madridi italmúzeumban találtam gazdagabb címkeváltozatokat, mint a Las Palmas fölé épült klubház hátsó udvarán.

Mondják, hogy a Kanári-szigetek lakói józan gondolkodású emberek. A szigeti élet próbára teszi türelmüket, és szívós munkát kíván. Kevés a víz és sokat kell költeniök kutakra, hogy a banán és a paradicsom megteremjen. A ciszternák vize itt éppúgy árucikk, mint a föld termése vagy a munkaerő.

A fapados autóbuszokon utazó munkások közt sok a kubai típus: ingujjban járnak, széles karimájú kalapot viselnek, mint a dél-amerikaiak. Asszonyaik is emlékeztetnek a kreol nőkre szájuk, orruk metszésével, halványas arcszínükkel. Népi táncaikat bemutató leányaik mind ebből a típusból vannak összeválogatva. Aki csak kicsit is foglalkozik múltjukkal, ismét és ismét felötlik neki valami, ami itt a szigeten már az őslakók óta a közép-amerikai indiánokra emlékeztet, bár nemcsak a mai lakosok ősei voltak európaiak, hanem a guanchék koponyái is európai meg északafrikai eredetre utalnak.

Meghallgattam énekeiket és megnéztem táncaikat. A szigeti legények és lányok minden vasárnap énekelnek és táncolnak a *Pueblo Canario*, a kanári falu udvarán. Múltjuk nagy ismerője, a művész Nestor de Torre teremtette a táncokhoz ezt a népies környezetet. A pásztorok és parasztnők ruhájából ő maga tervezte meg a kanári viseletet, mely annyi érdeklődőt vonz a «falu» színes, virágos pavilonjai közé.

Mikor megérkezem, már javában áll a tánc és messze hangzik a citerák pengése. Színes és mozgalmas a látvány. A legények lépcsőkön üldögélve zenélnek, a párok pedig erkélyekről néző vagy asztaloknál üldögélő közönség előtt táncolnak.

Először is színekben és formákban gazdag ruhájukon próbálok eligazodni. Legfeltűnőbb a lányok apró, fekete kalapja, amit félrecsapva kacéran viselnek. Két színes bársonybóbita a kalapka egyetlen dísze. Alóla rövid színes fátyol hull a nyakra. A kis színes folt tánc közben idegesen lobog. Fehér blúz, fehér áttört kiskötény és hosszú szoknya a ruha jellegzetes darabjai. A szoknyán alul széles sávban díszítés fut végig. De micsoda minták és színek ezek? Mexikói indiánok szőttesein látni hasonlót, meg ami a rajzot illeti, itt a múzeumban a guanchék színnyomó pecsétmintáin vannak hasonló motívumok. — De lám a szoknya körül még további bonyodalom is van, mert a leányok még egy másik szoknyát is viselnek könnyű anyagból a kalapról lehulló fátyol színárnyalatában, csipkével beszegve. Alsószoknya lehetett volna belőle, de ők ezt kívül viselik a másik, nehezebb szoknya fölött. Azonban ez a habkönnyű ruhadarab elől «fennakadt», rövidre van fogva, meg van tűzve, nem hull alá, hanem szabadon hagyja a hosszú szoknya mutatós kézimunka sávját. — A legények ruhája egyszerűbb, de az is eredeti. A fekete pásztorkalapot hátraejtve viselik, mint a cserkészek teszik néha a kalapjukkal. A mellényük színes, és világos, rövid, berakott

szoknya-nadrágot hordanak. A görög népviselet ilyesféle.

Ahogy a táncukat nézem, a gyermekkori verseink jutnak eszembe, a «Lánc-lánc, eszterlánc» meg a «Csiga-biga, gyere ki». Lányok, legények körben forognak, megszakad a kör, a középre futnak, dobbantanak, kifordulnak, felemelt karok kapuja alatt bújnak. Nem nagyon változatos a mozgásuk, de a színes ruhák lebbenése mindig kedves és az arcokon a tánc gyönyöre látszik.

Nem tudom, a ruha teszi-e, vagy az arc, de azt gondolom, hogy ezek a kanári-szigeti lányok nem sokáig maradnak pártában.

Énekük amolyan aragón *jota*-változat, mit a citerák érces pengése és az összecsapódó tenyerek ütemes csattanása kísér. Egyik legény szólószámokat énekel. Mikor félfüllel hallgatok oda, meglepő a hasonlatosság a kanári legény dala meg a huszas évek magyar nótaszerzőinek érzelmes szerzeményei között.

GRAN CANARIAI VÁLTOZATOK

Ez a kerek, nagy sziget más, mint Tenerife, mely uszályként terül el a Teide körül. Gran Canaria kinyílt völgyek rendszere, ahol hegy hegy mögött látszik, és a csúcsokról messze száll a tekintet.

Célom is ez: egy kicsit széttekingetni a hegyekről, és aztán látni valamit, amerre az út visz.

Cardones kialudt vulkán. Az út körbe-körbe szalad rajta, mint ahogy a Dante-illusztrátorok kép-

zelik a Purgatórium hegyét. Forog velünk a táj képe is. Hol a távoli Las Palmas hegyek mögül előbúvó darabjai látszanak, hol az alattunk levő helység, *Arucas* jelenik meg fekete kőből épült soktornyú templomával.

Fent pihentető negyedórát lehet eltölteni. A lapályon a sziget leggazdagabb banánkertjei. Közöttük csillogó tükrök: a kerek víztárolók.

Egy másik csúcs felé tartva átmegyünk *Teror* utcáin. Házai ennek a városkának is fehérek, de ablakok, kapuk körül meg a szegleteken mindenütt fekete kő a keret, a váz, a dísz. Mintha minden ház széles gyászkeretbe volna foglalva. — A város a szigeti Madonna székhelye. A *Virgen* házikója, trónusa ezüst. Ö maga kicsi, helyes, régi, gazdag. Kincstárában pompás ruhák vannak még a Katolikus Királyok idejéből, még tömör aranyból való darabok is akadnak a kegytárgyak között. Mindent azonban nem lehet látni, mert a Madonna kincseinek egy részét bank páncélszekrénye őrzi. Egyszer egy évben, szeptember 8-án kerül minden ide eléje meg az oltárra. De most is szép a «szobája», a *camarín*. Csak az orotavai botanikus kertben láttam olyan különös formájú virágokat, mint itt az oltár fölött ő körülötte.

Az úton tevékkel találkozunk. Ez az állat is otthonos a szigeten. Két oldalt elosztva viszik a hátukon a terhet, banánszárat, zsákban krumplit, hagymát meg egyebet, amit a gazdájuk rájuk rakott. Más jelenség ez a tájba beleillő teve, mint társaik az orotavai luxusszállók előtt, ahol angol

miss-eket meg világjáró amerikai bankár özvegyeket hordoznak hátukon a motoros bárkák kikötője előtt.

Pico de Bendama szintén olyan hegy, melyre kerengve jutunk fel. Tetejéről egy kihűlt kráterbe lehet belelátni. A *Caldera de Bendama* átmérője egy kilométer, mélysége kétszáz méter. Zöld a belseje. Két család rendezett be ott lent magának kertet, majorságot, még banánültetvényük is van. Egyébként a katlan kész amfiteátrum háromszázezer ember részére, csak ki kellene egyengetni az oldalát. A városban hallom, hogy valami terv már fel is merült a katlan felhasználása ügyében. Csakhogy egyelőre nincs háromszázezer lakosa Las Palmasnak. De egyszer majd történhetik itt valami. A városban nagyszabású művek megvalósítását látom. Bikaaréna épül acélból, sportpálya is készül egy völgyben a terep kínálta lehetőségek kihasználásával. És a városban nem kevesebb mint száz szálloda építése «sürgős» turistaérdek. Dinamikus, élelmes nép lakik a szigeten, ők maguk a katalánokhoz szeretik hasonlítani magukat.

A szigetlakók nem szívesen hagyják el szűkebb hazájukat. Sofőröm ötvenesztendős jómódú ember, angol márkájú kitűnő kocsija van, melyet három évenkint cserél: életében egyszer volt Tenerifén, az anyaországot csak képeslapokból ismeri. Meg tudná fizetni az utat, de nem érdekli a *Peninsula*, a Félsziget. (Ez az anyaország neve a szigeteken.) Hallgatva ezt a sofőrt a guanchékra gondolok, akik

sohasem hagyták el szigetüket, mert nem ismerték a hajózást. Sofőröm példája azt súgja nekem, hogy talán nem is igyekeztek feltalálni.

A táj, amelyen járunk, a sziget északi oldala. Széles völgyek, hirtelen felszökő, de nem magas hegyek váltakoznak rajta. Nincsenek itt városok, csak falvak, meg az egész tájon szétszórt házak. Körülöttük a banánerdő, mely háromszáz méter tengerszín fölötti magasságot is elvisel. Délvidéki Svájcnak nevezhetném ezt a lágy, kellemes éghajlatú vidéket.

A virág itt sokkal kevesebb, mint Tenerifén, de annál színesebbek a házak, mintha a homlokzatot festő piktorok versenyezni akarnának egymással a harsogásban. A pemzlijük elől nem menekülnek meg a falusi templomok sem, hacsak nem készültek a szigeti terméskőből. Zöldre, kékre, halvány lilára festett templomkák mellett is elszaladunk.

Falvakon áthaladva megcsap a frissen pörkölt pattogatott kukorica illata. Megtelik vele a kocsink belseje, és sokáig visszük magunkkal ezt a jóllakató szagot. Nem kukoricát pattogatnak az út menti malmokban, hanem a kissé megpörkölt magot őrlik. Ebből lesz a *gofio* lisztje, ez annak a pépnek az anyaga, amit húshoz, halhoz, főzelékhez, tejhez esznek a szigetlakók. A guanchéktól örökölték ezt a táplálékot a spanyolok. A barlanglakók apró kézimalmai és kőmozsarai ott láthatók Las Palmas múzeumában. De ők másféle magvakból készítették a mindennapi kásájukat.

Kiérünk a sziget déli oldalára, a paradicsom termő lapályra. A vidék hirtelen megváltozik, mintha csak Afrikába vagy valami sivatagba érkeztünk volna. A hegyek mögöttünk maradnak, s errefelé csupán fátlan, sötét, szaggatott vonalú tarajukat mutatják. Félig száraz, satnya növényzet tengődik a sziklás talajon, kevés ház itt-ott, a házak laposak, minden árnyat adó növényi védelem nélkül állnak kitéve a napnak és a szélnek. Mert szél az van. Ahogy egy lejtős úton letérünk erre a kiaszott tájra, és a kocsi résein át a szél sivítását hallom, a számumra gondolok.

Úgy látszik, itt még a madarak is közelebb húzódnak egymáshoz egy-egy oázist keresve. Mert amikor néhány eukaliptuszfát érünk, hangos csicsergés fogad. Ezernyi veréb tart ott gyűlést a dús lombok védelmében.

És körülöttünk ezen a fátlan tájon kilométerekre a hegyek felé és végig a parton paradicsomföldek, a banánültetvények után a sziget másik fontos jövedelmi forrása. Ez az egyik oka, hogy miért olyan kitűnőek az országutak ezen a sivár, egyhangú vidéken: szállítani kell a Las Palmas-i kikötőbe a termést. A másik oka pedig az, hogy itt vannak a legjobb partok, a legfinomabb homok, amit a fürdőzők keresnek. A homok aranyszínű, nem por, hanem szemcsés, pergő, mint a daraliszt; parányi kavicsok sokasága.

A fürdőpartok környezete is fátlan. Lapostetejű kunyhók épültek a közelükben, melyek együttesen

szállót alkotnak; középen a torta alakú kerek vendéglőház.

A sziget déli kanyarulatában Maspalomas körül pálmafák is lehúzódnak a tenger felé. De látok meglepőbb jelenséget is. Homokos területen teve lépked, hátán a két oldalt függő nyeregben zsákok. Előtte a kötőféket fogva a gazdája, nem beduin, hanem gyűrt kalapú szigetlakó. Árnyékuk a homokra esik; a homok felületén hullámokat fodrozott ki a szél. Elmerengve nézem ezt a képet, és a kisgimnazista földrajzkönyvünk ábrája jut eszembe, amit annyiszor vizsgálgattam sóvárogva: *Szahara* — volt a kép alá írva.

A szigeti repülőtér közelében egy csupasz lávahegy magasában négy egy sorban fekvő barlangnyílás néz a tenger felé. *Cuatro puertas* néven ismeri őket a nép. Guanche fejedelem lakott a négy nyílású barlangpalotában; a hegy másik oldalán pedig a népe. A szakadékos oldal végig barlangnyílásokkal tele. Hasonló hegyoldalt láttam a sziget belsejében is, de a nyílások előtt fehérnemű száradt s kis teraszokon agavé meg kaktusz nőtt. Ott az üresen hagyott guanche lakásokba a hódítók utódai telepedtek be. Alig változtattak valamit az ötszáz év óta üresen álló hajlékokon; esetleg falat húztak a bejárat elé vagy bemeszelték a nyílás körül a sziklát. — Házbért azonban éppúgy nem fizetnek, mint elődeik sem fizettek.

A NYUGATI TARTOMÁNYOK

GUADALUPE

Valamikor postakocsi volt a monostor megközelítésének módja, most autó vagy autóbusz. Kétszázötven kilométert kell utazni Madridtól idáig, s vonat nem jár még ma sem Extremadúra hegyei között. Valahogy megfeledkezett erről a vidékről a technika: meghagyta érintetlennek. Ezért az utazásnak ma is zarándoklat jellege van nem is jó országúton, ami bizonyos értelemben megint csak előnyt jelent, mert elriasztaja Guadalupétól a mindenre kíváncsi turisták egy részét.

A hosszú úton nincs is történeti emlék és Talavera de la Reina fazekasremekein kívül az útikönyv sem tud említeni semmit. De minek is ide «nevezetesség», mikor április végén a legszebb ruhájukat viselik a mezők, a hegyek, a völgyek!

Eleinte síkságon járunk, mely búzát terem. Szőlőtőkékkel vegyest váltakoznak a táblák, az olajfa sem hiányzik. Hegyek csak a távolban mutatkoznak; előttünk is. Feléjük tartunk.

A Tajo széles medrét átvágva változik a vidék. Öreg autóbuszunk erőlködik az emelkedő úton. Guadalupe első üzenete a virágzó rekettyebokrok.

Aztán fenyők közé jutunk; ahol megszakad a fák sora, kitárulkozó, elnyúló völgyekre látunk. A nap fogazott hegygerincek mögött bukik le, friss szél is támad az alkonyat nyomán. Bent jarunk a *Sierra*-ban; az út is keskeny szalaggá vékonyodva kígyózik a hegyoldalban a sziklák alá húzódva. — Egykét lámpa már ég, mikor megjelenik előttünk Guadalupe, a falu meg a monostor tornyos, várszerű épülete.

A *monasterio* kolostor, templom, szálloda, zarándokház, falak, udvarok, épületszárnyak gyűjteménye. Egyelőre mindezt csak sejtem, mert ránk esteledett. Azonban úgy érzem, hogy hazaérkeztem a franciskánusoktól vezetett házba.

A családias hangulatú ebédlő falát több száz színes cseréptányér borítja. Múzeum; benne van az extremadúrai majolikaipar minden változata századokra visszamenőleg. A barátok vacsorája is jó, s ha boráról lehet megítélni a házigazdát, akkor meg a legjobbakat kell mondanom a guadalupei *hospedería*-ról. Két pohár fogyasztása után sokáig elnézem az udvarról a csillagos eget. Hosszú városi lét után az ember elfeledkezik erről a nagy adományról. Pedig mi minden nem jut eszébe az embernek a csillagok szemlélete közben: «Gondol vissza és előre, a sok szép és bal időre...» Ilyenkor is érvényesek ezek a szavak.

Reggel hatkor már fent vagyok. Falun vagyunk, a kakasok már régen elkezdték az ébresztőt, most a madarak órája van. Kimegyek az utcára egy kis

korai nézelődésre. A ház kapuját még zárva találom, a templomon kell átmennem.

A szerzetesek miséznek, zsolozsmáznak. A félhomályban nem tudok tájékozódni a fejem fölé nyúló oszlopok, ívek, egymásba nyíló hajók sokaságában. A Madonna a főoltár magasában. Nézném, de inkább csak színeket látok, mint őt magát, a ruhája megvilágított színeit látom. Időbe telik, míg megpillantom kis fekete arcát. — Kellemes felfedezni azt is, hogy orgonavirág van az oltárokon. Hazai virág, mint hazai a barátok szívessége is, ahogy fogadnak és megmutatják birodalmukat. De erre majd később kerül sor.

A kolostor előtti téren alacsony, de emeletes házak, közülük kettő *fonda*, azaz gazduraméknak való szálló araszny emelettel; az egyikük «manzard» tetős galambházra való ablakokkal.

Kút vize csobog a tér közepén, ló is odaállhat kerek kávájához inni. A téren csoportok beszélgetnek; napbarnított arcok, cigaretta a szájuk szögletében, a *boina* a fejükhöz nőve. Férfiak mind, az asszonynép nem ér rá ilyenkor. Füst száll a kéményekből, kezdődik a házimunka, ők majd délután tereferélnek, mikor a ház előtt kézimunkáznak meg foltoznak.

Amíg megindul az élet a faluban meg bent a monostorban, körüljárom a nagy tömböt. Nem is épület ez, hanem egy kis város fallal körülvéve, tornyokkal megerősítve. Ahány rész, annyi ízlés, évszázad. Gót, arab, reneszánsz, barokk elemek a

homlokzaton, az oldalszárnyakon, az udvarokon. Legszebbek a rideg falakba vágott gót ablakok. Vörös téglából vannak rakva, finom oszlop osztja mezőjüket két részre. Pirosak az ablakok, mintha piros ajkak nyíltak volna a fekete bástyákon. Az apró tornyok csillogó zománcos süveget hordanak.

Jeromosrendi barátok építették ezt a kolostorerődöt a guadalupei Szűz szentélye körül. A *Virgen* gazdag volt. Királyi látogatók hagytát itt ajándékaikat, Kolumbus és az Amerikába induló *conquistador*-ok tisztelegtek előtte. Ez a klastrom ma bizonyára Spanyolország egyik leggazdagabb templomi kincstára volna, ha nem jártak volna itt is Napoleon dúló katonái, és 1835-ben a jeromosrendiek elűzése után nem maradt volna nyolcvan esztendeig szabad prédája a monostor lelkiismeretlen gondnokoknak, a tudatlan népnek és kincskereső kalandoroknak.

1908-ban a franciskánusok egy romot vettek át, melyből először ki kellett űzni a betelepedett élősdi «verebeket». A kolostor ma a megviselt épületek bájával vonz, mert a töredékek, a megcsonkított síremlékek, fényüket vesztett majolika mozaikok, sorsukra hagyott tornyok és udvarok is tudnak beszélni az elmúlt szépségről.

Helyiségről-helyiségre járva megragadja figyelmem néhány nem közönséges emlék.

A főoltár szentségháza II. Fülöp íróasztalának sokfiókos része volt. Ő maga küldte a különös ajándékot. — A kincstár palástjai és dalmatikái között vannak darabok, melyek királynék ruháiból készül-

tek. Nehéz szövetek, abból a brokát fajtából, amit királynék viselnek, mikor festik őket. Egyik ruhát Portugáliai Erzsébet viselte, a másik Katolikus Izabelláé volt.

A Madonna *camarín*-jában, személyes kincstárában nemcsak gyöngyökkel meg ékkövekkel kirakott palástokat látok, hanem egy különös szentségtartót is kezdek nézegetni, amit meg se akarnak mutatni. Igaz, összeállítása nem nagyon felel meg a liturgia hagyományainak. Így aztán a Hamupipőke a sok drágaság között. «Ez egy újabb dolog — mondja csak úgy mellékesen a sekrestyés testvér — egy cádizi család ajándéka.» Hát pedig számomra ez a darab volt a legeredetibb mindabból, amit a szekrényekben láttam. És nagyon spanyolos.

A szentségtartóba gyűrűk, függők, melltük, érmek, kövek, gyöngyök vannak beépítve. Alul körös-körül érdemrendek, maga a Szentség foglalata valamikor karperec lehetett, a sugarak pedig egy szétszedett legyező csontból faragott finomrajzú küllői.

Elnézem ezt a darabot, és úgy tetszik, hogy a legyező rajzolta körön túl még egy másik koszorút is látok a szentségtartó körül. A templomi ékszer nem tapintható, de leglényegesebb részét, azoknak arcát, akik valamikor ezeket a holmikat viselték, az érdemrendek és pecsétgyűrűk gazdáit és a legyező egykori tulajdonosainak arcát, madonnaszemű señorákat és a mindig mosolygó Carmeneket, Conchákat, Rosaliákat...

Nem tudom, használják-e ezt a szentségtartót, de ha néha oltárra kerül, az egykori adományozók

talán még a másvilágon is úgy érzik, hogy a *Señor* ezzel a lelki testőrséggel jobban az övék lett: *spanyolabbá* vált.

Van a kolostornak egy szép reneszánsz lépcsőháza, melyet a barátok elkezdtek építeni, de aztán abbahagyták, mert nem győzték költséggel. Szép lett volna, elkápráztató, de engem ennél jobban érdekeltek azok az aknaszerű lépcsők és folyosók, melyeket magába a templom majd négy méter vastag falába vágtak, véstek a XVII-XVIII. században, hogy a bazilika tetőzetére épített cellákhoz eljussanak a szerzetesek. Micsoda munka lehetett ez! De egyben barbár munka is. Pompás gót ablakok, színes üveggel berakott rózsák tűntek el a fészek módjára rakott cellák miatt, melyek lakást adtak a kolostor növekedő népének, de elcsúfították a homlokzatot.

Mert nem csupán imádkozás volt a barátok foglalkozása, hanem a Virgen házának szolgálata minden tekintetben. Voltak köztük építészek, kőművesek, kovácsok, ötvösök, intarzia rakók, miniatura festők, pergamen kikészítők, műhímzők és gobelin szövők. — Soha nem élveztem a hímzőtű művészetét annyira, mint a kolostor palástjaira és miseruháira «festett» bibliai jelenetekben. Kultúra, fejlett ízlés és technikai tudás egyesülnek ezeken a selyem miniatűrökön. S mindez férfikezek munkája.

A XVII. században a kolostor házifestője *Zurbarán* volt. Képei ott vannak a sekrestyében, ahová szánta őket. Megállok előttük élvezni a leheletfi-

nom színeket: egy jeromosrendi szerzetes elefántcsontszín ruháját, egy palást halvány rózsaszínét, egy prelátus vállát takaró mozzetta galambszürkéjét.

És a könyvtár, a kolostorok büszkesége hol van? II. Fülöp az Escorial könyvtárát a guadalupei kolostor könyvtárának mintájára rendeztette be. Nos, a mintául szolgáló könyvtárból egyetlen darab sem maradt. Kéziratok, kódexek, ritkaság számba menő kiadványok tűntek el. Az 1835-ben elnéptelenedett kolostorba a felséges nép telepedett be. A könyvtári limlomot széthordták, eltüzelték és a helyiségből meg a káptalani teremből bálterem lett, és az is maradt az 1930-as évekig. Akkor tudták a ferencesek az utolsó helyiségeket visszavásárolni a gazdáktól a refektóriummal együtt, mely istálló volt. A szalmarakások alatt megtalálták a terem eredeti faberakásos ajtaját is, A nyolcvan méter hosszú ebédlő fala mellett körös-körül a szerzetesek keskeny asztala futott, az asztal márványlapjait keskeny oszlopok tartották. A lapokat a termet bérlő gazdák leemelték — ilyesmit mindig lehet használni otthon is a ház körül — a karcsú márványlábakat pedig tőből lecsapdosták, mert akadályozták az etetőjászlak elhelyezését.

Nem jó folytatni a körutat a kolostorban.

Közben kint a falu főterén is megindul az élet. A két borbély kinyitott. Az egyik szalonban csak egy szék van, mert a mester csak egyedül dolgozik, meg nem is tudná hová tenni a másikat. A másik mester

műhelyében két igazi borbélyszék van, de a sorukra várakozóknak a helyiség előtt kell álldogállniok. — Trafik is van a téren; a bejárat fölött drótházóban tojás, mellette gyertyacsomó. Kissé tovább egy rőfös hűsítőket is árusít. Jó ez így, mert nem kell mindenért szaküzletbe menni.

A főtér lábasházaival csupa hangulat; a kiágazó lejtős utcák is. A kövezetet száz éve rakhatták le, de az nem baj, hiszen Guadalupéban nem sietnek az emberek, az idevalósiak sem, az egy napra megszálló turisták sem. Az alacsony házak egyemeletesek, az egyetlen emeleti szobát cölöpök tartják az utca felől. A cölöp kő, ha lehet, de legtöbb esetben fagerenda is megfelel. Az elszúvasodott oszlopok alatt lábul odavetett gót faragású kődarabokat is látok. Ezek a darabok valamikor a kolostor falának vagy udvarának voltak részei. Akkor kerültek ide, mikor a barátok háza senki földje volt.

A girbe-görbe utcákon kopácsolás hallatszik. Kis műhelyekben rézművesek formálnak kancsókat, kupákat, serpenyőket. Szerény ipar, mely nem sokat jövedelmez. — Van itt azonban egy másfajta helyi különlegesség is: a sertéshús készítmények. Extremadúra a hús hazája, s ebben a tekintetben egy kissé otthon érezhetjük magunkat. Egy vendéglőbárban sör mellé igazi hazai császárhúst adnak; ezt sehol máshol nem láttam Spanyolországban. — A kolostor szállodájában pedig előétel címén a különféle kolbászfajtákat meg a sonkát addig rakják a vendég tányérjára, amíg kétségbeesett mozdulattal nem jelzi, hogy elég. Ez az étel magában tömény és

nehéz, mert nem adnak hozzá salátát vagy más lazítót. Hegyek között vagyunk ötszáz méter magasan, kevés ilyenkor április végén még a zöldségféle. Mikor a fél csirke mellé a kiszolgáló szimbolikusan letett egy salátalevelet, és még többet kértem, azt mondta, hogy csirkét még adhat, de salátát nem.

A zöldségféléket hozatni kellene lentről a síkságról, de miért adjanak pénzt salátáért Guadalupéban, mikor a legegyszerűbb szatócsbolt gerendáiról sonkák és kolbászok lógnak és a helyiségből árad az utcára a jó kamraillat?

TRUJILLO FŐTERE

Spanyolország egyik legérdekesebb vagy talán leghangulatosabb tere: egyénisége van. Mikor tiszta, csendes, gondozott, de jellegtelen utcák után az idegen kilép a nagyjából ovális térre — egyszerűen Plaza Mayor a neve — megáll a meglepetéstől. A meglepetés kellemes; csak kisvárosok terei szoktak így sikerülni. A meglátnivaló sok, és az elrendezés hibátlan: tornyok, homlokzatok, paloták, polgári házak, minden a helyén. A téren nincs piac vagy autóparkolóhely, nincs a képben semmi, ami a világjáró esztétát bosszantaná.

Szemben velem egy templom, kövei óarany színűek, érettek. Két tornya különböző, zömök az egyik lapos tetővel, karcsú a másik és magamutogatóan előre ugrik a tér felé. Nem süveget visel, hanem oszlopokon nyugvó szellős kupolát; alatta a harang,

mely kemény, recsegő, száraz hangon üti az órákat, mintha rohamra vezényelne. Legalábbis így érzi az idegen, aki tudja, hogy Trujillo nem festőket, írókat vagy minisztereket adott Spanyolországnak, hanem hódítókat, akik elindultak a nagy kalandra, hogy birtokba vegyék azt, amit Kolumbus felfedezett.

A templomon csak egy pillanatra nyugszik meg a szem. A hozzávezető lépcső közelében áll a *Conquistador* zöldpatinás szobra. Pizarro, Peru meghódítója lovon ül olyan mozdulattal, hogy Verrocchio meg Donatello lovasai jutnak az eszembe. Sisakjának eleje hosszú csőrként nyúlik el arca fölött, de szabadon hagyja energikus orrát és keskeny szakállát. Sejtjük, hogy tekintete az elszánt, meg nem hátráló, kockázatot vállaló férfié. Megjelenésében van valami gladátorias is. Lova fejét is páncél védi, mint gazdájáét. A paripa nyakát hátrakapja, mert érzi ura kemény kezének mozdulatát. Izmos, de nem túltáplált, kerek idomú ló, mint Velence meg Padua terein álló rokonai.

Paloták a téren, a conquistadorok családjainak palotái; kapuik, sarkaik díszei barokkba hajló platereszk munkák: csavarodó oszlopok, címerek, laposra nyomott, elnyúló ívek. De a paloták hallgatnak, ablakaik csukva, kapujuk zárva. Vagy ha nyitva van a kapu, csak a házőrző *conserje* lakik bent feleségével. A gazda, aki ősei érdeméből bonyolult nevet visel, Madridban él, itt villája és birtoka van, és csak néha-néha néz be elődjei hajlékába, ahol megvan az emeleten a nagy terem, falán rég elhunyt

urak és dámák arcképei, sőt a padlózatba vágott kerek nyílás is látható még, ahonnan ellenőrizni lehetett, hogy ki lép be a ház vesztibulumába. Pizarro házába nem is tudok bemenni, csak az udvarig; a termek üresek, a vakolat hullik, a boltozatból egész darabok hiányoznak. A ház falára sokszor bevésett két-medvés címer üres csigahéjat díszít.

Míg a teret járom, tekintetem vissza meg visszatér a Conquistador szobrára. Micsoda szikár termet, karcsú dereka hogy összenőtt a lóval! Két toll is csavarodik a levegőben a sisakja fölött. Ez valami démonias kifejezést ad a lovasnak. Meg aztán az a hegyes előreugró sisakellenző! Most látom, hogy kard is van leengedett jobbjában; kissé elrejtve tartja. Szeretnék többet tudni róla. Pásztorfiú volt, kalandvágyó, vakmerő. De tehetség és szerencsés. Útját talán vér és kegyetlenség vagy kíméletlenség is kísérte; nem ment az másként. A résen, amit tört, műveltség is áradt be a megszerzett területre, de kár volt az ott talált kultúrát meg nem becsülni. Sok mindenre nem gondolunk, mikor Amerika felfedezéséről beszélünk. Történelmi könyveinkben két oldal, néhány név és adat az egész, meg esetleg egy idealizált kép: a spanyolok partraszállása — páncélok, kardok, harcosok, mögöttük barátok, kereszt. — Valahogy így esett meg a *conquista*, de a mi Madáchunknak is igaza van: «A história a múltnak csak dala».

Pizarro az egyetlen conquistador, akinek a szobrát ismerem. Ez a bronz lovas talán a többit is képviseli. Jó szobor, talányos és egyszerre emlékeztet a

hódítóra, a kalandorra meg az európai emberre, aki valami «különbet» akar vinni a «vadaknak».

A paloták mellett lábasházak néhány üzlettel meg a szokott bárokkal. Vendégeik a kisváros egyszerű középosztályának képviselői: az ügyvéd, akinek kliensei a helybeli meg környékbeli gazdák, a gépügynök, az olajbogyó nagykereskedő meg azok a titokzatos személyek, akik egész napjukat a kerek asztalok mellett töltik. Egykedvűen nézik a terüket, és valószínűleg sohasem adott fel nekik kérdéseket a Conquistador szobra.

De a tér képéhez nemcsak a karéjban felsorakozó házak tartoznak, fölötte is emeleteket alkotnak a tornyok, tetők, homlokzatok. És hívnak is további sétára kissé feljebb, oda, ahol a város legrégibb temploma áll, és ahol talán maga a város is kezdődött.

Feléje tartva boltív alatt haladok át, rajta kopott címerek. Az ív, vagy talán kapu egyik oldalán palota a hatszáz év előtti időkből. Csipkésen kivágott bejárati íve templom kapuja is lehetne, teljesen ép, de ura rég kiköltözöt belőle. Most aggok otthona. Sok helyütt lakik errefelé a szegénység uraságoktól levetett palotákban.

Az ív másik vége templom falának támaszkodik. *Santiago,* azaz Szent Jakab apostol kis temploma is elöregedett; hétszáz év múlt el fölötte. Alacsony kapuja nagyon ismerős román templomok bejáratáról. Ilyen cikcakkban haladó vonal fut rajtuk

végig, amikor nincs hely az alcsonyan vágott íven szentek meg evangéliumi jelenetek számára. — Egy keresztbe fektetett sírlapon lépek be a templomba, melynek minden kövét megigazgatták, vigyázva, hogy a hely hangulatát ne rontsák el. A padlózatot nem bolygatták meg; fekete, hepehupás, ahogy a beágyazott sírzáró kövek éppen kikoptak a századok alatt. A műemlékké vált templom továbbra is a szegények temploma maradt. Tehát nem elhagyott hely.

Visszatérek a térre még egyszer, és most leszek jobban figyelmes a sok gólyára, melyek a tetőkön meg a tornyokon tanyáznak. Egy szemfordulattal tizenötöt is megszámlálhatok. Egyik zománcos tetejű tornyon meg éppen három fészek is van, szinte érinti egyik gólyalakás a másikat; talán veszekesznek is néha a gólyaasszonyok. — A gólyák strázsát állnak a fészek mellett, kelepelnek vagy lomha mozdulattal felszállnak, hogy hozzanak valamit a fészek alján mocorgó fiokáknak. Meglepő a számuk itt a város kellős közepén. A tornyokat már mind elfoglalták, sőt a Pizarro-szobor fölött emelkedő Szent Márton templom tetejét és támasztópilléreit tömegszállássá alakították. Az a gyanúm, hogy előbb-utóbb szemet vetnek az omladozó conquistador-paloták tetődíszeire és különös alakú kéményeire is. Nem száll már fel azokból füst, és a palotákat még csak múzeummá sem tudják átalakítani. Mit tegyenek beléjük? Egyszer volt Trujillónak nagy százada, mikor fiaiban felébredt a kalandvágy. Országokat gyűjtöttek királyaiknak, nem műkincseket.

CACERES

Az egykori kelta, majd római város felé zöld halmok közt vezet az út. Kora májusi reggel volt olyan derűs éggel, hogy még csak párák sem akadályozták a kilátást. A völgyeken át folyó patakok vize tiszta, hangulatos öreg hidak vezetnek át rajtuk, melyeket az országút tisztelettel elkerül és a közelükben épült betonhídon szeli át a vizet. Útkaparó háza mellett megyünk el; színe nem a szokásos kék, hanem fehér körös-körül virággal befuttatva. Talán újházasok az útkaparóék, hogy ők sem maradtak közömbösek a pompás extremadúrai környezettel szemben. Az út menti fákon két mátyásmadár kergetőzik. Égszínkék tollaik ragyognak a nyakukon, mellükön, szárnyukon. Nem tudom, létezik-e irigység a madarak között? A mátyásmadarak túlságosan el vannak látva ékszerrel. — Búzaföldek között járunk; nincs pipacs köztük, a lágy zöld szín egyenletesen önti el az alig hullámzó dombhátakat. Nyugalom és béke a tájon.

Most megjelenik Caceres egy szélesen elterülő emelkedésen: közepén az óváros, tornyok, fogazott városfalak, zömök bástyák zárt csoportja. Körülötte fehér házak, piros tetők, az újabb városrészek.

Nehány perc múlva már az utcán járok.

A város szíve, az óváros felé széles út vezet. Közepe nem fasor vagy üresen hagyott korzó, hanem park padokkal, virágokkal, magasra nőtt fákkal. Már ezzel a kedves bejárattal megnyernek Caceres lakói. Szeretik az akácfát is, de úgy látszik, a mi

Alföldünk fája egymagában nem elég nekik, mert rózsát futtatnak a derekára, pirosat, sárgát, halvány színűt, fehéret, vöröset. A virág befonja a korona ágait is, és most május elején együtt virágzik az akác és a színes vendég virág. Micsoda illat és micsoda dőzsölés várja a caceresi fákon a méheket meg a dongókat!

De számomra a méz nem itt van a virágos úton, hanem a városfalakon belül. A régi várfalak azonban beleolvadtak a városba és maguk is élnek. Nemcsak házakat ragasztottak hozzájuk, hanem beléjük is épültek lakások. Az ablakok fölött ilyen esetben nem tető van, hanem a mellvéd kisárgult, kilyukasodott kőcsipkéje vagy egy bástya kiemelkedő tornyos terasza.

A piac is a várfal mellé húzódott. Fedett csarnok, alacsony; szűk a hely itt árusnak, vevőnek. Mikor belépek, mintha ötvenezer veréb csiripelését hallanám. Mert ez a piac a caceresi asszonyok birodalma. Nem kiáltozik itt senki, de mindenki beszél. És többet beszélnek a vásárlók egymás között, mint az elárusítókkal.

A piac előtti kis térségen a fazekasok szamarai álldogálnak. Hátukon két oldalt nagy gyékényszatyor, amit még hálóval is meg lehet toldani, hogy a cserépholmi ki ne potyogjon belőle. A vándorbolt különös kirakatában vizeskorsók, kancsók, aprók is, játékszer nagyságúak, tányérok, lábasok. Nem is az árú az, ami most meglep vagy érdekel engem, hanem a mód, ahogy a szamár meg van pakolva. Elvész a szerény állat a két nagy cserepes-

batyu alatt. Csak négy kurta lába látszik, amint szedegeti őket a rossz kövezeten. Mintha az apró paták is a sásba csomagolt batyukhoz tartoznának.

Tovább megyek a várfalból kiágazó ívek alatt, melyeken virágok kúsznak; úgy járok alattuk, mint diadalívek alatt. A várfalon kapukat nyitottak, szép neveket is adtad nekik. A Csillag-kapu elhagyása után paloták közé jutok. Felnézegetek a magasba nyúló mezitelen falakra. Alig van ablak rajtuk. Egyik palotában hivatal működik, a másikba takarékpénztár költözött, de van olyan is, ahol elnémult az élet. Rég meg lehetett volna rajta fordítani a címert, ha nem volna kőbe vésve.

A dóm terére érek. A templom nem középen áll, inkább a tér húzódik körülötte félkörben. A tér házai paloták, nyolc-tíz. Minden kapu fölött címer az egyébként sima, csupasz falon. Ez a hely uraknak épült és méltóságát ma is megőrizte. — Maga a dóm nem nagyszabású katedrális, inkább plébánia, mely román stílusú templomnak indult kicsi ablakokkal, sötét belső térséggel, de gót boltozatot kapott. Kései oltárai kis boltívekbe vannak szorítva; csillogó, agyondíszített barokk apróságok a XVII. századból. A templomnak nincsenek faragott kanonoki stallumai, még csak padjai sem egyformák. — A sekrestyés a főoltár lépcsői alatt egy lécállvány felállításával vesződik. Fekete leplet borít rá, és kész a rögtönzött ravatal. Kezdődhetik a gyászmise.

Az óvárosban semmi sem változott a középkor óta. Utcákon, tereken megyek keresztül, ahol évszáza-

dok óta áll az idő. Nem csodálkoznék, ha valamelyik lépcsőn vagy utcafordulóban a paloták régi uraival találkoznék, akik a conquistadorok szolgálatában állottak, és Amerikából hozott aranyon szerezték címeiket meg belőle építették palotáikat.

Házak, templomok, tornyok kemény palakőből épültek, és dacolnak az idővel. Egy-egy falnak támasztott kerékpár meg a vaskeretbe foglalt villanylámpák figyelmeztetnek, hogy nem a XIII-XIV. században vagyunk.

Szent Máté öreg temploma mellett üldögélek a falhoz épített kőpadon, ahol ötszáz évvel ezelőtt a férfinép beszélgette el a vasárnapi órákat. Sudár torony áll mellettem a szomszédos palota sarkán, a teteje fogazott, mellvéddel koronázott, mint a toszkán városok tornyai odaát Itáliában. *Torre de las cigüeñas* a neve, «gólyatorony». Nem értem a dolgot mindjárt, már ti. hogy miért éppen ez a torony kapta ezt a nevet, amikor Caceresben minden ház tornya és minden templom teteje szállást ad a gólyáknak. Főleg a templomok változatos teteje és a támasztópillérek felső részei a keresett gólyalakások. — Aztán megtudom, hogy volt idő, mikor Caceresben ez a torony maradt meg egyetlen helynek, ahol a gólyák kedvükre rakhatták fészküket, mert Katolikus Izabella királyné 1477-ben azzal büntette a lázadozó és egymás között is hadakozó caceresi urakat, hogy a palotaerődök tornyainak felső részét le kellett bontaniuk. Még a templomok tornyai is áldozatul estek a könyörtelen intézkedésnek. Csak ez az egyetlen torony menekült meg a lebontás ve-

szedelmétől. Nem azért, mert az ítéletet végrehajtó toronybontó katonák megfeledkeztek róla, hanem azért, mert a ház gazdája, Don Diego de Cáceres Ovanda «jó fiú» volt, és nemcsak hogy nem vett részt a királyné elleni lázadásokban, hanem a Toro melletti csatában a királyné oldalán harcolt. — Gúnyból kapta a torony a nevét, amit ma is visel, bár nem lakik rajta ebben a pillanatban egyetlen gólyapár sem. Ők a lakásgondjukat jobban megoldják a templomok bonyolult díszein, meg talán tüntetésből a büntetett paloták csonka tornyain.

De mindenképpen kár, hogy az ép torony társai eltűntek; ma talán tucatjával állnának az ilyen tornyok Caceresben. Izabella királyné rendelete örökre «elcsúfította» a még így is szép várost.

Itt van előttem az egykori arab *alcázar* fölé épült palotában a provinciai múzeum. Be kellene menni oda is, mert ezek a vidéki múzeumok néha jobban meglepnek különös gyűjteményükkel, mint útikönyvek csillagos helyei véget nem érő termeikkel. Meg mindenképpen szeretném látni a Caceres környéki népviseletet, az eladólány ruháját, a kalapját, ami páratlan «kreáció» a nőidivat történetében.

Bezörgetek a zárt kapun. Várnom kell, amíg öreges lépéseket hallok és a megnyitott kapu mögött megjelenik egy aggastyán arca. Sovány, sáppadt, beretválatlan; a jelenség olyan, mintha az udvaron sorakozó római síremlékek mögül lépett volna elő, mint a provinciai múzeum házi kísértete. Érdeklődöm nála, hogy jó helyen járok-e. Nem szól sem-

mit, csak rábólint, mint az igazi kísértetek, és int, hogy kövessem.

Először kőmedvéket akar mutogatni a kelta időkből. Mondom neki, hogy ez most nem érdekel. Akkor levezet az épület pincéjébe, az egykori arab erőd víztárolójába. Keskeny oszlopokon nyugosznak a boltozatot tartó kecses arab patkó ívek. Olyan a helyiség, mint egy vízzel elárasztott miniatűr kordovai mecset. Mert a víztároló ma is működik, nem csöveken folyik ide a víz, hanem a talajból gyűjti a vizet az *aljibe*. A szem elől elrejtett oszlopos csarnok ezer év óta működő arab mestermű.

No és most már megnézhetem a caceresi, helyesebben a Montehermoso-i menyecskét! Ott áll a bábu egy falusi konyha előtt egyéb társaival. Szalmakalap a fején; teteje magas, tornyos, széles karimája lehajlik a báb fülére, díszítve is van piros öltésekkel. Parasztos kiadása annak a kalapnak, amit operettekben viselnek a krinolinos bécsi lányok. De a montehermosói kalap elején piros kézimunka-keretbe foglalva tükör is van. A legények nézegethetik magukat ebben a tükörben. Kacér találmány ez a tükrös kalap, mert a legény előbbutóbb a tükröt a leány szemével téveszti össze, s ilyenkor az eset az oltár előtt végződik a spanyol falu szigorú erkölcsi rendje szerint.

Elmenőben egy feltört vasládát is felfedezek a múzeum előszobájában. A vasláda középkori páncélszekrény bonyolult szerkezettel, mely belülről a láda egész fedőlapját elfoglalja. Nem is boldogultak vele, akik a kasszát hatalmukba kerítették, hanem

addig fúrták-faragták, ütötték-verték, amíg nyílást vágtak és tágítottak rajta. Így aztán ki tudták üríteni a tartalmát. A kasszafúrásnak ettől az ősi módjától csak az újabb időben tértek el azok, akik értenek hozzá, de nem bizonyos, hogy olyan zsákmányra tesznek szert, mint az ismeretlenek, akik a tallérokkal meg ékszerekkel teli ládát meglékelték valamelyik caceresi új «amerikánus» palotájában.

AZ ALCANTARAI HÍD

Római hidat szívesen megyek látni, ha kell messze is. — Ameddig eljutottak a hídjaikkal és útjaikkal, addig terjedt a civilizáció. Nyugat-Spanyolországban sok maradt meg belőlük, a leghosszabbak, a legmerészebbek. Aránylag több, mint magában Itáliában. S itt a Rómától távoli vidékeken jobban megcsodáljuk őket.

Caceréstől Alcantaráig hosszút szalad az autó. A vidék nem hegyes, de nem is sík; különös föld, mely sok munkát ad a gazdának. Óriási kövek hevernek a földeken mindenfelé, azokat kell kerülgetni szántás közben az ekével. Olykor az országút is kanyarodik egyet, ha óriás kő áll útjában. — Községeken áthaladva feltűnnek a vízhordó leányok alakjai. Korsóik hosszúak, keskenyek, amforaszerűek; a fejükön viszik őket. Négyen-öten mennek az út szélén egymás után, mint megelevenedett kariatidák.

Alcantara előtt lekanyarodunk a Tajo medre felé. Egyszerre sziklás, szakadékos lesz a táj. Egy mély, száraz patakmedret szelünk át. A szakadékot századok folyamán többször is áthidalták s a leszakadt hidak maradványai, tört ívek, pillérek, vékony boltozatok ott meredeznek a parton. Egyik csonk lapos, széles kövekből épült, arab kezek munkája.

És aztán előttünk van a római híd, az ókori hídépítés egyik legmerészebb példája, mely negyven méter magasságban szeli át a Tajo sziklás medrét. Inkább viadukt, mint híd. Első pillanatra csalódást érzünk: a híd nem ütött-kopott, toldozott-foldozott ókori emlék, mely megroggyanva enyhe hajlású ívben halad át a mélység fölött, és inkább fényképezésre meg elábrándozásra, mint mindennapi használatra való. Tökéletes, hibátlan mérnöki mű előtt állunk, mely akár ötven évvel ezelőtt is készülhetett volna vas és beton helyett az élő kő nemesebb anyagából.

Túlságosan józan alkotás az alcantarai híd, szeretnők hangulatosabbnak, megviseltebbnek látni. Hiszen a kora miatt lehetne is. Közepére diadalkaput építettek, rajta a tábla, mely Traján császárról beszél, s így adataiból kiszámíthatjuk, hogy Kr.u. 106-ban adták át a forgalomnak. Későbbi története is egyszerű. Kétszer rongálták meg visszavonuló hadak; egyszer az arabok, 1809-ben pedig Mayne angol generális katonái. — A hidat mindig kijavították, tatarozták, köveit megfrissítették, lekalapálták, de lényegében ma is olyan, amilyennek

tervezői megalkották. Ha feltámadnának, ráismernének művükre.

Az alcantarai híd nem tartozik a «legszebb» római hidak közé, de valószínűleg a legtökéletesebb a megmaradtak közül. Mert Traján császár mérnökei mindenre gondoltak. Megfigyelték, hogy a víz ezen a ponton harminc-harmincöt métert is emelkedik a tavaszi áradások idején. Ti. a közeli éles kanyar víznek feszülő sziklafala visszatartja és megduzzasztja a hullámokat. De ez a rendkívüli vízállás nem veszélyes, mert a folyó sodrása éppen a nagy vízmennyiség miatt lelassul, és a hangos, zúgó Tajo csendes tóvá változik ezen a helyen. Az itt épült hídnak soha sem lesz baja, ha pillérei az áradat fölé nyúlnak. Az idő igazolta a római mérnökök számítását. Tavasszal a víz színe eléri az ívek hajlatát, a híd korlátja mellől madzaggal horgászhatnak az alcantarai gyerekek, de veszélyre senki sem gondol. «A rómaiak csinálták» — mondják. Ez a rövid megnyugtatás bizalmat jelent, s kissé fájhat a műegyetemek okleveles mérnökeinek.

Az alcantarai hídnak a római mérnökök hűvösen elegáns formát adtak, de technikai tudásuk legjavát mutatják be rajta az utókornak már ezerkilencszáz év óta.

Átsétálok a hídon és lenézek a vízre. Színe tiszta zöld, most elfér a két középső ív közti árokban a meder legmélyebb pontján. De az üresen maradt sziklás, szirtekkel teli ágy sokat mond a folyóról. A Tajo a nemesebb fajta vizek közül való, nem keres magának puha földes medret, sziklákon töri

át magát, és Alcantara körül megismétli a toledói partok vad szépségét.

A híd bejáratával szemben kis római szentélyt építettek Traján császár meg a hídépítő Caius Julius Lacer emlékére. Megmaradt benne az áldozó oltár is. A helyiséget ma is használják: horgászok tartják benne botjaikat. A templom árnyékában pedig a lépcsőkön ülve megpihennek, akik gyalogosan vetődnek erre.

A híd mellől felhajtunk Alcantarába, a faluba, mely valamikor olyan fontos hely volt, hogy fallal is körülvették. Az arabok ellen harcoló alcantarai lovagrend anyaháza volt itt a San Benito kolostorban. Az elhagyott épület sötét tömbje néz ránk a magasból, ahogy a völgyben felfelé igyekszünk. Úgy tudtam, hogy rom, a szebbekből való. No, megnézzük! De ahogy a kapuhoz közeledem, belülről kopácsolást hallok. Kőfaragók ütései csattognak így, mikor grániton vagy márványon dolgoznak.

Rendbehozott kolostorudvarra lépek. A gót csipkézet és a folyosó mennyezetének bordái megfrissítve látszanak, az udvar körüli helyiségek is rendben, mintha a ház új lakókat várna. Az egyik folyosószárnyon néhány munkás gránittömböket formál. «Mi történik itt — kérdem a munkavezetőt —, visszatérnek otthonukba a lovagok?» Hát nem a lovagok térnek vissza, hanem az épületet megvette a vízerőművek igazgatósága, és a Tajo vidéki zóna hivatala ide költözik. — Így is lehet műemléket

megmenteni. Egy éven belül a *Hidroeléctrica* tisztviselői és gépírónői pompás gót boltozatok alatt cigarettázhatnak és ihatják munkaszünetben a hűsítőket.

De az épülethez tartozó templom nem került a vízerőművek tulajdonába; az bizony továbbra is rom marad. — Meglep a templom tágassága. A három rövid hajó egyforma magasságú és egymásba nyílnak. Az oszlopnyalábok fent a boltozaton bonyolult vitézkötéses erezetbe bomlanak szét. Az ablakok üvegje régen kitört, csak a kőkeret maradt a helyén, csókák, galambok, fecskék röpülnek rajtuk ki-be. A padlót borító hulladékuk mutatja, hogy itt fészkelnek. A falakon a lovagrend nagyjainak kőcímerei.

Kár ezt az épületet veszni-pusztulni hagyni. Dehát mit lehetne kezdeni ezzel a katedrálissal a mai Alcantarában, ahol amúgy is van három templom, s az egyik éppen Alcantarai Szent Péternek, a helység nagy fiának, Keresztes Szent János mellett Szent Teréz másik nagy megértőjének szentelve?

Visszajövet ismét a szép gót folyosón megyek végig. Az udvaron hatalmas narancsfa áll virágjában; árad felőle a bódító keleties illat. Bizonyos, hogy ezt érezve a csipkés árkádok alatt sétáló titkárok és gépírókisasszonyok el fogják felejteni, hogy lábuk elhalt lovagok sírkövein jár, mert ebben a környezetben egészen másról fognak beszélgetni, mint az elmúlásról.

NEM LÁTTAM A PLASENCIAI HETIVÁSÁRT

Volt még egy napon Caceresben, valami kirándulásra lehetne felhasználni. Ahogy ránézek a térképre, Plasencián akad meg a szemem. Miért ne mehetnék el Plasenciába? Mint mondják, holnap ott hetivásár is van: *gran tipismo*, azaz megismerhetem a környékbeli népet is. — A kilátások felcsigázzák képzeletemet. Tehát láthatom a montehermosói menyecskéket a tükrös kalapjukkal, az öregeket a csíkos általvető tarisznyájukkal, széles karimájú kalapjukkal. Sajnos, későn érkezik oda a vonat is, meg az autóbusz is, de talán még marad valami nekem is a látnivalókból.

Az autóbuszt választom, annak mindig szebb az útja. Tízre ígérik az indulást, de féltizenegy lesz belőle. A kocsi is nagyon gyenge, nem bizalomkeltő bárka. Ki tudja, talán mégis szalad. Eddig nem volt bajom az autóbuszokkal, még rosz utakon is futottak, a kanyarokat is olyan iramban vették, hogy kis itattáskámat a harmadik szomszéd adta vissza, mikor újra egyenesbe értünk.

A kocsi belseje nem sokat igér. Mozog ott minden. A sebességváltón és hasonló «fogantyú»-kon, melyek a sofőr ülése körül vannak, nincsenek gombok, csak a vascsonkok meredeznek a vezető ülése körül. Van azonban egy nagy tükör a kocsi elején; ez viszont nem tartozik az autóbusz lényeges elemei közé, és nem segít rajtunk. Látom, hogy a motorház is belül van; később meggyőződtem róla, hogy a duda is inkább belül hallatszik, mint kívül.

Elérkezik az indítás pillanata, vagy inkább percei. Mert a motor nem fog. Erre a sofőr felemeli a motorház tetejét és egy csavarhúzót ad az egyik gyakorlott utas kezébe, aki beindítás közben piszkálni kezd valamit a motor belsejében. Most hirtelen megindul a gép kis légcsavarja és vízcseppekkel vegyest hideg levegő csap végig a kocsi belsejében az utasok arcába. Lecsukódik a tető és a kocsi nagy robajjal, puffogással megindul. Zörög-csörög minden körülöttünk, az asszonyok felemelik hangjukat, hogy folytathassák a társalgást.

Az utas, aki szakértelemmel piszkálta a motort, felveti a kérdést: «Ugyan hány megállással fogunk elérni Plasenciába, és mikor?» — Neki már tapasztalatai vannak, és most már bizonyos, hogy nem látok semmit a hetivásárból.

Az első megállás hamar bekövetkezik, miután gyanus zörejek hallatszottak a tengelyek felől. Tíz perc múlva indulunk, s igyekszem magam valamivel elfoglalni. Hiszen a vidék érdekes. A rétek sokszínű virágszőnyegek, rajtuk méhkasok lerakva. Nem kell hosszút repülniük terhükkel az állatkáknak.

Nem tudom, miféle madarak üldögélnek és szállnak fel a telefon drótjáról. Rézvörös tolluk csillan a nap fényében, ahogy fölöttünk elkeringenek. — Vonuló gulyák itt is, ott is a bika nyomán. Komolyak, méltóságteljesek, nem törődnek velünk. Egy helyütt a Tajót is átszeljük. Itt lassú folyású, széles a tükre, mintha tó volna. Vize tiszta, leássa magát

a sziklákig. Mindig örülök, ha látom; gondolom, Spanyolország legszebb folyója.

A harmadik megállás után kocsink kissé jobban nekiindul, és erejének érzetében nagyokat dudál, pedig most kapaszkodni is kell, hegyek vannak előttünk. Fenyők közé érünk, és a tisztásokon millió szám nyílnak a *jara* fehér virágai. Nem ismerem hazulról ezt a növényt. Virága a fehér pipacshoz hasonlít, szára, levelei enyvesek, illata nyers, s napnyugtával összecsukódik. A nappal fehérben pompázó mezőkön kialusznak a virág-mécsesek.

Most paratölgyek közt járunk, megnyúzott törzsük alvadt vér színű, mintha még nem hegedtek volna be sebeik a kegyetlen műtét után.

Havas hegyek mutatkoznak előttünk: a Gredos-i hegylánc ormai. Abban az irányban fogjuk elérni Plasenciát.

Plasenciába — mint előre látható volt —, későn érkeztünk. A vásár már szűnőben volt, de a falak közé szorított helység még nyüzsgött, mint a hangyaboly. Keskeny utcákon sokablakos fehér házak között jutok a térre, de sem ott, sem a boltok környékén nem látok egyetlen tükrös kalapos leányt sem, sem sokcsíkú tarisznyát. Öregasszonyt igen; csodálatosan lesimított hajuk hátul akkora kontyba van szorítva, mint egy pogácsa. Általvetőt látok néhány ember vállán, de annak anyaga skót mintás posztó. Az asszonyok lépcsőkön üldögélnek, eszegetnek, vagy a vásárfiát nézegetik: a gyereknek vett kalapot, pantallót, konyhába való holmit. A gazdák

a kis kávéházak asztalai mellett beszélgetnek, mert a hangulatos tér árkádjai alatt van vagy egy tucat *cafetería*. Az egyiknek neve «Bar Danubio». Ez látszik a legkülönbnek. Vajon miért választották neki a «Duna» nevet? Majd ide jövök ebéd után kávéra, és megtudom.

Ebédelni pedig a «Burladero»-ba megyünk. A csalódás után, ami a vásár elszalasztásával ért, ez a megfelelő hely. *Burladero* annak a deszkapalánknak a neve a bikaarénában, amely mögé a torero meg a legényei lépnek, ha szükség van rá, és a feldühödött bika szarva a deszkán koppan. Vagyis a *burladero* «megtréfálja» a bikát.

A plasenciai «Burladero» azonban nem szedett rá, mert valenciai rizzsel meg sült báránnyal várt. Azonkívül a társaság is nekem való volt: gazdafélék jöttek ide enni, falusi bíró típusok, jegyzők meg kereskedők, akik bankkal, szállítókkal intézték el számadásukat.

Ebéd után járok egyet a hangulatos fehér utcákon. Először a városháza oldalába ragasztott volt börtön előtt állok meg. Palota a javából, pompásan rácsozott ablakok és a kapu fölött IV. Fülöp király hatalmas kőcímere. Néhány perc után már nem csodálom, hogy a börtön is címeres, mert melyik valamire való házon nincs itt címer? — Hosszabban nézegetem az egyik templomot. Csupa támasztópillér meg szöglet; a megsárgult régi épület rózsával befuttatva. Egy klauzúrás zárda előtt is elidőzöm. Az előbb látot börtön ablakaihoz képest itt csak nyílások vannak a cellákon, rajtuk nyers vasrács,

háló, kimeredő vasszegek. Templomukban is mindenütt nehéz vasalásokat látok ott, ahol a zárda a világgal érintkezik.

Az utcákon egyedül járok, mint nappali kísértet. Most a *siesta* órája van, tehát csend, sehol ének vagy a rádió hangja; zárt ajtók, hallgató címerek.

Élet csak a főtéren van, ahol a vásáros nép minden asztalt elfoglalt a bárok előtt. Alig kapok helyet a Danubióban, melyet a *Kék Duna* keringőről neveztek el, mert a gazda nagyon szereti ezt a zenét. A pincérek vallomása szerint én vagyok az első, aki a Duna tájról hozzájuk vetődik.

Dómból kettő is jutott Plasenciának, egy új meg a réginek a fele. Az új gótnak indult, reneszánszban folytatódott, de aztán abbahagyták. Ha elkészül, Spanyolország egyik legnagyobb és legszebb katedrálisa állna a kisvárosias Plasenciában. — Mellette a románkori templom. Csak egy része maradt meg, az óriásira tervezett új katedrális foglalta volna el a helyét. Az építkezéssel párhuzamosan részletekben bontották volna le.

A félbemaradt katedrálisnak így is sok tornya és két olyan kapuja van, hogy szívesen elfogadná őket a sevillai székesegyház is a magáénak. Bent hatalmas és formás oszlopnyalábok meg a boltozaton lágyan kanyargó és kacsszerűen szétfutó bordázat. De mindenből csak minta a csonkán maradt templomban.

A hajó jelentékeny részét a kanonokok stallumainak helye foglalja el. Faragványai mesterművek és

különös művek. A székek felső része szenteket meg szentírási jeleneteket ábrázol tömör előadásban; a kartámasztók és a felcsapható ülőlapok domborműveit a népélet és a néphumor ihlette. — A fába metszett jelenetek vagy vaskos kifejezések ábrázolásai vagy szabadszájú népkönyvek elbeszéléséhez készült illusztrációk. A XIV-XV. század trágárságtól sem visszarettenő humora beszél a fába vésett képeken olyan nyíltsággal, mint ahogy a korabeli irodalom sem riadt vissza attól, hogy nevén nevezze a gyermeket. Micsoda röhögések és kommentárok kísérhették a fafaragó mester műhelyében ezeknek a képeknek megformálását! — Azonban észre kell venni, hogy a mai ember ízlését meghökkentő ábrázolások mindig a stallumok lecsapható lapjain vannak. Ez a körülmény egymaga sokat megmagyaráz a fafaragó mesterek szándékából, akik éppannyira gondolkodó emberek voltak, mint az írók. Még a Szent Inkvizíció is elnézte ezt a humort, bár néha a kritika vagy a megrovás szelleme is megszólal az ülés alá rejtett képeken. Az egyik jeleneten egy franciskánus ruhába öltözött róka prédikál a tyúkanyónak meg csirkéknek ábrázolt hívek előtt. A művésznek nem lett baja a célzatos kép miatt. A róka-barát képen és *képén* már ötszáz év óta ülnek naponta a kanonokok. — Meglepőbb egy másik ábrázolás, mely még csak nincs is elrejtve a szék alá: A tizenkétéves Jézus a templomban professzori székből «ex cathedra» beszél. Tudományát az ördög súgja neki rejtekből.

Caceres felé visszatérőben félszemmel nézem a már ismerős tájat, csak akkor neszelek fel, mikor előttünk az országút szélén egy különös menetet látok. Vagy tizenöt öszvér lépked ott hosszú sorban, rajtuk ismerős népség: sárga, zöld, piros szoknyák, rikító blúzok, főkötők. Két kocsi is van a menetben, előttük gebék. *Szent Kleofás, milyen karaván!* — kiáltok fel. Bizony ők azok, cigányok. Az asszonyok az öszvéreken, ölükben meztelen csecsemők, a kocsikon öregek meg a sátorfa, serpenyők, székek, ládák. Nagy kalapú férfiak az állatok mellett. Egy öszvéren két oldalt gyékényszatyrokban purdék, csak épp nagyapjuk hiányzik, aki néha «hátra-hátra rúg». Füstös arcok, kócos fejek, vidám nép, és mind tenyerét nyújtja, ahogy mellettük elrobogunk. Hegedűt nem láttam náluk, de az egyik legény kezében kis rádió volt. Talán sporthíreket hallgatott vagy a bikaviadalok eseményei érdekelték.

Lényegében nem sokat változott a cigányok sora a *Vándorélet* megírása óta.

Messziről feltűnnek Caceres csonka tornyai, és megcsinálom a napi mérleget. A plasenciai hetivásárt nem láttam, de szegényebb lett volna a napom, ha nem indulok el Plasenciába «vásárt nézni».

MERIDA

A kissé száraz dél-extremadúrai táj kizöldül, mikor a horpadáshoz érünk, amelynek mélyén a város fekszik, a rómaiak *Augusta Emerita*-ja. Au-

gustus leszerelt legionáriusai részére alapította a várost, mely gyors fejlődésnek indul és világvárosi rangra emelkedik. Ausonius, a burdigalai (*Bordeaux*) főiskolán a latin nyelv és irodalom kényes ízlésű tanára a IV. században Emerität a birodalom kilencedik városaként említi, és Athén elé helyezi. Hihetetlennek látszik, ha nem tudnók, hogy Agrippa, Augustus jó szelleme volt a konzul a város születésekor. Az ő neve biztosíték volt arra, hogy színház, cirkusz, fürdők, vízvezeték, fórumok, vásárcsarnok azonnal épültek, s hogy a városban és a város körül mindenképpen megindult az urbanizáció. Gyorsabb ütemben, mint manapság szokott történni! Szinte a készbe telepedtek be az első lakók. Augusta Emerita egyik utolsó példája lett annak, hogy távol Rómától is mire képes a birodalom szervezettsége.

De a szaladó kocsi alig enged időt a múlt idézésére, mert már házak között vagyunk és az egykori Augusta Emerita első emlékei jelentkeznek: a római vízvezeték ívei mellett haladunk. Az ívek magasak, keskenyek, mintha óriási hajtűk volnának egymás mellé állítva. A felső íven kívül még másik két ív is összekapcsolta a toronyszerű lábakat. Ezek az ívek részben kihullottak, s így a megmaradt váz még magasabbnak látszik. Ahol a felső ív is hiányzik, a megmaradt pillér mint torony emelkedik a magasba. — A vízvezeték tetejét gólyák foglalták el, kiadó lakás alig van rajta. Nem tudom, hogy tavasszal a visszatéréskor hogyan osztoznak a szűk helyen, mert a magánlaksértést ők sem tűrik.

Reggel kelepelésre ébredek, mert a szomszédos templom tornya is gólyatanya. S aztán elindulok megkeresni azt, ami a hajdani Emeritából megmaradt. Sajnos, nem sok az egész, egyetlen sétán mindennel találkozhatom.

A «Traján íve» talán egy elkezdett, de be nem fejezett óriási épület kapujának készült, esetleg a vásárcsarnok vagy egy főútvonal bejárata volt. Nem maradt meg belőle egyéb, mint maga az ív, melyet hatalmas ékalakú kövek alkotnak. A különös emlék így is biztosan áll, mozdulatlan, csak az utolsó ítélet harsonái fogják romba dönteni. A szerény fehér házak között egy eltűnt, másfajta világ itt mardt tanúja. Összelapítaná őket, ha rájuk omlana.

A meridai régiségek gyöngye, a *római színház* a legszebbek közé tartozik, amit ebből a fajtából megkímélt az idő. Épen maradt a színpad, épségben maradt a nézőtér, amennyiben kétezer éves múlt után épségről szabad beszélnünk.

Ahogy az ásatások területére érek, Aquincumra gondolok a kissé poros, de virágos környezet miatt. A bokrok felől illat árad és az örökzöld sövények mellől kertész ollójának csattogása hallatszik.

A nézőtér övei meredeken épültek egymás fölé. A görög színház legyezőszerűen elterülő, enyhén lejtő nézőtere megszűnt, a színház alakja közeledik a mai színház zártabb belső teréhez. A karzatok közönsége lefelé nézett a színpadra és a színészeket rövidülésben látta.

A színház akusztikája ma is jó. Fent ülök a «karzati zártszék» sorainak magasságában, de minden szót hallok, amit lent az orchestra terén mond a vezető egy csoportnak. Azt is elkapom, hogy buzgóságában ezerrel megnövelte a színház befogadóképességét. Ötezerről hatezerre léptette elő az ülőhelyek számát.

A színpad harminc kék-fehér oszlopából, az állandó szcenáriumból mindössze három hiányzik. Eső vagy locsolás újra előhozza a márvány erezetének halvány tónusát.

Fent a karéjok legfelsőbb gyűrűjében tanulmányozhatom az építésnél használt cementet, a mészbe ágyazott és vele összeforrot palatörmeléket. De észreveszem, hogy nem vagyok egyedül, mert egy mélyedésből fekete madár ripakodik rám, és figyelmeztet, hogy fészke békességét veszélyeztetem jelenlétemmel.

A színház tőszomszédja a kis amfitátrum; jól felszerelt birkózóaréna. A szereplők talán inkább akrobaták voltak, mint életre-halálra küzdő gladiátorok. Az igazi amfiteátrumi látványosságoknál jobban érdekelték Augusta Emerita lakosait a kocsiversenyek és fogadások. A Circus Maximus-uk alig kisebb, mint a római versenypálya. Ma vasút meg országút vágja a pálya egyik kanyarját.

E néhány emléken kívül nagyon kevés az, ami még a római időkről beszél a mai Meridában. Hol vannak a fürdők, a fórum, a piacok, diadalívek, emlékoszlopok, a kapuk, a rengeteg szobor, aminek

itt kellett lennie a császárkori világvárosban, Lusitania fővárosában? És hol vannak azok az emlékek, melyek arról a finomságról, eleganciáról, fejlett ízlésről beszélnének, ami az utolsó századok római nagyvárosait jellemezte?

Tudom, hogy hol láthatok belőlük mintákat, legalább morzsákat az egykori fényes asztalról: az archeológiai múzeumban kell keresnem őket.

Kicsi a *múzeum*, egy régi templomban rendezkedett be. Sokáig szándékozom böngészni a törmelékek között. — Rögtön felismerek egy szép Augustus-fejet. Agrippával viszont nem nézhetek szembe, mert bő tógás szobráról éppen a feje hiányzik, csak a talapzatba van bevésve a neve. Élesvonalú arcát a római Ara Pacis képmása alapján képzelem hozzá a csonkhoz.

Sorba járom aztán az alkalmi ásatások, házépítések nyomán előkerült márványfejeket. Mind arckép, nem típusok, mind egyéniség: nem a rómaiak Itáliájából jött «olaszok», de még nem «spanyolok». — Mennyi értelmesség, frisseség, micsoda nyugalom az arcokon! Egy öregúr ráncos nyaka, fáradt tekintete, egy nő sima arca, de energikus szája, egy kövérkés arcú férfi rejtett mosolya mind mondanak nekem valamit Augusta Emerita lakóiról.

Egy szobor térdén a műhely megnevezi magát, egy kezdetleges mozaik sarkában nagy betűkkel van kirakva a készítő neve. Fotográfusok meg «paccer» festők szokták ilyen feltűnően szignálni műveiket. Egy pillér márványburkolatának megmaradt darabja mintha falborító tapéta minta volna:

tölgyfalevélen tölgymakk az ismétlődő motívum rajta. Százszor is ott van a darabon a véset.

Meridában sohasem folytak igazán ásatások. A város alatt néhány méter mélységben kincseket rejt a föld. Néha dombok körül játszadozó gyerekek kezéből vesznek ki tárgyakat, melyek idekerülnek a múzeum szekrényeibe. Mikor ötven évvel ezelőtt a bikaarénát építették, néhány szobor került elő az alapok ásása közben, de a vállalkozók nem engedték tovább «túrni» a talajt, mert sürgős volt a *plaza* elkészítése. Azon a helyen volt a Mithras temploma. — Egy nagyszerű bikafej is van a múzeumban, az egyik utcában találták közművek készítése közben. Talán piac vagy vágóhíd volt a helyen.

Augusta Emerita sorsa nem egyedülálló a hispániai városok között. A nagy múltú városok történetének szkémája ugyanaz. A vizigót királyok uralma alatt még álltak jórészt a római múlt emlékei. Az arabok nem sokat pusztítottak, gyakran hozzá is adtak valamit a készhez, vagy felhasználták a magukéhoz a régi nemes anyagot. A mórok elűzése után azonban szabad préda lett a múlt; az egységbe forró országot nem érdekelte a római emlék, még inkább az arab, mely mind a mai napig élő örökség maradt a nép művészetében, hagyományaiban, szókincsében, szokásaiban.

Este kimegyek a Guadiana hídjához, mely a végtelenbe vész: nyolcszáz méter hosszú. Emelkedik, megtörik, irányt változtat, mintha darabokból rakták volna össze. Ívei, alacsony pillérei sem egyfor-

mák. Valamikor azok voltak, mikor a rómaiak megépítették, de azóta annyit változtattak rajta, hogy ma már senki sem nevezi római hídnak a meridai öreg átjárót.

Fölötte a város felőli oldalon arab erőd romjai, falában római betűs kődarabok is vannak beépítve. Mint minden arab erődnek, ennek is van víztárolója. Bejárata meg a lefelé vezető lépcsősor kezdete lágy faragású vizigót pillérekből van összeróva. A felhasznált pillérek anyaga bársonyos pároszi márvány. A vizigótok kőfaragói már római oszlopokat alakítottak át, és a «legyalult» tömbökbe vésték bele «barbár» vonalú virágjaikat és a kanyargó indákat.

Friss szél lengedez a folyómeder fölött és a széles, felhőtlen égbolton egyenletesen terjed szét az alkonyi fény, mintha Badajoz irányában a láthatár alatt égne valami.

Sötét este van, mire visszatérek szállásomra. Ez a ház is a város múltjához tartozik. A XIV. században építették római paloták köveiből. Későbbi gazdája az a Luis de Mendoza volt, aki a *Reconquista* befejező szakaszának megindítása előtt a Katolikus Királyok ultimátumát vitte Muley Hassannak, az utolsó arab fejedelemnek. — Most fogadó, de amíg palota volt, látott falai közt királyi vendégeket is. V. Károly és II. Fülöp is megszálltak itt. Lehetségesnek tartom, de aligha abban a szobában laktak, mely két napig az én otthonom volt.

FELFEDEZEM BADAJOZT

Badajozba csak úgy programon kívül jutottam el extremadúrai utam során. Vagy ha idejöttem, azért is kerültem ide, mert a határszéli város kiinduló állomása a Madrid felé tartó vonatoknak. Előnyösebb felszállni itt, mint valahol útközben, mikor már megtelt a vonat. — De bizonyosra vettem azt is, hogy valami látnivaló is akad a szép nevű arab városban. Meg tartozott is nekem valamivel Badajoz: miatta hagyták sorsára az arabok 1009-ben Meridát. Nem tetszett nekik a síkságon elterülő római város, úgy gondolták, hogy a badajozi dombon jobban ki tudják építeni palota-erődjüket, az *alcázar*-t.

A hotel, ahol megszállok, patinás, túlságosan patinás, mintha harminc évvel ezelőtt megállt volna fölötte az idő. De ez nem baj. Elmegyek a turista irodába térképért, tájékoztató nyomtatványokért. Nincs semmijük. Egyetlen tenyérnyi térképük van, az is üveg alatt. A látnivalók nincsenek rajta sem kirajzolva, sem megszámozva, üres fehér úthálózat a *plano guia*. «Nincs nálunk semmi különös látnivaló» —, vigasztal a *Turismo* embere. Rejtély akkor, hogy miért állították fel Badajozban az irodát. Nincs más hátra, fel kell fedeznem a magam számára Badajozt.

Legelsősorban az állomáson kell valamit elintéznem. De merre van a vasútállomás? Autóbuszon érkeztem Meridából, nyomát sem láttam sínpárnak vagy állomásnak a város körül. Az úttest közepén hadonászó forgalmi rendőrt szeretném megkérdez-

ni, de mikor feléje indulok, int, hogy nem szabad átmennem az úttesten. Mikor értésére adom, hogy őrá van szükségem, odahagyja helyét és szalad felém, mintha régi ismerősöm volna. Megmutatja a helyet, ahol várakoznom kell az autóbuszra; az állomás ide nagyon messze van. Várok türelemmel, de csak nem jön az én kocsim. Talán gyalog is eljutnék én oda. Megkérdezek egy asszonyságot, hogy messze van-e az állomás. Azt mondja, tíz perc alatt odaérek. Hát ezért nem érdemes itt álldogálni. Indulnék, de épp akkor megjelenik az autóbusz.

Felszállok, és látom, hogy a bejárat mellett a kalauz kis zártszékében egy tizennyolcéves leány ül. Fehér blúzára tűzve viseli a rézplakettet: *cobrador*, jegykezelő. Hiányozna egy *a* betű a szó végéről, de úgy látszik, a táblácska még abból az időből maradt, mikor férfiak adták a jegyet. Nincs nálam a Spanyol Akadémia nagyszótára, s így nem tudom benne megnézni, hogy a «cobrador» szó használata ebben az esetben és ebben a formában megfelel-e a spanyol nyelv szellemének. De lám, a táblácska fölé halványpiros rózsát tűzött a jegykezelőnő, s így a nőiesség tekintetében minden rendben van. Sőt azt gondolom, hogy a tizennyolcéves kalauznő jelenléte jó bizonyítvány a badajoziak karakterét illetőleg: a jómodor körül az autóbusz belsejében nem szabad hibának történnie. Íme egy idős úr még meg is köszöni a jegyet, a kalapját is megbillenti hozzá. S ha Kosztolányi írná ezeket a sorokat, bizonyára így folytatná: «Badajozban nem is tettem egyebet,

mint autóbuszban utaztam váltogatva a vonalakat meg a kocsikat».

A kocsi közben megy, kertek, terek, városkapuk, városfalak mellett futunk el. (Istenem, olyanok, mint a «sáncok» voltak a mi városunkban odahaza hatvan évvel ezelőtt!) Hosszú hídon kelünk át a Guadiana túlsó partjára virágos villák negyedébe. Visszanézek a messze maradó városra: egy-két torony látszik ide, a háttérben sötétedik az *alcázar* fala.

Szinte megismertem a várost, amíg elértünk az állomásra; futottunk vagy négy kilométert. És a delnő a dóm előtti megállónál azt mondta, hogy tíz perc alatt leérhetek gyalog! Bizonyára olimpiai bajnok volt valamikor, mert engem aligha nézhetett távfutónak.

Később egy sikátoron eljutok az arab vár alá. Felnézek a foltozott falakra; Spanyolországban aligha lehet megviseltebb, többféleképpen tatarozott arab erőd, mint ez a vár. Vele szemben néhány igazi arab viskó ívekkel, ezer évvel ezelőtt idekerült oszlopokkal. Egy épületet most állítanak helyre, három vizigót eredetű oszlopfőt hámoznak ki a vastagon rárakott vakolatból. Sárkányok ülnek rajtuk a rávésett kacskaringókba fogódzva.

Az árkádok alatt, a kapuk nyílásában öregasszonyok üldögélnek. Nézik a teret, amelyen számukra nincs sok néznivaló: játszadozó gyerekek, egy vedlett ház balkonja meg néhány hangosan puffogó kimustrált szállítómotor. A közelben van a piac, itt van a helyük.

Felmegyek a vár lépcsőkkel megszakított zegzugban töredező útján. Az egykori bejárat fölött most is megvan a patkóalakú ív. Mellette villanylámpa; keretében már nincs üveg, az égő gömbje sűrű drótbálóba burkolva. A csúzli bizonyára errefelé sem ismeretlen.

Ez az *alcázar* valamikor olyasféle lehetett, mint az Alhambra, vagy a sevillai mór kastély: vár, palota és kert együttese. A várból csak a megviselt falak maradtak meg, a palotából néhány lekopasztott pavilon. Az egykori kert helyén facsoportok állnak, rózsák is nyílnak kőrakások között. A rózsának mindegy, hogy hol virít, a szultán szökőkutas kertjében vagy a badajozi rom teraszán.

A badajoziak nem jártak jól a szobraikkal. Sétáimon hárommal találkoztam. Egy hideg hatású téren áll *Moreno Nieto* helyi író szobra. Nem tudom, mit írt, és hogy miért került a szobra a színház elé. Néhány könyvet szorít a hóna alatt; úgy áll a talapzaton, mint a tanár szokott állni az osztálya előtt a tízperc elmúltával. — *Luis de Morales*, a festő is a város szülötte, neve mellé azt is oda szokták írni: *El Divino* — «az isteni». Képei sok templom leltárában megtalálhatók. Szobrának a katedrális terén találtak helyet. II. Fülöp korabeli széken ül a művész, ugyancsak korabeli ruhában. A képekről meg a színpadról jól ismert puffadt bársonynadrágot viseli. Jobbjában ecset, baljában paletta. Fejét éles szögben fordítja el a templom irányába. Mintha D'Annunzio lett volna ennek a

keskeny szakállú fejnek a modellje. A kényszeredett fejtartás a nézőt is fárasztja.

Zurbarán is kapott szobrot a badajoziaktól. Változata a Morales szobrának, de most nem ül, hanem áll a XVII. századi lovag, és még kard is van az oldalán. A kardos ember kezében ecset és paletta, maga elé néz, mintha nem értené a helyzetet. Ez a merev tartású *caballero* volna Zurbarán, aki kolostori képein annyi fegyelmezett, de finom mozdulatban örökíti meg szerzeteseit, és színei annyira könnyedek, hogy súlytalanná teszik a tárgyakat? Zurbarán az «isteni» Morales tanítványa volt. Íme egy beszédes példa, hogy a tanítvány *sokkal* nagyobb lehet mesterénél.

Később eszembe jut, hogy nem láttam még a város egyik igazi nevezetességét, a *Torre de Espantaperros* néven ismert bástyát, a «kutyaijesztő» tornyot. Levelezőlapokról már ismerem a nyolcszögletű építményt. Ez is az *alcázar* egy része. Meg kell keresnem márcsak a neve miatt is. Mert kutyaijesztős üvegről olvastam már Tömörkény egy kedves elbeszélésében, ahol a szódásüveget nevezik így a falusiak, mert abból elég a kutya fejére «spriccelni», hogy elszaladjon az állat, de a kutyaijesztő torony titkát nem ilyen könnyű megfejteni.

Tehát újra itt vagyok az arab negyed területén, de most egy másik utcája előtt állok. Szinte nem merek belépni, mert úgy érzem, valóban arab városba kerültem. Úgy látszik, most ismerem meg az igazi Badajozt. A házak fehérek, dombra kúsznak,

alacsonyak, ablakok, ajtók elhelyezése semmiféle rendszert nem követ. Az udvarok nyomottak, a pár négyzetméteres szobákba keskeny lépcső vezet; vagy le, vagy fel, de két irányban nem tanácsos rajtuk egyszerre indulni két személynek. A lépcsőfokok anyaga cementlap, kő, tégla, márvány, fényét vesztett *azulejos*, vagy ami éppen késznél volt, mikor szükség volt rá. Az udvarokon ívek, kurta oszlopok, néha formás oszlopfők. Kutatni kellene az udvarokon, múzeumra való gyűjteményt lehetne összeszedni Badajoz múltjából.

Látom már a sokszögletű őrtornyot. Kerülök feléje egyet, és vaskapu előtt állok, túl rajta kert, a torony, és a torony alatt a kis múzeum. A múzeumban nem sok látnivaló lehet, de helyét jól megválasztották; a romok közé telepített kert pedig nagyon hangulatos. Esteledik már, locsolnak; mirtus, rózsa, szegfű, borsfű illata keveredik a bástyák alatt.

Fellépdelek a torony lépcsőjén és megismerem az elnevezés eredetét. A város visszafoglalása után harangot helyeztek el a torony lapos tetejére épített oldásban, s az őrség innen jelezte kongatással a portyázó arab *kutyák* közeledtét. Az ellenségnek meg kellett gondolnia, hogy megtámadja-e a föllármázott várost.

A «kutyaijesztő» harang már rég nyugalomba vonult, darabokra törve fekszik a múzeum egyetlen termében, de a kilátás változatlanul szép az öreg toronyból. Körös-körül hullámzó vidék, melynek fele már Portugáliához tartozik, hiszen a határ ide

egy jó séta, alig több, mint amilyen messze esik Badajoz állomása a katedrálistól.

SALAMANCA

Az öreg római hídon vonultam be az aranyszínű városba. Tornyok, kupolák, magas tetők, homlokzatok mutatkoztak a túlsó, emelkedő parton; a katedrális, vagy helyesebben a két összeépült katedrális sok apró tornyával, a kupolával meg a nagy toronnyal mint hegy emelkedett ki közülük.

Hol kezdjem a várost, egyelőre nem tudom. Utcákon megyek le, vagy kapaszkodom fel. Egy-egy szabadabb térről több templom tornya is látszik, hatalmas oldalfalak, szegletek mutatkoznak.

Az első benyomásom a város arculatának egysége. Az új negyedekben is a hagyományos sárgás salamancai kő az építkezés kedvelt anyaga. Lágy, mikor a kőfejtőből kikerül, faragható akár késsel is, a levegőn és a napon megkeményedik és híven őrzi a belevésett legfinomabb vonásokat is. — Ami itt Salamancában «régi», az gót meg reneszánsz, ami «új» és örök, az a platereszk díszítés a homlokzatokon, mintha a kőfaragók az ékszerészek, ötvösök, ezüstkovácsok — közös nevük *platero* — műhelyében tanulták volna meg, hogy hogyan kell a követ finoman és elegánsan megmunkálni. — Ilyen az egyetem XVI. századi homlokzata, de platereszk díszítésű a posta épülete is, vagy a piaristák új kollégiuma, melynek udvara akár egyetem szabadtéri aulája is lehetne, s e mellett az épülettömb

egy XV. századi gót-reneszánsz templomot és hozzátartozó bájos oszlopos *claustro*-t is magábazár. Dehát a múlt és a hagyomány ihlet Salamancában, és a szegények is a legnagyobb áldozatra képesek, ha a «spanyol Rómá»-ról van szó.

Plaza Major. — Pompázó késő-barokk szalon. Sokak szerint Spanyolország legszebb tere. Kétségbevonom. A madridi Plaza Mayor-on spanyolosabb környezetben érzem magam. A belépőt meglepi a tér egysége, de a sok cifrázaton nem talál látnivalót. Bikaviadalokra meg parádékra szánták ezt a teret abban az időben, mikor a paróka tette az urat. — Velem szemben a tér északi felén van a palotasor városházi része, annak erkélye volt a királyi páholy. Bálterem ez, legyezős dámák, fehérparókás urak illenek ide elsősorban. Ezen a cifra helyen nem érzem magam az igazi Salamancában.

Casa de las Conchas — a «kagylók» háza. Sarok épület, ablakain néhány szép, de nem nagyméretű ráccsal. Címerek vannak szétrakosgatva falán, meg a jellegzetes kagylók. Kerek domborulatok, melyek déli napsütésben árnyékot vetnek a sima falra. Nagyszerű látvány. Ha van valami fényképeznivaló Salamancában, akkor ez a ház az. Aki egyszer látta ennek az épületnek képét valamelyik utazási iroda falán, nemcsak Salamancát kívánja megismerni, hanem nosztalgia támad benne az egész Spanyolország iránt.

Salamancát illetőleg nem is csalódik, mert a Casa de las Conchas körül nincs ház, templom, zárda,

torony, kapu, amit nem lehetne nézni hosszasan. Nem is fontos, hogy mi az az épület, mi a neve, mikor építették: a múlt idők jó ízlése beszél a falakról hozzánk.

Fáraszt itt a látnivaló, különösen a templomok homlokzata. A San Esteban külső falán rajta van az egész dominikánus mennyország, a dóm főbejáratát száz véső cifrázta. Nagyszerűek ezek a homlokzati kirakatok, de ki győzné elemezni a részleteket.

Két dómja van Salamancának, a régi román stílusú, meg az új gót-reneszánsz-platereszk katedrális. Ez utóbbiba beengedik az embert, nem kérnek érte semmit. De ha van szeme a látogatónak, élvezi a feltörő oszlopokat, melyek fent idegekre bomolnak és lombozatot alkotva sűrűn befonják a mennyezet laposan hajló ívét.

A mutogatnivalót a régi katedrális tartalmazza: itt a templom, az oszlopos udvar és a szerteszét épült kápolnák hosszú sora várják a látogatót.

Nagyon sok a részlet, ami ezen a helyen egymásba olvad, keveredik, hiszen ötszáz évvel ezelőtt részben maga az egyetem volt a katedrális udvari függeléke.

Egy püspök síremlékén öt vánkost tettek az *illustrissimo* feje alá. Ugyanabban a kápolnában egy több száz éves orgona van. Keskeny lépcsőjén csak sovány ember tudott feljutni a cifra szekrényű hangszer klaviatúrájához. — Járok az egykori vizs-

gateremben is, ahol a jelölt egy síremlék előtt, lábát a szarkofágnak vetve gondolkozhatott a tézisén. — A templom főoltára mellett egy másik síremlék spanyol szövegét betűzöm. 1303-ból való, de olyan simán folyik, mintha most fogalmazták volna. A betűk kezdetlegesek, de a nyelv már kész. Hol vagyunk mi a magyarral 1303-ban!

Helyreállítás, nagytakarítás, tatarozás folyik a salamancai palotákban. A Casa de las Conchas iskola volt, illetve annak használták, most lesz majd belőle megbecsült műemlék. Az írek kollégiumának korhadt mennyezetét most bontják, tizennyolc évig elhagyottan állt. Udvarán a sok medalionba foglalt fejet nézegetem, semmi sem mosódott el a képeken négyszáz év alatt; sértetlenek az arcok, frissek a haj hullámai. Minden darab a salamancai kő dicsérete.

A kis Casa de las Muertas-nek már csak a homlokzatát lehet megmenteni. A sima falakra faragott fejek akár a rómaiak idejében készülhettek volna.

Jártam kolostorudvarokon is magas gót árkádok alatt. A nap a karcsú oszlopok árnyékát a folyosóra vetette. Fölöttem a templom ablakai, a torony harangjai. Az udvaron fák, lombjukon áttör a nap. Mellettem meditáló szerzetesek, hangtalanul lépnek, észre sem vesznek. És minden olyan nagyarányú: a gót udvar, a lépcsőház, a kórus, a templom.

Lemegyek a római hídhoz. Előtte egy ibér időkből származó bika szobra. A feje hiányzik, nyaka le-

bernyege megvan, a háta simára kidolgozva, kimélyesztve, mintha valamikor padnak használták volna. A torzó képe belekerült a város címerébe is. Salamanca környékén ma is láthatók a *toro bravo* gulyái. Pásztoruk lovon ül, fején széles karimájú kordovai kalap, kezében hosszú pika. A fekete állatok innen indulnak a városokba, ahol *corrida*-t rendeznek.

A híd bejárata előtt figyelmeztető tábla: csak tizenhat mázsán felüli kocsik közlekedhetnek rajta. Nem értem, talán tévedés, ami ki van írva. Vagy nem tudok spanyolul. Az öreg hídon az alsó súlyhatár van jelezve és nem a felső. Dehát akkor mire való ott feljebb a magas, karcsú vashíd?

A hídra kirendelt rendőr aztán megmagyarázza a helyzetet, miközben éppen egy kisautót terel el a kőhíd elől a másik, modern híd felé. Az acélhíd csak ötven éves, de már nem bír el komoly terhet. A nehezebb autók, teherkocsik, katonai alakulatok, páncélos kocsik és vontatásos szerelvények mind a kitűnő állapotban levő kőhídon haladnak át. A híd a maga idejében ökrös szekereknek épült, s ezerkilencszáz éves használat után a modern utak nehéz kocsijai futnak rajta. Egyszerre többet is ráengednek, nem kell sorukra várakozniok. Bizalom és elismerés ez a római hídmérnökök tudásával szemben. A híd ívei közül tizenöt még az eredetiek közül való. Ezek a legszebbek, sodrás-gyengítő sarkantyúkra sincs szükségük.

A híd közepéig megyek. Lent szigetek, zátonyok, közöttünk bőven özönlik a Tormes vize. A nagyobb

zátonyokon ligetek, a víz felszínén pedig zöld hínáros növény szálai nyúlnak el, mint vízitündérek haja. A «tündérhaj» apró fehér virága a víz fölött lebeg.

Salamanca egyetemi város, de ma már nincs az a színe, mint négyszáz évvel ezelőtt. Nem «uralkodnak» már a városon a diákok, nincs külön ruhájuk. Sok szalagos fekete köpenyük, csipkés gallérjuk csak ünnepre való, mikor citerával, csörgős dobbal vonulnak az utcákon.

Az egyetem tere szerény, kicsi, csendes. A kapu fölött a homlokzat platereszk kőcsipke dísze. Beborítja az egész falmezőt. Délutáni napsütésben kell nézni, olyankor élt kapnak a legfinomabb részletek is: a királyok, az istenek, egy pápa alakja és a címerek meg a közöket kitöltő filigrán munka. — A Katolikus Királyok közösen tartják ugyanazt a kormánypálcát. Körülöttük görögül beszélő felírás: «A királyok az egyetemért, az egyetem a királyokért». Az *egyetem* szónak nincs megfelelője a régi görögben, a salamancai professzorok tehát így fordítják az «universitas»-t a felirat szövegében: *encyklopedia* — «egyetemes ismeretek háza».

A téren a nagy ágostonrendi szerzetes, Fray Luis de León szobra. Misztikus volt, teológus és költő. Itt tanított a XVI. században. Világosfejű ember volt, meggyűlt a baja az inkvizícióval is. Ma a régi egyetem büszkesége, bent az épületben az ő katedráját is mutogatják a múlt emlékei között. A terem,

ahol Fray Luis tanított, sötét, hogy a figyelmet koncentrálni lehessen, a padok széles gerendák, a pad lapja szintén. Itt jegyezni nem lehetett.

Az egyetem előtti tér falai valamikor tele voltak írva gótikus vagy öblös, római szabású betűkkel. Az újdonsült doktorok írták fel oda a nevüket meg a vizsga dátumát; lakoma is volt utána valamelyik diákkocsmában, melyekből ma már nem létezik egy sem, pedig sok lehetett belőlük, mert a hat-hét ezer diák nem mind volt kollégiumi növendék. Sőt nemcsak kosztosdiákok, hanem «koldusdiákok» is voltak köztük bőven. Legtöbbször ezek közül kerültek ki a «carcer»-ek, vagy még inkább a városi fogda lakói. — Néhány falra írt diáknév meg dátum még olvasható az egyetemmel szomszédos *Escuelas Menores* egyik termében. A betűk formásak, mutatósak. Talán külön piktorok is léteztek ilyen szövegek «falravetésére».

Jó azt is tudni, hogy a Katolikus Királyok intézkedése alapján idegenből vámmentesen érkeztek a könyvek Salamancába; és sok embernek adott kenyeret a városban a pergamen készítése meg árusítása, később pedig jól megéltek itt a papírkereskedők. Feltűnő, hogy Spanyolországban még ma is sok a papírgyár, északon a baszk tartományokban.

Unamuno kétszer volt az egyetem rektora. Ott lakott a központi épület mellett pár lépésre a platereszk kaputól. Lakása és könyvtára most múzeum. A leánya fogad, mikor becsöngetek. Arcában rá lehet ismerni Unamunóra.

Don Miguel — mint ahogy szólították —, szobái érintetlenül maradtak. Íróasztala posztóval van borítva földig, hogy téli időben az alája tett parazsastól melegét megtartsa. Fölötte le fel mozgatható villanylámpa bádogtányérral. E mellett írta műveit. Minden holmija egyszerű. Hálószobájában feszület az ágy fölött. Az övé volt.

Írógépet nem használt, telefont sem. Szemtőlszembe akart állni azzal, akivel beszélt. Arcképei zárkózott, magányt kereső embernek mutatják. Lényegében az is volt, de nem emberkerülő. Volt baráti köre — köztük egyházi ember is — de csak eszmecserére, nem társasági életre.

Odalépek a szekrényhez, melyben műveinek idegen nyelvű fordításai vannak összegyűjtve. A házigazda magyar kiadású művet akar kezembe adni, de az egyik lengyel, a másik román, a harmadik litván kiadású könyv. Nincs magyarul semmi az amúgy is hiányos gyűjteményben.

Miguel Unamuno kutató ember volt, a nagy írókkal volt rokon, tehát keserűség is gyűlt a lelkében. Nem kereste senki kedvét, nem törődött vele, ha övéi félreismerték, vagy csak keveseké volt. Évtizedeken át naponta látta a háza közelében Fray Luis de León szobrát. Ismerte a barát történetét, aki öt évig ült az Inkvizíció valladolidi börtönében, mert lefordította spanyolra az Énekek Énekét úgy, ahogy őtőle tellett: a misztikustól, a teológustól és a költőtől. Kissé közös volt a sorsuk. Öt is elítélte egy fajta meg nem értés. — Egyházi emberek

még ma is hajlamosak benne inkább azt észrevenni, ami elválasztja őt az Egyháztól vagy az *egyházias* gondolkodástól, és nem azt ünneplik a nagy spanyolban, amit szellemiségében a nyugati gondolkodás értéknek ismert el.

Unamuno előbb lett Európáé, mint Spanyolországé. Művei azonban ma már mindenképpen hozzátartoznak a spanyol gondolkodásmód kincstárához.

LA ALBERCA

Meleg napok járják Salamancában, ki kellene menni valahová a hegyek közé, de nem akárhová, hanem olyan helyre, ahol «anyagot» is találok. Albercára esik a választásom; kissé messze van, de a helység a maga egészében «muzeális érték», amilyenből Spanyolországban is kevés akad.

Elhagyom Salamancát. Egyelőre nem mutatkoznak hegyek, csak végtelen mezők, meg szétszórtan tölgyek, alattunk juhnyájak. Távolból a posztójáról híres Bejar felől hegyek havas gerince látszik, de előttünk is történik valami, a Sierra de Francia csúcsai kezdenek kibontakozni. Ott van valahol elrejtve Alberca.

Ahogy közeledünk a hegyek felé, nemcsak a meleg szűnik, hanem esőt is kapunk kétszer-háromszor, aztán napot, párolgó magaslatok látványát, szép sziluetteket. És körülöttünk vadvirágos hegyi legelők. Többször megyünk át egy rohanó folyón, melynek vizében a felfelé úszó pisztrángokat is meg lehetne látni, ha a kocsi megállna valamelyik hídon.

Egy hirtelen kanyarral a faluba érünk. Külön világ. Magas két-három, sőt négy emeletes favázas házak össze-vissza toldozva, javítgatva. Színtelenek, faanyaguk megfeketedett, a beépített kő sem mutatja a szokásos sárgás vagy vöröses árnyalatot. Nap nem süt be a közökbe. Az utcák lejtenek, a kövezet, ki tudja, milyen időből való. A kövek nagyobb folyami kavicsok, de nincs kettő, amely egy szintben volna egymás mellett. Az utca közepén víz folyik, tehén, öszvér hulladéka közt tyúkok kapirgálnak.

Járom a kísértet-falu utcáit, felnézegetek a magasba a falusiak rakta felhőkarcolókra. Ezeken talán több a csodálnivaló, mint az igaziakon, melyeknek vas és cementvázuk van. A kapuk fölött évszámokat is látok: 192... 1810. A bejárat mögött nincs udvar, hanem falépcső indul meredeken a magasba. Lent az állatok laknak, fent a gazdáék. És milyen keskenyek ezek a házak, egymást támogatják!

A favázas szerkezet közei kicsire vágott kövekkel vannak kitöltve és mésszel kötve. Három emelet is következik így ezzel a könnyed szerkesztéssel. A falon apró ablakok, fent az utolsó emeleten még erkély is, vagy inkább az utca felé nyitottan hagyott hely korláttal. Nincs szín az utcákon. Az alapok kőből, feljebb a falécek meg a szürke habarcs. Nyáron talán muskátli kerül az ablakokba.

A főtéren lábasházak és széles, egész homlokzatot elfoglaló erkélyek. A tér csupa korlát és karzat. Nem véletlenül. Itt tartják a bikaviadalokat, itt folynak az ünnepek. Még a kút is úgy van elhelyezve,

hogy ne akadályozza a középen a mozgást. Akik a bikákkal szembeszállnak, nem neves torerók, hanem helybeliek vagy vállalkozó fiatalok a vendégek közül. Nem is öltöznek neki, csak úgy ingujjra vetkezve állnak a bika elé. Bikaborjú mindig akad a közeli legelőkön ezekhez a kedélyes *corrida*-khoz.

Mozi is van néha, de csak vándormozi rég elfelejtett darabokkal, melyek Albercában újdonság számba mennek. Nincs itt igazi szórakozás. Az asszonynép a sivár útcákon üldögél a házak előtt, varrnak és beszélgetnek. Miről? Ki tudja. Szerencse, hogy az asszonyok akkor is tudnak tereferélni, ha nincs mondanivalójuk.

Kik ezek az albercaiak? Arabok leszármazottjai, akik itt maradtak észrevétlenül a hegyek között. Igénytelen nép, nem levertek ebben a környezetben, de a fiatalja szeretne más házakban lakni úgy, mint a többiek arra Salamanca felé. Belátják, hogy nehezen lehetne egy egész falut egyszerre kicserélni.

Kicsit növeli az önérzetüket, hogy híresek. Filmeket is készítenek a faluban, ilyenkor a mozisok néhány napra életet hoznak Albercába. Egy amerikai nemrég egy hetet töltött náluk, filmre vette a falut utcáról-utcára. Autóbuszok is jönnek Salamancából, mikor ünnep van a helységben. De mit ér mindez, ha az életük nem változik, s az embereket csak a kíváncsiság tereli feléjük néhány órára fényképezni meg «furcsaságot» látni.

Valamikor más volt Alberca élete. A házak egyenesen álltak, nem dűltek egymás felé. Gazdagabb

volt a környék is, diófák, gesztenyefák voltak a kincse. És bőven termett a makk a disznóknak. Vész pusztította ki az erdőket, szűkösebb lett a kenyér.

Templomuk falusi katedrális. A szentély középkori, aztán minden század adott valamit hozzá, egy kápolnát, egy toldást, kaput, oszlopokat. Tele van a templom fakult aranyozású oltárokkal, felöltöztetett, báb tekintetű szentekkel, művirágokkal.

A hajdani szebb életről népviseletük beszél. Nemcsak főkötőjük meg kis köpenyük színes, a szoknyájuk olyan, mint egy virágoskert. A ruhadarabok anyaga ezüsttel szegett selyem meg bársony. És eredeti nyakékeket viseltek a leányok. Három-négy is jutott egynek-egynek belőle. Nagy olvasók voltak ezek megmunkált ezüst csövekből összerakva, közöttük korall darabok meg gyöngyszemek. Ezüst érmek és cizellált lapok is lógtak a nyakbavalóról.

Drága és súlyos volt ez a ruha meg az ékszer. Kevés van már belőlük, a nyakba való füzérből meg éppen kevés. Műgyüjtők vadásznak rá, s ha egy kikerül a faluból, nem pótolja azt már senki. A ruhák is ma már a láda mélyén vannak, csak a nagyboldogasszonyi búcsúra kerülnek elő, meg ha lakodalom van a családban.

A faluban szálló is van újabban, mert messze földről is jönnek ide megnézni ezt az itt felejtett másfajta világot. A fogadósné idevalósi leány. Éppen egy ruhadarab selymét, ezüstjét igazgatja. Százszázötven éves a kabátka, amit a kezében tart. Ma már se selyem, se megfelelő ezüstcsipke nincs hozzá

a boltokban. Kezembe vehetek néhány albercai nyakéket is. Mind egy öltözethez tartoznak, az övéhez. Az ezüst függőkön Santiago apostol képe, a Madonna meg a feszület vannak kerek koszorúba foglalva. A nagy érmek ötvösműhelyek munkái.

A szálló családias, a teríték a mostani holtszezonban is gondos, a szobák jók itt a hegyekben, az étterem pedig berendezett helyi múzeum. Sajnálom, hogy nem maradhatok ezen a helyen, mely többet ér, mint nagyszállók jellegtelen környezete.

Befejezném már az albercai látogatást, mikor egy fészerben különös munkában pillantok meg egy embert. Dinnyenagyságú fabütykökkel foglalatoskodik, vési, faragja, tisztítja őket. A *brezo* gumószerű gyökerei ezek; kemények, mintha kőből volnának. Pipák lesznek belőlük, gyökérpipák. Különleges gépek vágják és formálják a darabokat, melyek aztán angol vagy afrikai eredetű pipák gyanánt kerülnek a bazárok kirakatába. — Útközben visszafelé jobban odanézek a fehérvirágú cserjére. Azt gondolhatnám, hogy kézzel is ki tudnám rángatni a köves, málló hegyi talajból a növényt. Hiábavaló kísérlet volna a próbálkozás. Nemcsak az ötkilós görcsös gyökértömbökkel kellene megküzdenem, hanem a gumóval együtt mázsányi földet is meg kellene mozgatnom.

TORO

Nem tudom, hogy a város honnan szerezte a mai nevét, mert az ókorban Arbucala néven volt isme-

retes, és Hannibál is kipróbálta rajta erejét. A város kapuja előtt ibér bikatorzó áll (*toro*), kisebb, mint a szomszédos Salamancában, de ősiségi bizonyítványnak elég.

A nagy múlt azonban már igen messze van és a fagerendákkal, kőoszlopokkal megtámogatott lábasházak alatt járva igazi kisvárosban érzem magam.

Pedig Toro valamikor szebb napokat is látott, még főváros is volt. Az elmúlt idő itt maradt tanúja a húsz templom, melynek egy része műemlék. Nem is kell térkép vagy kalauz hozzá, csak sétára kell indulni a csendes utcákon, elegendő templomot láthatunk, hogy azt mondhassuk: «Jártam Toróban». Bezárt templomokban is műkincsek vannak rejtve szem elől: jó retablók, síremlékek, zománcozott szobrok. Szent Lőrinc omladozó templomában a fából épített színezett kórust nézegetem és nem a szokásos műkincseket, melyekből annyi van Spanyolországban. A kék-piros-zöld faalkotmány előtt állva Erdélybe száll a képzeletem; a Körösök vidékén meg Székelyföldön járt hasonló módon a fafaragók szerszáma.

Minden templomban van valami látnivaló, ha nem belül, hát kívül: az apszisz, a torony, egy kapu vagy maga a téglából rakott cicomátlan épület, melyen arab ízlés és keresztény liturgikus igény egyesülnek.

A templomok temploma azonban a *Colegiata*, most plébánia, de kanonoki stallumokkal és megjelenésében katedrálisi méltósággal. A hajók talál-

kozópontja fölé emelt dob, a *cimborio* messziről feltűnik, és méreteivel, gazdag formáival leköti a figyelmet. Bizáncias az elgondolása, de olyan mesterek munkája, akik román stíluselemekhez szoktak hozzá munkájukban.

A látogatókat a nyugati kapu felé irányítják. Szűz Mária mennybemenetelének szentelték volna az ismeretlen mesterek a bejárat fölé boruló ívet, de a külső karéjon az utolsó ítélet szereplői sorakoznak fel az Isten trónusa előtt: üdvözültek és kárhozottak. A főbűnökben vétkesek bűnhődése annyira megragadja a szemlélőt, hogy maga a kapu is az «Ítélet kapuja» néven vált ismertté. A középkori művész világosan beszél, Dante nyelvén szemléletesen különösen a paráznák sorsának ábrázolásában. Szégyenfán lógnak fejjel lefelé bűnözésük eszközén felfüggesztve. Az ábrázolás meghökkentő, de a jelenet látása meggyőzőbb, mint prédikációk hallgatása. A hívek évszázadokon át léptek be a templomba a különös diadalív alatt.

A templomban sok minden gyűlt össze, néha csak azért, mert nem akarták eldobni, vagy nem találtak neki jobb helyet. Ez utóbbiak közé tartozik a sekrestye szép flamand képe, a Legyes Madonna. A trónon ülő Madonna almát nyújt gyermekének, de a képnek van még két más felötlő alakja vagy szereplője: egy nő meg a *légy*, amiről a mű a nevét kapta. A nő a Szűz trónusa alatt ül, térdén nyitott könyv. Nem más, mint Katolikus Izabella. Szőke a királyné az ismert kerek arccal, de soha nem láttam ilyen szépnek ábrázolva. A légy

a Szűz térdére telepedett, a köpenyére piros alapra: áttetsző, légies, halvány árnyékot is vet. Annyira «kiemelkedik» a képből, hogy a szemlélő az első pillanatra gondolkodik, el akarná onnan hessenteni.

A kórus mögötti limlomban ismerős képen áll meg a szemem. Csak úgy oda van támasztva egy kis retabló alá. A porlepte megviselt másolat Munkácsy képe akarna lenni: Krisztus Pilátus előtt. Hogyan került ide? S egyáltalán sejti-e valaki, hogy ki a kép mestere, és miféle föld szülötte?

A Colegiata a torói plató peremén épült. A meredek sziklapart alatt kilencven méteres a mélység; lent a Duero lassan hömpölygő vize. Éppen alattam szeli át a medret a római híd. Nem egyenes, kissé megtörik, mintha darabjait nem jól illesztették volna össze. Olyan, mint a foltozott ruha, mely a javításokkal mindig veszít a formájából. A folyóparton kertek, távolabb gabonaföldek meg szőlők. — Toro neve *biká*-t jelent, borát is szívesen nevezném «bikavér»-nek; sűrű, sötétvörös ital, kissé édeskés, de csak annyira, hogy aki issza, megszereti.

Én legalábbis ezt tapasztalom a szállásomon, ahol a harmadosztályú hotelek minden jótulajdonsága együtt van: családias, csendes hely és jó a konyhája. Itt nincsenek pincérek, mert minden családi kézen van. Igazi natúrszeletet adnak hazai módra készült zöldborsóval, aztán cseresznyét és sárgabarackot is május közepén akkor, mikor az elsőosztályú szállodák alig vesznek tudomást a friss gyü-

mölcs létezéséről. Az imént szándékosan írtam *sárga* barackot, mert a kajszibarack minden kiválóságával csak magyar földön terem.

Ó, a torói szálló ebédlőjét is nagyon élvezem! A falon rézkarcszerű másolatok: a Notre Dame a Szent Lajos hídja felől, a Szent Márk tere, a Sóhajok-hídja, a pisai ferdetorony és egy római tájkép, amelyen egymás mellé kerül az Angyalvár, a Kolosszeum meg a Dioszkurok három oszlopa. A csoportosítás meglepő, de kinek volna kedve szót emelni Róma topográfiájára hivatkozva? A faburkolat párkányán apró gipszszobrok állnak, pásztorfiúk, pásztorlánykák, hollandus meg tiroli ruhás alakok. A bazárok kedvelt, örök darabjai. — Mindezt a kispolgári primitívséget nagyon élvezem a madridi Prado meg Toledo műkincsei után. Képek és szobrok nemzetközi jelleget adnak a kis szálló éttermének, ahol a *señora* a vendégeket családiasan Don José-nek, Don Antonio-nak szólítja.

Holnap ünnep lesz Toróban, Szent Izidor napja. A földművelők védőszentje Madrid alatt szántotta mezejét, de itt is tisztelik. A városháza terén levő templomban most készítik elő szobrát a holnapi körmenetre; nem a hivatalnok lelkű sekrestyés, hanem maguk a hívek: gazdák és gazdánék. Porolják az ökreit, melyek előtte mennek ekébe fogva. Az angyal is előkerül, aki a szent legenda szerint fogta az eke szarvát, hogy Izidor imádkozhasson. Ő maga virágos botot tart kezében, most kötik hozzá a fehér csokrot. A virágos, szalagos bottal úgy áll

a szent a piedesztálon, mintha vőfélyi tisztet vállalt volna. Ruhája olyan, ahogy nálunk Tiborc szokott megjelenni a színpadon. Ez volt a «labrador» ruhája a XII. században Spanyolországban is, mínálunk is, meg egyebütt is, ahol «jobbágy» szántotta a földet. De szentről lévén szó, egy kis aranyszegély is jár hozzá a daróchoz.

A templom kapuja közelében egy asztalon néhány köteg rakéta. Majd eregetni fogják őket holnap a körmenet idején. De egy legény kíváncsi, és néhányat kipróbál közülük a templom előtt a téren. Durrognak a rakéták a magasban, egy-egy járókelő felfigyel rájuk. De még nem érdekli őket a dolog nagyon, majd holnap.

Este nyolc óra van már, itt még világos nappal. Megszólalnak a harangok Toro tornyaiban. Sok, nagyon sok. Nem tudom, hogy mindig így van-e, vagy mert Szent Izidor előestéje van. A csilingelés és a zengés nagy, és látom, hogy a már elpihent madarak újra repdesnek a lebegő harangok körül.

VALLADOLID

Valladolidba szobrokat nézni jöttem, fából kimetszett, arannyal vagy színekkel futtatott szobrokat. Alig van spanyol templom, ahol ne volna oltáron vagy üvegezett szekrényben belőlük, de a XVI. és XVII. század nagy mesterei itt dolgoztak kolostorok vagy *cofradia*-k részére. Műveik ma is láthatók szétszórva a város templomaiban; javarészük gyűj-

teménybe került a *Colegio de San Gregorio* épületében.

A múzeum egyetlen a maga nemében, és a benne való járás nagyon más élmény, mint egy görög-római gyűjtemény darabjainak nézése.

Ezek a nagyobbrészt kasztiliai mesterek kő helyett a spanyol erdők fenyőit választották anyagul; tömböket ácsoltak belőlük, és ebbe a kőnél puhább, engedelmesebb anyagba merítették vésőjüket. Más ízlést és más igényeket szolgáltak, mint az egyszínű márvánnyal dolgozó művészek. Ehhez maga a fa nem is volt elég, ezért ami még hiányzott, azt színekkel pótolták, hogy égő tekintetetekkel, meleg sebhelyekkel álljanak a néző előtt az elmélkedésbe vagy extázisba merült szentek, a Dolorosák, a feszületek, a pieták, a halott Krisztusok.

A látogató legtöbbször nem megy be mindjárt a múzeumba, mert megállítja őt egy gazdag gótikus homlokzat, a San Gregorióval összeépült San Pablo templom bejárati dísze. Időbe telik, míg kigyönyörködöm magam ebben a hatalmas, utcára épült *retablo*-ban. A homlokzat Izabella korabeli dús, lágy formákba olvadó spanyol gót mű tele címerekkel. Mint az oltárok fölé épült összetett képek, ez is mezőkre van osztva, de maguk a mezők is kőcsipke művek, előttük állnak a nagy kompozició alakjai, magányos alakok vagy csoportok, vagy esetleg címer tölti ki a felületet. A homlokzat annyira gazdag, nehéz, hogy jólesik időnkint a tekintetet megpihentetni a két saroktorony sima falán.

Bent a múzeumban rögtön meg kell barátkoznom a spanyol «színes» szobrászat egy nagy mesterének nevével, ha már eddig is nem találkoztam volna *Berruguete* műveivel Kasztilia meg Andalúzia templomaiban. Termeken át látom Berruguete egy szétszedett oltár-művének darabjait. Most nem a magasban vannak az oltár asztalának hátterében, hanem előttem. Ami rajtuk először feltűnik, az a mester technikája. Vékony aranylemez borítja a szobrot, erre kerül rá a szín, vagy feketében a szövet mintája.

Az alakok megnyúltak, mintha Greco dolgozott volna fában színek helyett. Érzelem, pátosz, szenvedély van kifejezve az *egész* alakon. Barokkos szobrok ezek lobogó ruharengeteg nélkül. A témák is alkalmat adnak rá, hogy a fa ne maradjon érzéketlen. Izsák feláldozásán az apa, Ábrahám alakja, más darabon a bűnbánó Jeromos, Szent Sebestyén.

Juan de Mena. Egyiptomi Máriá-ja gyékénykö-penyben jelenik meg. Kezében koponya, de intelligens arcú társaságbeli hölgy. A sivatagba vonult, de nem a sivatagban nőtt fel. A nézőben kérdést vet fel a szobor.

Séta közben felpillantok a termek mennyezetére: berakásos arab cédrusfa munkák. S ez az épület csupán iskolának meg konventnek készült, és az is volt sokáig. Ez a volt ebédlőben jut eszembe, ahol most is látható a gót kivágású beadóablak a főzelékestálak meg egyéb asztalra való holmik részére.

Az udvar egyike a legspanyolosabbaknak a sok híres *patio* meg *claustro* között. Lent hornyolt, csa-

vart oszlopok. A vájatok éle kiemelkedik, ahogy sokszor láttuk gyermekkorunk kedvenc édességén, a malátacukor elcsavarodó rúdján.

Fent az emeleten címermotívumokkal terhelt tobzódó ívek. Csupa szögletben végződő gót elem, de olyan gazdag és szerencsés sűrítésben, hogy barokknak mondhatná a szemlélő.

Visszatérve a termekbe hosszabban megállít *Pedro de Mena* Bűnbánó Magdolná-ja. A keskeny alakon merev köpeny, arca beesett, a kezében tartott feszületre néz. Nincs arany a szobron, csak halvány színek, mit észre sem veszünk a bűnbánat kifejezése mellett.

Berruguete-n kívül a múzeum nagy neve *Gregorio Fernández*. Berruguete oly lágyan kezelte a fát, mintha agyaggal dolgozott volna, vérbeli szobrász Fernández. Nem borítja arannyal szobrait, csak színt rak rájuk, ami sohasem zavarja, sőt fokozza realista ábrázolásának hatását. — Fekvő Krisztus-a térdére vérrögök tapadtak, a levert bőr alatt a csont látszik, a halott szemei, ajka csak félig zártak. — A trónuson ülő Péter pápa ajkai kissé nyitottak. Látjuk, hogy az öreg ember fogsora hiányos, fogai nem is mind épek. Arca nyugodt, pirosas színű, de szemei elárulják, hogy a «pápa» nincs minden gond nélkül. — Szent Brúnó-ja kasztiliai paraszt arc, egyszerű emberből lett *belső* emberré, azonban a fej megjelenése nem «maga az elmélkedés», mint Houdon Szent Brúnó szobrán a római Santa Maria degli Angeli előcsarnokában. — Fer-

nández Avilai Szent Teréz-e ihletett, de nem elragadtatott nőt ábrázol, mint Bernini híres római szobra. Ennek a Szent Teréznek nemcsak látomásai vannak, hanem praktikusan is tud gondolkodni, tudja pl. kolostorok népét irányítani.

Gregorio Fernández műveinek van még egy másik otthona is Valladolidban, a Vera Cruz templom. Ebben a környezetben, szétosztva az oltárokon még inkább *élnek* a szobrok, mint a múzeum sűrűjében. *Krisztus a nádszállal* c. műve lényegében nem a megalázott, hanem a dicsőséges Krisztus ábrázolása. A megostorozott Üdvözítő vállára mélypiros palást borul, nád a kezében, ül, mint a királyok szoktak: láztól csillogó szemekkel néz szembe az emberiséggel. *Krisztus levétele a keresztről* csoportjában Magdolna alakját nézem, ez a középpont. Az ő megtisztult, fénylő arca van legközelebb a Mesterhez. A művészek ezen a bibliai jeleneten finom érzékkel mindig az ő alakját helyezik Krisztus közelébe. — A *Megostorozott Krisztus* lélekbehatoló, szemrehányó, szomorú tekintete az *egyént* keresi és hívja számadásra. Fernández művészete megalázottságában is az Istent ábrázolja ebben a szoborban. — A széles gesztusú *Fájdalmak Anyja* a főoltárra került. Az arcon nincs torzulás, de élő fájdalom kifejezése, igen. A népies kegyelet és hagyomány ezen a Fernández-művön tört adott a Szűz kezébe és sugárkoszorút tett a fejére. Mikor kísérőm ezeket a fénylő tárgyakat eltávolítja a szoborról, tisztán és teljes gazdagságában áll előttem

Fernández művészete, melynek nincs szüksége hatáskeltő kellékekre.

Valladolidban sok a látnivaló: paloták, templomok, melyek szerepet játszottak az ország történetében. (A szokásos «Cervantes-háza» sem hiányzik.) Valladolidban esküdtek meg a Katolikus Királyok, itt halt meg Kolumbus, itt született II. Fülöp. Főváros is volt Valladolid, és kedvelték a királyok még Madrid fővárossá való előléptetése után is. Mindez megannyi emléket jelent, amire ügyesen elhelyezett táblák hívják fel az idegen figyelmét. — Magam kétszer jártam Valladoliban, de ha újra elkerülnék oda, ismét csak a kasztiliai fafaragó mesterek műveit keresném fel a San Gregorióban meg szanaszét a templomokban.

FENT A HŰVÖS ÉSZAKON

GALICIA: ZÖLD ORSZÁG

Lent Kasztiliában az idén korán ránk köszöntöttek a meleg napok. Júliusi hőséget kellett elviselnünk május közepén. Abban a reményben ültem vonatra Valladolidban, hogy Galicia felé indulva egy éjszakai utazás után visszaérkezem a tavaszba.

Reggel felé pompás völgyek és hegyek közt fut a vonat alagútból ki, alagútba be Orense felé. A levegő friss, a mezőket, hegyeket vastag zöld bársonytakaró borítja. Patakok, folyócskák medre nem száraz, mint Andalúziában, s a Miño partját elérve komoly vizet látunk. A folyó vize zöld, fák nézegetik magukat benne, a felvetődő halak apró köröket rajzolnak lassú mozgású tükrére. A túlsó part Portugália; fehér, tiszta falvak, fallal körülzárt kis temetők látszanak a magas part fölött. A vonatunk is erdők közt fut. Eukaliptuszok lágy ágai hajladoznak a szélben, fent a dombtetőkön fenyvesek foltjai.

Új elemként lépnek be a tájba a *gallego* falvak apró csűrei, magtárai. Kőlábakon álló apró házaknak látszanak, kereszt is van az oromzatukon. Nevük *horreo*, szépen épült kukoricagórék.

A kerítések cölöpjei kőből vannak, kőoszlopok tartják a magasra növesztett szőlő venyigéi alatt kifeszített drótokat is. A kő mindig egyetlen darab keskeny monolit. A gránittömbökből úgy hasítják ki ezeket a négyszögletes hasábokat, mint nálunk a fát hasogatják az erdőn. Három-négy méteres darabokat is látok, ereszeket támogatnak a ház előtt.

A falvak népe kint dolgozik a mezőkön, férfiak, asszonyok egyaránt. Egy zabszerű takarmánynövény betakarítása folyik. Asszonyok is vágják a rendet, ki sarlóval, ki kaszával. Nagy kalap a fejükön, hajladoznak, markot szednek, kepét kötnek. Az emberekkel teli határ képe olyan, mint a kódexek «illuminált» lapjain a június táblája jól táplált parasztokkal a földeken. — A földek szélén állnak a nehéz szekerek, már trágyát hoznak a friss szántás alá. A kocsik nehéz ékalakú ládák, alattuk két kerék, két korong, a kocsi elé egy pár ökör van fogva. Római domborműveken látunk ilyen szekereket; kétezer év óta nem változtatott rajtuk semmit a gallego gazda.

Pontevedra környékén tengert érünk, a tenger egy benyúló ágát. Hiszen Galicia partja csipkézett és a kis öblök annyira zártak, hogy a vizek tavaknak látszanak; nem is a kerek víz, hanem a partok változatos zöldje szabja meg a táj jellegét.

Pontevedra maga is fák és víz közé zárt oázis. A tenger és a Lerez folyó a házai alá érnek; szereti a parkokat s nincs olyan pontja, ahonnan ne látnók a közeli zöld dombokat.

Csendes terei körül apró lábasházak állnak, fehérek, meszeltek, vagy ha kőből rakták őket, címer van valahol a falba illesztve. Nem is kicsi, hanem nagy, gazdagon telerakva figurákkal.

Terek szélén, utcák találkozásánál keresztek. Terméskőből készültek, magasak, megnyúltak, karcsúak, mintha a körmeneti feszület lett volna a mintájuk. Még most is román stílusban készülnek, de olyan bájjal, mintha a mézeskalácsos mintázta volna a modelljüket. Lent a talapzaton Ádám és Éva alakja áll, fent pedig egyik oldalon a megfeszített Krisztus, vele szemben a másik oldalon egy másfajta kép, esetleg a mindig szívesen látott Santiago, a gallegók Szent Jakab apostola.

Parányi ivószobák ablakában a legválogatottabb tengeri csemegék vannak kitéve. Itt szegény emberek ehetik azt, ami Madridban luxushelyek kedvelt, de drága fogása.

Péküzletek, gyümölcsös meg zöldséges boltok igen egyszerűen oldják meg a kiszolgálás módját. A kirakat az utcára néz, a pult pedig az öreg épület lépcsőházi bejárójával közlekedik.

A főtéren elképzelhetetlenül apró házak állnak sokemeletes újabb építkezések tőszomszédságában. Egy kávéház asztalai a tér fái alá is beérnek. Harmonika hangja szórakoztatja a vendégeket, a zenét egy öreg matróz szolgáltatja.

A park mellett Szent Domonkos templomának romjai. Borostyán futja be a falakat, csupán a gót ablakok üres keretei maradtak szabadon. A temp-

lom körül meg bent a begyöpösödött hajó területén sírkövek, kőcímerek szétrakosgatva, falnak támogatva. A megmaradt oszlopfőkön különös madarak meg démonok tartják szemmel egymást örök mozdulatlanságban. Oldalt római mérföldkövek glédába állítva; betűk még olvashatók rajtuk, de a szöveg már nem összefüggő.

A parkon át a tengerhez jutok ki. Előttem a fodrozódó víz, a csipkés partszegély és körös-körül a hegyek emelkedő nagy zöld hullámai.

Visszatérek a nagy térre, ahol a harmonikázó tengerészt hallgattam, de most a «Peregrina» templomának lépcsőjén vagy inkább tér alakú teraszán állok meg emléket idézni a múltból. Bent a kagyló alaprajzú templomban (a kerek vagy inkább legyező formájú kagyló, a *vieira* a santiagói zarándokok jelvénye) van Pontevedra Madonnája, a *Peregrina*, a «zarándoknő». Most az oltár fölött látom, de első találkozásom vele tizenöt évvel ezelőtt más volt. Számomra kedves és feledhetetlen.

Augusztus közepe volt, csak egy délutánt akartam itt tölteni, mielőtt Santiago de Compostela felé indultam volna. Nem tudtam, hogy aznap a város búcsúja van, a Peregrina ünnepe. Sétámon ide kerültem az ívekkel, színes lampionokkal kivilágított térre. A Peregrina éppen akkor tért vissza templomába a délutáni processzió után.

Piros, sárga, zöld színben égő diadalívek alatt közeledett a Virgen. Előtte, mint a nizzai karnevál-on, «óriások» haladtak nagyokat bókolva, zene

szólt és rakéták szálltak a sötétedő éjszakába. Maga a Peregrina végtelenül kedves arcú XVIII. századi hölgy volt, annak a kornak megfelelően öltözve, loknisan. Bársonyruhát viselt finom aranyszegéllyel, és kalapot, aminőt abban az időben a zöldbe kiránduló hölgyek tettek a fejükre. A Peregrina egész megjelenéséről Watteau jutott az eszembe. Mintha ő tervezte volna ezt az öltözetet egy ihletett pillanatában, amikor odahagyta az evilági gráciákat, hogy az Égi Hölgynek rója le művészete adóját.

Mikor a templom lépcsőjére ért a menet, taps fogadta a Szüzet, a zenekar a spanyol himnuszba kezdett, és a szeretett Hölgy felé konfetti eső és színes papirszalagok vonalai szálltak.

Hirtelenében nem tudtam, hol vagyok. Körmenet-e ez, vagy valami népünnepély, vagy a kettő egyszerre?

A Virgen már régen eltűnt a templomajtóban, de a nép még együtt maradt a téren. Öröm sugárzott az arcokon, és mindenki beszélt; *gallégók* valamennyien, vidámak, táncra, énekre mindig készek, ha valahol megszólal a duda vagy valami zeneszerszám.

Aztán lassan oszladozni kezdenek, én pedig elgondolkozom. Ugyan mit szólnának ezek egy hazai körmenetünkhöz, amelynek eleme a csend és az *áhítat?*

Áhítat? Egyre inkább az a meggyőződésem, hogy az áhítat relativ dolog. Itt ez, ott az; népe válogatja. Mert csend az errefelé nem nagyon tapasztalható. Dehát áhítat sincs? Ezt nem merném mondani.

Bizonyos, hogy az Úristennek sok mindent el kell fogadnia áhítat címén. És el is fogadja a népek áhítatát. Éppen azért, mert türelmes, és mert csak a szíveket és a szándékot vizsgálja.

A VIGÓI-ÖBÖL

A szálloda halljának falára egy madártávlati térkép van festve, a pontevedrai partok, vagy ahogy itt mondják: *Rías Bajas*. Négy a szárazföldbe mélyen benyomuló csipkés öböl látszik a képen. Az így keletkezett félszigeteken a hegyek zöldre festve, lábuknál a partokon falvak, kisvárosok piros tetejű házakkal, a vízen vitorlások. Országút fehér szalagja cifrázza és szegi be a térképet. Elegendő ránézni a csalogató vázlatra, és kész egy kirándulás terve a *ria*-k felé. Így nevezik ők ezeket a fjordszerű öblöket.

Elindulunk a vigói *ria* irányában. Az úton kevés autóval, több trágyásszekérrel találkozunk. A szekerek mindig a ládaszerű primitív alkotmányok két nagy csikorgó koronggal az oldalukon. Nem kocsik ezek, még csak nem is szekerek, hanem taligák. Ide nem jutott még el a dunántúli «Kocs-i szekér» forradalma, mely századokkal ezelőtt átalakította a mezőgazdasági teherszállítás meg az utazás rendszerét. Mondom is a sofőrnek, hogy az ő *coche* szavuk is magyar eredetű. Ha meg akar róla győződni, járjon utána a szó eredetének a spanyol Tudományos Akadémia nagyszótárában.

De az ökrös szekereket szívesen látom az országúton, és a szag, amit árasztanak, nem rosszabb a benzinbűznél.

Első állomásunk egy helyes halászfalu; Puente Sampayo a neve. Le kell térnünk feléje az országútról, mert az új utak elkerülik a festői helyeket. Megállunk a faluval szemben az öreg hídon élvezni a part fölé épült apró házak csoportját. Sokféleképpen helyezkednek el a dombon, az elejük egyetlen hosszú balkon, köztük a filigrán csűrök építményei meg kazlak. Lent a parton csónakok kikötve. A víz tükre csendes, benne megfordítva és megfürösztve látszik még egyszer a falu képe. És minden színes, a házak, a kazlak, a csónakok — pirosak, sárgák, rozsdavörösek.

A hídon pedig akár meg is emelhetem a kalapom, mert 1809-ben a gallego parasztok itt verték szét Ney tábornok seregét kaszákkal, késekkel, fütykösökkel, még fapuskával is. A faágyúból lövöldöző Gábor Áron esetének spanyol változata volt ez a csata. Ezzel a híd menti harccal kezdődött Galicia felszabadítása.

A Vigói-öblöt elérve megállapodunk egy kicsit. Mintha Svájcban volnék, csak a havas tetők hiányoznak. Szélesen elterülő tó van előttem, zöld hegyek körös-körül, sziget a víz közepén, bárkák a parton, beljebb lehorgonyzott kagylótenyésztő kompok. Mellettem a parton halászok vonulnak hosszú sorban, vállukon viszik az összegöngyölt nagy hálót. Mintha vörhenyes színű óriáskígyót szállítanának.

Megyünk tovább. Az erdők lehúzódnak a parti útig. Tisztások körül fenyők, fűzfát utánzó eukaliptuszok. Nem ritkák a szárazföldbe mélyen benyomuló völgyek sem. Nem fényképezni, hanem festeni való helyek. Mert mit tudna csinálni a fényképezőgép a zöld ennyi változatával? A fák alatt a páfrányok szétterülő levelei zárt mozaikot, zöld parkettet alkotnak.

A gallegók falvai is tetszenek. A házak nem alkotnak zárt sort, mint Andalúziában vagy Extremadúrában. A falu változatos terepen épült, mindegyik háza külön áll; hazai paraszthéz formájúak udvarral, kerttel, árnyékot vető fákkal. Mindegyiknek megvan a maga zárt könyezete és nem is épültek ki az országút szélére ország-világ szeme elé. Egyik mellől sem hiányozhat a *horreo*, a kőlábakon álló góré, tetején a kereszt.

Visszafelé jövet Sampayo előtt ismét megállunk, hogy megnézzük Don José Solla különös múzeumát. A sofőr nagyon ajánlja a látogatást. Don José hetvenöt éves falusi öregúr, valamikor telkekkel foglalkozott, polgármesternek is megválasztották a helységben. De igazi szenvedélye a gyűjtögetés volt, annyira, hogy házából ki is szorult a felszaporodott tárgyak miatt. Bizonyos, hogy országokat kell bejárni, amíg hasonló eredeti gyűjteményre akad az ember. És mindenből sorozata van a falusi magánmúzeumnak.

Az öregségtől megroskadt házban vannak fegyverek, melyeket művészet volt megtölteni, római

kardok, keleti háremőrök handzsárai, egzotikus halászószerszámok, vasalók a középkortól napjainkig, kezdetleges varrógépek, legkülönfélébb lámpák, félméter hosszú kolompok, magas éjjeliedények családi közös használatra, a szikvizes üveg ősi típusai, kidolgozott kígyóbőrök, környékbeli jeles emberek ágyai, különleges fagyökerek, melyek sárkányokat utánoznak elemezhetetlen tekeredésekben, menyasszonyi ládák, három zárral csukódó pénzszekrény, melynek fedele hangos pattogásokkal nyílik, még utolsó pillanatban is elárulva az illetéktelen kasszanyitogatót, petróleumlámpa, mely rugóra járó fújtatót rejt magában a láng élesztésére, szarvalakú mécses, melyet az elbúsult portugál férj a hűtlen asszony megszégyenítésére gyujtott meg, rugóra járó műfogsorok a fogászat gyermekkorából, kínzókamrába való kezdetleges foghúzószerszámok... Kimerül az emlékezetem a továbbiak felsorolására.

Don José egy olyan keresztút-sorozatnak is tulajdonosa, melynek tizenötödik állomása is van: a feltámadás jelenete.

A házigazda büszke, hogy gyűjteményét nemcsak az államfő látogatta meg, — aki maga is gallego — hanem járt itt a Prado igazgatója is, akinek távolról sincs ilyen «változatos» múzeuma.

A furcsaságokkal teletömött szobákat járni különös érzés. Ha létezik igazi bolhapiac a világon, akkor ez a legelsők közé tartozik, több mint félszázados gyűjtés és handlézás eredménye: négy vagy öt ezer meghökkentő tárgy együtt.

Don Josét aranyéremmel tüntették ki, a háza előtt elhaladó utca is róla van elnevezve. Gyűjteménye nincs katalogizálva, de ő minden tárgynak tudja a történetét, és spanyol-portugál keverék nyelven zamatosan, ha kell huncutkodva beszél az érdekesebb darabokról. Kár, hogy nem jegyezgetett gyűjtögetés közben, egy soha meg nem írt könyv anyagát viszi majd a sírba magával. «Furcsaságok régi boltja» lehetett volna a címe Don José Solla könyvének; a félművelt, de jóhumorú ember érdekessége és eredetisége beszélt volna belőle.

Mikor elhagyom a múzeumot, sokáig kísérnek még a különös tárgyak: a szent és a profán, a limlom és a sehol másutt fel nem található ritkaságok keveréke, melyekkel a ház szobái, padlása, lépcsője, folyosó zugai telve vannak. Csak éppen házi kísérteteket nem tudott mutatni Don José. De éjjel nem volna kedvem a múzeuma szobáin végigmenni.

SANTIAGO DE COMPOSTELA

A szépen hangzó név hallatára az is felfigyel, aki sohasem hallott Szent Jakab városáról beszélni. De ennek a névnek története van. A gallegók azt mondják, hogy első térítőjük az öregebbik Szent Jakab apostol volt. Évekig hirdette itt az igét, majd visszatért Palesztinába, ahol vértanú halált szenvedett. Tanítványai visszahozták holttestét kedvelt földjére, és itt összetákolt sírboltban eltemették. Viszontagságos idők, üldözések látogatták Galiciát is, századok múlva már senki sem tudta, hogy hol

van az apostol teste eltemetve. A kilencedik században egy csillag mutatta a helyet, ahol az apostol csontjait meg is találták. A néphit szerint innen ered a hely neve: *Campus Stellae* — csillagos mező, Szent Jakab csillagos mezeje, ami aztán a nép ajkán a *Santiago de Compostela* édes zenéjű elnevezésévé változott.

Kápolna épült a sír fölé, majd templom; később a román bazilika, melyhez idővel tornyok, kápolnák, kolostorudvar s végül a mai barokk homlokzat járult.

De legfontosabbak voltak a zarándokok, akik egész Európából megindultak ide különösen a Szentföld elvesztése után. Magyarok is. Nehéz és kockázatos volt egy ilyen út idegen földön, hadakozó országokon keresztül. A Pireneusoktól kezdve már más volt a helyzet, hiszen városról-városra zarándokházak várták a vándorokat. Ez volt a világ egyik első szálloda-hálózata, neve is volt neki: Camino de Santiago — santiagói zarándokút.

Aki ma Santiagóba érkezik, nemcsak a műemlékeket meg a hagyomány által megszentelt helyeket keresi, hanem magát a várost is élvezi, az apró lábasházakból összerótt keskeny utcákat, melyek mind egy irányba tartanak és kedves környezetül szolgálnak a bazilika irdatlan tömegének.

Sok megállással közeledem a templom felé, amelynek hollétét egyelőre csak órájának mélyen konduló jelzései árulják el. A hozzá vezető egyik fontos

utcán olyan házat is látok, melynek emeletére a házigazda kézzel nyújtja fel feleségének az újságot, a kenyeret és a tejesüveget. — A ház mellett keskeny köz, melyen két ember nehezen tud kitérni egymásnak. Bemegyek, kíváncsi vagyok, hová vezet. Egy jó szoba nagyságú térre jutok, rajta egyfelől egy négy méter magas «emeletes» ház, egy virággal befuttatott fal meg egy kovácsműhely, melyben feszületek, virágos ágak, gyertyatartók és formás rácsok születnek a pörölyök csapásai alatt.

A templomot egyik oldalsó kapujánál érem el. (Sok kapuja van a bazilikának, és utcákon kívül négy tér formálódik körülötte.) Úgy közeledem hozzá, mint a régi zarándokok, megcsodálok mindent, de főleg azt, ami az eredeti román templomból látható még rajta, pl. a rendezett ruhájú, gondosan fésült szenteket, akik elvékonyodva oszlopokon vagy a kapubéllet kis támaszain is sokan megférnek egymás mellett. Ilyen szép kapukon még az ördög sem lehet akárhogy «csúnya» Pl. a Puerta de las Platerias «utolsó ítélet»-jelenetén a keresztény alvilág ura nagyon szépnek van ábrázolva ahhoz képest, hogy ördög.

Bent megállok a főhajó és a kereszthajók találkozásánál. Fent a magasban vasszerkezet, azon függ nagy ünnepeken a *botafumeiro*, a félmázsás füstölő, melyet nyolc ember mozgat-lenget alulról csigán átvetett kötélen. Sok évvel ezelőtt Nagyboldogasszony napján láttam szállni nagy ívben a hatalmas füstölőt. A tömjénfüst kék csíkokat hagyott maga után a hajók ívei alatt. Félelmetes trapézmutatvány

volt, ahogy a csillogó ezüsttömb az oldalhajók teljes szélességében szállt a fejünk fölött. Évszázados szokás ez. Valahányszor zarándokok érkeztek, megindult a botafumeiro, nemcsak a zarándokok meg Santiago tiszteletére, hanem azért is, hogy a hosszú úton átizzadt és csak gyengén tisztálkodó emberek szagát elviselhetőbbé tegye.

Aztán lemegyek a főoltár alá az eredeti kis kriptakápolnába, ahol a szent ereklyéi vannak. Első santiagói látogatásom idején még nyersen voltak hagyva a falak, nem is volt gondozott a kriptahelyiség. Sőt két kampósszög is volt beverve az ajtó mellett, rajtuk vásári fogason köpeny és viseltes papi kalap. Egy öreg kanonok holmija, aki ott szokott misézni minden nap az ezüst ereklyetartó előtt. Csodáltam a családias bizalmasságot a szent helyen. Ma már nincs a kriptában kalap, köpeny, fogas, kampósszög. Márvány borítja a falat, és csak két helyen üveglap alatt látszanak az ősi sírbolt nyers kövei.

Mióta a homlokzat két nagy barokk tornyát megépítették, a templom eredeti bejárata, a *Portico de la Gloria* a bazilika előcsarnokába került. A nagy román kapu, melynek elválasztó oszlopán Szent Jakab várta a zarándokokat, tele van félénken mosolygó szentekkel, apostolokkal, az Ószövetség nagyjainak képmásával. A benépesített kapun az Apokalipszis huszonnégy vénje a legkülönösebb csoport; ők nyájasan társalognak, míg a kapu íveire vésett nagy jelenet középpontjában Krisztus a sebhelyeit mutatja. A kaput tartó oszlopok alatt látok

én négy nyitott szájú oroszlánt is. Csupa száj a fejük. Talán oda dobták be az alamizsnájukat a templomba belépő zarándokok. Ma üresen tátog a négy üres torok, csak az egyiknek mélyén látok összegyűrt, elhasznált belépőjegyeket.

Kint a templom előtt a nagy tér egyik oldalát teljes hosszában elfoglalja az egykori ispotály és szállóhely, melyet a Katolikus Királyok a zarándokok részére alapítottak. Platereszk homlokzata mestermű. Ma az épület — néhány év óta csupán — luxushotel. Ismertem még abból az időből, mikor kórház volt. Apolónővérek jártak a gót boltozatú folyosókon és lépcsőkön; az udvarokon betegek pihengettek. Az egyik kutat megpillantva, eszembe jut egy beteg, aki ott üldögélt a kút káváján; negyven centiméteres fejletlen karjai voltak a szegény embernek.

Ma nesztelenül forduló üvegajtók vannak az udvar oszlopai között, kórtermek helyett bár, étterem, társalgók, hangversenyterem, különböző elnevezésű szalonok vannak az épületben, mely csak kevesek házává lett. A bejárat körül három-négy portás és más egyenruhás személy ténfereg. — Kedvetlenül hagyom el a palota-szállót. Azelőtt más érzéssel léptem ki belőle. Visszanézek még egyszer a pompás kapura; az alapító királyi pár arcképe is ott van két medalion közepén. — Szállodacégér lett belőlük; a fényes vendéglátóüzem neve: Hostal de los Reyes Católicos.

Körüljárom a bazilikát. Köveit megérlelte az idő, megfeketedtek; sok tornya, csipkézett falai, szobrokkal benépesített kapui mintha egyetlen tömböt alkotnának. A városban járva gyakran látom Szent Jakabot lóháton ülve harcosnak ábrázolva fejlett, huszáros bajusszal. Hogy jut ehhez a katonás pózhoz és felszereléshez Krisztus tanítványa és apostola? Hát úgy, hogy ő nemcsak országtérítő, hanem egyben a spanyolok Szent Lászlója is, aki a hagyomány szerint mint ködlovag segítette 844-ben I. Ramiro király seregét győzelemre a mórok ellen a Clavijo melletti csatában.

Élvezetes órákat töltök a város utcáin és terein. A sok szép homlokzat közül a Szent Márton templomáé a legérdekesebb. A retabló alakú fal szentjei állandó virágdíszben állnak, mert a málló homokkőben növények magjai telepednek meg, kihajtanak, megélnek és ott lobognak a szélben a szentek feje körül, a karjukon vagy lábuknál, mintha láthatatlan kezek díszítették volna a furcsa oltárt szeszélyesen rakosgatva szét rajta a lila csokrokat.

Átmegyek a piacon is. A lágy, vajas gallego sajtok szomszédságában ropogós héjú, bütykös cipók vannak halomba rakva az asztalokon. Megcsordul a nyálam a falusi kenyér láttám, mert a cipók csak akkorák, hogy akárhogy vágják őket, mindig «sercli» jut az embernek. Nézem a sajtokat, nézem a kenyeret. Mi akadálya annak, hogy kenyeret és sajtot tízóraizzak, «úgy, mint otthon»? — A kenyér nagyszerű, tartalmas, zamatos belű és igazi héja

van, nem úgy, mint a városi kenyérnek. Egy pohár bort a szomszédos gazda ad a lakomához.

Kijutok a városból, és lejtőn megyek le egy különös templom felé. A XII. századból való *Colegiata de Sar* templáriusok otthona volt; a templom most egyszerű emberek plébániája.

Itáliában ferdetornyokat építettek egy időben, itt pedig ferde falú templom épült, vagy a lovagok kívánságára, vagy a tervező tréfás ötletéből. A templom falai alulról felfelé szétnyílnak, szétdőlnek, oszlopnyalábjai még a falaknál is jobban; a főoltártól kiindulva minden pár nagyobb szögben hajlik el a függőlegestől. A mellékhajók boltívei is torzultak, mintha valaki a kész templomba belenyúlt volna és szétnyomva a nyalábokat, a főhajón egyet tágított volna. — Amit a modern színházi és operai rendezés lécekből és vászonból csinál érdekes hatás kedvéért, azt nyolcszáz évvel ezelőtt galiciai mesterek kőből megépítették. Kár, hogy nem hagyták ránk írásban, miféle ok vagy ötlet indította őket ennek a legyezőszerűen szétnyíló oszlopsornak megtervezésére. — A templom alatt még egy közkút vize is elfolyik; házhoz szállította a vizet a lovagoknak.

Kívülről is eredeti a templom. A rendkívül erős támasztópillérek egészen a hajó gerincéig nyúlnak fel szoros, de levegős kalitzába zárva az alul keskeny, felül széles román templomot.

Estefelé kisétálok a Paseo de Herradura fái alá, ahonnan a legszebb a kilátás a városra, a dómra

meg környékére. Látszik a homlokzat, a tornyok, a tér palotái, beljebb a város más tornyai: a *monumentális* Santiago. — Nekem azonban jobban tetszett egy másfajta látvány, egy másik Santiago. A bazilika melletti palota loggiajáról ráláttam a santiagói öreg házak és házacskák tetőire. A déli nepsütésben tovább néztem ezt a furcsa mozaikot, mint a bazilika barokk piramisának pagodaszerű tömegét.

LA CORUÑA

Aki végigutazik Galicián, és utolsó állomásnak hagyja Coruñat, hozzászoktathatta szemét a lágy zöld színekkel borított, örök tavaszban élő tájakhoz. De Coruñába érve könnyen gondolhatná, hogy valamiképp visszakerült a déli tengerek közelébe Malagába, vagy még inkább Cádizba.

Az állomásról tengerparton vonulok be a városba, az út egyetlen hosszú pálmasor, a pálmák alatt rózsaligetek, a fasor belső oldalán tetőtől talpig fehérben álló házak. Nem úgy, mint Andalúziában utcába benyuló nagy vasrácsokkal, itt a házak homlokzata ezer meg ezer apró ablakszemből összerakott mozaik. Ezek a *mirador*-ok vagy *galeria*-k, üveggel fedett balkonok. Az üveg csillogása, a fehér ablakkeretek, a nap meg a tenger az elemek, melyekből az első benyomás szövődik Coruñában. De figyelmem főleg a házak felé fordul: könnyűek, légiesek, kedvesek, vidámságot sugároznak.

Egy gallego közmondás szerint: «Vigo trabaja, Pontevedra duerme, Santiago reza, La Coruña se divierte.» — Vigo dolgozik, Pontevedra alszik, Santiago imádkozik, Coruña szórakozik. — Előre elhiszem, hogy így van; nem is szükséges hozzá valami ünnepnek elérkeznie, ez a nép mindig a vidámságra van hangolva. A sétányon a tombola bódéi, zeneszó, mintha állandó volna itt a *fiesta*, s annyi a nép az utcán, mintha mindig ünnepnap délutánja volna. Beljebb a szűk utcákon bolt bolt mellett s a bárok meg a tengeri csemegét szolgáló falatozók sohasem üresek.

Ahogy járom a várost, minden *cafetería*-ból, kisvendéglőből hallatszik a televízió hangja. A nyitott ablakokon át belátok a helyiségekbe. Madridban nagy *corrida* folyik, a bikaviadalt közvetítik. Ahogy elmegyek a helyiségek előtt, láthatom a «játék» különböző fázisait, mert az ablakok előtt potyaközönség nézi a maestrók munkáját. Egy helyütt aztán én is odaállok az ingyenpublikum sorába, mert a «Cordobés» van soron éppen a bikájával. A küzdelem nem szép, mert a bika *manso*, azaz nincs tüze.

De mégsem hagyom el helyem, mert érdekesebb dolognak lehetek tanúja. A kis kávéház ablakpárkányán egy hároméves szépségkirálynőt pillantok meg. Szeme kék, szőke haját magas kontyba kötötte a mamája. A szájában karamella. Inkább bennünket néz, mint a bikaviadalt. Az utcáról egy hozzá hasonló korú kislány kúszik fel a parkányra és

elmerülve nézi a kolléganőt; szemén, mosolyán látszik, hogy elismeri fölényét. Azonkívül ő csak proletárlány, papája és mamája nem ülnek bent a kávéházban. Tekintetük most találkozik, és a szőke baba mozdulatlan marad. Látom, hogy egy öt percig tartó meleg barátság van születőben. A barna most megérinti a szőke karját, és mosoly jelenik meg a királynő arcán is. A hódoló fölé hajol, nézi, majd fejük mozgatásával beszélgetnek, mint a barátkozó galambok. — Én közben a bikaviadalra is figyelnék, de tekintetem vissza-visszatér a két gyermekre. Most már a hódoló kezében is van karamella, ajándék az új barátnőtől. Lassan kicsomagolja, és boldogan adja meg magát a szőke tekintélyének. A szőke az asszonyi fölény minden eszközével rendelkezik: hódít — most már csak az években és a gyakorlatban kell előre haladnia.

Közben a *maestro* a televízió ernyőjén megölte a bikát. A közönség oszlik, az ablakpárkányon folyó idillnek is vége. Másnap talán már egyik sem emlékezik a találkozásra, csak én gondolok a szőkehajú, kékszalagos tündér mozdulataira.

Coruñának óvárosa is van. Nincs semmiféle kapcsolatban a mai élénk kereskedelmi negyedekkel. Egy kis félszigeten épült, olyan helyen, amilyent az ókorban szoktak választani a városalapítók, magasan, védhető terepen. Ibérek kezdtek itt építkezni, majd föniciaiak. Később a rómaiaknak *Ardobicum Curonium* annyira fontos volt, hogy világítótornyot építettek a kikötő bejárata elé. A Herkules-

torony ma is áll, és képe benne van Curonium-Coruña címerében.

Az óváros ma csendes utcák, kopott házak és román-gót templomok negyede. A kihalt zónában nincs kereskedelem, ide nem jut el semmi a «szórakozó» város világából. A mindig nyitva levő templomok kapuján nem kíváncsi nép, hanem hívek járnak ki-be, s az utcák a gyermekek paradicsoma.

A negyed egy kis parkocska tengerre néző kilátójával van kapcsolatban a várossal. Alatta a parton öreg ágyúk állnak abból az időből, mikor ez a kiszögellés még erődnek számított. Távolabb látszik az új Coruña kikötője, házsorai meg körös-körül a mindig kék tenger.

Jól ki kell lépnem, míg a hegyfok végére érek, ahová a torony épült. Nem is láthatom meg előbb, csak amikor már a közelében vagyok, mert Coruña házai egészen a torony közeléig nyomultak. De az a hibátlan négyszögletes, kissé zömök torony, amit az utolsó fordulóban megpillantok, alig kétszáz éves, 1790-ben építették a római torony köré. Kár is, de nem is baj, mert így legalább megmenekült a lebontástól az egyetlen megmaradt római fárosz; sőt ezerkilencszáz év elmúltával is működik és messze veti be fényét az Atlanti-óceán és a Cantabriai-tenger vizének keveredő vonalán.

Kétszázötven lépcsőfokot kell lépnem, amíg felérek a lámpás kamrájáig. Közben van alkalmam nézegetni a római építkezés köveit. Azt mondja az őr, hogy nemrég németek jártak itt, és végig lefény-

képezték a belső falat. Nem tudom, mit értek el vele; a szabálytalan kövekből rakott emeletek oldalai gondosan helyre vannak állítva, minden kő megerősítve.

Fent körbeszáll a tekintetem. A torony alatt szirtek, rajtuk fehér tajtékká zúzódik a tenger vize. A sziklafok körül három-négy beszögellő öblöcske, csónakok kikötője, mindegyikben elférne egy homéroszi flotta. Mögöttem a torony pereme felől Coruña látszik, a földnyelv, melyen az új város épült. Nincs rajta sok látnivaló, érdekesebb a mindig mozgó tengert figyelni. A toronyőr magánya éppen úgy nem unalom, mint ahogy a pásztoré sem az. Sőt észreveszem, hogy nem is vagyok egyedül, egy rozsdaszín begyű, finom csőrű madárka szálldos a torony körül, s időnkint megpihen a vaskorlát párkányán.

Lent a torony alatt az országút széles aszfaltján három század újonc gyakorolja a menetelést. Tizenöt dobos, tizenkét trombitás és öt dudás fújja és veri nekik a marsot. Galiciai ezredről lévén szó, dukál nekik a duda, ez a táji muzsikaszó itt meg a szomszédos Asturiában.

Coruña a tengerből él, a halászkikötőt és a reggeli halvásárt meg nem látogatni olyan mulasztás, mint Madridban nem látni a Pradót vagy Santiagóban elkerülni a bazilikát. — Coruña látja el fél Spanyolországot friss hallal. Ezen a piacon minden elkel. Ha hatvan hajó fut be zsákmánnyal az éj-

szakai halászat után, abból sem marad eladatlan semmi.

A piacon szoknom kell a mindenfelől áradó halszaghoz. A nagy csarnokokban és a parti térségen ládákban meg a földön halomban hever a zsákmány ponyvával letakarva, vagy csak szabadon hagyva jéggel beszórva.

Az apraját lapátolják, a nagy darabokat kampóval húzzák, emelik. A halszag annyira sűrített, hogy nem is szag ez már, hanem bűz. Tetemek körülöttem mindenfelé: halottas kamrában érzem magam, nem is vásárcsarnokban.

Ha egy darab lehull valahol, nem számít, otthagyják, visszadobják a vízbe vagy eltapossák. Sirályok szállnak a hely fölött, könnyen jutnak zsákmányhoz.

Az olvadó jég és a ládákból kifolyó víz okozta locspocsban járom a piacot. Van néznivaló.

Feltűnnek a ráják és a hozzájuk hasonló tengerfenékhez lapuló furcsaságok, szájuk rejtve van fehér hasukon. Cápa formájú halakon is megakad a szemem, messziről látszik a *salmonete* arasznyi kis piros teste, de van a fajtából két kilós «aranyhal» is. Sok a *merluza*, a spanyol tengerek finom szálkanélküli jól megnőtt halfajtája. Szorosan egymáshoz simulva tölti meg a ládákat a nyelvhal áttetsző teste. Ládák vannak tele a *calamares*, a tintahal petyhüdt tetemeivel, még a tusfekete ködösítő «tinta» is benne van a tenger termelte «kalamáris»-okban. — Külön szegletben gyűjtik a *cigalas* piros-fehér rákszerű, karcsú szép darabjait. Ezek miniatűr homá-

rok. — Vagonok fognak megtelni a szardinia és a népszerű *pescadilla* ládáival.

Sok halnak nem ismerem a nevét. Látok másfél méter hosszú ezüstös «szalaghal»-at, felfedezek hosszában vagy keresztben csíkozott halakat is, meg lila-fehér pettyes «csuká»-kat.

A halrakások körül csoportok alakulnak, folyik az árverés. Időnkint a megafon hangja is megszólal, egy recsegő hang hív valakit. A selejtes halra asszonyok alkusznak egymás között a csarnokokon kívül. Ezek a magán árverések a leghangosabbak. Az eladott áru a szegényes étkezdék konyhájára kerül.

Tizenegykor elcsendesedik a terület. Viszi ki-ki a zsákmányát piacra, vendéglőkbe, halkereskedésekbe, és a nagy szállítóautók is megindulnak az ország belseje felé.

A halpiac szomszédságában vidékies kis cirkusz sátra áll. Az esti előadáson egy sorban a nagyságákkal az első helyeket halaskofák foglalják el. Miért ne? Minden portékájuk elkelt, és hát «La Coruña se divierte» — Coruña szórakozik.

Ott ülök én is kissé hátrébb, inkább a közönséget, mint az artistákat figyelve, akik között kezdők meg a nagy cirkuszokból kiöregedett művészek is vannak. És nagyon hiányoznak a bohócok. A régifajta cirkuszban mindig ott lábatlankodtak a porondon vagy a porond körül. Nélkülük ízetlen a cirkusz világa. A nem nagyon érdekes számok alatt két esetben mégis felfigyelek.

Egy egyensúlyozó művésznő lábával gömböt, hengert, hasábot, korongot forgat, dobál, táncoltat. Egyebek között egy piros kockás nagy tarokk kártyalap is előkerül. Forog az is előre, hátra, jobbrabalra, ahogy a művésznő lába kívánja. A piros jelek közt az van odaírva a lapra: *Mariska.* — Mariska sok tapsot kap, de félénken, szerényen, szinte félszegen köszöni meg a méltánylást, nem is előre, hanem oldat hajtva meg magát. Valószínűleg nem rég óta, vagy csak kényszerből keresi meg kenyerét a cirkuszban. Buzdítja és dicséri is őt a mikrofonon át a cirkuszi játékvezető.

Aztán egy bűvész is porondra lép. Szalonkabátja alatt piros-fehér-zöld szalag fut keresztbe. Kövérkés alakja szerint amolyan békebeli zöldvendéglői «főúr» lehetre otthon. Nem új, amit bemutat, de ügyesen jár a keze; a közönség csak az ámulattól nem tapsol neki jobban. — A szünetben megkérdezem a pereces fiút, hogy milyen nemzetiségű a szemfényvesztőjük. *Es un húngaro* — hangzik a válasz.

Így hát a coruñai városszéli cirkuszban én is jól éreztem magam. Talán még jobban, mint a dagadt erszényű halasnék.

AZ ASTURIAI ÚT

Coruña és Oviedo között nincs vasútvonal. Ez részben előny, mert az országút rendszerint a szép helyeket keresi, nincs kényszerítve, hogy alagutakba bujjon és a hegytetőket elkerülje.

Az enyhén hullámzó galiciai tájakat elhagyva komoly hegyek jelentkeznek. Formájuk is eredeti: mintha erősen hullámzó tenger felszíne merevedett volna meg hegyláncokká. És ha a galiciai táj zöld volt, akkor Asturia smaragd ország mély, erős tónusokkal.

De a tenger is a közelben marad. Sziklafokok közt benyomul a szárazföldbe, és csendes, rejtett öblökben otthagyja finom homokját. Paradicsomi helyek magányos fürdőzők részére.

Az utas szemét azonban mégsem a víz, hanem a belső tájak szórakoztatják. Alpesi jelleget ölt a vidék. A házak tetői nagy kövekkel vannak körülrakva, mellettük a csűr, magas kőváza lécekkel van berakva; nagyobb, terebélyesebb, mint a filigrán galiciai *horreo*, nemcsak góré, hanem majdnem pajta.

Falvakban a ház táján meg a jószág körül, ahol sár meg locspocs van, facipőben járnak itt is meg Galiciában is. Olyan készség ez, mint a hollandusok fapapucsa, kissé visszahajló orral, de alul három kurta falába van. Így könnyebben esik bennük a járás.

Az út a völgyek mélyén halad és követi a geológiai alakulatok kanyargó vonalait. Nincs völgy patak nélkül; vizük tiszta, bennük pisztráng és lazac. A halász gumicsizmában áll a víz közepén horgászbotjával és int felénk fel az országútra. A tölgycserje sűrűn belepi a hegyoldalakat és háborítatlan tanyája a vadaknak.

De a táj nincs teljesen ember nélkül; a magas tetőkön tisztások egy-egy tanyaházzal, körülöttük rét, szérűskert, állatok. Keskeny út kanyarog fel ezekhez a magányos helyekhez. Az erdők fölött néha pára kerekedik és a ködgomoly úgy fut fel a magasabb régiókba, mint megriadt különös birkanyáj.

Estefelé kialszik a fény a hegyek felett, homályba merül a vidék, és csak itt-ott égnek lámpások bizonytalan távolságban a hegytetőn vagy völgyek mélyén.

Reggel Oviedóban ébredek. Asturia fővárosában a hegyek «ébresztik» az embert, de ez a szerenád színekből van összeállítva. Kár elszalasztani. — Szállásom a város fölött van, ahonnan széles ívben látom a vidéket; hegy hegy mögött. A felhők csíkokban feküsznek az égen, mögülük vörös tűz tör elő, átvilágítja őket és fénye szétszóródik a hegyeken meg a lapályon, ahol a város fekszik. A közelemben egy dús fűvű rét, sárgászöld színe világít a derengésben. A várost könnyű pára takarja, a tornyok és a magasabb épületek úgy emelkednek ki belőle, mint tejszínű fellegekből a hegyek csúcsai. Tíz percig sem tart a látvány, aztán szürkül a táj, a reggeli színjáték reflektorai kialusznak.

A város mögött emelkedik a *Naranco*, zöld uszálya leér az utcáig, ahol lakom. Oldalán villák, rétek, tetejéről kilátás Asturia távoli hegyeire egész a tengerig. Oda megyek először, nem is a városba.

Ahogy emelkedik az út, úgy bontakozik ki a táj, és havas hegyek is bedugják fejüket León meg

Santander irányában. Megállunk egy különös épület előtt, a neve *Santa María del Naranco*. A IX. században épült villának vagy hivatali helyiségnek, később templom lett belőle. Olyan, mintha a gallego csűr lett volna a mintája: keskeny, magas, rovátkolt oszlopok és faragások rajta kívül-belül. Bizánci ruhát visel, de a román ízlés is mutatkozik az íveken, az oszlopfőkön. «Barbár» munka, építői ismerték a klasszikus világ emlékeit, de még nem tudtak igazán újat teremteni. — Az utas elnézi egy darabig a rejélyes házat, aztán megy tovább, vagy ki sem száll autójából, csak úgy az ablakból vet feléje egy pillantást.

A tetőn éles szél fúj, de úgy tetszik, mindenfelé Asturiában, mert ötven-hatvan kilométeres körzetben minden orom tisztán látszik zöld üstökkel, kopasz, sziklás tetővel vagy havas sapkával. Gijonnak még felhőkarcolóit is meg lehet számlálni.

Mikor lefelé jövünk, mondom a sofőrnek, álljon meg egy *merendero* előtt. A merendero falatozó, vendéglő, én *sidra* kocsmának nevezném. Mert Asturia szőlő helyett almát szüretel és almabort iszik. Spanyolországban mindenfelé látható egy népszerű *sidra*-márka reklámján az asturiai dudás, a *gaitero* alakja. Jól esett a cég választása, mikor a dudásról nevezte el a «borát», mert a *sidra* mellé dudaszó való.

Bent a csárdában csend van ebben az órában, de két dudát is látok a falra akasztva. Piros a tömlőjük, színes bojtok lógnak a hosszú sípról is. A *sidra* nem különös ital, fanyar-édes, nyers az íze is, a

szaga is. De frissít és csúszik is, ha be van hűtve. Azonban a fejbe nem száll, két dudás is megfér egy olyan csárdában, ahol *sidra* mellett folyik a szó meg a tánc, amit fekete csíkos piros szoknyában meg puha posztósüvegben, tarka mellényben járnak a lányok meg a legények.

Én nem is annyira a *sidra* miatt tértem ide be, hanem látni akartam, hogy a pincér hogyan tölti a pohárba a sárgás italt. A pohár maga olyan jó négy decis széles szájú «stucni». Jobb kezébe fogja a legény, lebocsátja, amennyire tudja, és bal kezéből zúdít bele néhány ujjnyi italt. Azt mondják, hogy így gyöngyözőbb, aromásabb a *sidra*. Italban, rágyújtásban sok függ a szertartástól. Ami pedig a *sidrát* illeti — gondolom — lokálpatriotizmus kell hozzá, hogy valaki szeresse egy olyan országban, ahol *valdepeñas*, *rioja* és a kitűnő borok száz egyéb fajtája terem.

Még egy látogatással tartoztam Oviedóban, a dóm kincstárát kellett meglátogatnom, melynek ezt a szép elnevezést adták: *Camera Santa*. Három erősen lelakatolt ajtón át jutunk be a helyiségbe. Mikor a kanonok a harmadik zárat nyitogatja, a mesékre gondolok, ahol hét lakattal vannak zárva a kincseskamrák. Itt nem volt több, de előre tudtam, hogy engem nem a «kincsek», a drágaságok, hanem a formák fognak érdekelni, ami miatt nem kellene ennyi ajtót lelakatolni.

A kincstár előtt egy ma üresen álló helyiségben egy kálvária-csoport maradványait látom a falba

beillesztve. Mindössze három márványfej maradt meg a műből: a Krisztus szép arca megnyúlt román ábrázolásban, meg még két fej, a Madonnáé és Szent Jánosé. A helyiségben körben párosával az apostolok oszloppá vékonyult finom, törékeny alakjai. A párok beszélgetnek; egyik szól, a másik hallgatja. Arcuk komoly, elmerült. Miről folyik köztük a társalgás? A Mester haláláról, vagy arról, hogy majd negyven évvel ezelőtt hogyan pusztították el barbár kezek a kápolnát, a Krisztust, a Madonnát és Szent Jánost?

Bent a kincstárban Don Pelayo, az első mórverő vezér kardját nézem, csak arany hüvelyét látom a sok bizáncias módra szétrakosgatott ékkővel. Aranyos tok rejti a covadongai győző keresztjét is, melyet csatáiban magával hordott. Van egy másik színarany «filigrán» szálakból szőtt kereszt is a kincstárban, melyet «maguk az angyalok» készítettek a IX. században. Ez is kövekkel van díszítve. Meglepő, hogy hátul a kereszt ágainak találkozó pontján egy sárgásba játszó római gemma van az aranyba beledolgozva. Rajta egy fiatal nő arcképe szalaggal összefogott hajjal, azzal a frizurával, mely időnkint újra meg újra divatossá válik, mert a legegyszerűbb és a legszebb női hajviselet.

A zománc, drágakő, elefántcsont, cizellált fémlapok, kikalapált ezüstlemezek kincstárában nem mindennapi ereklyéket is őriznek. A kísérő rájuk mutogat: «Ez egy darab Szent Bertalan lenyúzott bőréből... ez Szent Péter szandálja... itt egy fürt Mária Magdolna hajából... ez Krisztus szemfedőjé-

nek egy foszlánya... az ott Szent Péter erszénye». És még több hasonló ritkaság van a szekrényekben. Mintha mannát is említett volna a vezetőm, meg hogy a Szűz köpenyének egy darabja volna egy kis szövetdarab. Jobb szeretném, ha ezek az «ereklyék» nem maradtak volna meg.

Tudom, hogy Mária Magdolna haja mindig érdekelte a festőket meg a költőket, alapot maga a Szentírás szolgáltat hozzá. A Szűz köpenyéről sem feledkeznek meg kétezer év óta a művészek, de a szövetdarab látásánál többet érne nekem Názáretben lenni egy napig, ahol élt, melynek utcáin átment, kútjaira járt korsajával és boltjaiban szerény vásárlásait végezte. Ez a város meg a Golgotára vezető út az igazi «ereklye», amit ő ránk hagyott földi életéből.

A Pajaresi-hágón át hagyom el a hegyes-völgyes Asturiát. Zöld hegyek közt ezerháromszáz méterre kapaszkodik fel az út, hogy aztán leszálljon León felé a síkságra. Ködbe burkolódzó hegyek közt járunk, csillog, nedves minden, hócsíkok a csupasz szirteken. Alattunk a kanyargó országúton lassan kúszó teherautók.

A hágó déli oldala kietlenebb, arra kevesebb az erdő, és kemény, éles sziklatűkkel teli bordák állnak ki a hegyek oldalából. Mint gót dómok támasztópillérei, meredeznek a keskeny lemezek a csúcsok tövében. Lejjebb a hegyek alatti síkságon is magányos sziklatömbök szöknek a magasba.

Ezek a geológiai különcök utam közvetlen céljára emlékeztetnek, Leónra, melynek közepén tornyokból és faragott kövekből áll egy «szirt», a gót székesegyház.

LEON

Leónba az utas a dóm miatt szokott eljönni, és a katedrális szépsége azonnal meghódítja az érkezőt. Nem mintaszerű gót templom «égbetörő» piramisszerű tornyokkal. A stílus jegyeiből csak a lényegeseket viseli: a nagy ablakokat, mutatós támasztópilléreket, virágbimbóval díszített tornyocskákat meg a három-nyílású kapukat. Formái a sok ablak miatt is oldottak, nem hiába emlegetik francia rokonságát (Reims, Amiens). Színe is kellemes, kövei lágyak, letisztítottak, világosak, nem mohosak, megfeketedettek. Nem is nagy a templom, könnyen körüljárható, s emlékezetben marad azonnal minden részlete.

Bent csillogás fogad: színes ablakok a magasban s lejjebb is. Az apsziszban alig van fal, csak az ablakkeretek keskeny kőlécei. A főhajó meg a kereszthajók végén nagy kőrózsák; legszebben töri és szórja a fényt a nyugati kereszthajó rózsája. A nap is ezt világítja meg a legjobban; a helyi útmutató így minősíti a látványt: «fantástico».

Az üvegmozaikok közt vannak régiek és újak, minden század hozzáadott valamit a templom csillogásához, színtelen üveggel berakott ólomkarikákat nem lehet látni sehol. Minden korszak más

ízlést, más kedvelt motívumot képvisel: virágfüzérek, szentek, történeti, bibliai jelenetek kerülnek elénk a másfélezer négyzetméternyi üvegfalon. Nincs választott szín, mely egyöntetű jelleget adna a templom hangulatának, mint a francia dómokban, hol a kék, hol a piros. A leóni dóm virágoskert, minden ablakának egyénisége van; mikor rájuk süt az alkonyi nap, a szivárvány színei táncolnak a padlón meg a templom belső térségén áthatoló fenynyalábok útján.

Az első látogatás után másnap visszatérek a dómba. Vasárnap van, folyik a nagymise, a templom tele van hívekkel. Erős lámpák világítják meg az oszlopnyalábokat, a hajókat, az ablakokra is jut belőlük. Külső, belső fény árad a boltívek alatt. A kanonokok stallumait gyermekek foglalták el, énekelnek, ma első áldozók napja van. A mise részeit fehér gyermekhang olvassa a híveknek.

A főoltár *retablo*-ján a lámpák fényében feleleven nednek a flamand iskola fojtott, bársonyos színei. És az ablakok! Tekintetem folyton körbeszáll és élvezi a pirosak, a rubin, a zöldek, a rozsdabarnák és halványkékek változatait.

A kápolnák is nyitva vannak. Az oltárokon szobrok fából, kőből, színezettek, zománcozottak. Fülkékben sírok, némelyik porlik, töredezik, osztozik a beléje temetett méltóság sorsában. Egyik fekvő alaknak csak az arca maradt meg épen meg az infula egy darabja. Püspök volt itt valamikor a porladozó szarkofág lakója.

A hívek a padokban meg a rácsok mentén minden helyet elfoglalnak; a templom fala tövében futó kőlócákon is üldögélnek sírok alatt meg gótikus fülkék íveinek homályában.

Kint a templom kapujában leülök a koldusok padkájára és elkezdem írni gyarló jegyzeteimet arról, amit láttam. Mellettem hívek jönnek-mennek; már a következő misére érkeznek.

Ajánlom a leóni dóm látogatását, de nemcsak azokban az órákban, amikor a kultusz részére készült ház üres múzeummá változik, hanem vasárnap is, mikor a művészeten kívül *élet* is költözik beléje.

A leóniak büszkesége a katedrális, de otthonosabban érzik magukat a Szent Izidor templomában. Nincs olyan nagy híre, mint a másiknak, de itt kevesebbet háborgatják azt, aki imádkozni akar. És akinek művészi élmények kellenek, azt is megtalálja ebben a katedrálisuknál is régebbi templomban, mely fontos szerepet is játszott León múltjában.

Szent Izidor temploma királyi sírbolt. A leóni királyok és királynék pantheonjában a koporsók nem márványból és alabástromból faragott szarkofágok ráfektetett alakokkal és vésett címerekkel. A kriptában egyszerű sima kőkoporsók vannak, némelyiken felírás vagy a halott alakjának bevésett körvonalai. Sehol semmi cicoma. Körültekintve a szétrakosgatott kőládák között, igazi királyi sírboltban érzem magam.

A kripta boltozatára pompás román-kori freskók kerültek. Az evangelisták állatfejeket viselnek, ki-ki a szimbólumát hordja a nyakán: ökör-, oroszlán- vagy sasfejet. De a piktor gondosan egy-egy nevet is odaír az apokaliptikus lények mellé. Csak Mátének jutott emberi fej. — A karácsonyi történetet előadó képen az angyal hírül adja a pásztoroknak a betlehemi eseményt. A képen bőven vannak állatok is, kecskék, juhok, tehenek, kutya. De mintha nem a természetből, hanem álomképekből ismerné a mester ezeket a « szürrealista» módon ábrázolt lényeket. — Az utolsó vacsora jelenetén az Úr éppen Júdásnak nyujtja a kenyeret. Míg az álnok ember jobbjával feléje nyúl, baljával a nagy halat cseni el az asztalról.

A kincstár filigrán, zománc, domborított ezüst vagy drágakővel kirakott darabjai sóvárgást keltenek a nézőben a távoli múlt felé, mikor olyan gyengéd báj áradt el az ötvösművészet remekein, mintha ezek a fémtárgyak virágok volnának.

De a figyelmem főként a kódexek nyitott lapjai felé fordul. A könyvmásolók már bevezették a különböző betűnagyságok megfelelő alkalmazását. Egy XII. századi rituale másolója legalább négyféle betűtípussal dolgozik ugyanazon a lapon a szöveg fontossága szerint váltogatva a formát és nagyságot. Írása bámulatosan tiszta. Micsoda figyelem és fáradhatatlan éberség kellett hozzá, hogy «sajtóhiba» vagy elvételt mozdulat ne rontsa munkája értékét vagy a lap esztétikai hatását!

Maga a templom soha sincs hívek nélkül. A főoltáron évszázadok óta állandóan ki van téve a Szentség. A leóniak ezt a privilégiumot nem érzik tehernek, vállalják az éjszakai szentséglátogatást is.

A templom névadó szentje Izidor, a sevillai polihisztor, akinek hamvait idehozták városából. A templom kapuja fölött látható a szobra: lóháton nyargal, kezében kard, fején püspöki süveg. — A rég múlt királyai szerették kedvelt szentjeiket lóháton látni, amint válságos pillanatban megjelennek és döntő ütközetben segítik őket a pogányok, vagy itt a mohamedánok ellen. Így került lóhátra Santiago apostol mellett a könyvíró tudós Szent Izidor püspök is.

SANTILLANA DEL MAR

Spanyolország legbájosabb városkája. Voltaképp nem is város, hanem falu. Utcáin macskafejes kövezés; tehénganaj is hull rája; lópatkolás jelenetének is tanui lehetünk a luxusszálló közelében. De minden háza emeletes, és hosszú, fából épített balkonok futnak végig a címeres homlokzaton. Mindenkinek megvolt itt a «kutyabőre»; kurtanemesek laktak Santillanában, néha nagy címek tulajdonosai királyi barátkozás emlékével. Házukat szépre építették, mert másképpen nem is tudták. De nekik is voltak teheneik, nem tartották elviselhetetlennek a trágyaszagot. Otthonukban fegyvereken kívül pompás ruháik is voltak, asszonyaik ékszert viseltek; házuk nyitva volt a vendégek részére.

Most a helység turista csoda, de a lakosok nem sokat törődnek vele. Némelyik ház ajtaja ma is nyitva van, asztal, székek, bronzváza az egyszerűen berendezett *hall*-ban, de a legtöbb ház földszintje kocsiállás a kétkerekű szekérrel, szerszámokkal. A sötétes helyiségből árad a mögöttes tehénistálló szaga.

Az idegenek a főtéri szálló elé hajtanak kocsijukkal, de néha meg kell állniuk egy-egy átvonuló tehéncsorda miatt. Vegyes érzés az utcákon való járás, mert amíg az idegen a virágos falakat nézegeti és felbámul egy-egy bonyolult címerre, kibicsaklik lába a kövezeten, és míg emléktárgy üzletek ajtajába kirakott porcelántárgyakat nézeget, beljebb kell húzódnia, mikor valamelyik gazda egy pár «muraközit» vezet el mellette.

Egyik címeres ház kapuján látom az írást, hogy meg lehet nézni a palota belsejét. Gazdái Madridban laknak, nevük olyan cifra, mint a két címer a homlokzaton. A szobákban négy ujjnyi vastag tölgyfapadlón járok, néhol szúette a fa, de így patinásabb. A mennyezet gerendái feketék az időtől. Az ablakokon kinyitható kis nézdegélő lyuk, mellettük kőlócák tereferélésre; de már nincs rajtuk a hagyományos bőrvánkos. Székek, lámpák, szekrények nem a mi igényeinknek készültek. Minden darab rideg, merev, nem hívogató. A karosszékek, lócák leülésre, de nem elüldögélésre valók. És sötét a ház.

A ház urai néha megjelennek pár napra. Gondolom, temetőt, családi sírt jönnek látogatni. Ma-

gában a házban is kriptai hangulat van. Oszlik, foszladozik minden, mint az a zászló, melyre V. Károly címere van ráhímezve.

Nem így a kisebb házakban, ahol kiskacsák járnak az egykori *vestibulo* kőpadlóján, a háziasszony pörölése hallatszik az emeletről és fehérneműszárad a faoszlopos erkélyen.

Lehet, hogy ők is «leszármazottak», de lehet, hogy semmi közük ahhoz a bástyákkal, oroszlánfejekkel meg hullámzó sávokkal telerakott kőlaphoz a házuk elején, amire az idegenek egy-egy futó pillantást vetnek.

A falu egy hosszú utcája végén van a *Colegiata*, egy XII. századi román stílusú templom, mellette a már nem létező kolostor oszlopos udvara. A templom előtt kis előtér — egykori temető —, alacsony kőkorlátján üldögélve el lehet nézni egy darabig a megsárgult homlokzat málladozó szobrait, a mézeskalács formákká kopott szenteket.

Bent a templomban az építők szeszélye lep meg. Az apsziszok ablakai találomra vannak vágva a falban, egy-két ablak az oldalhajók falán is «félrecsúszott», a boltozat íve torzult, és a kis kupola kivágása tojásalakú, az oldalafalak is vagy ki, vagy befelé dőlnek.

A kolostorudvar huszárkötéses oszlopfőit nézegetve egy pompás bizánci Krisztushoz jutok a folyosó egy fordulójában. A *Pantokrátor* talán egy templom homlokzatáról került ide. A mű a szimmetria és a méltóság kifejezésének kitűnő példája. Haja közé-

pen szétválasztva, szakálla gondos, ruhája ráncai kiszámítva hullanak jobbra-balra. Nem is kéztartása, hanem tekintete, arca nyugalma fejezik ki, hogy a világ ura előtt állunk. A valamikor színezett szobor pirosa rózsaszínűre változott, a ráncok, hajlatok mélyébe pedig patinaként finom moha enyhe zöldje telepedett be.

AZ ALTAMIRAI BÖLÉNYEK

Az altamirai barlang a világ legrégibb múzeuma, és a legkitűnőbbek közé tartozik: nincs benne semmi selejt.

Santillanából az utat odáig gyalog teszem meg. Látni akarom, hogy a történelem előtti korban élő ibériai ember milyen terepen vadászott és figyelte meg a bölényeket, szarvasokat, őzeket, vadlovakat, melyeknek képét aztán a barlang falára «varázsolták» művészeik.

Maga a barlang palota lehetett a maga idejében, nagy helyiségei, szárnyai vannak. Kényelmesen elfért benne egy negyven-ötven főből álló nemzetség. Legalábbis így gondolják, hogy ilyen csoportokban élt itt a kőkorszakbeli ember.

A barlangnak csak egyik terme van kifestve, a mennyezete. Alatta asztalféle sziklapad. Talán a főnökök terme volt ez, lakomákat tartottak benne, vagy templomféle volt ez a helyiség, ahol a varázslók vagy művészek — a kettő talán azonos volt —, képei révén hatalmukba kerítették az állatok «lelkét».

Belépve a terembe, halvány fények irányítják a mennyezet felé tekintetünket.

A mennyezetet állatfigurák borítják, nem összefüggő csoportokban, hanem szétszórtan: bölényt látunk álló helyzetben, az állat patái egymás mellé rakva a harmadik dimenzió kitűnő érzékeltetésével. Egy másik bölény fekszik; az állat feje visszafordul, lábai, patái behúzva. A kompozició minimális területre szorítja a tárgyat; az ismeretlen művész még egy szikla domborulatát is felhasználta, hogy a képnek mélységet adjon. Egy őz félénk tekintete, bőgő tehénborjú jellegzetes fejtartása, majd ismét egy bölénytehén meleg, vizes szemekkel, vadkan esetlen, merev, de biztos ugrása gyors egymásutánban kerülnek szemünk elé a mennyezet csak nagyjából lesimított felületén.

Új meg új részleteket fedezünk fel a képeken, pl. a lábak kitűnő rajzát vagy az irigyelni való tökéletességet, mely a szarvakat csupán két biztosan meghúzott vonallal ábrázolja. Minden a lényegesre, a jellegzetesre korlátozódik; a körvonal fekete, a színezés vöröses vagy okker, a rajzolók anatómiai ismeretei alaposak, már a körvonalakkal is sejtetik az izomzatot, láttak boncolni, és megfigyelték az állatot mozgásban. Fénykép nem tudja pontosabban rögzíteni az ugró test helyzetét, mint az altamirai «varázslók» szeme és keze.

Nehéz és felesleges sokat elemezni a képeket. Műremekek előtt állunk! nézni és nézni kell őket ismét és ismét.

Nem az «ősember» rajzolt ebben a barlangban. Tizenötezer-húszezer évvel ezelőtt a maguk idejében nagy műveltségű emberek dolgoztak a barlang mennyezetén. Kik lehettek? Mit fejezett ki a szemük? Milyen szókinccsel beszéltek műveikről? Hogyan vélekedtek róluk? Volt-e tudatos esztétikai értékelésük? Tudták-e, hogy mit ér, amit alkottak? — Hiszen a bölényekre, őzekre nemcsak «rá lehet ismerni», hanem úgy vannak megcsinálva, hogy «jobban már nem is lehet».

Többen dolgoztak a fal képein, és talán évtizedek múltak el egy-egy kép elkészítése között. A festőknek egyéniségük volt, szemük átfogó pillantású, kezük biztos, szakmai tudásuk bámulatos. Ezek a sok ezer éves képek is bizonyítják, hogy a művészetben nincs «fejlődés», hanem csak *művészek* vannak, akiket egymástól nagy idő, néha selejtes korszakok választanak el, de ők meddő nemzedékektől függetlenül összetartoznak.

Az altamirai barlang falára festett állatok ma már nem léteznek azon a fejlődési fokon, ahogy a barlanglakók látták őket, de az elnéptelenedett helyen talált csontok igazolják, hogy a környékbeli halmokon és erdőkben elmúlt geológiai korokban éltek ezek a bölények, őzek, lovak, vadkanok és szarvasok.

Milyen kár, hogy önmagát nem rajzolta meg ez az ember; egy kéz nyomát hagyta mindössze a falon. Talán valamelyik mester kezének negatív árnyképe az a világos folt. — Hová lett ez az embertípus, mely alkotásait ránk hagyta, de magá-

ról nem volt közvetlen mondanivalója? Talán egyszer még előkerül a koponyája, mert a barlang mennyezetéről a bejárat közelében több réteg lehullott. Ha akkor történt, még mikor a helyiség lakott volt, a lehullott kövek alatt talán van valahol emberi csontváz is.

Egyéb kérdések is vetődnek fel szemlélődés közben. Hogyan világítottak itt, hogy a képeket nem lepte be a korom? Talán nem kormozó állati zsír égett a mécsesükben? Félhomályban vagy eltakart, csak szürönköző világítás mellett a legélénkebbek a képek. — Még nagyobb rejtély, hogy hogyan festettek itt, ahol örökös az éj.

Idestova száz éve lesz, hogy a képeket ismerjük. A barlangra már előbb rábukkantak, de a mennyezet kincseit először egy gyermekleány pillantotta meg 1879-ben. Apja a még igazán fel nem tárt helyen a talajt vizsgálta csontok, kagylók, megdolgozott kövek után kutatva, amit az egykori lakók hagytak ott, mikor kislánya megszólal: «Papa, mira, toros pintados!» — Nézd, apa, a falra bikák vannak festve!

Az őr, aki vezet bennünket, hetvennégy éves földművestípusú elevenszemű, élénken mozgó öreg. Az elemi iskolát végzett ember a legnagyobb könnyedséggel beszél geológiai korszakokról, a történelemelőtti ember életéről, a képek művészi tökéletességéről. Negyven éve mutogatja a kőkorszakbeli «Sixtina-kápolná»-t a turistáknak. Ismeri olvasmányok alapján a franciaországi, afrikai barlangképeket,

idézi a híres barlangkutatók nevét, meg azokét, akik ide jöttek a képeket vizsgálni. — Don Ignacio jól vezet, társalog a csoportjával, nem előadást tart, vagy betanult szöveget mond. Olvas is szabad idejében, de nem feledkezik meg a teheneiről meg a mezejéről sem. Míg őt hallgatom, Chesterton néhány szava jut eszembe, amit a spanyol paraszttal kapcsolatban mond: «Milyen intelligensek ezek az analfabéták!» — Csak egyszer hibáz Don Ignacio, az öreg vezető, mikor a «diapozitív» szót akarja kimondani egy hölgy kérdésésére felelve. Ez a szó viszont nem tartozik sem a geológiába, sem a történenelemelőtti ember kultúrájára vonatkozó ismeretek körébe.

BURGOS

A katedrális két tornya már messziről látszik, a város alatt aztán házak, fák, kanyarok takorják el őket szem elől. De hangulatkeltésnek elég volt megjelenésük.

Magából a városból elsőnek Cid szobrával találkozom. Az Arlanzón folyó hídjáról pillantom meg; előtte állították fel az arabverő *Campeador* emlékét. Fején a csúcsos sisak, amit abban az időben a magyar harcosok is viseltek, kardjával előre mutat, köpenye két szárnyát lobogtatja a szél, mintha lónak, lovasnak szárnya nőtt volna. — Sírján kívül nem is tudnak a burgosiak egyéb hiteles emléket mutatni a város nagy fiáról. Házának csak helye van meg, egyéb épületek is eltűntek, ahol életének va-

lamelyik mozzanata lejátszódott. Kilencszáz év nagy idő: Cid ma már csak a történelemben és a versekben él. S ez mégiscsak biztosabb emlék, mint néhány márványtábla, mint az utókor helyez el többször átalakított házak falán.

Reggel első utam a katedrálishoz vezetne, de ehhez a látogatáshoz még korán van. Meg kell várni, amíg a kanonok urak végeznek miséjükkel meg elmondják a kórusi imát is; addig nem nagyon lehet a templomban szabadon mozogni. Tehát előbb Szent Gil templomába megyek a város északi peremére megnézni a jeles feszületet, melyet Burgosi Krisztus néven ismernek.

Csendesek még az utcák, alig van nyitva üzlet, csak a szemetes sípja hallatszik, meg néhány mészárszékben csattog a bárd. Ma Úrnap másodnapján amolyan félünnep van Burgosban, az asszonyok hamar el akarnak készülni az ebéddel.

Szent Gil templomában egy kápolna oltárán találom meg a feszületet. Nem nagyon világos a hely, de így is látom a részleteket. A *Burgosi Krisztus* nem műremek, hanem szemnek és képzeletnek készült realista ábrázolás, mely mélyében ragadja meg a spanyol kedélyt. A kereszten a korbácsütésektől felszaggatott testű Krisztus függ. Ajkai duzzadtak és kicserepesedtek a láztól. Már halott, szemei zártak, de aki megáll alatta, annak a «lelkébe néz». Szú járta át a fát, a kézfejek már le is hullottak, a lábakat is kikezdte az idő. Oldalán a sebhely nagy, szinte üreg, alatta a megalvadt vér vastag csomója. Nem nagy művész munkája, de a passiót jól is-

merte meg a spanyol lelket is. Esztétikum helyett a megdöbbentő valóság elé állítja a nézőt.

A dóm tornyait, a kupola dobjának és a Condestable-kápolna kimagasodó tetejének gótikus tűit látom terek, utcák nyílásaiból. Nem a monumentalitás, hanem a finomság, a szép munka varázsa árad belőlük.

A dóm környékét szerencsés érzékkel meghagyták «rendezetlennek». Apró házak, lejtők veszik körül. Folyton változtatjuk helyünket a terep nyújtotta lehetőségek szerint, hogy lássuk a kapukat, a homlokzatot vagy a kápolnák külső díszeit. A primitív kövezeten járva a rézmetszetek jutnak eszembe, melyek olyan hangulatos módon ábrázolják a a tornyokat, a kapuk szögleteit, az ablakokat. Az előttem levő képből csak a nagykalapos kanonokok meg a szamarat vezető vagy korsót áruló emberek hiányoznak.

Legszebb a tér látványa a templom mögötti magas útról, innen együtt lehet látni a Condestable-kápolna külső, nagyon megmunkált falát, a hajók találkozása fölött emelkedő kupola-dob ablakokkal átvilágított tömbjét, a tornyok áttört süvegét és a tetőzetről emelkedő sok bimbózó hegyes tűt. Változatosság és gazdagság mindenütt.

A katedrális belsejét nem lehet egyetlen tekintettel felhabzsolni. Nemcsak azért, mert a középre épített kórus és főoltár zárt területe akadályozzák az áttékintést, hanem azért, mert a szem rögtön részleteken akad meg.

A burgosi dóm befejezett gót templom kívül is, belül is. Hibátlan, ép ma is minden része. Látogatása nemcsak időbe kerül, hanem fárasztó is, éppen gazdagsága miatt. És a szem nem is akar könnyedén átfutni a részleteken, mert a véső, amely itt dolgozott, nem rideg kőfaragó munkát végzett. Meleg, lágy formák születtek a falakon, oltárokon, a kápolnák fülkéiben. A mennyezet bordái, a kupola-dob és a Condestable-kápolna részletei, áttört, csillagos boltozata, a szentekkel benépesített izmos oszlopok, a falakon szétrakosgatott gazdag címermotívumok, a retablók, a képek, az alabástrom meg márvány sírok, a kápolnákat elzáró rácsok, az aranyozott nagy lépcső, a színes ablakok, az ezüstös oltárok — háromszáz év tervező és építő munkájának eredménye.

A tökéletes és összehangolt együttes annyira megragadja és foglalkoztatja az embert, hogy alig emlékszik a látogatás végén a sok részletre, pl. hogy egy elomló piros köpenyes Memling Madonnát is látott, meg hogy egy Hieronymus Bosch-féle Szent Jeromos töprengő arca is megállította egy pillanatra. — Egyik kápolna mélyén különös feszületet mutattak neki. A famunka bivalybőrrel van borítva, szakálla, haja, szemöldöke valódi, mint egy panoptikumi szoboré. A meghökkentő jelenség előtt mindig vannak látogatók, nemcsak ámuló turisták, hanem térdelő hívek.

A katedrális turisztikai leltárához furcsaságok is tartoznak. Az egyik a *Cofre de Cid* néven ismert «koffer» alakú szúette megvasalt útiláda, mely ál-

lítólag a hős tulajdona volt. A népies fantázia naiv legendát is fűz hozzá. — A másik különös tárgy egy ezüst székér, melyen Úrnapján az Oltáriszentséget hordozzák a körmenetben. A szekeret szimbolikusan egy szírén húzza, igazi pikkelyes testű hableány. — A dóm legismertebb kuriózuma a *Papamoscas* — a «légykapó». Ez a vadászt vagy lovászt ábrázoló figura a templom óraszerkezetéhez tartozik. Míg jobbjával elüti a kis harangon az órákat, száját minden kondításra eltátja, majd hirtelen becsukja. A látogatók — felnőttek vagy gyerekek — a Papamoscas emlékével távoznak a templomból.

Napnyugta óráján kimegyek a folyópartra búcsúzni a katedrálistól. A templom a lenyugvó nap sugárzásában izzó ráccsá változik. Nemcsak a két torony áttört csipkézete, hanem az alsóbb nagy ablakok mögött is látszik az ég. A tetőzet tizenhat gótikus tűje pedig sötét árnyképként rajzolódik ki a bíbor háttér előtt.

BURGOS KÖRÜL

Nem akartam anélkül távozni Burgosból, hogy ne lássam a *Monasterio de las Huelgas* nevű egykori királyi nyaralót. Nagyon megtetszett nekem a monostor neve is. *Huelga* jelentése sztrájk, pihenés, semmittevés; tehát pontos fordításban «lazsálóhely» volna a zárda-palota neve. A *monasterio* szó gyakorlatilag csak később került bele az épület nevébe, mikor a királyok távozása után cisztercita apácák

költöztek a palotába, mely amúgy is kolostor jellegű épületnek készült templomával, meg udvarával. A régi időben nem volt nagy különbség szerzetesek háza meg királyok lakása között. A királyok «egyszerűen», a szerzetesek «fényes» környezetben laktak ugyanazon fedél alatt. A főkülönbség a nézőpontban volt.

De volt még időm bőven a két kilométeres séta megtételére, mert az apácák tizenegykor nyitják meg a zárda kapuit a látogatóknak. S minthogy csak későn jöhetek vissza, tízóraira is gondoltam indulás előtt. Éppen egy helyes, tiszta falatozó előtt megyek el, melynek kirakatában reklám is van. Nagy virsli rajta, a virsli alatt két úr élvezi a levegőben szálló illatot. Ezt nekem tették ide — gondoltam. A reklám maga is elég lett volna becsalogatónak, de még jobban meglepett, hogy a kolbászkák egy Spanyolországban hallatlan népszerűségnek örvendő magyar futballjátékosról vannak elnevezve. Évek óta ő a körülrajongott «spanyol» labdarúgó. No, ezt a virslit meg kell kóstolni!

A pincér nagy készséggel fog hozzá a munkához, mikor megtudja, hogy magyart szolgálhat ki a készítményből. Forró olajba ejti a pár virslit egy percre, és mustárral szolgálja fel. Az illat máris terjeng a kis helyiségben, s mikor megkóstolom, rég nem tapasztalt íny-élményem van. Elég jól ízesített debreceni párost eszem. Utána két napra törzsvendége lettem a bárnak, amit annál is könnyebben megtehettem, mert a «debreceni» helyisége rézsút volt szemben az ablakommal. Közben

össze kellett szednem minden hazai futballtudományomat, hogy a fehérkabátos fiatal pincér kérdéseire felelhessek, bár az én futball körüli ismereteim javarészt még a «Slózi»-féle korszakra mennek vissza, ami bizony már erősen a történelembe tartozik.

Újabb meglepetés várt rám kint a Monasterióban. Azt gondoltam, hogy egy csendes zárdába érkezem, melynek kapujában néhány amerikai meg francia vár a látogatás órájára. S íme katonai díszőrség áll az utca mentén, mögöttük hosszú sorban a nép. Körmenet lesz itt, ezek ma tartják az úrnapi procesziót. De még milyen processziót!

Négy méter magas óriások vezetik be a menetet. Messziről látom az elmaradhatatlan Reyes Católicos párt, mögöttük néger, kínai és indián óriások, a nemzetek és fajok képviselői. De az igazi óriások előtt még két helybeli óriás törpe. Egy nagykalapú és nagyfejű gazduram és mögötte a felesége úgy, amint a komámasszonyt a néphumor elképzeli. Nagy szemölcs az arcán és szőrös bibircsók az állán; nevet, de félelmetes a nevetése meg a pillantása. Kontya, kendője a nyaka körül mind hűen vannak másolva az életből, csak éppen hogy a kezét nem tartja a csípőjén. Így is elég terebélyes az asszonyság, tágítani is kell az úton, amerre elhalad.

Az óriások mögött a helység összes szentjei felvonulnak, legények, lányok viszik őket a vállukon. A szentség előtt bársonyruhás apródok táncolnak;

a hoppmester meg két tarkaruhás udvari bolond kíséri őket. A menetet dobosok zárják be. Sok a dobos és mind erővel üt rá a szerszámjára; visszhangzik a köz, amit a kolostor falai meg a helység egyetlen házsora alkotnak.

A körmenet végeztével bemehetek a királyi nyaralóból lett klastromba. Minden van benne, ami egy kilencszáz éves spanyol épületcsoportban összegyűlhet századok alatt: román, gót, reneszánsz, arab, *mudéjar*, barokk épületszárnyak, retablók sok szoborral fából faragva, arannyal zománcozva, színekkel tarkázva. — És vannak itt királysírok is, hiszen a Huelgas hatalmas temploma az Escorial felépítése előtt királyi temetkezőhely is volt. A templom minden hajója tele van szarkofággal, az apácák köztük járnak-kelnek, még a kórusukba is jutott belőlük.

A nagyobbrészt sima kőkoporsókról sok esetben lekopott már a rájuk festett címeres dísz, nem is tudják mindig pontosan, hogy melyik király, királyné vagy infáns csontjai vannak a kő belsejébe rejtett koporsóban. De kinyitották őket és a bennük talált ruhákból és tárgyakból páratlanul álló «síri» múzeumot rendeztek be. Hétszáz-nyolcszáz éves szövetek, ruhák, szemfedők, arannyal szegett süvegek, fejtámasztó vánkosok, gyönggyel és ötvösmunkákkal díszített övek vannak a szekrényekben. Némelyik darabon semmi romlás sem látszik, az anyag mindig kitűnő, a szövetminták és maga a

munka iparművészeti remekek. A királyok halottas ruhájába rendszerint a kasztiliai címer bástyamotívumai vannak beleszőve.

Az apácák nemcsak királyi kastélyba telepedtek be, hanem a környék urai is voltak. Százan éltek a nagy monostorban, mind nemes családok leányai. Apátnőjüknek majdnem püspöki hatalma volt, papoknak is adhatott működési engedélyt a kolostor zónájában egészen a legújabb időkig. De minthogy valamelyik *abadesa* a Szentszéknél jobban akart érteni a dologhoz, ez a kiváltságuk megszűnt. XI. Pius nem tréfált a kolostori «püspök nőkkel» sem a Huelgas, sem más zárda esetében. — Ma az apátnőt az első hely illeti meg a kórusban, a káptalani teremben, az ebédlőben, a társalgóban, de csak egy igazi kiváltsága maradt meg: rendelkezhetik, hogy halála után a zárda területén belül hová temessék.

Járjuk a palota-kolostor helyiségeit: a több részre osztott hatalmas templomot, a kápolnákat, a zárda udvarait. Egy nagy, kétszárnyú zárt ajtóra is rámutat az őr: ez az apácák ebédlője. Felesleges mondania, a helyiségből összetett ételszag árad, mely ecet, olaj, tonhal, olajbogyó, «ringli», majonéz kipárolgásából tevődik össze. Sejtésem szerint ma francia salátát esznek első fogásnak a nővérek. *Ensalada rusa* a neve itt ennek a kolostorokban kedvelt ételnek. Összevágott sárgarépa, zöldborsó meg burgonya is járulnak hozzá, meg keménytojás, de ennek az alapanyagnak nincs a folyosóra is kiáramló szaga.

Délután az ellenkező irányban hagyom el Burgost. *Miraflores*-be megyek ki a karthauziakhoz. Három kilométer hosszú árnyas fasorban járok sűrűn ültetett fák alatt. Ez a vidék ma is csendes, errefelé nem terjeszkedik a város, a kolostor nyugalmát semmi sem zavarja. A barátok a látogatásra szánt helyiségeket nyitva hagyják, de maguk láthatatlanok.

A templomuk retablója gót mesterek műve. A nagy táblakép a legjobbak közül való, ami a XV. században készült. Annyi rajta a finom részlet, az elmélkedésre indító jelenet, hogy a zárda lakóinak hosszú időbe telik, míg ezt az anyagot maguknak feldolgozzák.

Külön kápolnában áll a portugál Pereyra *Szent Brúnó* szobra. Ahol megkopott a szobor fehérje, alóla az aranyozás zománca bújik elő. Ez a különös «szegénység» még csak fokozza a minden részletében pompás mű hatását. A részletek számbavétele után újra meg újra a szent feje vonzza a figyelmet. — Az elmélkedő Brúnó arca a kezében tartott feszület felé fordul és tekintete megdermed ebben a szemléletben. Mit lát rajta, mire gondol? — kérdi a néző. A szobrot körül kell járni. A fej él, minden helyzetből valami más, valami új elem tűnik elő.

Mikor távozom, még megállok a zárda kis kertje előtt. Nem pompázó, csak kedves: virágágyak meg cserepek tömkelege. Egy testvér hajlong a palánták fölött, gyomlál meg öntözi őket. A levegőben a friss

víz hűse érzik. És mindenfelé a csend és nyugalom hangulata.

Talán egy kissé sokáig álltam ott a kert ajtajában, mert a testvér felém hajol, és kérdezi, hogy óhajtok talán valamit. Zavartan felelek pár szót. Egy másik zárda képe lebegett előttem abban a percben, másfajta barátokkal egy magyar író írásából, de úgy éreztem, hogy a mirafloresi zárda lakóinak is közös neve: *Isten rabjai.* A kertészkedő testvért is majdnem János fráternek szólítottam.

BASZKOK, NAVARRÓK, ARAGÓNOK

BILBAO

A városban permetezett az eső — az itt gyakori *sirimiri* — mikor megérkeztem. Nem aggasztott, mert elsősorban a baszk labdajáték, a *pelota vasca* hozott ide, azt pedig nem a szabadban játsszák.

Alighogy rendbe hozom magam, menni is kell a *frontón*-ba, a titokzatos, ablaktalan házba, ahol a játék folyik. Eddig csak kívülről láttam ezeket az épületeket. A *frontón* formája szerint hangár vagy gyár épülete lehetne.

A játék ideje az est egy kései órája. Elsőnek érkezem, még csak egyetlen lámpa ég a bejáratnál. Belépek. Előttem a pálya, drótháló különíti el a közönség helyétől, mint a cirkusz porondját, mikor tigrisek száma következik. De így kell lennie, mert a labda kemény, gyorsan száll, végezhet is azzal, akit eltalál.

Mikor kigyúlnak a lámpák, látom, hogy egy hosszú, magas tornacsarnokban vagyok. Az ablaktalan falak zöldek, sima cementfal a játszótér elején és végén. A térség három oldalról fallal zárt, a negyedik oldal a drótháló, előtte a közönség széksorai lent meg az emeleti tribünön.

Megjelennek a játékosok, mindössze két pár: a *pirosak* meg a *kékek*. Kézükre húzva a *cesta*, a kosár, mellyel elkapják és azonnal lendítik a labdát a cementfalnak. Aki a falról visszapattanó labdát nem tudja elfogni és visszavágni, ellenfelét segítette egy jó ponthoz. — A *cesta* egy hatvan centiméter hosszú befelé hajló finom nádból vagy fűzfahánccsból font madárcsőrszerű valami. Állatkertjeink egzotikus lakójának, a *tukán*-nak hatalmas kampós csőre ilyen alakú. A ketrecen belül mozgó játékosok olyanok ezzel a megnyúlt karral, mint extra végtaggal született emberek.

A közönség a drótháló előtt a pálya hosszában ül vagy sétál. Mind férfiak, fejükön a boina, a népszerű baszk sapka.

Néhány rakéta durran a bejárat előtt, ez jelzi a játék kezdetét. Maga a játék rendkívül gyors. A falról visszapattanó labda elkapása és azonnali visszalendítése pontos, még reménytelennek látszó helyzetekben is sikerül. Figyelnem kell a játékosok mozdulatait, hogy lassan-lassan megértsem a *pelota vasca* elemeit.

De alighogy elkezdődött a kéményen koppanó labda villámgyors repülése a drótháló mögött, tizenkét boinás úr jelenik meg a színen a nézők előtt és baszk nyelven számokat kezdenek kiabálni. Ezek a bookmaker-ek; mert fogadások is folynak a *kékek* vagy a *pirosak* javára a játék esélyei szerint.

A lárma óriási, mint az értéktőzsdén, s úgy tetszik, én vagyok az egyedüli, aki magát a játékot

figyelem, a többi a pontokkal van elfoglalva, és bizonyos összegekkel vesz részt a fogadásokban.

A játékosok ritkán tévednek, jobbjuk úgy mozog, mintha hozzánőtt volna a hosszú kosár. Ügyesség, gyors elhatározás, nyugalom, acélos izmok kellenek a *pelota* játszásához. Bizonyos, hogy férfias játék; nőt a nézőközönség soraiban sem látok.

A baszkoknak egyéb sportjaik is vannak: erő és leleményesség kell mindegyikhez. Az ősi ibér virtus él még ebben a kis etnikai csoportban.

A *favágók* versenyében a résztvevők ötven-hatvan centiméteres fatörzset vágnak át fejszével alig két perc leforgása alatt. Az ütések biztosak, kiszámítottak, hiszen a versenyzők néha mindössze egy fejszecsapás különbséggel végeznek.

A *kőemelésben* másfél mázsás kerek kődarabot kell a földről felküzdeniük a válluk magasságáig. Anatómiai tanulmánnyal ér fel az izmok játékának megfigyelése, amíg a kődarab a versenyző válláig ér fel.

Táncaikban is eljutnak az akrobata ügyességéig. Van táncuk, melyben a baszk legény fellendített ballába egyetlen függőleges vonalat alkot a jobb lábbal. Ehhez a tánchoz az ütemező zenét is ő maga szolgáltatja, mert mindkét lábaszára térdtől lefelé csörgőkkel van teleaggatva.

De a baszk energia a végletekig megy az asztal mellett is. A konyhájuk jó, gazdag, és a baszk szeret enni, jót és sokat. Vannak vendéglők Bilbao

óvárosában, a *Siete Calles* — «hét utca» — zónájában, ahol egy kilós hússzeletet kaphat a vendég, és még egyéb is tartozik a menühöz. A baszk konyha egyébként közel áll a mi konyhánkhoz. Sok ételhez használják a hagymát és a paprikát s így főzelékjeik, pörköltféléik, rizses ételeik hasonló ízt kapnak, mint a hazai konyha készítményei. De aztán vannak ételeik — különösen a fokhagymával készült halak és húsok — melyek közeli rokonságot tartanak Altorjai Apor Péter erdélyi receptjeivel, melyek «éles lé»-vel készült tehénhúst meg fűszerrel megtöltött ludat és hasonlókat ajánlanak.

Vannak evőversenyek is Bilbaóban farsang táján. A százötven-száznyolcvan kilós egyének — nők is, nemcsak férfiak — a Siete Calles valamelyik patinás régi vendéglőjében gyűlnek össze. A helyiség cicomátlan, nem virág áll az asztalon, hanem kolbászfüzérek díszítik a gerendákat meg sonkák, kupák és más ivószerszámok sorakoznak a lócák fölött a falburkolat párkányzatán; esetleg régimódi lámpa pislákol fölöttük. A verseny résztvevőinek súlyát és az egyenkint elfogyasztott mennyiséget az újságok is közlik. A marhahús, borjúhús, szárnyas, töltelékfélék, hal, tengeri gezemice kilóban vagy félkilókban szerepel a listán. Az elfogyasztott kenyér, saláták, főzelék, tojás, gyümölcs, bor, ásványvíz mennyisége sem mindennapi. Gyakran hihetetlennek látszik, hogy a több személynek elegendő ételmennyiség egyetlen ember gyomrában tűnt el. — A baszkok étvágya Spanyolországban közismert. Ha Madridban egy jól megtermett *bilbaino*

belép egy vendéglőbe, a pincér tudja, hogy a konyhának lesz dolga.

Azonban a baszk nemcsak eszik, hanem dolgozik is. A henye embernek nincs étvágya. Elegendő végigmenni a baszk földön vagy megnézni Bilbao környékét, hogy megértsük őket. Bilbao belvárosa szép, elegáns, tiszta, gondozott; látszik rajta a jólét. De a többi rész aztán «csúnya», mint a gyárvárosok és kikötők szoktak lenni. A Nervion folyón a hajók feljönnek a városig. Végigutazva a folyóparton a város fölött és alatt gyárak, dokkok, kohók, acélművek, hűtőtornyok a látnivaló. — Hatalmas csövek vonulnak a fejünk felett keresztezve a vasút és az országút vonalát. Izzó vas szikrái szóródnak szét a műhelyekben, salakhegyek a gyárak udvarán. Gépzörej, szegecselés, a hegesztés lobbanó fehér fénye, daruk csikorgása, lezuhanó láncok tompa csörgése a kísérő élmény harminc kilométeres sávban a folyó völgyében.

Mindezt látom, mikor kimegyek *Santurce*-ba a folyó torkolatához, mely egyben a kikötő bejárata is.

A kis városka ma munkásnegyed meg vacsorázóhely. De nem az újabban épült luxusvendéglők a jellegzetesek Santurcéban, hanem a hagyományos egyszerű fapados *merendero*-k, ahol szegény ember is leülhet az asztalok mellé roston sült szardiniát enni és a savanykás *chacoli*-t vagy könnyű almabort inni hozzá.

Egy ilyen csárda előtt állok meg én is. A merendero egy régi baszk parasztházban rendezkedett be,

de a halkészítés kint a szabadban az út mellett folyik. A parázs fölött a halak zsír nélkül sülnek aranysárgára; mindjárt a hal sütőhely mellett állnak az asztalok meg a lócák, egy erősebb polcon tányérok, poharak, evőeszköz, rakás kenyér.

Munkások ülnek az asztalok mellett meg egyszerűbb egzisztenciák, és én. Előttünk tányéron a friss hal, korsóban a vinkó meg egy darab falusi kenyér. Jobbra tőlem a folyó torkolata lassan vonuló hajókkal, balra az országút hazafelé baktató néppel. Én csak meg akartam kóstolni a kívánatos ételt, de úgy látszik, tanulok a baszkoktól, mert már másodszor hozzák az aromás halacskákat. Közben arra gondolok, hogy lám így készíthették a halat a magyarok is az «Ob és Irtis» körüli vizek partján, abban az időben, mikor — egykori tankönyveink szerint — csupán «halásztak és vadásztak».

A környéken messze száll a parázs fölött sülő hal szaga. Nem kellemetlen, és nem is az a nehéz szag, mint mikor a városban olajban sütik a szardiniát, és tele van az olaj párájával a lakás, a lépcsőház, és még az utcán elmenőknek is jut belőle.

A BASZKOK FÖLDJÉN

Pamplona felől jövet a «Két Nővér» nevű sziklacsúcs között lépek be a baszkok földjére. Az országút a két cukorsüveg átlépése után sokáig nem tud szabadulni a keskeny völgyből. De miért is akarna szabadulni? Lent a mélyben a bevágott sziklák adnak helyet az útnak, feljebb a hegyoldalon

selymes mezők, sorokban ültetett fenyők és a baszk gazdák házai, a *caserio*-k; szélesek, tágasak, van hely bennük embernek, állatnak, termésnek.

Tolosánál tágul a völgy, de a város fölött is mezők, és a tanyák majd a villákig ereszkednek le.

A tájat akarom látni állandóan ezen a vidéken, a meg nem unható zöld mezőket. Rajtuk fenyőcsoportok meg a baszkok házai, fehérek, szürkék, újak, vagy megviseltek, de mindig beleillenek a tájba.

Fővárosukba, San Sebastianba éppen csak benézek. Szép, csinos, tiszta, gondozott, svájcias; olyan, «mintha skatulyából vették volna elő». A város egész éven át reprezentál. Egyik kongresszus a másikat éri itt, de ha nem is leng valamelyik épülete előtt tíz-tizenöt nemzet lobogója, lépten-nyomon idegenekbe ütközöl.

Elindulok egy kis túrára vidéket látni, s ha megállok valahol, az ürügy nem is olyan fontos.

Zarauz még üres, várja a vendégeket idegenből meg Madridból. A nyáron nyüzsgő helységben még tízkor is keresni kell a helyet, ahol reggelit adnak. Zarauzban Don Ignacio Eizmendivel szeretnék találkozni, aki kereskedelmi ügynök volna, de kitűnő író, a baszk föld igazi szakértője. Nekem megéri, hogy találkozzam vele. Itt csak írói álnevén ismeri mindenki: «Basarri». A baszk szó azt jelenti: «aki falusi házban lakik».

Találomra szólítok meg egy öreget az utcán és kérdezem tőle a Señor Basarri lakását. Örömmel indul előttem, de inkább csak indul, mint beszél,

mert nem tud jól spanyolul, pl. az igeragozásból csak az egyesszám első személyes alakot ismeri. Így nehéz megállapítanom, hogy kiről beszél, saját magáról, Basarriról, vagy nekem címzi a mondanivalóját. Megmutatja a házat, ahol az író lakik, de még nem megyek be, még korai az idő látogatásra. — Mikor egy óra múlva visszatérek, egy másik öreg áll a ház kapujában. Tőle azt szeretném megtudni, hogy hányadik emeleten lakik Basarri. Ismét baj van a társalgással. A kettes számu öreg baszk inkább csak az ujjain mutatja, hogy a második emeletre kell mennem.

Don Iñigo Eizmendi, aki «Basarri» néven a baszk föld hangja a sansebastiani lapokban, otthon van. (*Iñigo* az «Ignác»-nak baszk változata.) Beszélgetünk a baszkokról, akiknek száma egyre fogy. Nem azt tartja bajnak, hogy a fiatalok már jól tudnak spanyolul — ez érdekük —, hanem azt, hogy elfelejtik, az anyanyelvüket. Nem törődnek vele. A navarrók is baszkul beszéltek háromszáz évvel ezelőtt, ma már csak északon a Pireneusok alján él köztük a baszk szó.

Don Iñigo nem azon csodálkozik, hogy idegen létemre spanyolul beszélhet velem, hanem annak örül, hogy néhány baszk szót is ismerek, és hogy vannak kifejezések, melyeket hasonló nyelvösztönnel teremtett meg a baszk és a magyar. S minthogy egy baszk faluba is szeretnék ellátogatni Tolosa vagy San Sebastián környékén, ahol lakom ezekben a napokban, egy névjegyen ajánlósorokat ad a Gaztelu-i plébánosnak címezve. Kérésemre fel is

olvassa a szöveget. Szívesen hallgatom, mint ahogy mindig felfigyelek, ha utcán vagy autóbuszon baszkok beszélgetnek. Kemény nyelv, nem zenei, mint az olasz, de tisztán ejtik a hangokat, mintha szavaik apró pörölyütésekből állnának össze, vagy mintha kemény kavicsok koppannának márványpadlón. — Belenézek Don Iñigo agyonhasznált misszáléjába is, egy-egy lapon át ismeretlen világba tekintek be: sehol egy fogódzópont. Hosszú szavak, rövid szavak nekem egyformán soha nem látott betűcsoportok, — akár a mi nyelvünk a nyugatiaknak.

Zarauztól Zumaya-ig tíz kilométert fut az országút a tengerpartra kiszorítva. Az út belső oldala hegy, vagy inkább függőleges sziklafal, mozdulni sem lehet a keskeny sávról. Az út felén van *Guetaria* halászfalu; kis félsziget meg egy szikla a tengerben rajta a házak és a templom. Itt született Juan Sebastián Elcano, spanyol hajós, Magallanes kísérője, aki a portugál kapitány halála után befejezte az első földkörüli utat. Az eseményt megörökítő emléken ez a rövid «jelentés» olvasható: *Primus circumdedisti me* — «Te voltál az első...»

Sofőröm kissé eltereli a figyelmem a tengertől. Ő is olyan baszk, aki nem beszél jól spanyolul, ezt így mondja: *vasco cerrado* — ami itt úgy hangzik, mint otthon valamikor a «Stockungar». Elmondja, hogy heten voltak testvérek, és kint éltek a hegyen egy tanyán. Apjuk fanatikus baszk volt, nem is akarta, hogy gyermekei megtanuljanak spanyolul, ezért egyszerűen nem engedte őket iskolába. Mikor

ebből baj lett, abban állapodott meg a tanítóval, hogy mindennap másik gyerek jelenik meg a leckéken. Így mindegyikre ragadt valami az iskolában, de egyik sem tanult meg spanyolul. — A tanító is baszk volt, természetesen. Ötven évvel ezelőtt történt mindez.

Zumaya kikötője kicsi, kicsik a hajók is, melyek oda befutnak. A házak között vetnek horgonyt egy csatorna védelmében. Ebben a pillanatban épp apály van s a hajócskák szárazon állnak. Jó, hogy a parti cölöpökhöz vannak kötve, mert elbillennének. A kirakodás zavartalanul folyik; két óra múlva újra lebegnek a vízen, és indulhatnak néhány kikötővel tovább, esetleg Gijonba szénnel megrakodni.

Én is elhagyom a partot, és újra a hegyek közé veszem be magam. A cél *Aránzazu*, a baszkok kedvelt zarándokhelye.

Eleinte tengerre néző völgyeket szel át a kis vonat útja, aztán egy folyó völgyét követi. A lejtők meredekek, tisztásokkal, erdőkkel tarkázva. És mindenütt a széles homlokú paraszthá zak. Bajorországban vagy Tirolban érezhetném magam, ha a szokatlan meleg nem figyelmeztetne, hogy másutt járunk.

A kicsi *Oñate* egykori egyetemének platereszk homlokzatát csak az autó ablakából láthatom, mert sürgős az út a hegyek-völgyek mélyén épült zarándokhely felé. Jól elrejtették a baszkok a Madonnájukat. A hegy oldalán kanyargó útról csak szikla és fenyő látszik. Négyszáz évvel ezelőtt itt csak gyalogösvényen lehetett járni. De a hely ma is el-

mélkedésre hív. Jó is volna sokszor megállni, és élvezni a magában is szent hely magányát, a szemben lévő csúcsok párás, elmosódó kontúrjait.

De most már feltűnik a szentély: talán a legmodernebb és legmerészebb, amit a mai ember a Madonnának épített. Mert a régi templom már omladozott, kicsi is volt. *Guipúzcoa* tartománya valami újat és méltót akart adni patrónájának. Talán meglepőt és visszahőköltetőt is.

A harangtorony magas négyszögletes hasáb félméterre előreugró terméskő piramisokból rakva, vagy hatezer darab kihegyezett kő van az ötvenöt méteres magasságba beépítve. Két másik kisebb, de hasonló torony áll az egyelőre üres homlokzat előtt is. A homlokzati falra majd az apostolok meg a Madonna szobrai kerülnek «szeszélyesen» szétrakosgatva.

A templom belseje meg nem bontott tér. A falak nyers kőből vannak rakva minden dísz nélkül, a mennyezet sima dongaboltozat. A szentély apszisza hatszáz négyzetméternyi homorú felület; rajta különös «retabló». Brutális, nyers, meghökkentő és lenyűgöző egyben. Mintha mozaik volna vagy burkolt formákat tartalmazó festmény. Mindkettő, de egyik sem. Sziklafalat utánzó faberakás lilás, szürke, vöröses, zöldes árnyalatokban, de nem ábrázol semmit. Hangulata van, de szabadon hagyja a képzeletet, mint mikor egy barlang szeszélyes rajzú és alakú képződményei előtt állunk. Az elképesztő oltári háttér tervezője is azt mondja saját művéről: «Ne kérdezze senki, hogy mit ábrázol az apszisz

képe». Fenyők, sziklák, zöld hegyoldalak, csúcsok *hangulati* vetülete gomolyog együtt a soha nem látott retablón. Az aránzazui táj oltárra emelése az apszisz nagy színes foltja.

Az oltár asztala egyetlen kőtömb, fölötte a retabló kis nyílásában látszik az aránzazui Virgen. Köpenyt, koronát nem visel, mert a környezet, melybe került az új templomban, nem tűr meg semmi hagyományos díszt. Lába alatt szimbolikus mása a tövisbokornak, melyen megjelent, és ráakasztva a nagy vasbádog kolomp, mely megszólalásával a jelenést hirdette.

A kereszthajók falán magasan színes üveggel berakott ablakok, kivágásuk paletta alakú, bennük kékes-piros foltok, melyek színeket vetítenek a hajó térségébe, de az ablakok mozaikja nem ábrázol semmit. Számuk, elhelyezésük is más-más a két oldalon. A hajó megvilágítását lőrésszerű nyílások hosszú sora szolgáltatja. — A főoltár megvilágítása a hajó boltozata fölött nyitott rejtett nagy ablakból történik. Így a szentély «zsinórpadlásából» esik a fény az aránzazui vidék afrikai fákból összerakott mozaikjára. — Ehhez a stílushoz alkalmazkodik aztán a templom kórusa és box-szerű kápolnasora is.

Nagy vita folyt az aliturgikus templom körül, melyben egyelőre nincs sem kép, sem szobor, sem keresztút. Az oltárok feszületei és felszerelése még csak most készülnek.

A szakértők egy részének a templom botránykő, de a zarándokok elfogadják az új szentélyt: ebben a környezetben is megtalálják a Madonnájukat.

Az aránzazui templom visszatér a templommá avatás régi módszereihez. Görög templomok, zsinagógák, mecsetek, barlangok váltak valamikor keresztény templommá. Az aránzazui bazilika tervezői visszafordították a fejlődés irányát: kőből, vasból, cementből épített barlanghangulatú helyet avattak a kultusz házává. A spanyolok merész újítók, de sohasem vásáriak. Az aránzazui templom azoknak a tetteknek sorába tartozik, amit más időkben vagy más területen Gaudí, Picasso és Dalí is megcselekedtek, vagy amit tesznek a katalán ötvösök, akik négyszögletes zománcozott poharakat adnak el kehely gyanánt.

Oñátéből más úton térek vissza a vasúthoz. Zivatar is volt, eső után megfrissült a táj. Erdők között kúszik magasan az út, a fák lombja közül hosszú, széles völgyre látok le. Az aránzazui szentély irányában magas, elszigetelten álló csúcsok látszanak, tetejük csipkés, kihegyezett úgy, mint a XV. századi germán festők képeinek zöldes-kékes hátterében a «gót stílusú» hegyek.

A nap folyamán látott sok szép vidék után is ez a harmatos, megfürösztött táj a legszebb a háttér páraszerű kétdimenziójú díszleteivel. Talán egy ilyen napon *látták* a hívek is a Madonnát ötszáz évvel ezelőtt ezen a magába térésre hívó vidéken.

Sajnálom, mikor az autó elhagyja a völgyet, és úgy érzem, a baszk tájak visszahívják az embert.

A LOYOLAI HÁZ

Tolosából indulok Loyola felé, az autóbuszt egy külvárosi utca végén találom meg. Régi divatú kis kocsi, igazi «bárka». A homlokára az van írva: *Correo* — postaszolgálat, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy nem sietünk, mindenütt megállunk, de azért majd csak elérünk a célba. Bent a sofőrülés körül már csomagok, levélcsomók, tüllzacskóban két tyúk, újságkötegek, szatyrok, madzaggal átkötve egy nyaláb hosszú formájú friss kenyér, árad is belőle a kemenceszag. Igen vegyes a posta és eredeti.

Az utasok nagyobbrészt asszonyok; szombat van, bevásárolni jöttek vagy mennek. Körülöttem mindenki baszkul beszél, de spanyol szavak és kifejezések is keverednek az érthetetlen társalgásba. Baszk sapka van a fejemen, hozzám is baszk szóval fordul a kalauz, mikor megkérdezi, hogy hová megyek.

Igyekszem figyelni a társalgást, s figyelgetés közben gyorsan múlik az idő; alig veszem észre, hogy a szép Regil völgyébe érkeztünk, mely mint napsütötte zöld csúszda lejt lefelé Loyola irányába. Azpeitia már a megérkezést jelenti, hiszen Loyola nem község, hanem a Loyola-család ősi fészkének a neve Azpeitia határában a kis várostól egy kilométerre.

Loyolában megállok a jezsuiták Escorial-szerű épülete előtt. Középen a nagy kupolát hordó alacsony templom, tőle jobbra-balra a rendház szárnyai. Amit azonban Loyolában látogatni kell, nem

az, amit most látok, hanem a Loyola-család háza, a *Santa Casa*, egy villaszerű nem nagy épület, amit a mai rendház homlokzatával eltakar és magába zár.

Bent a Loyolák háza előtt kis udvar van — *patio* — majdnem szoba, benne két szobor: a sebesült Iñigót viszik a katonák, odébb harci vértezetben áll a fiatal Loyola egyenesen, elragadtatott arccal ég felé tekintve Jean D'Arc-i pózban. Egy kis ellentmondást látok a tartásban és megjelenésben, hiszen a katona Iñigo világias életet élt, és megtérése után már nem öltött páncélt.

Maga a ház olyan, amilyennek Szent Ignác is láthatta. Az alsó része terméskő, a két felső emeletet *mudéjar* stílusban rakták piros téglából, arabosan. Azt szeretném mondani, hogy a Loyolák háza várszerű *caserío* volt.

A bejárat fölött elhelyezett táblán a kegyelet egyszerű szavakkal nem mindennapi dolgokról tudósít:

CASA SOLAR DE LOYOLA
AQUI NACIO S. IGNACIO EN 1491
AQUI VISITADO POR S. PEDRO Y LA SS. VIRGEN
SE ENTREGO A DIOS EN 1521

«Ez a Loyola-család háza. Itt született Szent Ignác 1491-ben; itt jelent meg neki Szent Péter és a Boldogságos Szűz. 1521-ben Istennek szentelte életét.»

Az épület belsejében kevés látható az eredeti falakból, berendezésből, mert az utódok rajongó

kegyelete s a századeleji ízlés kápolnák sorozatává alakította át a házat. Kápolna lett a kamrákból, az istállóból, a személyzeti szobákból, az ebédlőből, a konyhából, a termekből és még inkább abból a szobából, ahol a fiatal Loyolai Ignác megtérése kezdődött s elmélkedései, olvasmányai, tünődései során kiérett.

Márvány, csiszolt kő, ezüstözött fém, faragott, aranyozott fa burkol falat, mennyezetet, padlót, lépcsőt. A bronz, az üveg, az arany csillogása mindenütt. Szobrok, képek, bekeretezett levelek, ereklyék szobáról-szobára. A pompa okozta szédület fogja el a látogatót, amint emeletről-emeletre jár.

Csak a mennyezet itt-ott szabadon hagyott gerendái igazi emlékei a Loyola-háznak. Ezekből következtetheti a látogató, hogy milyen környezetben élt itt Iñigo de Loyola, és hogy milyen volt a ház mielőtt a tobzódó barokk és a századforduló hűvös ünnepi pompája ide beköltözött volna. Jól esik hallani, mikor a vezető páter azt mondja, hogy szó van a kápolnák máshová helyezéséről, és a ház eredeti formájában való visszaállításáról.

Nekem az is furcsa, hogy a szent ágya helyén oltár áll szentséggel, a szoba sarkában pedig egy padon ül a tépelődő fiatalember könyvvel a kezében. A szobor zománcozott fa, nem közönséges mű, de mégis úgy nézem az élőhöz nagyon hasonló emberi figurát, mint egy viaszmúzeum darabját.

Mennyivel többet érne végigmenni a XVI. századi puritán ízléssel berendezett nemesi házon, s a vezetőnk így beszélne hozzánk: Itt járt ő... itt tér-

delt a kis kápolna oltára előtt... itt volt együtt a család tagjaival... itt fogadta barátait... itt szeretett olvasni vagy írni... itt az ablak előtt nézte tünődve a tájat...

Bizonyára keményebb, aszketikusabb környezetben élt Loyolai Ignác, mint a Santa Casa világa. A barokk a jezsuitarend stílusává vált idővel, de Szent Ignác még nem ismerte. A Loyola-házban a mennyezet gerendái csak fejszével vannak kinagyolva. Vezetőnk is felhívja rá a figyelmet, és láthatóan tetszik neki.

A Santa Casa egyik oldalán repedés fut végig, még a kőkockákat is kettészeli. Egy különös villámcsapás rajza van ott a falba égetve. Azt tartják, hogy a rés azon az éjszakán keletkezett, mikor a fiatal tiszt döntött jövőjéről. Elfelejtem megnézni azt az égből vagy alvilágból indított «jelet». Hiszen a betegágyon töprengő *Iñigo*-t még nagy távolság választja el az ismert Szent Ignáctól. Hátra van még a zarándoklat Aránzazuba, Montserratra, a visszavonulás a manresai magányba, a zarándoklás a Szentföldre, majd a tanulmányok Barcelonában, Alcala és Salamanca egyetemén, Párizsban. Csak mindezek után következik Róma és a rendalapítás.

Házrengés nélkül is bizonyos, hogy a fiatal Iñigo megtért, a katonából Krisztus katonája lett, és hogy szerzetének csodálatos lendítő erőt adott. — Távozom már, mikor a folyosón statisztikákat látok. Odapillantok: «A Jézustársaság tagjainak száma harmincötezer». — Én hozzátehetném azt is: a leg-

sokoldalúbb szellemi hadsereg az Egyház szolgálatában.

MISÉN A BASZKOK KÖZT

Vasárnap tárcámba teszem az ajánlólevelet, melyet señor Basarri adott Zarauzban, és elindulok Gaztelu felé, hogy néhány órát töltsek igazibb baszk környezetben. Gaztelu kicsi falu Tolosa fölött bent a hegyekben. Esett az éjjel, még mindig bizonytalan az idő, de annál frissebb a táj. Hegynek fel, völgynek le érjük el a falut. Mindössze harminc ház a község, amolyan széles parasztházak, ahol a gazda minden ingóságával együtt lakik, alatta az állatok, feje fölött a széna, kukorica, a búzája.

A házak szét vannak szórva a hegy oldalán néhány száz méteres körzetben, a közepén a templom, az iskola, a községháza meg a paplak. A paplak maga is *caserío* típusú épület, akkora, hogy «ellakhatna benne a püspök is». Don Lucas, a plébános fiatal ember; megjelenésében olyan, mint a francia szociális tárgyú filmekben a sovány, aszketikus arcú *père*. Mindjárt a konyhába vezet egy csésze kávéra. Kiderül, hogy nem is vagyok egészen ismeretlen náluk, mert huga, aki a háztartást vezeti, rögtön rámismer. Tegnap mellettem ült az autóbuszban Loyola felé menet.

Don Lucasnak mindössze kétszázötven hivője van, de dolga éppen elég, mert mindenhez ért. Tanít az iskolában, és tanít otthon is. Arravaló fiúkat készít elő a városi iskolára, kit gimnáziumba, kit

kereskedelmi tanfolyamra, kit szakiskolára. Don Lucas kitűnő mechanikus is, ért autóhoz, rádióhoz, televízióhoz, és jó villanyszerelő. Azonkívül a magyar mondással ellentétben «káptalan a feje», vagyis a különböző ügyekkel hozzá forduló híveit is el kell igazítania.

Előadom neki jövetelem célját: jelen akarok lenni a hívek miséjén, meg akarom hallgatni a prédikációt és szeretnék meglátogatni egy parasztházat.

A mise tízkor kezdődik, nem lesznek rajta sokan, mert a nép nagy része a korai misére jár. A templom akkora, hogy nem harminc, hanem száz *caserío* népe is elférne benne. Az oldalsó bejárat felől még egy nagy külső tornác is tartozik hozzá. Maga a templom román-gót stílusú épület. — Bent katakombai hangulat fogad. Térdeplők mindenfelé, s előttük a földön gyertya vagy csigába tekert viaszos kanóc ég. Itt minden családnak megvan a helye s a nagymise alatt gyertyát gyújtanak a halottak emlékére. Így élők és holtak együtt vannak lelkileg.

Szétnézek a templomban. A főoltár retablója meglepően jó munka. Sehol gipsz holmi, jó szobrok, barokk faragású oltárok. A szentségház ajtaja nincs eltakarva, azon is pompás dombormű: Krisztus levétele a keresztről. A templomban minden gondozott, tiszta.

Énekes latin mise van. Maga a plébános is segít hozzá, a *Gloria* meg a *Credo* éneklése alatt balkezével inti a taktust az oltártól. Résztvesznek az ének-

lésben a nyolc-tíz éves elemisták is; ahol tudnak, beleénekelnek csengő szoprán hangjukkal a felnőttek kórusába.

Én a prédikációt várom, de az evangélium után bizony a Credót kezdi Don Lucas. Már-már csalódom, de a baszkoknál másként van, mert a Credo eléneklése után a plébános mégis elhagyja az oltárt és a szószékre megy.

Kellemes hangja van, nem deklamál, élvezem tiszta kiejtését, mint valami szokatlan zenét. Nem is baj, hogy nem értem, hiszen a nyelv legfőbb eleme a sajátos zenéje, a kiejtés. Először hallok tíz percig egyfolytában baszkul beszélni. Sehol szfumatúra, ködös, elmosódó hangok. Úgy érzem, le tudnám írni, amit hallok. Az első percek elmúltával kezdem felismerni a visszatérő, ismétlődő szavakat vagy szóelemeket. Nem folyik már össze minden egyetlen hosszú szóba, melynek nem látom elejét meg végét. Nem monoton, nem altató az ismeretlen melódia. Csak a szomszéd padsor elején szundít néha az *alcalde*, a polgármester úr. De neki joga van hozzá. Talán sokat dolgozott a hét folyamán, vagy talán Don Lucas megdorgálja valamiért Gaztelu népét, amit a polgármesternek nem kell éppen hivatalosan tudomásul vennie.

A tizedik percben megbarátkozom a baszkkal. Sajnálom, hogy nem érthetem, mert Don Lucas tiszta baszksággal beszél, nem úgy, mint az asszonyságok az autóbuszban, bőven keverve a baszkot spanyol szavakkal.

Mise után a bíró házába megyünk megnézni egy *caserío* belsejét. Alul kezdjük az istállóval. Félhomályba lépünk, de a helyiség szellős, két oldalt is van ajtaja. Nyolc tehén, néhány borjú a jászol mellett, arrébb szamarak meg a disznók. A középen a szalmahulladék közt kapirgálva tyúk vezeti a csibéit, egy ketrecben nyulak bukdácsolnak egymás fölött. Az istálló a ház egész földszintjét elfoglalja; a mennyezeten vastag gerendák, a középen hat zömök faoszlop a ház támasza.

Lépcsőn megyünk fel az első emeletre, ahol a család lakik. Oldalt is beléphetnénk, mert a ház lejtőre épült, s így minden emeletnek van külső bejárata is. A lakás csak egy részét foglalja el ennek az emeletnek, s így jut hely még a szerszámoknak is. Két szekér áll ott, meg kézzel gyártott vetőgép fából. Ekén, boronán kívül nemigen van szüksége különösebb szerszámra a gazdának, hiszen mezeinek legfontosabb terméke a fű, a széna. Tíz-tizenkét állatot kell táplálnia egész éven át, meg kukorica, makk kell a disznóknak. A második emelet meg a tető alja mind szénapadlás.

A lakás ridegen egyszerű. A konyha körül élnek, aludni akárhol lehet a nagy házban. A nagy szobában a ruhásládát nézegetem; ez az egyetlen «népművészeti» tárgy a házban. Faragása erdélyies, de nem színezett, sötétre van pácolva a cifra oldala. Fent a padláson még két másik darabot is láttam. Majd a lányoké lesznek, ha férjhez mennek. Néha a városból urak jönnek ilyesmiért, és olcsón szeret-

nének hozzájutni a ma már nem készülő ládákhoz. De a baszkok ismerik mindennek az árát.

A faluban nincs sár, kitűnően hengerelt aszfalttal kevert köves úton lehet eljutni minden házba az aránylag nagy területen. Az utat maguk a gazdák csinálták a téli pihenő hónapokban. Nem költöttek másra, csak az anyagra.

Don Lucas beinvitál a községházára is pár percre. Mise után a pap agapéfélén vesz részt a helység «véneivel», az egyháztanácsosokkal. — Az atyafiak már együtt ülnek a kaszinójuk konyhájában az asztal körül az elmaradhatatlan boinában, ami csak a templomban kerül le a fejükről. Mind öreg, kiérett típus. Az arcon a kissé hajlott orr uralkodik, arcszínűk piros, rózsás, mintha öregkorukra is megőrizték volna a gyermek finom, hártyavékony bőrét. Egyébként jól táplált lassú mozdulatú alakok. Előttük boros üveg meg pirított krumpli, sajt, vékony kolbászkák melegen, ahogy a szomszéd tűzhely serpenyőjéből eléjük rakták. — Egy harapás kolbászt meg egy korty bort én is elfogadok a hirtelen barátság örömére. A kolbászuk jó, hazai ízű.

A fiatalabbak a szomszédos «bár» helyiségében szórakoznak. Ott *coca-cola* reklám a falon meg táblázat a futballcsapatok listájával a vasárnapi mérkőzések eredményeinek beírására. Más generáció.

A városba visszatérve nézegetem az emléket, amit Don Lucas adott: baszk nyelvű kis katekizmus. Ide írom belőle az *Üdvözlégy* szövegét mutatóba. A baszk nyelv nem ismer hangsúlyt, tehát könnyű

olvasni. A hangsúlyt mi sem erőltetjük, ezért a folyóbeszédük színe hasonló a magyaréhoz.

«Agur, Maria, graziaz betea: Jauna da zurekin: bedeinkatua zera su andre guztien artean, eta bedeinkatua da zure sabeleko frutu Jesus. — Santa Maria, Jaungoikoaren Ama eregutu ezazu gu pekatarioen alde orain eta gure eriotzeko orduan. Amen.»

A szöveg kezdő szó, az *Agur!* a baszk földön általánosságban használt köszöntés, az ami a magyar *aggyisten!*

A PAMPLONAI BIKATERELÉS

Meleg júniusi napon járom Pamplona utcáit. Egy kicsit a múltat kellene keresnem meg a szokásos dolgokat, ami a turistát érdekli. Pl. bemenni a *Museo de Navarra* termeibe és megnézni a képet, ahol az angyal megjelenik a pásztoroknak a jó hírrel, és amíg beszél, a kutya megugatja az égi magasokból érkező hírnököt. Ezért az ötletért bármelyik művész megirigyelhetné az ismeretlen XV. századi festőt.

Tehát megteszem, amit meg kell tennem, de kényelmesen úgy, hogy ne legyen sok, s ha már járnom kell, az árnyékot is megtaláljam. A katedrális hűs ívei alatt meg a keresztfolyosó kőlócáin jól érzem magam. Most nem az alabástrom síremlékeket, a csipkés béllető gót ablakokat vagy a zöld lombos udvart veszem észre, hanem a kövekből áradó hűvösséget élvezem.

Meg aztán kint a városban nagyon nézem, hogy hol adnak friss italt. Így jutok ki a várbástyára, ahol a múlt emléke arra szolgál, hogy padokon üldögélve pihenjenek az emberek, és hogy meleg ködmenkét kössenek télire a gyermekekre felügyelő nagymamák.

Az óváros utcáiba is bekerülök; keskenyek, mindig van árnyékos oldaluk. Hentesboltok mennyezetéről húszkilós sonkák lógnak alá. Sűrű sorokban felfüggesztve kínálja magát a híres pamplonai paprikás szalámi, a *chorizo de Pamplona*. Nagy halomban áll a kirakatban a disznóvese, mintha ez a portéka értéktelen tömegcikk volna. Hentesbolt szagú az egész városrész.

A falatozók is egymást érik, szomszédok meg «vizavík». Mind megél. Pultjukon a nap minden órájában kis tányérokra rakva inyenc falatok várják a sörre, borra betérő vendéget. Különösen a *longaniza*, a vékonykolbász a kedvelt harapnivaló. Fogpiszkálón pirított kenyérszelet fölött a kolbászka meg egy ropogós krumpliszelet, csak be kell kapni a már elkészített falatot. *Banderilla* a neve itt a pálcikákra tűzött falatoknak. A szó a bikaaréna világába tartozik, de ott a bika hátába bökdösik a színes szalagokkal meg gyapjúcsomókkal feldíszített horgasvégű *banderilla*-t.

Nincs utca cukrászda nélkül. Ezek a boltok az asszonynép meg a gyerekek kedvencei. Bőség mindenfelé. Itt a nap minden órájában esznek.

Egy téren áthaladva felpillantok a szoborra, melyet a kiváltságaikra büszke navarrók különleges

jogaik emlékére állítottak. A magas márványtalapzaton álló bronzhölgy kezében leomló tekercs, rajta a szó: *Fueros* — kiváltságok. A szobrot most tisztítják, tatarozzák. De hol vannak már azok a kiváltságok!

Egy kis emléktemplom előtt rézbetűkkel van kirakva a járdán, hogy ezen a helyen sebesült meg Pamplona védelmében Loyolai Ignác 1521. május 20-án. Itt kezd fordulni a fiatalember élete, mely a rendalapítással tetőződik. Akkor ez a hely katonai zóna volt, most a város egyik fényes útvonala halad erre, a Szent Ignác útja.

De városfalak, gót templomok, bástya alakú tornyok, ősi jogokra hivatkozó emlék felkeresése mind csak ürügy, hogy lássak valamit Pamplonából; igazában másfajta utat nyomozok én attól kezdve, hogy elindultam szállásomról a *plaza de toros* szomszédságából.

Az arénával való szomszédság Pamplonában nem azt jelenti, hogy valahol kint lakom a juhszélen, mert Pamplonában az aréna bent van a város közepén előkelő utak szomszédságában pár percre a főtértől, a megyeháztól és a bankoktól. A katedrális sokkal kívülebb fekszik.

Nincs is még egy másik spanyol város, melynek annyira szívéhez nőtt volna a *plaza*, mint itt Pamplonában. És a város búcsújának hetében július elején nemcsak *corrida*-k vannak úgy, mint máshol Spanyolországban, hanem ezeken eredeti módon vesz részt maga a lakosság is: a fiatalja cselekvőleg, az öregje mint fedezék mögött álló néző.

Pamplonában San Fermín napja körül egy héten át minden reggel a város utcáin szabadon terelik a bikákat az aréna aklába. A terelés, vagy spanyol szóval encierro, azaz «akolba zárás» tartama alatt a lakosság a házak balkonjain vagy a kapukban meg az utcatorkolatok vonalán helyezkedik el korlátok mögött, a fiatalság pedig versenyt fut a bikákkal az állatok előtt, között vagy a patáik alatt úgy, ahogy a helyzet hozza.

A San Fermín napok július 7-én kezdődnek, és egy hétig tartanak. Ez a hét Pamplonában az, ami a *Fallas* ünnepe Valenciában, vagy a *Semana Santa* Sevillában: egész éven át ebből él kedélyileg a lakosság. Erről beszélnek legszívesebben, és ha az idegen nem mutatkozik járatlannak az *encierro* körül, akkor azonnal megnyeri a pamplonai navarrók szívét.

Mert Pamplonában San Fermín búcsúján az *encierro* fontosabb, mint maga a *corrida.* Világhíre van.

Dehát miről van itten szó?

Bevezetett szokás szerint a bikákat ládaalakú keskeny ketrecekbe zárva feltűnés nélkül teherautón szokták az aréna aklába szállítani.

Nem így Pamplonában.

Az állatokat a viadalt megelőző napon a városfalak közelében levő külső akolba csukják, ahonnan a bikák másnap reggel a városon keresztül egy meghatározott útvonalon szabadon futnak az aréna istállója felé. A közbeeső tereken meg az utcatorkolatok

előtt erős korlátok akadályozzák az állatok szétfutását. A korláton belül velük együtt fut a város fiatalsága is, vagy aki még fiatalnak érzi magát San Fermín napján. Mert vannak ötvenévesek is, akik harminc év óta minden alkalommal piros övet és piros nyakravalót kötnek fehér blúzuk föle. Ez a hagyományos divatja a *sanfermino*-nak, aki részt-vesz a terelés kockázatos megfutásán.

Az *encierro* nem tréfadolog. A nyolcszázhuszonöt méteres alkalmi folyosót, mely a külső bikaaklot az arénától elválasztja, a bikáknak szánták, s aki velük együtt akarja megtenni ezt a sétát, ember legyen a talpán, ha nem akarja otthagyni a fogát. Nem tart sokáig a bikák vonulása, mindössze jó két percig. A tempót természetesen a szabadon eresztett állatok diktálják, nem pedig a piros öves fiúk. Olimpiai futóbajnok lehet abból, aki végig birja ezt az iramot, és közben hátra is tud tekingetni a nyomában járó bikák felé. Meg aztán a fiatalember nem is viselkedhetik gyáván az *encierro* alatt, mert valamelyik ablakból vagy erkélyről egy *morena* vagy *rubia*, vagyis egy barna vagy szőke kislány figyeli csillogó szemmel a széptevője mozdulatait.

De tartsunk rendet.

Reggel hét órakor egy rakéta durranása jelzi, hogy az állatok elindultak az aréna felé. A csoportban nyolc-tíz bika meg néhány tarka ökör fut kolomppal a nyakában. A *toro bravo* kevésbé vad, mikor nyájban érzi magát ökrök társaságában.

A város már talpon van s az útvonal hosszában az elzárt utcatorkolatok mögött nagy tömeg vára-

kozik. Emberfejek az ablakokban, a balkonokon, fürtökben lógnak a fiatalok a földszinti ablakok rácsaiba kapaszkodva; az utcai lámpatartó dúcokat és a sétányok fáit sem hagyják kihasználatlanul.

A nap hősei azok, akik a korlátokon belül futnak a bikák előtt vagy között. Aki fáradt, átveti magát a korláton vagy hasmánt csúszik ki valamelyik résen. Helyükbe újak ugranak be száz-kétszáz méteres szakasz megfutására.

Voltaképp mi történik itt?

A bikák futnak, nem támadnak. Szinte menekülni szeretnének, mert a tömeg inkább zavarja, mint izgatja őket.

De azért a *toro bravo* most is csak bika, különösen, ha lemarad a többitől, vagy mikor zűrzavar keletkezik körülötte. Mert a fiúk elesnek, halomra dőlnek úgy, hogy az állat beléjük botlik, s akire rálép, az sokáig viseli az emlékét; a pata vörösen izzó nyomot hagy a háton vagy a combon. Aki elesik, mozdulatlan marad, halottnak tetteti magát, de még így is kellemetlen élményben lehet része: nyakán, arcán érzi a bika fújó leheletét, s ha felpillant, két vérbenforgó szempárral találkozik tekintete. A bika öklelhet is, s jó, ha szarva ott szalad be a legény pantallójába, ahol csak posztó van. Olykor a piros övnél fogva kerül az áldozat az állat szarvára. Egy darabig viszi a bika a megszeppent *sanfermino*-t s aztán leejti és üget társai után.

Akadnak, akiknek nincs idejük keresztül ugrani a korláton vagy felhúzódni egy ablakrácsra, s kénytelenek szembenézni az előttük megtorpanó bikával.

A bika esetleg meggondolja magát és továbbmegy; máskor meg visszafordul és a legényt nekiszorítja a falnak vagy a deszkapalánknak. Ott függ az ifjú a két szarv ölelése között. Talán csak két másodpercig tartott az egész, de ez a parányi idő is elég volt hozzá, hogy homlokát kiverje a veríték.

Előfordulnak balesetek az *encierro alatt?* Igen. — Halálesetek? Az is megtörtént már, de erről hallgat a krónika. A hatóságok pontosan előírják, hogy mi szabad és mi nem szabad, de ezt a bikák nem tudják, s pár évvel ezelőtt egy magasugró bika a *plaza* bejárata előtt — ahol mindig sok a közönség — átvetette magát a korláton és az embersűrűbe rohant gyerekek és asszonyok közé. Az eszeveszetten menekülők egymást taposták le, de csak a bika fizetett halálával az esetért, mert egy rendőr azonnal használta revolverét. Azóta módosították a korlátok elhelyezését az aréna bejárata körül.

Közben a bikák elérik az arénát, ahol telt ház várja érkezésüket, az állatokét is, meg a fehér inges legényekét is. A bikák rövidesen eltűnnek az akol ajtaja mögött, de a porondot háromszáz-négyszáz ember lepi el, mert most következik az *encierro* kedélyesebb része, a tréfás *corrida.*

Az aréna emberei teheneket és borjúkat engednek a tömeg közé. De nem akármilyen tehenet meg borjút. Valamennyien a porondra termett bikák családjába tartoznak és mind örököltek valamit a *toro bravo* természetéből. Szarvuk azonban le van tompítva vagy gömbökkel van ellátva. Most páratlanul élénk cirkuszi jelenet következik. A sok száz

ember mind toreróvá változik, ki kabátját, ki piros övét lobogtatja a megvadult tehenek felé. Van, aki átveti magát rajtuk, van, aki a szarvakba kapaszkodva lovagolja meg a szilaj borjút. Az állatok öklelnek jobbra-balra és nekimennek mindenkinek, de inkább homlokukkal lökik fel ellenfelüket, nem a szarvukat használják.

A kép mozgalmas, komikus. Az egész aréna tele van hempergő, bukfencező, ugráló alakokkal. Most valóban forr a bikacirkusz porondja. Az egész *plaza* egy nagyarányú «aki birja, marja» jelenet. A nézőtérről tréfás *ole!* kiáltások hangzanak, de sokkal élénkebb az orkánszerű kacaj.

A szokásos *corrida* délután van. Mikor az istálló sötétjéből kifut a porondra az első bika, az már egész más valami, mint ami délelőtt történt az arénában. Most nem csordaállat, hanem egyéniség. Fejét magasan hordja, szétnéz a nagy üres térségen és egyedül találja magát: ellenfelet keres. *Toro bravo* lett belőle. Most nem piros nyakkendős *sanfermino* kell eléje, hanem «toreador», aki tizenöt percig haláltáncot jár vele tapsok, füttyök és megújuló *ole!* kiáltások között.

ESTELLA

Korán reggel indultunk Pamplonából, még a harmat sem száradt fel a mezőkön. A táj, melyen haladunk — így mondthatom —, rokonszenves. Hullámzik, de tetőtől talpig zöld ruhát visel, sehol egy

kiütköző meztelen szikla. Itt északon vagyunk, még nem aratnak, zöldek még a vetések. Jegenyék az út mellett, meg beljebb is a halmok közt, ahol vízér folyik. Mihelyt emelkedik az út, fenyők közt járunk, és kilátás nyílik a ligetekkel teleszórt halmokra.

Kis községekben parányi hetipiacra készülnek, rakják ki a cipőket, papucsokat, lábast, cserépfazekat. Ötöt sem kell lépnie a háziasszonynak, és megtalálja, amire szüksége van. Távolabb egy városka rakta ki házait a hegyoldalon; a falu körül félkörben fenyőerdő koszorúja húzódik.

Öreg hidak gót hajlású ívekkel lépnek át gyorsvizű patakokat. De közeledünk már Estellához, pár kilométert jelez az út menti tábla. Több lesz a fenyő és szűkül a völgy az út körül.

Egyik táblán a város címerét is megpillantom: nyolcágú nagy csillag van benne. Valamikor talán *Stella*-nak írták a mai Estella nevét: «Csillag».

Nem magas, de hirtelen felszökő sziklák közt fekszik Navarra egykori fővárosa. Mögötte fehér szirtek fenyőüstökkel; körülállják az öreg templomok és apró paloták városát. Friss szél fúj, a Pireneusok egészen idáig küldik leheletüket.

Átmegyek az Ega folyón; vize tiszta, erős sodrású, partjára házak telepedtek. A parton még sort alkotva állnak, beljebb és feljebb már úgy, ahogy a lejtő meg a sziklák alapot kínáltak nekik. Szeszélyesen formálódott csoportjuk levelezőlapon minden trafik kirakatában látható; aki jó képet akar küldeni Estellából ismerőseinek, ezt választja.

A Szent Péter templomához szeretnék jutni, de közelében megállít az *ayuntamiento* egy táblája. A városi tanács arra kér, hogy nézzem meg az utcát is, melybe beléptem, megismerhetek valamit a régi Estella hangulatából. — Engedelmeskedem a nyájas felszólításnak. Kis homlokzatú paloták vannak az utca során, reneszánsz házelők, román ízlésű ablaknyílások, gót kapuk meg oszlopfejek, árkádos előtér a ház sarkán. Navarra sorsába szóltak bele azok, akik valamikor ezekben a házakban laktak.

A *San Pedro* homlokzata a maga egészében torony, erőd, várfal. Magas helyre épült, mint ahogy az erődök szoktak helyet keresni maguknak. Tornya hirtelen végződik; a harangok fölött csak tető van, nem toronysüveg. A harangok kurta zömök bronz poharak, zöld patina rajtuk. Egyikük fordított helyzetben maradt az utolsó harangozás végén, szájjal felfelé, mint óriás serleg.

A harangok azért kerültek *tető alá,* mert Cisneros kardinális, Izabella királyné teljhatalmú minisztere lehordatta a rebellis Estella tornyait, hogy ne szolgálhassanak erődül a függetlenségükről és kiváltságaikról lemondani nem akaró navarrai uraknak. Caceresben már láttam az ilyenfajta kormányintézkedés évszázadokra megmaradó nyomait.

Bent a templomban hűvösség, homály és liliomillat. Hogy örülhettek ennek a hűvösségnek nyáridőben a zarándokok, mikor Santiago de Compostela felé tartva itt megálltak pihenni. Emléket, fogadalmi tárgyakat is hagytak itt, ki tudja, mennyi kelyhet, keresztet. Talán a felhalmozódott kincs mor-

zsáiból való az a néhány limogesi zománcozott tárgy, amit a plébános mutogat a látogatóknak.

A *San Miguel* még inkább erődnek látszik, mint templom társa, a San Pedro. Időbe és fáradságba kerül, míg hozzá feljutok. Vagy száz lépcsőfok van előttem, de a kanyarodókba padot is raktak, hogy a város kibontakozó képét, tornyait, tetőit élvezhesse a hegymászó.

A templom tornya itt is megcsonkítva, még a homlokzat kőrózsájának felét is lebontották. A megmaradt felét pedig valamikor kővel berakták. Ma is úgy van minden, mint ötszáz évvel ezelőtt; a navarrók nem változtattak semmit elcsúfított templomukon, mintha a keménykezű centralista bíboros fogdmegjeitől még mindig tartaniuk kellene.

A templom belsejének egyetlen gót ablak ad világosságot, a lebontott és részben befalazott kőrózsa hiánya az egész hajót sötétségben hagyja.

Élénk terefere hallatszik be kívülről. Két asszony beszélget a templom északi bejáratánál. Hangoskodásuk figyelmeztet, hogy ne hagyjam ki látogatásomból azt az oldalt, mert az a kapu, melyenk íve alatt a társalgás folyik, a legszebb példák közé tartozik, amit a román ízlés ránk hagyott Spanyolországban.

A kapu épségben megmaradt, érett, gazdag, de nem túltömött alkotás. És helyi hangulatú: Szent Mihály arkangyal pajzsán Navarra címerét viseli, úgy száll szembe a sárkánnyal. Az oszlopfők jeleneteket ábrázolnak: a gyermek Jézus történetét. Kidolgozásuk annyira aprólékos, mintha elefánt-

csont metsző művei volnának. Csak az alakok feje nagyobb a szokottnál.

A templom előtt csendes, falusias tér árnyékot vető fákkal, kapirgáló tyúkokkal, gazdálkodónép házaival.

Estella ma nagyokat szundító kisváros. Ki hinné, hogy hatszáz-hétszáz évvel ezelőtt itt pezsgő élet folyt. Nem ipar vagy kereskedelem, hanem az idegenforgalom volt a város fő jövedelmi forrása. Itt találkozott a Pireneusok felől érkező két út, amelyen a Santiago de Compostela felé tartó zarándokok jártak. Tizenhét szálloda és zarándokház várta őket, meg a *cofradía*-k szervezett zarándokszolgálata, és irányították őket a *Camino de Santiago* további állomásai felé. Navarra területén még ma is vannak elhagyott utak és tört ívű hidak, melyeket így tartanak számon: *camino de peregrinos, puente de peregrinos* — zarándokok útja, zarándokok hídja. Ezeknek az ösvényeknek kövezetét nem egy esetben a rómaiak rakták le; hadi meg kereskedelmi utak voltak.

ZARAGOZA

Aragónia földjét tartják Spanyolország legkietlenebb területének. Ez az a vidék, ahol éjszaka a vonat ablakából kitekingető idegen «holdtájakat» lát: kopasz hegyeket, dermedt mezőket. Nappal utazva kissé más a benyomás. Megindult és folyik az aragóniai hegyek meghódítása. A szikes, köves

hegyoldalakon zöld foltok mutatkoznak. Mert ahol az aragón paraszt egy házhelynyi területet megtisztított a kövektől, oda szőlő vagy olajfa kerül. A szürke hegyek néha meglepő magasságban is zöld foltokat viselnek. Folyik a spanyolok honfoglalása a saját hazájukban.

A táji jelleg másként is mutatkozik. Az állomásokon földművesek szállnak fel, széles arcú, tömzsi, csupa izom emberek. Némelyik lajbit, fehér harisnyát, félhosszú fekete bársonynadrágot visel. — Sárgás, agyagos, hegyoldalba épült falvaik is sorra vonulnak el a vonat ablaka előtt. A házak mint vörhenyes mozaik darabjai sűrűn zárkóznak a kiemelkedő székesegyházszerű templom körül. Anyaguk nem kő, nem tégla, hanem vályog, a fecskefészek szikkadt kemény sara. Szívós, edzett fajta lakhatik ezekben a kényelmet nem nyújtó hajlékokban. Ha egyszer kihalna, eltűnne, felszívódna a spanyol faj, — gondolom — az aragónok maradnának meg belőle utolsó mohikánoknak.

Városuk, Zaragoza is ilyen, már ti. az igazi Zaragoza. Mert pl. az *Independencia* meg környéke olyan, mint a többi spanyol nagyváros. A nap minden órájában népes ez a boulevardszerű út. Itt futnak össze a villamosvonalak, és mindenki ide jön a délutáni órákban *para tomar algo* — inni vagy bekapni valamit.

De a régi Zaragoza színtelen, nem hangulatos utcái egészen más jellegűek. A balkonokon nincs virág, a házak fala monoton zöldesszürke penészszínű. Az utca üres, nem játszanak rajta gyerekek.

A járdaszélen mechanikusok meg boltossegédek babrálnak rozzant motorjukon. A boltok nem sokat törődnek a kirakatukkal; ha fűszerüzletek, akkor «szatócsok», ha ruhaneműt árulnak, akkor «rőfösök». — De ha az erre vetődő turista nyitva tartja a szemét, akkor talál üzletet, ahol csak nyers sonkát adnak, jófajtát, makkon tartott disznónak kiérlelt, sötétpiros húsú sonkáját. Hatalmas példányok vannak belőlük a kirakatokban; szalonnás felük hazai módra le van paprikázva.

Ilyesmi azonban csak elvétve akad, Zaragoza nem a falatozók és bormérőhelyek városa.

A város jellegzetes épületei arab hagyományokra mennek vissza. Anyaguk sárgásszürke tégla; egyetlen díszük, hogy a téglarakás módja váltakozik rajtuk színtelen mozaikot alkotva. Az így készült paloták idővel komor tömbökké válnak, a templomok tornya pedig négyszögletes vagy sokszögű minaretnek látszik. Van belőlük néhény, mit sorra jár az idegen, megnézi és értékelni próbálja őket. Talán be is tér a templomba, de csalódik, mert a templom belseje századról-századra változott, és már kapcsolatban sincs az emléknek megmaradt *mudéjar* toronnyal.

Zaragozában a tornyokon kívül három látnivaló várja a várost járó turistát: a Nuestra Señora del Pilar bazilikája, vagy egyszerűen a helyi szóhasználat szerint *Pilar*, a székesegyház, a *Seo* és a régi arab-spanyol királyi palota, az *Aljafería*.

Az aragónok hitük szerint a Mária-tiszteletben minden más nemzetet megelőztek. Szűz Mária még életében megjelent itt az Ebro partján egy oszlopon (*pilar*), s maga Szent Jakab apostol jelölte ki a helyet, ahol a szentélye épült.

A mai bazilika négy tornya mint négy minaret messziről láthatóvá válik annak, aki a város felé közeledik. Ez a fényes épület Zaragoza szíve, nem is maga a bazilika, hanem a Pilar kápolnája. A *Pilarica*, ahogy az aragónok a bazilika gyémántkoronás, ezüst köpenyes Madonnáját becézik, egyeduralkodó a városban. Miatta nem is könnyű templomot látogatni Zaragozában. A többi templom csak rövid ideig van nyitva, a nap bármelyik órájában csak a Pilarba lehet belépni. Ott is nem a szentségi oltárhoz tart a többség, hanem vagy a ragyogó kápolna elé térdel, vagy egy csókra fordul a piros márványoszlop felé, melybe mélyedést vájtak már az ajkak érintései.

Reggel hatkor van a gyermekek miséje. Vékony hangok éneklik a Szűznek az első *Salve*-t, s ettől kezdve este tízig nem üres a templom. Nem néhányan, sokan vannak mindig a Virgen kápolnája körül. Betérnek egy *Ave* elmondására, vagy csak egy csókra, mit az oszlopra lehelnek. A Szűz tisztelői között képviselve van az egész Zaragoza: hivatalba tartó férfiak, piacra menő asszonyok, leendő anyák, jegyesek, diáklányok, katonák, munkások, a városban megforduló falusiak és aztán a mamák kisgyerekkel a karjukon vagy apró gyermekkel, akit maguk mellé térdepeltetnek és itt tanítják őket az imádság első

elemeire. A gyerek aztán megszökik az imádkozó anya mellől és hátraszalad a kápolna mögé, ahol az oszlop előtt sorbaállnak az emberek. A gyerek nem ér fel az oszlop magasságáig, de mindig akad valaki, aki felemeli.

Zaragoza katedrálisa, a *Seo* ugyanazon a rengeteg téren áll, ahol a Pilar bazilikája. De amíg a népszerű Pilar kapujában állandóan jönnek-mennek az emberek, mintha benn örökös nagymise állna, Zaragoza szép székesegyháza a nap minden órájában üres. Az egykori mecset helyén épült templom azoknak marad, akik nem a pompázót, hanem a szépet tudják élvezni.

A gót ívek meg oszlopok hatását lágyítja a később beleépült reneszánsz, platereszk és barokk meg rokokó elem. Oltár meg kápolna sok van a *Seo*-ban, ahány, annyi féle ízlésben készült. Anyaguk is a legkülönfélébb: márvány, stukkó, mozaik, bronz, faberakás. Minden sarok megállítja a látogatót, aki belefáradva a sokféle benyomás befogadásába, csak sétál a templomban, és figyeli, hogy a kupola ablakain behatoló fénynyalábok útján hogyan gomolyog a főoltár felől felszálló tömjénfüst felhője.

Mert éppen nagymise van a templomban a gótnál gótabb főoltár retablója előtt, mely távolból nézve ezernyi arany tűnek, toronynak látszik. — Gregorián ének hangjai szállnak szét a hajók boltjai alatt. Az énekben kellemes, tiszta gyermekhangok váltakoznak lágy, bársonyos, férfihanggal.

A templom reneszánsz feszülete előtt kopott ruhás asszony imádkozik. Időnkint felkel és alamizsnát dob a perselybe, aztán egy gyertyát gyújt meg és a vaskorlát hegyére tűzi. A gazdagok a Pilarba hordják adományaikat, itt a *Seo*-ban csak a szegények fillérei koppannak az üres perselyekben.

Betérek a templom plébániának használt kápolnájába megnézni egy arab faberakásos mennyezetet. A kis helyiség egy oltárán kivilágított üvegkoporsóban Szent Rita ereklyeszobra fekszik. Kezében feszület, olvasó, körülötte művirágok, fején aranyszegélyes fátyol. Négy asszony nézegeti a tündöklő jelenséget, s mindjárt hozzám fordulnak a kérdéssel, hogy ki ez a szép szent. Azonnal nem látom meg az oldalt felfüggesztett táblát, s elhárítom a feleletet arra hivatkozva, hogy idegen vagyok, először járok itt. Hagyják a Szent Ritát és azonnal új kérdéssel fordulnak hozzám: «Külföldön is ilyen szépen öltöztetik a szenteket?» — Asszonyok.

A templom külső falán megmaradt egy darabon az egykori mecset díszítése. Arab csipkemunka, mit változatosabbá tesz az üres mezőkbe süllyesztett csempedísz. Ahogy ott a járdaszélen jegyezgetek, cigányok jönnek felém. A rajkó már messziről tartja a tenyerét: «Dame una plata!» — Adj egy «hatost»! Rászól az apja: «Hagyd békén, ez idegen!» — Jólnevelt emberek, vigyáznak az ország reputációjára.

Az Aljafería felé menet láthatom a római városfal egy darabját. A rom előtt Augustus szobra áll.

Joggal. Zaragoza régi neve *Caesarea Augusta* volt. A latin szavak törmelékére még rá lehet ismerni a város mai nevében: Zaragoza.

Az *Aljafería* arab kastély volt, mit római falakra építettek. A Katolikus Királyok idejében lebontották a palota egy emeletét, és a megmaradt részre új emelet épült. De aztán magára maradt a palota, katonákat költöztettek beléje. Az arab kápolnából konyha lett, Izabella és Ferdinánd trónteréből fegyverraktár. Csodálatosan szép arabeszkek, oszlopfejek, ívek mentek tönkre évszázadok alatt. A tömböt hosszú viszontagságok után most próbálják rendbehozni, lekaparják róla a nem hozzátartozó elemeket.

Az udvar zömök tornya már helyre van állítva. Az arabok idejében szalonok voltak benne, később börtönnek használták. A cellák falában sok rab neve olvasható. Ott kellene lennie a «Trubadúr» nevének is. Hiszen a tornyot jól ismerjük a Verdi-opera díszleteiből, az annyiszor hallott melódiákat előtte énekli a tenor meg a kórus.

Az Aljafería fontos műemléke Zaragozának: együtt van benne a római, az arab meg a spanyol elem. Ami római volt vagy arab, az ma is becsült emlék Spanyolországban. Az arab még szinte él. Ma is szeretnek ezen a földön *mudéjar* stílusban építkezni, s az arab szavak nemcsak a spanyol szókincsben ezer éves emlék, amit épp úgy szeretnek, mint amennyire büszkék a latin örökségre, hanem még ma sem idegenkednek újabb arab sza-

vak befogadásától. Mikor «spanyol» szót kerestek a repülőgépen szolgáló «légi lányok» elnevezésére arab szót választottak. A nemzetközi *hostess*-nek megfelelő *azafata* tiszta arab szó, jelentése: «a királyné belső cselédje». — A keresztény szokások sem mentesek az arab hatástól. A spanyol, különösen az aragón este így szeret elköszönni övéitől: *Hasta mañana!* — «A holnapi viszontlátásra!» Erre a válasz csak az lehet: *Si Dios quiere* — «Ha Isten is úgy akarja». Ez pedig pontos megfelelője a mohamedánok kedvenc mondásának: «Ha Allah is úgy akarja».

Az aragón büszke, önérzetes, ragaszkodik a hagyományokhoz, vallásához és szabadságához. A napoleoni háború idején a zaragozaiak adták a legkeményebb leckét a támadónak. Zaragoza ostroma 1808 karácsonyától 1809. február 21-ig tartott. A város százezer lakosából a fele elhullott a harcok alatt. A franciáknak házról-házra kellett a várost elfoglalniuk; még a templomokban is folyt az ellenállás. Nem véletlen, hogy ma a legnagyobb katonai akadémia Zaragozában van. A *genius loci* mindig jobban nevel, mint a buzdító beszédek.

INTERMEZZO: VALAMI A SPANYOL LÉLEKRÖL

Aki nyitott szemmel és megnyílt szívvel jár egy országot, nemcsak azt veszi észre, hogy körülötte megváltoztak a mindennapi élet megnyilvánulásai,

hanem egy újfajta lelkiséggel is szemben találja magát, s ez az új «anyag» nem jelenthet számára kevésbé érdekes élményt, mint az új tájak, a konyha, az utca élete és a városok külső képe. Spanyolországban pl. nem lehet kihagyni az útiprogramból a nép vallási életének megnyilatkozásait, amit a mi esetünkben általánosító szóval *katolikum*-nak nevezünk. Aki ezt nem veszi észre, vagy akit ez nem érdekel, vagy nem tud vele mit kezdeni, az a nyelvi nehézség mellé még egy másikat is vállalt. Közömbös néző és idegen marad mindig és mindenütt egész útja tartama alatt, tehát kevésbé gazdagodhat élményekben.

Honfitársaim többször kérdezték már: Spanyolországban miért nem olyan a katolikus vallás, mint minálunk? Sőt egyvalaki így fogalmazta meg a kérdést: Itt miért nem úgy hisznek, mint máshol? — Elpanaszkodtak többen, hogy idegenül érzik magukat a templomokban és nem bírják a körmeteteket, ahol szobrokat és «Hófehérkét» visznek üvegkoporsóban. És hogy a zavaró képzettársítás teljesebb legyen, még a «hét törpe» sem hiányzik, mert angyalkáknak és Kisjézusnak öltöztetett apró gyermekeket is kísérgetnek a menetben boldog mosollyal a leleményes mamák.

Hát ezek a furcsa kérdések és panaszok majdnem vádként hangzanak, de mégsem lehet egyebet rájuk felelni, minthogy igenis itt is úgy hisznek, mint minálunk — sőt igen gyakran erősebben is hisznek —, és a katolikus vallás itt sem lehet más, mint

egyebütt. De természetesen mást is kell mondanom. Először is azt, hogy a kérdések gyökere elsősorban nem is a spanyolokban, hanem mibennünk van. Megfeledkezünk arról, hogy ezen a földön a kereszténység borát más poharakba töltötték, mint a Duna-Tisza táján. Ugyanaz a tartalom a spanyol lelken keresztül másként tüzel és más formákban keres megnyilvánulást. A spanyol más fajokból állt elő, más a temperamentuma, mások a hagyományai. Más itt az alma és a barck illata, miért ne volna helyi «zamata» a szellem és a lélek megnyilatkozásainak is?

Az ideérkező idegen kétszer ismeri meg Spanyolországot: először távolból tanulmányain keresztül, másodszor itt a helyszínen közvetlen átélés alapján. De e kétfajta megismerés is csak nagyjából állítja elénk a népet, hiszen könyveink tévedhetnek és hiányosak, felületesek lehetnek, másrészt ki merné azt állítani, hogy egy-két évi ittlét után már belelát egy nép lelkébe, amikor a spanyol psziché még a spanyolok számára is sok titkot rejteget. *Nosotros somos así* — «mi ilyenek vagyunk». Gyakran hallható ez a rövid mondat idegenekkel való beszélgetés közben, s úgy mondják, mintha ők maguk is most jöttek volna rá valamire, ami eddig számukra is titok volt.

Távolról nézve a spanyol világba, rögtön olyan kimagasló szenteken akad meg a szemünk, mint Szent Ignác, Xavéri Szent Ferenc, Szent Domonkos, Szent Terézia, Keresztes Szent János vagy Ka-

lazanci Szent József. Aztán gondolunk arra a hétszáz évre, ami a mórokkal vívott harcokban telt el. Nem hiányzik a képből V. Károly és II. Fülöp alakja, s előttünk mozog a Cervantes teremtette két halhatatlan figura. Dómok árnyékában pompás körmenetek vonulnak, zárt, tömbszerű kolostorokban szerzetesek ezrei élik aszkéta életüket. Grecók másvilági színei, Velázquez Feszülete a sevillai művész Immacolátái gazdagítják a lenyűgöző látomást. Spanyolország most is évente százával küldi hittérítőit idegenbe, és újabban Európa protestáns országainak katolikusai részére is képez papokat az egyelőre gyéren jelentkező hivatások pótlására. — S ezt a képet hitelesíti a statisztika is, mely az országot katolikusnak mondja, ahol a felekezetek csupán kis százalékkal vagy ezrelékkel vannak képviselve.

De ez a spirituális tónus nem zár ki más elemeket sem a magunknak alkotott képből: kasztanyett csattogását halljuk, táncoló andalúz lányok sokfodrú babos ruhája lebben, s az ezüstbe öltözött torerók hideg mosolya is hozzátatozik a teljességhez.

És még valami. Valami nyugtalanító vagy lehangoló elem. Az utolsó századok hanyatló története, anarchista erők ki-kirobbanása, a szabadkőművesség szerepe, a közelmúlt történetéből a köztársaság szomorú emlékű évei, majd a polgárháború, mely egy millió áldozaton túl még nyolcezer egyházi személy életét is kioltotta. S a sok kiontott vér nem idegenek műve: spanyol kéz emelt fegyvert az oltár szolgáira abban az országban, ahol a

kereszténység egyidős az egyházzal. És a felbőszült tömeg nemcsak dühében tört, zúzott, égetett és ölt, hanem hideg megfontolással kőről-köre haladva bontott le templomokat.

Ám az idegen, aki belép egy madridi templomba, minderre nem gondol, más köti le a figyelmét. Elsőnek nem is maga a templom, mely általában inkább liturgikus, mint művészi igények szemmel tartásával készült, hanem a hívek. A templom telt, a hívek zöme misszáléval érkezik, a nők fején fekete fátyol. Mindenki imádkozik, vagy a szószéken álló papra figyel, aki vagy prédikál, vagy ájtatosságot vezet. A mellékoltárok előtt emberek térdelnek, karjuk — különösen a péntekeken — kereszt alakban széttárva, szemük a töviskoronás Krisztuson vagy a tőrrel átjárt szívű Dolorosán. Sok az áldozó, szép, komoly, összeszedett arccal térdelnek a rács elé, különösen a férfiak. Ahogy elnézem őket, nem nehéz a Greco képének, az Orgaz gróf temetésének elmerengő férfifejeire gondolni.

A Németországból, Itáliából vagy Franciaországból érkező idegen nem fogja ezeket a templomokat feltétlenül és minden esetben szépnek találni. Hiába keresné bennük a nagy művészek képeit és szobrait, vagy az olasz félszigeten megszokott nemes építési anyagokat. Ezek a templomok, ha újak, tiszták, csinosak, de néha bizony túlságosan elhasználtak, kopottak és olykor egy-egy alapos nagytakarítás hiánya érzik rajtuk. De a külsőre nem feltétlenül ad sokat a spanyol. A reprezentatív templomaikra büszkék, és méltán. Burgos egy csoda kőben, León

egy másik csoda szikrázó színes ablakokban, Toledo a gazdagságával, Sevilla a méreteivel ejt ámulatba. Santiago dómját egy évezred kegyelete szentelte meg. Ezekben a templomokban azután van minden: stílus, faragott kő, kép a legjava mesterektől, szobor, kelyhek, monstranciák, feszületek aranyból, azüstből drágakővel kirakva, miseruhák, palástok, amelyek olyan pompásak, mintha a mesék kincseskamráiból kerültek volna elő. S mindez megdöbbentő bőségben. Azonban ilyen templomok még a Katolikus Királyok Spanyolországában sem nőttek tucatszámra, Madridban pedig pl. egy sincs belőle. De ha nincs, jól érzi magát a hívő egyszerűbb környezetben is, és telehordja templomait szobrokkal meg képekkel; ott veszi őket, ahol találja. A szobrok fából vannak általában, de ugyanaz a kifogás emelhető ellenük, mint otthon a gipszszobrok ellen: nem ízlésesek. Az oltárok pedig bőven el vannak látva különös virágokkal, melyeknek nincs illatuk, nem hervadnak, de nincs is életük. Ezek a viaszból, selyemből készült csokrok, vagy kármin, ezüst meg kék fényben csillogó fantasztikus bádogvirágok visszahőköltetik a magunkfajta embert.

És még valami hiányzik a magyar embernek a spanyol templomban : a népének. Vannak szép egyházi énekeik nekik is, sóvárgóak, édes melódiájúak, de az ének ritkábban fakad a hívek ajkán, mint minálunk. Igaz azonban, hogy a spanyol hívek gyorsan belekapcsolódtak az új liturgikus mozgalomba, mely nem kedvez a népéneknek. A hívek «együtt az egyházzal» mondják a misét, részt vesznek ben-

ne még latin szóval is, nem jut idő arra, hogy egyéni áhítatukat közös ének formájában öntsék az oltár elé.

Egy séta bármelyik városban azonnal meggyőz, hogy itt a katolicizmust másként élik, mint mínálunk. Az üzletek kirakatában a szövetminták vagy a parfümös üvegek mellett lelkigyakorlatos meghívók emlékeztetik a járókelőket a megfelelő dátumokra. A kegytárgyüzlet sok, és a bútorkereskedő a hálószoba berendezéshez feszületet és domborművű Madonna-képeket is kínál. Áldozócsütörtök körül a ruhakereskedők külön kirakatokat rendeznek be elsőáldozó fiúk és leányok fehér ruháiból, a cukrászdák pedig imakönyv alakú dobozokban árusítják az alkalmi ajándék bombonokat. A borbély megkérdezi a nyiratkozó vagy beretválkozó paptól, hogy a tonzuráját megújítsa-e, és a legborsosabban számító kereskedő is gyakran keresztet ír a számla felső szegletébe. A minisztériumok, állami és városi hivatalok helyiségeiből nem hiányozhat a feszület, esetleg a pápa képe is ott van az államfőé mellett.

Maga a környezet, a városkép vagy a táj ridegebb és keményebb vonalú, mint nálunk vagy az olasz világban. Hiányzik a határban a felvirágozott feszület és az olasz utcákon megszokott Madonna-kép a mécsessel, ami csendes belső áhítatra hív még az utca zsivajában is.

Spanyolországban hangulatból, lágyságból kevesebb van, itt a tan az erősebb, a dogma, mely

beivakodott az idegszálakba, a gondolkodásba és az élet minden megnyilvánulását jellegzi. De mintha meg is merevítette volna az életet. Szokássá vált az is, aminek a szívből kellene jönni. — Olykor szinte kegyetlennek látszik. Az utolsó kenet kiszolgáltatása itt valóban szertartás, amiből — ha lehetséges — nem szívesen hagynak el semmit. Nem elég a haldoklónak egy sóhajtása, fejbólintása, fel is kell mondania a leckét, mert a forma is fontos. Szinte kifaggatják hite felől, mintha kételkednének katolikus meggyőződésében. Mindenképpen biztosítani akarják, hogy rendezetten lépjen az Örök Bíró elé.

A külföldiek véleményével a spanyol nem sokat törődik, mert tökéletesen meg van elégedve önmagával és országával. Hivatkozik fényes történelmére, melyet ismer és nem is érez egészen elmúltnak, és büszke a római rokonságra. A nemzetnek szóló megkülönböztető kitüntetésnek veszi, hogy a hagyomány szerint a Szűz még életében megjelent «spanyol» földön Zaragozában, és hogy eljutott ide térítő útján Szent Pál is. Sőt Szent Jakab-*Santiago* személyében «saját» apostolt is kaptak. Hivatkozik nagy szentjeire, és idézi pápák nyilatkozatait, melyekből kiderül, hogy Spanyolország az egyház erőssége, a legkatolikusabb ország. S ez a legfontosabb, ez ma az alapja a spanyol *orgullo*-nak, a nemzeti önérzetnek. Cervantes, Greco, Murillo, Velázquez, Kolumbus, a mórokkal folytatott hosszú küzdelem, a lepantói csata, a dómok, az Escorial és a többi nagy név, a nagy tettek és nagy emlékek

mind csak kíséret és dísz az *Iglesia Española* fényes alakja körül.

Ami ebben az országban nagy és egyben spanyol, az a katolicizmussal függ össze. A spanyol lélek nemessége is. A spanyolnak bármilyen emberi tulajdonságát vizsgáljuk, valamilyen formában a katolikumot is ott fogjuk találni a gyökerekben (gyakran pogány és arab elmekkel keveredve). *Aquí en España* — «itt Spanyolországban», ezt a pár szót sokszor így kell értenünk: «minthogy mi spanyolok katolikusok vagyunk».

Minden spanyol grandok unokájának érzi magát, de nagyon tévedne az, aki egyszerűen gőgösnek, hiúnak, beképzeltnek gondolná őket. Az *orgullo* és az arrogancia nemzeti erények, de csak önérzetet jelentenek és az emberi méltóságnak vagy saját értékének tudatát. Ez a spanyol arrogancia nem kellemetlen. Spanyolországban a koldus is *señor* és a mosónő is *señora*. Ami a spanyoltól legtávolabb áll, az az, hogy jobbágynak vagy rabszolgának tartsa magát, és semmiképp sem törődne bele abba, hogy őt így kezeljék. A spanyol mint ember mindenkivel szemben egyenrangúnak érzi magát s viszont nem is igen tud másokkal szemben megfeledkezni a tisztelet hangjáról. Főként az idegenek nem panaszkodhatnak ebben a tekintetben. A kerek tagadás itt *no, señor*, az igenlés *sí, señor*. S ezt már a négyéves proletárgyerek is így mondja társának, ha a «grundon» játék közben nézeteltérés támad közöttük.

A spanyol szereti, ha dicsérik országát, történetét, nagyjait, művészeit, ünnepeit, a népet, városait, borait és mindent, ami spanyol. A megnemértést ritkán utasítja vissza, de a nyers bírálat fáj neki és meg sem érti. De ha észreszi, hogy az idegen jóindulatú, tárgyilagos és meglátja azt, ami kedves, finom és előkelő a spanyol világban, akkor megnyílnak előtte a szivek és maga a spanyol válik a spanyol világ bírálójává. Társaságban vagy vonaton meglepő nyilvános lelkiismeretvizsgálásoknak lehet tanúja a megértő idegen. Nemzeti hibákról, meglévő bajokról folyik a szó leplezetlenül teljes őszinteséggel.

A nők általában festik, sőt erősen festik az ajkukat és körmüket. Madridban sok a *perfumería*, de voltaképp illatszertár minden *mercería* is, ahol gombokon, szalagon és egyéb varrógép holmin kívül minden kapható, ami a női *belleza*-t elősegíti. *Visnú ideal para el cutis* — «*Visnú* a tökéletes arcápoló» — ez volt az első spanyol mondatok egyike, amit Madridban megtanultam, mert naponta harmincszor láttam hatalmas betűkkel az autóbuszok oldalán.

S lám ezek a nők, akik anyagilag is szívesen áldoznak piperecikkekre, egyáltalán nem kacérok, nem hiúk, nem páváskodók. A festett ajkat vagy körmöt éppúgy viselik, mint a gyűrűt vagy a karperecet, és többen hordják magukkal állandóan a templomi fekete belépő fátylat, mint a kölnivizes üveget. S ha valaki kételkednék, elég egy pillantást

vetni arcukra és szemükre, nem kell hozzá nagy karakterológiai tudás, hogy megállapíthassa: a lélek rendezett, tiszta. Talán kevésbé öntudatos, gazdag és fogékony, mint a mi leányainké és asszonyainké, de mintha ezek állandóbban s nagyobb százalékban élnének Isten-közelben.

Meglepő az intelligens féfiak vagy a közéleti emberek teológiai műveltsége. Egyetemi tanárok, polgármesterek, jogászok, katonák, miniszterek előadásaikban, beszédeikben állandóan érintenek dogmatikus vagy morális kérdéseket. — Az akadémiák gyűléstermében is feszület van a falon, és az előadók szaktudományukon kívül teológiából is kitünően vizsgáznak. Azt gondolhatná az ember, hogy a pápai enciklikákat ebben az országban a civil emberek is közérdekű olvasmánynak tartják.

Ismert dolog, hogy Spanyolországban a klérusnak nagy tekintélye van. Nem csupán egyes kiemelkedő egyéniségeknek, hanem magának a papságnak. A kormányhatalom mellett észrevétlenül ők a nemzet irányítói. S ezt a szolgálatot valóban önzetlenül látják el, szegények maradnak mindig, csak egyházuk és hazájuk érdekeit nézik. Mindezt azonban természetesen spanyol elgondolás szerint.

A spanyol pap buzgó, szentéletű, de hajlamos mereven képviselni a dogmát vagy a morális tételeket. A paragrafusnak néha csak töviseit mutogatja, Krisztus szelid igáját ciliciummal is béleli. Híveit nemcsak esendőknek, egy kissé rossznak is tekinti, és könnyen hajlik arra, hogy fejcsóválva nézze az egészséges életörömöt is. Az idősebb papi nemze-

dék néha megfeledkezik róla, hogy híveik kint járnak az életben, családi gondjaik vannak, más a szórakozásuk, mint a plébániák és kolostorok lakóinak, és egyáltalán egy forrongó, naponta új meg új válságok elé érkező világban élnek. Ez az oka annak, hogy olykor egyháziak személyében a hivő a törvényt képviselő «pappal» és bíróval találkozik akkor is, mikor orvosra és megértő barátra volna szüksége.

Kérdezhetné azt is valaki, hogy milyen a spanyol érzelemvilága. Barátságosabbak, derűsebbek, mint mi? Elmélyülőbbek, lobbanékonyabbak? Egy bizonyos: mások, mint mi. A spanyol minden jólneveltsége mellett is ridegebb, mint mi. A küllem kedves, szíves, de a mi gazdagabb érzelemvilágunk nélkül. A barátságnak sok külső jele van itt, a hűséget és az áldozatot is ismerik, de a lelkek érzelmi együttélése mintha mellőzhető volna. Még a szerelemben sincs meg az a teljes önátadás, amit a mi fiataljaink szeméből, hangjából, a szerelmes egész magatartásából kiolvashatunk. A spanyol lírai költészet sem olyan meleg, mint a miénk. Inkább okos, mélyre pillantó: csillog, de meleget nem sugároz. Nem tudom, ki volna a spanyol Vörösmarty?

A spanyol gyakran érzéketlennek látszik csupán azért, mert érzelmi «hideg» és «meleg» pontjai mélyebben vannak, mint a mieink, erősebb ingerre van szüksége, hogy mozduljon. Mi a nagyhét eseményeit a liturgián és a szimbólumokon keresztül éljük át, és tökéletes a *compassio*-nk. Nekik ez

kevés volna, nekik erősebb ráhatás kell. Nekik egy beuroni feszület, amelyen a Világ Ura szinte csak jelképesen van megfeszítve, nem mondana semmit. Templomaik véres Krisztusokkal és ájult Máriákkal vannak tele. Vércsíkok futnak végig a meggyötört testen, a térdek szétverve, a csont bujik elő a szétroncsolt izmok alól. Mi csak énekeljük, ők látják és látni is akarják a Keresztrefeszített «vérrel folyó kékjeit».

A spanyol nem idegenkedik a szenvedéstől. Kórházakban, ha az injekciós anyag kevés vagy nincs hatása, akkor más orvosságot ajánlanak. «A fájdalmakat fel kell ajánlani Istennek engesztelésül» — mondja ilyenkor az ápolónővér, aki egészen más típusú «ápoló», mint a mi otthoni kórházi nővéreink. — És el kell ismerni, a spanyolok tudnak tűrni és szenvedni. *A mal tiempo, buena cara* — «derűs arccal kell elviselni a zimankós időt», ájánlja a spanyol közmondás, s ez itt nemcsak mondás, hanem program. A polgárháború után magukra hagyva zokszó nélkül igyekeztek talpraállni.

Látszat után seholsem ítélhetünk, legkevésbé Spanyolországban. Pl. magyar szemmel nézve a spanyol temetés kiábrándító, de ha megértjük őket, tanulhatunk tőlük. — A temetés a háztól történik a nagyvárosokban is. A lakások és a lépcsőházak rendszerint szűkek. Amíg a halottat lehozzák, lent a kapualjban és a ház előtt tereferélnek a megjelentek, dohányoznak is. Az ornátusba öltözött papság is elvegyül a beszélgetők közt familiárisan, vagy a lépcső korlátjához támaszkodva látszólag

szolgálati unalommal várakoznak. (Az öreg káplánok közt sok érdekes, festő ecsetjére érett arc akad!) Egy-egy temetésen öt-hat pap is résztvesz.

A koporsó nagyon egyszerű, szinte csak egy feketére festett keskeny láda (népies neve is *caja*, azaz «láda»), rajta mindössze egy úgy-ahogy összeállított csokor. Ez itten megteszi. Az otthonról ismert koszorús kocsik, gyászhuszárok, fényes ravatalozás nem feltétlen kellékei a «szép» temetésnek. Még csak a fegyelmezett vagy temetésre öltözött közönség sem. A furgon előtt a papság, a koporsó mögött a hozzátartozók minden különösebb rend nélkül. De fent a halottas szobában mindenki imádkozott az elköltözöttért, nem udvariasságból, hanem *érte* s itt az utcán minden szembejövő keresztet vet, mikor elhalad előtte a koporsó. És sok misét mondatnak a halottért, mert valóban segíteni akarnak rajta. Ezt fontosabbnak tartják minden egyéb pompázó halottkultusznál.

A temetőt ők kevésbé látogatják, mint mi, és még Halottak Napján sincs sok virág a sírokon. Temetés alkalmából pedig a pap nem is kíséri el a sírhoz a halottat. A temető kapujában még egyszer beszenteli a koporsót a temető lelkésze, s aztán magára marad a halott a hozzátartozóival. Mikor a koporsót leengedik, már csak néhány ember áll a sír körül, akik taxin vagy bérelt autóbuszon jöttek idáig. — «Istenem, milyen rideg is egy spanyol temetés!» — mondotta mellettem egyszer egy magyar hölgy egy temetés végeztével. «Csak nekünk látszik úgy — feleltem —, ők *önmaguknak* temetnek.»

Spanyolország a hősök, a fanatikusok és a szentek országa. Azt is hozzátehetném; a *quijote*-k országa is, amit mi jobb kifejezés híján az *őrült* szóval szoktunk fordítani. A spanyolok ezért nem is haragudnának meg, hiszen maguk is vallják, hogy minden jó spanyolban van valami Don Quijotéból: mindnyájan a *nemes gesztusok* mániákusai. — Csak az fáj nekik, ha igazságtalanul ítélik meg őket a harmincas évek polgárháborújával kapcsolatban. Azt elismerik, hogy a spanyol lélekben az egyensúly valahogy nem szilárd, és hogy azok, akik akkor a démoni elemet képviselték, szintén spanyolok voltak. Keresztény alázattal a köztük támadt Káin ivadékait is a magukénak vallják, de amire emlékezni akarnak abból a három esztendőből, az a hősök és szentek meghozott áldozata.

RÖVID FEJEZET A HŐSI GESZTUSRÓL

Azt kérdezte tőlem valaki, hogy mit szándékszom cselekedni a könyvemben a spanyol történelemmel, mely nagy, végtelen, bonyolult és izgató.

Elegendő röviden felelni erre a kérdésre vagy aggodalomra.

Nos, Spanyolországban is «minden kőnek megvan a története», mint mondani szokták, de ezeket a köveket nem cipeltem magammal lapok százain keresztül. Nem is volt rá szükség, az olvasó úgy is megérezte — bízom benne —, hogy a múlt is zsong a könyvem fejezeteiben.

Azonban még egyebet is kell erről a tárgyról mondanom.

A spanyol történelmet kétféle változatban lehetne megírni. — Az egyik változat az adatokat, eseményeket, politikai, területi változásokat, a művelődés fejlődését venné számba. Kiderülne belőle, hogy ezen a földön Rómát és a rómaiak Itáliáját megelőzően kezdődött a «Nyugat».

A másik változat *példatár* lehetne, nem csupán jellemző vagy hősies, hanem *meghökkentő* események, epizódok gazdag sora, melyekben évszázadokra visszamenőleg nyomozható a *donquijotei* nemes gesztus, az örök «plus ultra», a minden józan vagy emberi mérték programszerű átlépése.

Aki a spanyolok történetét forgatja, annak szoknia kell hozzá, hogy a hősiesség is hol harsogó, hol széles, mérsékletet nem ismerő gesztusokkal dolgozik ezen a földön, mintha a mindennapi élet versenyre akarna kelni az eposzok, romantikus drámák meg a regények világával. Mi csak iskolai könyvünkből ismertük meg a spártai anya esetét, aki harcba induló fiának ezekkel a szavakkal nyújtja a pajzsot: «Ezzel vagy ezen!» — Nos, a spanyoloknak nem kell Spártába menniük példáért, ha a mindenek fölött való hazaszeretet és az áldozathozás értékét akarják gyermekeik elé állítani.

Minden spanyol kisdiák tudja pl., hogy mi történt Tarifa falai alatt 1293-ban, mikor Alonso Pérez de Guzmán védte a várat az arabokkal szemben. Elhúzódott az ostrom. Egy nap aztán a parancsnok fiát hozta az ellenség a vár alá, és vezérük felkiál-

tott a bástyákra: « Vagy feladod a várat, vagy szemed láttára öljük meg a fiadat!» — Guzmán ledobta nekik a tőrét: «A váram feladásáról ne beszéljünk, de ha kell, itt van a tőröm, öljétek meg vele a gyermekem!» — A bástyáról nézte végig, mi történik a fiával, de Tarifát megmentette. Ennek a várparancsnok apának nevét a spanyol történelem így ismeri: Guzmán el *Bueno*, Guzmán, a *derék*.

A tarifai várkapitány fiának sorsa lehet legenda, lehet történet, vagy a kettőnek keveréke, de az eset pontosan megismétlődött 1936-ban a toledói Alcázar alatt. — Az erődöt a vörösök körülzárják és ostromolni kezdik. A várszerű palotát Moscardó ezredes védi kevés emberével és néhány szakasznyi csendőrrel. Az épület folyosóin asszonyok, gyermekek. Rongálódnak a falak, dőlnek a tornyok, és egy nap megszólal a parancsnok telefonja. Kint a fia beszél, de már az ellenség fogságában: «Apám, ezek itt azt mondják, hogy agyonlőnek, ha nem adod fel az Alcázart.» — «Hát akkor, fiam, mondj el egy Miatyánkot, mert a várat nem adhatom fel. Isten veled!» — Az apa hallhatta a lövés eldördülését is. Moscardó ismerte Guzmán el Bueno történetét, a fiú is, az ellenség is.

Moscardó a vár felmentése után generális lett és nemesi címet kapott. Nem éppen *ezért*, de ezért is.

Guzmán és Moscardó esetének megismétlődésére azonban nem mindennap teremt helyzeteket az élet, viszont a hősi gesztus, mely mindent oda tud dobni egy mozdulattal, tovább is él a spanyol lélekben és igénye, hogy megnyilatkozzék, — és meg is nyilat-

kozik polgári módon is, ha alkalom kínálkozik rá.

Ismerjük az andalúz lovagról szóló anekdotát, aki Sevilla villái mellett sétál a hölgyével. Az egyik kertben rózsák nyílnak, olyan szépek, hogy a dáma megkívánja az egyiket. De a rózsa nem eladó, és szép szóért sem adják. Erre a *caballero* megveszi a házat és a kertet, hogy a megkívánt virágot átnyújthassa a *señora*-nak.

Nem, az eset nem történt meg, és valószínűtlen, de aki ismeri a spanyol lelket, az épp annyira «igaz»-nak fogadja el, mint a másik kettőt, melyekről a történelem tesz tanúságot.

TERUEL

Teruel nem jelent sok munkát vagy fáradságot a turistának, de a látogatás nem fog elmosódni emlékezetében. Mindössze néhány toronyról van szó meg egy szentimentális vizitről a Terueli Szerelmesek (*Amantes de Teruel*) mauzóleumában.

A tornyok hárman vannak, három *mudéjar* építmény, negyediknek a katedrális tornya csatlakozik hozzájuk, de fiatalabb kiadásban, cifrázva és túlozva az előbbiek jellegzetességeit. Hetvenkedő fiatal, aki különb akar lenni őseinél.

A tornyokat keresztény szolgálatban álló arab mesterek építették téglából úgy, mint a mecsetek tornyait régebben. A téglarakás változatossága adja az érdekességét ezeknek a keresztény minareteknek. A változatok a téglák kijjebb és beljebb helyezéséből állnak elő, az így keletkezett «csipkék» mezőket

alkotnak. A felsőbb zónákban oszlopos ablakok is áttörik a torony falát, és berakott zöld-fehér csempedíszek meg kurta vörös vagy fekete féloszlopok is változatosabbá teszik a könnyed építményeket. A tornyok minden oldala keleti kézimunka, mit sokkal tovább lehet elnézni, mint a barokk tornyok csupán tért kitöltő kanyargó meg visszakanyarodó habarcs- vagy kődíszeit.

A tornyok alatt rendszerint gót kivágású átjáró van. A San Salvador tornyának átjárója egy utca torkolata, a Szent Márton tornya ferdére sikerült, egyik oldalán fehér terméskő támasztéka van. Az öreg Szent Péter templom tornya a legegyszerűbb, de talán előkelőbb, mint társai s alatta lehet eljutni a *Szerelmesek* kriptájába.

Olyan kötelező sírlátogatás ez itt Teruelben, mint Veronában a Rómeo és Júlia esetére gondolni és a *Casa di Giulietta* udvarán az üres szarkofág előtt megjelenni.

De Teruelben igazi kriptába lépünk és a márványcsipkével áttört koporsókban két csontváz van. A koporsók tetején egy fiatal nő és egy ifjú fekvő alakját látjuk. Ki vannak terítve, de arcuk egymás felé fordul, és kezük is egymás felé nyúlik.

A koporsókban fekvő múmiákat 1560-ban találták a szomszédos Szent Péter templomban, csak újabban kerültek ide a különálló kriptába; a szobrok is újak, alig pár évesek. A «terueli szeretők» története majdnem banális; valószínűleg nem is esett meg soha, de emberileg igaz, és igaz is marad mindig, amíg

szegények és gazdagok lesznek, és «kőszívű» szülők választják el egymástól a fiatalokat.

A két szerelmes «igaz» története a következő. — A XII. században élt Teruelben két nemes család, a Segurák és a Marcillák. A Segura család szemefénye Izabella volt; a másik család fiának Diego volt a neve. A fiatalok szerették egymást gyermekkoruktól fogva, de a házasságnak útjába állt a Marcillák szegénysége, vagy helyesebben a Segurák gőgje. Diego időt kér, hogy megszerezze a szükséges vagyont, és katonasorra adja az életét. Kedvez neki a szerencse és idő múltán ranggal meg kincsekkel indul hazafelé. De a város kapujához érve, hallja, hogy esküvőre szólnak a harangok. Az történt, hogy Izabella elunta a bizonytalan várakozást, és most tartja esküvőjét Don Pedro de Azagrával, a szomszédos Albarrazín urával. Diego még aznap találkozik Izabellával, és búcsúzásul egy csókot kér tőle. Izabella nem teljesítheti a kívánságot, mert már más hitvese. Diego a fájdalomtól holtan esik a nő lába elé. Másnap van a szerencsétlen fiatal temetése a Szent Péter templomából. Izabella felölti újra esküvői ruháját és megjelenik a templomban megadni a halottnak a búcsúcsókot. Átöleli Diegót a ravatalon, de őt is holtan viszik el a halott kedves koporsójától. A megrettent terueliek együtt temetik el őket a templom kriptájában.

A mesét regény, színház és vers használta fel, de nem akadt neki igazi Dantéja, Shakespeareje vagy Manzonija. Inkább a pár sorban összefoglalható vázlat az éltetője a legendának, mint a művek. A szerel-

mesek történetének legklasszikusabb feldolgozója Boccaccio volt, aki a terueli sírok megtalálása előtt kétszáz évvel már ismerte és megírta a megindító esetet. De ez mit sem számít. Boccacciót elfelejtették a terueliek is meg mások is. A legenda népszerűsége csak most kezd terjedni a szobrok elkészítése óta.

Amíg bent vagyok a kriptában, négy öregasszony lép be. Inkább a múmiák érdeklik őket, mint a szobrok. Bekukucskálnak a kivilágított koporsókba, nézik a koponyák csontarcát, és azt kérdezik, hogy vajon nem voltak-e öngyilkosok, mert hogy templomban vannak eltemetve.

Félhomály kell a helyiségben, hogy a két márványalak «szép halott» legyen. Mikor nyílik az ajtó, és a beeső napfény az alabástrom sötét ereit hozza elő, az anyag fénylő opalizálódása eltűnik és valóban halottá válnak a «szeretők».

Fiatal pár halad el a kripta ajtaja előtt, az őr invitálja őket befelé. Be is jönnek, de ők nem néznek be a márvány rácson át a múmiák felé. Nem halottnézőben járnak még a kriptában sem. Megállnak a koporsók lábánál és elnézik a két «szendergő» halottat, vagy talán az tetszik nekik, hogy holtukban is egymás kezét keresik. Ők is úgy állnak ott: kéz a kézben.

A reneszánsz időkben épült katedrális kissé megkésett a gót belsejével és a komoly *mudéjar*-t barokkosan cifrázó külsejével. De azért találok benne érdekes dolgokat.

Az egyik a kanonokok kórusának kovácsolt vas rácsa. Nincs rajta aranyozás vagy címeres dísz, hanem szamártövis meg bogáncsbokrok nyílnak végig a korlát peremén. Annyira tökéletes a munka, hogy mikor hozzányúlok, szint érzem a tövisek csípését. — Nem tudom, hogy nem volt-e minden célzatosság nélkül ilyen «virágokat» felajánlani a kanonokoknak?

Kissé feljebb nézve, a tetőzet fatábláin áll meg a tekintetem. Szentek képei vannak ott, meg épületes jelenetek. Sok. A mennyezet a «szegények bibliája» akarna lenni, de nagyon magasra került. Távcsőre volna szükségem, hogy a Pantokrátort, a tanító Krisztus alakját jól láthassam. De lám, fent a tető alatt karzat fut végig, a *matroneo* maradványa: ott volt a nők helye valamikor. Ők onnan láthatták és élvezhették a sok szentet meg a bibliai jeleneteket. S ki tud a szentekkel kellemesebben társalogni, mint ők?

ALBARRACIN

Teruelből indulok a mesebeli városkába; van még belőlük jónéhány itt Aragóniában, ahol valamikor tíz falu már királyság volt fallal körülkerített fővárossal, királlyal vagy kényúrral, katedrálissal, templomokkal, konventekkel és címeres házakkal.

A vidék akkor kezd érdekessé válni, mikor a Guadalaviar folyó megjelenik. Vize tiszta, folyása gyors, pisztrángokat hoz a hegyekből a terueli

vendéglők konyhájára. A hegyek is itt vannak már és szűkülő völgyben haladunk Albarracín felé.

Egy kanyarulatnál vár romjai jelennek meg fejünk fölött. A falak egyszínűek a sziklákkal, mintha belőlük nőttek volna ki. Az erőd a völgy bejáratát védte. Kemény, zord vidéken járunk. Látszanak már előttünk a falu-város falai és házai is; a bástyák, a tornyok meg a fogazott fal maradványai felhúzódnak a hegy oldalán a *castillo*-ig. Mikor aztán a folyó völgye már szakadékká válik, lent hagyjuk a vizet és felkapaszkodunk a házak felé.

Egy régi palota előtt állunk meg, mely most szálló. A pincér nem a szoba kényelmére, hanem az ablakból nyíló kilátásra hívja fel a figyelmem. Szemben velem egy széles vöröses színű sziklafal, mélyen alattunk zúg a folyó, a vizét nem is láthatom. A városka házai magas talapzaton állnak, némelyik merészen féllábbal a szikla peremén; oda vannak tapasztva, mint fészkek. Lenyűgöző a kép.

Néhány statisztikai adatot is megtudok a helységről: nyolcszáz lakosa van itt a belső területen, nyolc temploma tizenegy pappal. De miért ez az aránytalanság a templomok, az egyházi személyek meg a lakosság száma között?

Albarracín valamikor főváros volt, egy kis ország fővárosa. Az Azagra család védte itt a függetlenségét, míg 1200-ban az aragón királyok nem csatolták a vidéket országukhoz. De hétszáz elmúlt esztendő sem tudta Albarracínt falusorba süllyeszteni; parádézik, ahogy tud, legalább templomaival.

Az aragónok ma is független urak, nemesek, a parasztja is méltóságot érez. Leolvasom ezt azoknak az arcáról is, akik a lóherével megrakott öszvérek mögött ballagnak.

Elindulok a keskeny utcákon. A sarkokon majolika névtáblák, rajtuk az utca egy jellegzetes részlete, a házszámok csak szénnel vannak a kapuk mellé kanyarítva. A házak magasak, de mintha csak úgy sebtében épültek volna. A balkonok gerendákkal megtámogatva, az emeletek felfelé haladva egyre kijjebb csúsznak. Egy helyütt a budi az út fölé került és a szemben levő ház falának támaszkodik, mint valami kis «sóhajok hídja»; alatta kell elmenni.

Keskeny utcába térek be, ívben el is kanyarodik felfelé. Benne járva úgy tetszik, hogy a házak összezárulnak fölöttem, mert felpillantva látom, hogy a balkonok meg az ereszek annyira behatolnak az utca terébe, hogy fedik egymást. Az ég csak itt-ott kandikál be a sávokban maradt réseken.

A kapuk meg mintha pinceajtók volnának. Vasalásukból nagyfejű szögek állnak ki, a zárakon hatalmas kulcsoknak való nyílások.

A zárt főtér csupa balkon és szöglet. A balkonok korlátai végigfutnak a házak homlokzatán, a szögletek fölött pedig szépen kidolgozott ereszek. A házakon túl templomtornyot látok fent magasan, sok lépcsőn lehet hozzá eljutni. A téren körül a kapuk mellett kőlócák.

A hangulatos helyen el lehet üldögélni sokáig, csak az hiányzik, hogy néhány aragón legény jelenjen meg gitárral kis lajbiban, bársony nadrágban fehér harisnyában, piros kendővel homlokuk körül, és szerenádot adjanak az ablakok alatt a helyi szépeknek.

Öt irányban indul sikátor innen fel és le, nem tudom, melyiken folytassam az utam. Mind sorra kell vennem őket.

Egyik utca végén városkaput érek. A kapu körül, ahol két utca találkozik, görbe falak, bizonytalanul álló erkélyek, furcsán levágott sarkok, ablakrácsok, falba beágyazott címerek alkotnak hangulatos együttest.

Túllépve a kapu ívén a városfal van előttem; tornyok, bástyák, kicsipkézett falak lépcsősen haladnak fel a meredek hegyoldalon. A falon is ablakokat ütöttek, virágok jelzik, hogy élet költözött a századok óta elhagyatott helyre.

Az utcákat járva egy-egy résen át lelátok a folyó völgyére. Nem is völgye van ennek a zúgó árnak, hanem mély árka, mit a tömbökre hasadozott hegyekbe vájt magának. Jegenyék a partján, az egyetlen zöld szín a zord sziklák hátterében.

A legjellegzetesebb utcákban nincs egyenesen álló házfal. Mindent csak találomra, szemmérték szerint méricskéltek, mintha szándékosan dülöngélnének az oldalak, ahogy a színpadon szokták ábrázolni a verista darabokban az óvárosi utcákat. A városka tetőmozaikja apró, néhány négyzetméteres darabokból van összerakva.

Pár lépés után folyton változik a kép, és megfordulva vagy visszatérőben nem ismerek rá az utcára, ahol egyszer már végigmentem.

A katedrális teraszáról végignézhetek a sziklatorok részletein; innen egyetlen szemfordulattal láthatom a városfalakat, alattuk a helységet, a folyót és a zord hegyoldalt.

Aztán belépek a mögöttem nyíló ajtón egy sötét, körbenfutó folyosóra, amely valamikor a templom udvara lehetett, de nyílásait befalazták. Benyitok egy tarkára festett kapubolt ajtaján és a székesegyház plébánia-kápolnájába lépek. A falusiasan festett templomka kórusa három lépéssel elérhető. Az oltár retablóját is valami helyi piktor készíthette; színei megfeketedtek, csak a szentek arca világít elő a sötétes hátterekből. No meg az oltár kis szobrának zománcozása tökéletes: a Madonnácska ruháján együtt csillog a kék meg az arany.

A katedrálisba beleférne az egész falu népe, pedig még egyéb templomok is vannak. Némelyikben bizony több az oltár, mint ahány hivő jár bele.

Betévedek a kincstárba is, és nem bánom meg. A helyiség remek gobelinekkel van kibélelve s egyetlen szekrényében — ami nem más, mint belül üveglappal ellátott páncélszekrény —, nem rózsafüzérek és alkalmilag felajánlott kegytárgyak meg hasonlók vannak, hanem valóban értékes darabok: egy békecsók-kereszt, amit Benvenuto Cellini készített volna, egy hegyikristályból metszett hal, finom velencei munka, egy bizánci feszület és két kehely a javából.

De a «kassza» tartalmánál is felejthetetlenebb a látvány, ami a helyiség ablakából tárul elém. A völgy legvadabb sziklafalára látok. A képben nincs ház, nincs út, nincs növényzet, csak a sárgás kietlen kő és fölötte az ég egy darabja. A folyó sem mutatkozik, csak zúgása hallatszik, és szolgáltat zenét a nem evilági hangulatú látványhoz.

Éjjel kinézek az ablakomon. Csillagok a magasban, meg néhány lámpa ott, ahol a házaknak kell lenniük. A folyó fölött a kiugró sziklafok most mint fenyegető, mozdulatlan ököl mered felém.

VASÁRNAPI UTAZÁS ALCAÑIZBE

A vonaton kevés az utas, azok is batyu nélkül, és egy kicsit ünneplőbe öltözve. Az állomásokon már várják a leszállókat: ebédre jöttek, vidéki kosztra. Pár órás útról van csak szó, ma az sem számit, ha a vonat valamelyest késik.

A mezők üresek, az utakon nincs teherautó, most a sofőrök is otthon vannak. Még a nap is másképpen süt. Egy helységben a templom tornya fehér, mint nálunk. A házak is fák közt állnak, ami ritka látvány Spanyolországban. Itt azt tartják, hogy a fa nem való a faluba. Igaz, hogy legtöbbször nem is volna hely számukra azon a keskeny sávon, amit itt utcának hagynak a házsorok között.

A déli harangszó után ebéd. Nem olyan ünnepi vagy meleg hangulatú, mint a magyar tájon, nem

is tyúkleves vagy paprikás csirke kerül az asztalra, hanem rizs hússal, a *paella* meg sült bárány, esetleg aromás birkasajt, amihez nagyon jó az itteni szőlők sűrű vörös bora.

Én is ilyen alapon utazom, de a fehér asztal örömein kívül más célom is van: megismerni egy kis aragón várost. Ezekbe a hét-nyolcszázéves, fallal körülkerített helységekbe érkezni mindig izgalmat jelent; csupa olyan meglepetést tartogatnak, amiről nem szokott beszélni az útikönyv.

Közben széles, fás medencébe érünk, és látszik már a város is. Hegyen és hegy körül épült; várkastély a tetőn, zöld park a hegy oldala. Alul a város, folyó szeli át, és a házak közül kimagaslik a hatalmas, soktornyú, kupolás templom. Bármenynyire távoli is a hasonlóság, Salzburgra gondolok.

Kis autóbusz visz fel a hegyre körülkerülve előbb a várost. Közben toronyiránt felfelé haladó utcákba tekinthetek be, bennük a sűrűn egymás mellé zárkózó házak egyetlen hosszú homlokzatot alkotnak. Erkélyeken kívül csak apró ablakok nyitnak réseket a házak elején, talán így védekeznek a túlságos napfény meg a meleg ellen.

A főtérre gyalog kell eljutnom. Kicsi, inkább utcakiszélesedés, mint kiképzett tér, de egyénisége van. Három épület uralkodik rajta: a barokk templom széles, tornyos homlokzata, egy *loggia*, mely magas gót íveivel azonnal a firenzei *Loggia dei Lanzi* képét idézi emlékezetembe, nem is kisebb

itáliai rokonánál; és végül a harmadik épület a városháza reneszánsz homlokzata, mely mint helyi «Palazzo Vecchio» derékszögben csatlakozik a loggia mellé, ugyancsak firenzei mintára. Még a felszökő torony sem hiányzik mellőle, de az nem tartozik hozzá, mert az a piaristák szomszédos templomának *mudéjar* tornya.

Egy alig tizenkétezer lakosú városkában meglep ez az együttes. Hogyan állt elő ez a tér? A templom méreteivel, belső térségével elegendő volna egy milliós város székesegyházának. A loggiát és a városháza homlokzatát bármelyik toszkán város a magáénak vallhatná.

A tér ebben a pillanatban tele van feketeruhás polgárokkal; nem is tudom, hogy hová nézzek, a homlokzatokra vagy rájuk. Egy Luca Signorelli kellene ide, hogy megfesse ezt a csoportot a gót meg reneszánsz háttérrel. Aztán megtudom, hogy a feketeruhás néma férfiak valami fővárosi méltóság érkezését várják.

A szokásos vasárnapi polgárnép az ünnepélyesen viselkedő csoport mögött üldögél a tér gótíves árkádjai alatt a bárok asztalainál.

Felsétálok a Calatrava-i lovagok egykori várába. Árnyékos úton mehetek, de helyenkint a napot is el kell viselnem. Helyreállított torony gót elemekkel, romjaiban is szép templom, karcsú oszlopokkal szétválasztott ablakok, széles ívű kolostorudvar, megviselt szarkofágok, amit a kastély falain belül találok. — És képeknek, színezett rajzoknak nyomai

mindenütt a falakon a sírok körül, a templom előtti teremben főleg. Valamikor az egész palota tele lehetett ezekkel a XIV-XV. századból származó pontos, részletes, dúsan benépesített ábrákkal, melyek felnagyított miniatúráknak látszanak. Várostromok, katonák csoportjai, az évszakok jelképes ábrázolása vehető ki rajtuk.

Évszázadokig gazdátlanul állt a vár, pusztult magától is, meg szét is hordták. A telefestett falak alatt tüzet gyujtottak, az alabástrom síremlékekből kalapáccsal törtek ki darabokat, a retabló tábláit lefeszegették. — És hát időnkint katonák is lakták a várat. Ágyúállások nyomai is láthatók a mellvéd mögött.

A rendbehozott torony ablakaiból lelátok nemcsak a vidékre, hanem közvetlen alattunk a városra is. Az óváros tetőit nézegetem. A tetők alatt nyitott, széles rések, mélyek, sötétek, mint koponyák szemüregei. Mire valók? Napozásra, ruha szárításra? — Belátok az utcákba is, a kékesfehérre festett falakra, de mélyebbre nem jut el a tekintetem, mert az utcák szűkek. Közelebb kell menni hozzájuk.

Lent a városban a nagy templom homlokzata előtt is el kell haladnom. Az egyik torony alján lyukszerű rongálás mutatkozik a kemény kőben. Mintha ágyúval lőttek volna bele, még a repeszek útja is látszik. Nem így van, más a lyuk eredete. — Sokáig lakott itt a toronyban két emelet magasságban a sekrestyés. Ha híni akarták, nem csengetyűvel, haranggal adtak jelt, hanem utcaburkoló kővel döngették a falat. Ez nem okozott nagy zajt,

de az egyházfi a döngetést meghallotta, még fel is ébredt rá, ha szundítás közben érték a rengések.

Az óváros keskeny, egyenes utcáival Nápoly régi negyedeire emlékeztet. Szentképek is vannak a falon, de a balkonokon kevesebb a virág, helyette a házak falát meszelik színesre falusias árnyalatokban. Vasárnap délután van, az ajtók előtt ülnek az asszonyok és kártyáznak itt is, ott is négyesével. Egyetlen hosszú kaszinó az utca. A férfiak italos helyen gyülekeznek. Autó erre nem jár, mert lépcsők szakítják meg az utcákat, itt még nélkülözhetetlen az öszvér. A kapuk szegélyének egyik kockája rézsút át van fúrva, a kötőféket ott bujtatják át, ha az állatot ki akarják kötni egy darabig. Nem is látok sehol vaskarikát.

Sajnálom, hogy nem jöhettem a nagyhét folyamán Alcañizbe. Körmeneteik dobosaikról híresek; hétszáz-nyolcszáz, néha ezer dobos vesz részt a felvonulásokon. Nincs is család Alcañizben, ahol egy-két dob ne volna. Van rá eset, hogy nagyapák, fiak és unokák együtt dobolnak a nagycsütörtöki vagy nagypénteki processzióban. Visszhangzik a dobszótól a nagytér meg környéke.

Az alcañizi ünnepi ebédről csak annyit, hogy ott sem hiányzott a meglepetés. Volt bárány, de a rizs csigákkal készült: a mezei csiga százai voltak a tálban a rizzsel elkeveredve. A kutyatej és más mezei gyomok nyers ízét éreztem a sáfrányszínű rizsszemeken.

AZ ORDESAI NEMZETI PARK

Az aragón Pireneusok felé indulok Zaragozából. A táj vagy hatvan kilométeren vigasztalanul lapos, sivár, kiégett. Tarló földek között jár a vonat, a kepék szanaszét a mezőkön. Itt-ott még lábon áll a termés.

Areyra állomás után egycsapásra megváltozik a vidék. Sárga sziklatornyok, zömök, természet alkotta felhőkarcolók szöknek fel a talajból. Emlékeztetnek arra, hogy hová megyek, akár kapui is lehetnének az ordesai nemzeti parknak. A legmagasabb torony fölött sasok keringenek. A szirteken túl aztán völgy következik zöldelő tenyészettel; a vonattól hol jobbra, hol balra szőke víz bukdácsol a köveken.

A távolban az első havas csúcsok is megjelennek, de még messze járunk a Pireneusoktól.

Majd autóbusz vesz fel és megindulunk a postával a hegyi falvak felé. A helységek most már nem aragón jellegűek; a kőházak téli időjárásra vannak berendezkedve, kis szállók is akadnak mindenütt. Minden faluban tiszta vizű patak; kint az út mentén megnőtt bodzabokrok állnak teljes virágzásban, mint óriási esküvői csokrok.

Ahol hat-hét ház mutatkozik a völgy lejtőjén, megállunk, mert valaki a kocsi elé jött átvenni a postát: leveleket, újságot. Az egyik «postásné» a mosolyát is ránk deríti. De micsoda mosoly és micsoda száj! Minden foga más síkban fekszik. Halála után állkapcsa akár a zaragozai fogászati klinika múzeumába is kerülhet.

Ahol tíz-tizenöt ház van együtt, már templom is áll a domb szélén. Plébánosa verseket írhat vagy filozófiával foglalkozhat bőven maradó szabad idejében.

Az út egyre feljebb kúszik, a láthatárt magasodó hegyek zárják el. Sőt vége is az útnak, az ordesai völgy elejére már kis autó visz. Ott csak a menedékház van, ezen kívül aztán a vidék rigók, nyulak, vadkecskék és pisztrángok hazája.

Szetnézek az új környezetben, szoknom kell hozzá. Mintha egy téren állnék, melyre ezer méteres homlokzatok néznek. Szerkezetük réteges, de pillérszerű támasztóoszlopok nyúlnak fel hozzájuk a völgyből, lábuk az ősfenyvesben vész el. Terméskőből épített katedrálisok falai ilyenek. Ahol kissé lejt a fal, fenyősorok sávjai, foltjai lepik a hegyoldalt, csupa zöld tű, mint támasztópillérek tetején az apró tornyocskák. A tetőkön meg a horpadásokban hófoltok.

A völgy mélyéből zúgás hallatszik, ott az Arazas vize folyik erősen lejtő medrében. Egyelőre láthatatlan, majd ha beljebb megyek a völgyben, megpillanthatom zöldes hullámait. A folyó fölött a hegyoldal is zöldebb, arrafelé több fenyő tudott gyökeret verni.

Körülöttem alpesi rét, dús fű, vadlóhere sárga bóbitája és a mezei margaréta magas száron ringó korongjai. A bokrok felől nem szűnik a madarak hangversenye. A csattogásból és csevegésből kiválik

a kakukk meg a vadgerlice hangja, ők a völgy szólóénekesei.

Tetőről-tetőre, hegyfokról-hegyfokra száll a tekintetem. Ezernégyszáz méter magasságban állok, de a keskeny völgy sziklafalai még ezer-ezernégyszáz méterre nyúlnak fölém.

Út vezet végig a völgyön, elindulok rajta. Egy darabját előző este bejártam, amikor a nap már csak a legmagasabb csúcsok és tetők peremét érte. Sötét volt lent, de sárgásvörös tűzben égtek még a sziklák a magasban. A Colorado kanyonja lehet ilyen. A hegyek szerkezete is ugyanolyan, víz mosta, szél marta sziklák, csak a színek halványabbak itt, és több a zöld. És mindenképpen gazdagabb a flóra. Ahol árnyék van, a fenyőillat dús, sűrű hullámokban telíti a levegőt, ahol naposabb a völgy, botanikus kertté alakul a környezet; sokféle cserje és sokféle virág tömörül a kis tisztásokon.

Jobboldalt simán fut fel a hegyoldal végig fenyővel takarva, mint egy zöldbe borult oltár. Fent a perem alatt apró fülkék, baldachinok, mint gótikus oltáron a szentek helye. A látvány előtt állva lekivánkozik a kalap az ember fejéről. A természet alkotta áhítatos helyen a láthatatlan folyó szolgáltatja az orgonabúgást. Egy-egy kiszáradt fenyő is áll a zöld rengetegben; kifehéredett csupasz fájuk ott maradt az ordesai völgy oltárán mint sokágú ezüst kandeláber.

Egy kanyarodóban aztán megjelenik a folyó. Hangja most fortisszimóba csap át, tajtékot hány,

lépcsőkön zuhog alá. Fölötte vízpára száll, és ahogy a nap besüt a sziklatorokba, sugára szivárvánnyá törik szét a párafelhőben. A zuhatagok után a folyó simára csiszolt köveken siklik tovább és eltűnik a padszerűen alámosott part alatt. Halaknak való paradicsom.

Az út bal oldalán a folyó medrével ellenkező oldalon források fakadnak. Sok. Mintha a rétegesen fekvő kövek sajtolnák ki a vizet a hegy oldalából. Huszonöt méteres szakaszon kövek peremén túlcsordulva, moszatok zöld szakállán végigfolyva száz vékony fonálban hull alá a jéghideg víz. Leülök az út túlsó felén egy kőre és elnézem a kis *Fontana di Trevi* játékát. Lent a mélyben harsog az Arazas ünnepi kíséretet adva az előttem csorgó víz ércesebb vékony hangjának.

A folyó völgye megint csak megállít. Húsz méteres fenyőszálak oszloperdején át nézek le a mélybe. A fák zöld ágat csak felül a sudaruk csúcsán viselnek. A gyér lombok boltozatán át betör a napfény és rávilágít a páfrányokra, a lilabugás virágokra meg a gólyahír sárga, fénylő csészéjére.

Mögöttem az országút keskeny szalagján autó halad el néha. Némelyik megáll és a benn ülők invitálnak, hogy visznek tovább az út végéig. Mennyi szépség élvezésétől fosztanának meg! És mennyi mindent nem látnak meg ők a kocsi mélyéből, míg gyorsan végigszáguldanak a völgyön.

Sokáig nézek el két sziklacsúcsot; a fejem fölött emelkedik mind a kettő vagy ezer méter magasan.

Az egyik olyan, mint egy gót székesegyház csonkán maradt tornyával. A tömb keskeny tűkből van építve, eső, hó, fagy és szél marta ki így a vörösre érett követ. A másik széles, magas, sima, mint egy templom homlokzata. Az orvietói dómra gondolok a formája alapján, de a csillogó homlokzatú olasz katedrális a felmagasodó szikla tetején csupán oromdísz volna.

Egy tisztásnál elérem az Arazas felső folyását. Most is sebes a vize, de nem rohan lejtőn lefelé. A partján állva a felvidéki Handlovka jut eszembe gyermekkoromból, ahol rákásztunk meg pisztrángot is fogtunk. Szeretném itt is megemelni a nagy köveket meg benézni a bokrok vízben álló gyökerei közé, hogy nincsenek-e ott rákok. Pisztráng van a patakban, a buktatókon átvetik magukat, ki is van írva a parton mellettem, hogy tilos a halászat.

Hátrább a fák alatt állnak az autók, melyek elszaladtak mellettem. Gazdáik dicsérik az utat, a völgyet. Ugyan mit láthattak belőle tíz perc alatt amíg átfutottak rajta? Nekem három órámba került a séta, de úgy érzem, siettem; vigasztal, hogy visszafelé még egyszer láthatom a vizet, a fenyőket, a havas tetőket és a «gót stílusú» oromdíszeket.

Pedig mindaz, amit láttam, még csak az eleje az ordesai parknak. Hogy többet láthassak belőle, ahhoz szeges cipő kellene meg csákány, és sok minden a hátizsákban. És minden hegymászókelléken túl harminc évvel előbb kellett volna rá gondolnom.

PERALTA DE LA SAL

«Egész úton hazafelé azon gondolkodám...»

Petőfi verse járt az eszemben, mikor Peralta de la Sal felé tartottam kietlen aragón tájak között. Nincs ott semmi csoda, Peralta kicsi falu, térképen nehéz megtalálni, vasútja sincs, az útikönyvek sem említik. Diákkoromban hallottam róla először, megjegyeztem a különös nevet. Ott született Kalazanci Szent József, a piaristák alapítója. Az iskolájukba jártam, náluk kaptam kedvet, hogy Spanyolországot egyszer majd megismerjem. Régen történt ez, jó fél évszázaddal ezelőtt.

Az osztályunk közelében a folyosón nagyszerű képsorozat borította a falat, vagy száz kép, melyeken elvonult előttünk az egész világ tájakban és városokban. Sokszor «utaztam» így a tízpercek alatt a képeket nézegetve. Az osztályunk mellé éppen a spanyolországi útszakasz került: Kordova, Sevilla, Granada, Elche, az Escorial, Toledo, olajfás völgy, andalúz falu, manchai szélmalmok.

Most sok év elmúltával is megjelennek néha előttem a kékes, zöldes tónusú képek, melyek mintha a holdvilág fényénél mutatták volna be a rejtelmes tájakat. Azóta mind megismerhettem őket, s ezért Peralta felé utazva nem is turistának, hanem zarándoknak érzem magam. Valamiképpen köszönni megyek oda.

A vonatot elhagyva kis autóbusz visz tovább be a Huesca-i hegyek közé. Az út keskeny, csak amolyan falusias országút. Széles medrű folyón

megyünk át, melyben nincs víz, álmodó falvakat érintünk, melyeknek sötét sikátorain megállt az élet. A kis tereken öregek töltik az időt, a fiatalságot a nagyvárosok vonják el a földektől, melyek amúgy is soványan fizetnek.

De aztán enyhül a táj, és olajfaligetek közt kanyargunk. A meredek partokon meg az út alatti lejtőkön szagosfű terem bőven; a jóillatú gyomok piros meg lilás virága most nyílik. Szívós száruk meg leveleik fakó halványzöldek, mintha a nyári szárazság porát előre magukra vették volna.

Egy sziklacsúcs tetején helység látszik: *Calasanz*. Vára is volt valamikor, most csak a templom tömbje emelkedik ki az egymáshoz ragasztott házak közül. A peraltai Calasanz család azonban csak úgy viselte ennek a helységnek nevét, mint ahogy egy hazai szabó vagy asztalos neve is lehet «Szigetvári» vagy «Visegrádi».

A Calasanz alatt elterülő völgy egy másik, mélyebb pontján fekszik Peralta de la Sal. Tetői zárt pajzsot alkotnak, alattuk nagy, sötét nyílások, a szénapadlások szellőztető ablakai. Némelyikben ruha van száradásra kiterítve, mintha a békés helység fehér zászlódíszben várná az érkezőt.

A plébaniatemplom magas tornya alatt van a piaristák épülete. Ezen a helyen állt négyszáz évvel ezelőtt Calasanz Péter kovácsmester háza és műhelye. Nem maradt meg belőle semmi, hiszen ki törődött volna egy egyszerű patkolókovács házával, aki csupán becsületes iparos volt, mint annyian

mások is a helységben. Papfia is volt, de az sem volt különös dolog a hivatásokat bőven adó aragón falvakban.

Ma kis téren áll a szent szobra. Nem nagy, hozzá van méretezve a környezethez. A szent alakja kissé előre hajlik, mintha gyermekekhez szólna. A tér hosszában épült a rendház; a hozzá tartozó templom a Calasanz család egykori telkén áll. Maga a rendház egyben zarándokház, lelkigyakorlatos otthon, noviciátus és elemi iskola.

Nincs benne semmi különös mutogatni való dolog. Nem hordtak bele kincseket a spanyol *kegyes atyák*, csupán gyakorlati céljának felel meg az épület. És egyszerű, ahogy a rendalapító szelleme diktálta. Örömmel látná és jóváhagyná, ha egyszer megjelenne fiai között.

José de Calasanz csupán gyermekkorát töltötte ezen a helyen, tehát emléke nem is élhet itt olyan módon, mint ahogy. Szent Ignácé él a loyolai családi házban. Azonban a szomszédos plébániatemplomban ma is megvan a keresztelőmedence, melynek vizével a csecsemőt megkeresztelték. Terméskőből kinagyolt nyers munka, amilyet középkori domborművek keresztelési jelenetein is láthatunk. De az érdes kődarab nagy kincse a helységnek: egy szent élet útja indult el innen. A keresztelésre hozott csecsemőt kísérő hozzátartozók szeme rá-rátéved a medence mögötti falra írt szavakra, melyek erre az eseményre emlékeztetnek.

A piaristák templomának szerény kincstárában egy kelyhet veszek kezembe. Kalazanci Józsefnek,

az akkor már római papnak ajándékaként került a szülőfalu templomába. Ez is csak egyszerű, de ízléses darab, olyan, ahogy az 1500-as évek végén készültek a «szép» kelyhek. Amit ezen kívül az üvegezett szekrényben látok, az főként ereklye meg apró használati tárgyak, emlékek a szent római éveiből. De van ott egy nagy szentségmutató is, kereszt formájú, magas, zománcképekkel díszített darab. A magyar rendtartomány ajándéka a rendalapító születésének négyszázadik évfordulója alkalmából. Talpába bele van vésve az évszám is: 1956. Két kézzel kell hozzányúlnom, hogy megemeljem. Súlyos, mint a kereszt, amely az adományozók vállára meg lelkére nehezedik.

Aki csak turistaként jött ide, a továbbiakban nem talál semmit a peraltai házban. Hiszen ez a piarista hajlék is csak műhely, mint a rend többi otthona: lelkek formálása történik itt, akár a noviciátusban, akár a lelkigyakorlatos házban, akár az alapító szellemében fenntartott elemi iskolában. Talán a legbeszédesebben fejezi ki ezt az a tény, hogy a ház az egykori kovácsműhely telkén épült fel. Ahol valamikor a pöröly ütései nyomán formálódott a vas, ott most tanulás és elmélkedés veszi munkába a lelket.

Ilyen módon van itt jelen a szent, s ő, aki míg élt, a távoli Rómában annyiszor gondolt a szülőfalujára, most innen ihleti és bátorítja rendjét, mely valamiképpen kevesebbet kapott a sorstól, mint amennyit megérdemelt volna.

Az alapító életében gyorsan terjedtek el és váltak népszerűvé a «kegyes iskolák» Itáliában, és a terjeszkedés hullámai átcsaptak az Alpokon a német, lengyel, magyar nyelvterületre is. Később pedig Spanyolország válik a piaristaság igazi hazájává.

De aztán megáll a terjeszkedés lendülete, sőt éppen Itáliában apadnak el a piariastaság tápláló erői; a német és a lengyel területen is nagyobb lesz a *volt* házak listája, mint a meglevőké. A spanyolok és a magyarok maradnak sokáig a kalazanciusi szellem leghűségesebb megőrzői. Újabban Amerika válik egyre növekvő arányban otthonukká, de a rend előőrsei eljutottak Japánba és az afrikai missziókba is.

Jellemző, hogy a demokratikus szellemű rend mindenütt és azonnal a nemzeti hagyományok ápolójává válik. Mert pl. minálunk Podolin még a lengyel rendtartományhoz tartozik, mikor a piarista atyák 1701-ben házukba fogadják a bécsújhelyi börtönből menekülő magyar II. Rákóczi Ferencet, és további útján is segítik. A fejedelem később hálájának kifejezéséül misealapítványt tesz náluk, s a járandóságot évi húsz hordó folyékony tokaji «arany»-ban állapíja meg.

Sőt, ha alkalom kínálkozik rá, tovább is mennek a piaristák a nemzeti értékek megbecsülésében. Nemcsak a magukét, a szomszédét is értékelik. Mennyire megörültem pl., mikor a nagy Espasa-féle lexikonban lapozgatva felfedeztem, hogy a magyar himnusz spanyol változata José Olea piarista atya munkája.

A helység teljes neve Peralta de la Sal: *Sós* Peralta. A szó azért került bele a falu nevébe, mert a határában egy forrás sót mos ki nagy mennyiségben a hegy belsejéből. A vizet párolómedencékbe gyűjtik, és a mélyedésekben visszamardt sót összeseprik. Valami másféle *sót* fedezek fel a helység lakosainak szellemében is, mikor egy nyolcvanhárom éves eleven, friss eszű, meglepően gazdag intelligenciájú öreggel beszélek. Bíró is volt valamikor, tájékozott a világban, és életfelfogása minden vonatkozásban egészséges; nyoma sincs benne az öreges elmaradottságnak. Calderón de la Barca darabjaiból való alak: úri lélek cicoma nélkül. Ilyennek képzelem Don Pedro Calasanz kovácsmestert is. Az ő házából indult el az a finom lelkű pap, aki majd egyszer Rómában maga köré gyűjt néhány szegény gyermeket, hogy nevelést adjon nekik. A többi aztán a Gondviselés műve volt.

ÉLMÉNYEK PROGRAMON KÍVÜL

A katalán Pireneusok felé indultam, de Leridában az autóbuszunk késése miatt elszalasztottam a vonatot. Még csak nem is bosszankodtam, mert mindig jó lemaradni egy katalán, baszk, aragón vagy andalúz városban.

Pár óráról van szó mindössze. Holmimat az állomáson hagyom, és indulok a városba. Keskeny az utca, amelyre rátértem, de még keskenyebbek a kiágazó sikátorok, zsákutcák vagy a *castillo* felé tartó lépcsők. Egy helyütt alig egy méter széles rés

elején azt olvasom egy táblán: «Bejárat a Bosch-féle fodrász szalonba». A mélyen benyuló rianás végén lámpa ég, ott egy a folyosónak megfelelő lépcső vezet majd fel az emeletre.

A Calle Mayor sem széles utca, de ez volt a város főutcája, amikor még minden út keskeny volt, mert a város falain belül takarékoskodni kellett a hellyel. Ma ez Lérida «Váci utcá»-ja, itt vannak a legjobb üzletek, autó nem is jöhet be ebbe a csak-járda utcába.

Egy játékbazár a háza négyemeletes homlokzatát kirakatnak rendezte be. De csak úgy kívülről. A homlokzaton végig színes gömbök, óriás labdák, forgó, mozgó, lebegő puffancs állatok, mackók, elefántok, zsiráf, szamár, kacsák és a Walt Disney valamennyi teremtménye. Lejjebb bábszínházak: egyikben tíz bohóc táncol, másikban kutyák mozognak, ölelkeznek. Egy kerekesverklis báb forgatja a masináját, mellette madridi pár táncol: a *majo* és a *maja*. — De zene hallatszik az üzlet előtt is, mert három-négy verkli-zongora van ott az utcára téve, ingyen szórakozhatnak velük a gyerekek. Egyik már alig szól, a kislány, aki hatalmába kerítette, visszafelé forgatja a kereket. A tulajdonos nagy gyermekbarát lehet, még csak oda se néz, hogy mi történik a tulajdonával.

Egy hatéves kislány a mamáját helyettesíti az utcai gyümölcsárus asztal mellett. Míg ő cukorkát szopogat, kuncsaftjai — valamennyien nénik — maguk válogatják össze maguknak a barackot, körtét, cseresznyét. Ő csak mér és a pénzt elveszi.

Nagyon kedvező vásárlási alkalom, amíg a mama nem jön vissza.

Lérida régi dómja magas dombról néz le a városra. Pompás katalán gót, kissé józan, hűvös, csupasz, de elegáns, mint azok a személyek, akik tudják, hogy nem a sok cifraság és sok ékszer tesz széppé. A templom rom-épület javításokkal. Azt gondolom, hogy talán a polgárháború nyomait viseli, de egy *caballero* felvilágosít, hogy a régi dómot majd háromszáz éve hagyták el, sorsára bízták, és a Calle Mayor végén újat építettek. A régit most kezdik helyreállítani, miután kétszázhatvan év már elvégezte rajta pusztító munkáját. — Láttam az új dóm homlokzatát is, de nem tértem be a belsejét megnézni. Azonban háromszor is visszatértem a térre, ahonnan jól látható a félig rom templom tornya és ablakai. A torony peremén finom szegély, egyik oszlopokkal ketté választott ablaka is újra ép. A filigrán gót csipkedísz a hajó nagy ablaknyílásait is kezdi kitölteni.

Másnap reggel indulok Pobla de Segur felé, mely a leridai hegyvidék innenső határát jelzi. Kezdetben síkságon haladunk, a táj fákkal van bepettyezve, a fasorok, ligetek közt aratásra megérett búzatáblák. A rónán három szín uralkodik: a búza aranya, a jegenyék, akácok zöldje és az olajfaligetek ezüstös reflexei. Élvezet kinézni a vonat ablakából a hegyek nélkül is változatos tájra.

Aztán beérünk a hegyek közé; szárazak, vöröses anyaguk szeszélyes formákat alkot, némelyik csúcs

visszahajlik, mint a jakobinus sapka vége. Hamarosan víztárolók zónájában járunk. A megduzzasztott víz tavakat alkot, melyek lépcsősen következnek egymás fölött, ahogy haladunk feljebb a völgyön. A víz színe zöldes vagy sötét olajzöld. A meredek partok közé zárt medencék a *König-See* rokonaiként mutatkoznak be. A víz betölti a völgyet, elágazik, elvész szemünk elől meg visszatér. Mint egy óriási százlábú, tekerődzik, kanyarog körülöttünk kilométereken át. Sziklafalak közt összeszűkül, elkeskenyedik, mint egy folyó, aztán elterül, kerek öblöket vagy zárt tengerszemeket alkot. Jó félóráig szórakoztatja a vonat utasait.

De ez a szép víz holttenger. Partján nincs ház, nincs élet, falu vagy fürdőhely. Egy kiürített község maradványait látjuk csupán. A házak ablaknyílásai üresen keret és ablakszemek nélkül vakon néznek ránk. Körülöttük nincs virág vagy száradó ruha. A lakosok elköltöztek másfelé a műtó környékéről.

Pobla de Segur falu háromemeletes városias házakkal, jó üzletekkel, szállókkal, melyek vagy «hotelek» vagy *fonda*-k. A szállóm harmadosztályú vendégfogadó, ahol a spanyolon kívül angol, francia és német nyelven állnak a vendég rendelkezésére. Ez nem feltűnő a katalán városkákban.

Sétálok a rövid utcákon, akármerre indulok, két perc alatt a helység szélén vagyok. Sok a nép mindenfelé. Szombat van, de azért mégis feltűnő, hogy itt senkinek sincs dolga. Egy fiatalember mondja

aztán, hogy *Fiesta Mayor* van a helységben, azaz búcsú. Már harmadik napja tart, és még a vasárnap is hozzá fog tartozni. Pénteken lett volna a napja, de már csütörtökön kezdték a táncot, a rakéták eregetését meg a tombolát, a szombat is hozzátartozik, mert a hét utolsó napja, a vasárnap pedig magától csatlakozik az ünnepi napokhoz.

Nekem azonban a búcsúból már nem maradt más, mint a tombola hangszórója, a mézeskalácsos bódék kikiáltóinak hangja meg a *churro* sütők olajos kondérainak nehéz párája, mely az árusok kiáltozásainak melódiájával együtt megtalálta az utat a szobám ablaka felé.

Lent az utcán egy atyafi cigarettáját sodorva beszédbe akar elegyedni velem és megszólít: «Biztosan messziről jött» — mondja. Biztosítom, hogy igen. «Miből gondolja» — kérdezem, mert érdekel a népi pszichológia. Ez az ember talán még azt is leolvassa rólam, hogy magyar vagyok. «Abból — feleli a cigarettasodró —, hogy még nem láttam magát a falunkban». Milyen kicsinek képzeli ez a világot, gondolom magamban a három milliárd embertársam nevében, akiket szintén nem láthatott a cigaretta sodró ember a búcsú napjain Pobla de Segur városában!

A mézeskalácsosok tíz óra után bezárták bódéjukat, de az olajos kitolófánkot éjfél után is eszegették az asszonyok meg a gyerekek. Ez azonban még nem volt minden, mert a kis helység sok kávéházának teraszán hajnali háromkor is vitatkoztak a *caballero*-k.

Reggel hétkor, mikor tovább indulok Valle de Arán felé, az autóbuszba szálló néhány útitársamon kívül egy lelket sem láttam a búcsú negyedik napjára virradó falu lakosai közül.

AZ ARÁN-VÖLGYE

Az Arán-völgyét gyakran hallottam emlegetni. Neve a turista propaganda nyomtatványain is szerepel, s mikor a katalán Pireneneusok vidékét akarják bemutatni képen, az Arán-völgye körül keresnek csalogató tájat. Lasankint az *Arán* szó a *Kánaán*-nal párosult képzeletemben. — Ezt a látogatást az út végére hagytam utolsó állomásnak.

Pobla de Segurig vasúton jöhettem, de innen aztán csak országúton hegynek fel, völgynek le haladva lehet a pireneusi igéret földjét megközelíteni.

Az út kezdetben nem a völgyeket, hanem a hegytetőket keresi, szinte kijutunk a virágok zónájából, csak a vadrózsa meg a mezei százszorszép maradnak hűek hozzánk. Újdonságnak a hazulról jól ismert takácsmácsonya jelenik meg; magasra emeli kerek fésűs fejét az árokparti gyomok közt. Némelyiken vándorpók beleakadt ernyőjének fehér foszlányai lobognak.

Alattunk apró katalán falvak. A völgy egy-egy kiugró szirtjére telepedtek, s házaik a templom körül csoportosulnak, magasak, keskenyek, két-három emeletesek. Szorosan egymás mellé zárkóznak, mintha vár vagy középkori apátság épületei

volnának. Anyaguk mindig a vörösbarna kő, piros tetőik érdekes mozaikját a véletlen művészete rakta ki.

Folyó mindig akad lent a völgyben. Gumicsizmás halászok állnak a sodrás közepén és várják a jószerencsét. Vasárnap van, ráérnek.

A hegyek között még párák ülnek. Nem sűrűsödtek felhővé, csak éppen könnyű fátyolt lebegtetnek a völgyek fölött. Izgatóbbá teszik a táj félig rejtett szépségét.

Pont de Suert-ben megállunk pihenőre. Katalán falu, mely város is lehetne. Az «óváros» magas házait századokkal ezelőtt rakták folyóból kiemelt kövekből, nem látszik rajtuk faragás, formálás nyoma. A lábasházak között sötét az utca, és az ívek alatt állandó a nedvesség. De a zsákutcáknak látszó közökből mindig ki lehet jutni egy bolthajtás alatt rejtőző fordulón. Talán még sohasem járt idegen ezeken a lépcsőkön, folyóvölgyre néző kis teraszokon állati hulladékot kerülgetve, rácsozott ablakú sötét szobák felé feltekingetve. A piacuk széle-hossza tíz lépés. Csak idevalósiak részére akad ott vásárfia.

A helybeliek az új negyed modern templomára igen büszkék. Képe levelezőlapra is rákerült és a leridai Pireneusok minden helységében látható. A templom hajója hangár formájú egyetlen bolthajtás. Ablak nincs rajta, de a hangár bordái át vannak törve világító résekkel, mintha a boltozatot

alkotó cementgyűrűk ritmikusan megszakadnának, hogy beengedjék a világosságot.

Nincs ablak a tojás formájú szentségi kápolnán sem. A misztikus helyiségben csend és hűvösség vesz körül, csak az első pillanatok elmúltával veszem észre, hogy csillag alakú réseken hatol be a nap tompított, szórt fénye. — A harangláb felfelé szélesedő háromélű oszlop, egy földbe szúrt óriási vívótőr. Burkolata szürkés lila zománcú jól égetett tégla. Fent a keskeny tető alatt a «vívótőr» kosarában sorjában egymás fölött a harangok. — A homlokzat a torony köveiből rakott gót ívek befelé keskenyedő sorozata. Régimódi szobrok helyett az ívek ritmusa ad hangulatot a bejáratnak. Az új templomot — mint minden esetben — a hívek elfogadják.

Pont de Suert elhagyása után a völgy szűkebbre szorul és a hegyek magasabbak lesznek. Oldalukon fehér csíkokban fut le a patakok vize. Némelyik forrás zuhatagok sorozatában száll le kőről-kőre ugrálva, mások erezetet formálva töltik ki a sziklák repedéseit. A völgy folyójának medre széles sávban sziklatömbökkel van telehordva. Micsoda áradatnak kell ebben az árokban lefutnia a tavaszi áradások idején!

Alagút szájához érünk; a hosszú sötét folyosó végén kezdődik az Arán-völgye. Amíg a kocsi lassítva átmegy a hat kilométer hosszú hűvös alagúton, van időnk előkészülni a katalán Pireneusok paradicsomára. Hiszen a Valle de Arán nem vad, kopasz,

égre meredő sziklafalak birodalma csupán, hanem szelíd, lágy zöldbe burkolt vidék.

Mikor kibukkanunk az alagútból, magasan járunk. Alattunk a völgy bejárata, s amerre fordul a szemünk, selymes fűvel borított hegyoldalak, melyek alatt az országút szalagja fut. Hat-hét község van szétszórva a tájon: szürke palatetők, zömök templomtornyok, négyszögletesek vagy sokszögűek, rajtuk hegyes süveg. Valami északi országban érezhetem magam.

Viella, ahová érkezem, magastetejű házaival Bajorországra emlékeztet. Egyébként az ezer lakosú városka vendéglők, szállók, emléktárgyboltok sűrűje. Az utcán több a francia, mint a helybeli. Vasárnap van, a vendéglőkben minden asztal foglalt. A francia is szeret enni, ide jön a szomszédos helységekből, még Lourdes környékéről is, mert itt fele annyit fizet az ebédért, mint a hazájában.

Hogy találkozzam az igazi Viella-val, a hegyoldalnak megyek a Garona patak partján. A víz is szórakoztat, amint nagy kövek között harsogva zúg el a városka hídja alatt.

Árnyékot vető fák között húzódik meg a templom, melyet a román-gót stílus átmeneti idejében építettek. Külső falai, sokszögletű tornya, melynek ablakai harangokkal vannak tele aggatva, nagy időről beszélnek. No meg a kapuja is, melynek íve szentek füzérével van bélelve. A mézeskalácsszerű alakok úgy vannak fejtől-lábtól egymás mellé rakva, mintha dominó lapjai volnának. A falusi kőfaragó

a legegyszerűbb megoldást választotta a kapubéllet ékítésére.

Tovább aztán pajták, házak, tetők, káposztáskertek, gyümölcsösök, rózsalugasok szétválaszhatatlan együttese következik patakon innen és túl. A kerítések felől istállószag árad, az úton tehenek vonulásának nyomai. Ez a Viella már hamisítatlan falu: körülöttem katalán szó, a patak fölött deszkapalló, korlátjának dőlve két gazda nézi a vizet, túl a házakon a gyakori esőtől áztatott hegyoldal dús tenyészete.

Másnap a völgy egy távolabbi része felé indulok. Elvitetem magam Lés-ig a francia határ felé. Az autóbuszról nézve is szép a völgy északi szakasza, de még szebbnek látom, mikor gyalog jövök vissza egy darabig a Garona partján. Lés-től Bossost-ig csak három kilométer az út, de én két órát szánok rá. A víz partján meg-megállok, hiszen talán utoljára hallgatom a patak zenéjét, talán utoljára vagyok olyan helyen, ahol bármerre megyek, kristálytiszta futó vizeket találok. — Jegenyék a parton, még pálmák is ritkán nőnek oly magasra, mint ezek itt a Garona partján. Rétek, facsoportok kúsznak felfelé a hegyoldalon; üde zöldek, mintha még mindig május volna. Itt örökös a tavaszi frisseség. Szemben a túlsó parton fácán sétál a rét szélén a fák védő közelségében. A bokrok felől madarak feleselgetnek egymásnak. Pásztorok teheneket terelnek az út szélén, elmenőben francia-katalán keverék tájszólásukon köszönnek. És mindannak, ami körülöt-

tem történik, egységet ad a patak mindig egyazon zenéjű, de nem untató zúgása.

A hegyoldalból itt-ott előugrik egy-egy magányos szikla, tetején rég összeomlott épület romja, vagy kápolna. És ha egyéb nem, magasfeszültségű vezetéket tartó vastorony van ott, vagy terebélyes fa, mely azon a hozzáférhetetlen helyen fog kidőlni, ha ideje elérkezik.

A parton kivágott fatörzsek hevernek és hívnak egy kis pihenésre. Fel is használom az alkalmat. Lekaszált fű hever körülöttem, fűszálak és mezei virágok vegyest. A mama gyógyfüves dobozából dőlt az a dús illat, amit itt a pireneusi mező szénája áraszt.

Mielőtt beérnék Bossost-ba, ismét elnézem a Garona medrét. Ezen a helyen húsz mázsás, szélükön kerekre koptatott sziklatömböket kerülget a víz. Jó volna ismerni ennek a mederszakasznak történetét, mert ezeket köveket nem emberi szándék hozta ide.

Beérek a kedves faluba; házai meredek, magas tetőt viselnek, hogy a hó télen meg a tavaszi olvadáskor könnyen lesorvadjon róluk. Némelyik ház tűzfala macskajáróban végződik, s a tető nagy padlásablakokkal van áttörve. Ebben a környezetben az országúton elrohanó franciák egy kicsit még hazájukban érezhetik magukat. A magában álló házak fekete palateteje néha annyira kerekded, mintha cilindert raktak volna rájuk. Rembrandt festette ilyen kalapokkal a rotterdami polgárokat.

Sokáig nézem a falu templomát. Kicsi, de hétszáz év múlt el fölötte, a legpatinásabb a völgy temp-

lomai között. Tornyának köveit már csak a jószándék tartja össze. Kapuja fölött a Pantokrátor, ahogy a világ urát és tanítómesterét a falusi szobrász elképzelte. Nagy szemei, felemelt jobbja uralkodnak a részleteken. Baljában az Írás tekercse, körülötte a félkörü kőlapon az evangelisták jelképei elnyújtva, ellapítva, ahogy a tér engedte. A bejárat négy oszlopának feje valószínűleg tanoncmunka, de a javából: csigák, vitézkötések, hurkolások.

Bent kétemeletes a kórus, fából ácsolták, gerendáival a templom oszlopaira támaszkodik. Az első emelet megnyúlik félkörben és a templom hajója fölött is folytatódik. Itt a férfiak ülnek. A felső emelet a kántor és az énekesek helye. Ha kántor uram nyurga ember, felállva könnyen elérheti a boltozat tetejét.

A völgy helységeiben, amerre a franciák autói járnak, mindenfelé nagy mennyiségben árusítják a fokhagymát. Tízével-huszával lógnak a méteres füzérek a gyümölcsösök, zöldségesek boltjának ajtajában. A szomszédból beruccanó vendégek viszik őket haza, itt alig a felét költik a konyhájuk nélkülözhetetlen fűszerére. Bizonyára nem tudják, hogy mit mond Don Quijote azokról, akik sok fokhagymát fogyasztanak; de a francia konyha művészete talán a fokhagyma bűzét is parfümmé változtatja.

Délután esett, de ahogy jöttek, el is oszoltak a felhők. Estefelé újra kimegyek a völgybe, most keleti irányban, gyalogosan. A nap már a hegyek

mögött van, de még tart az alkony. Az égen felhőfoszlányok, mind halvány kárminszínű. Amerre a nap lebukott a hegyek irányában, nem is mutatkozik különös kísérő tünemény, viszont az egész égbolton jelentkeznek az alkony színei. Olyan kupola alatt járok, amilyen színű a püspökök palástja.

A madarak még nem alusznak. Felismerem a fürj pitypalattyolását a sárgarigó fuvolahangját. De mi az a hosszú elnyúló sípolás, a morzéjelszerű ráütő csattogás, a finom cirpelő rezgés és az az eleven feleselő hang ott a bokrok táján?

A hegyek azonban most már feketednek. Az árok partján meg a kerítések tövében kövér csigákat gyűjtenek a gyerekek.

A következő nap újra végigmentem a völgyön Pobla de Segur felé, de más irányban, mint érkezésemkor. A búcsú volt ez Spanyolországtól. A völgy, mintha tudta volna ezt, még egyszer minden szépségét meg akarta mutatni. Először magasan jártunk, lent mezők, szemben havas vidék; aztán hogy feljebb kanyarodott az út, ködbe burkolódzott a hegy. Hogy milyen magasra jutottunk, azt akkor láttam, mikor fellebbent néha a fátyol a környező havas csúcsokról. Majd az út fenyves őserdőbe vezetett. Nem láttunk egyebet, csak fenyőt jobbra is, balra is, alattunk és felettünk. Néha egy-egy zuhatag fehér fátyla vált ki az erdő sötétjéből. Vize felénk tartott, hogy elvegyüljön a völgyben futó folyóéval. A vizen pallók, keleties függőhidak vezettek át, mint a dzsungel folyóin. Jó lett volna őket

kipróbálni és megállni még egyszer a bukdácsoló habok fölött.

Aztán új völgyek bejáratához érkeztünk. Az út magasából végigpillanthattunk a még nem látott tájakon. Lent zöld táblák, feljebb erdők, itt-ott összebúvó házcsoportok, nap és felhők játéka az égen, felhők mögül előtörő pásztázó fény a smaragdzöld lapályon. Órák hosszat ugyanannak a szimfóniának motívumai ismétlődtek más-más színezettel.

Egy helyen megálltunk. Az útitársak az erdő partján rizike gombát gyűjtöttek, mely olyan otthonos a Pireneusok erdeiben, mint a pisztráng a patakjai vizében. Ahogy a szedők levágták a sárgás piros kalapokat a tőről, késük nyomán kibuggyant a gomba «vére». Gyerekkorunkban így szedtük mi is a rizikét a Felvidék erdeiben. Megsózva mindjárt nyárson sütöttük, de jobb volt tejfelesen pörköltnek elkészítve.

Mikor már négy órán át mentünk a völgyeken, és azt gondoltam, a leridai Pireneusok kimerültek szépségük megmutatásában, újabb meglepetés következett: a Collegats-i átjáró, vagy amint a spanyolok mondják, *desfiladero*. A hegyek még egyszer felemelkelkedtek a közelünkben, csupasz sziklává váltak, közrefogták a Noguera folyót és egy keskeny utcába szorították be. Egyszerre függőleges sziklafalak között haladtunk egy természet alkotta *Fifth Avenue*-n. Széles sziklahomlokzatok, karcsú tornyok, víz és szél formálta felhőkarcolók alatt futottunk mi, az országút meg a folyó. A két szembenálló fal néha közelebb került egymáshoz, mint

a híres newyorki út házsorai. A különös utca falai vagy függőlegesen álló tűkből vagy vízszintes rétegeződésekből épültek; évmilliók művei. Az «utca» homlokzati díszei sem hiányoztak: fülkék, melyek fölé előreugró tetők borultak, s voltak ott furcsa sziklaalakulatok, «szobrok», képmások is, melyeknek élő megfelelőit szórakozva kerestem ismerőseim vagy a történelem nagyjai között.

Nem tudom, mi volt a legszebb Spanyolországban, de ha valaki kérdezne, azt mondanám, hogy az Arán-völgyét és a hozzá vezető utakat ne hagyja ki programjából. Ne azzal kezdje, hagyja befejezésül. Szánjon rá négy napot, de inkább ötöt. Én szívesen maradtam volna tovább is, de időm lejárt. Elhagyva a *desfiladero*-t, úgy éreztem, hogy mindent elsiettem, s hogy hónapokig tartó utam befejezés nélkül maradt.

TARTALOM

Az olvasóhoz 7
A két Spanyolország 9
Ahol minden másként van 11

BARCELONA, A KINCSES VÁROS

Túl a Pireneusokon 16
Ébredés a Ramblán 19
A Ramblák mögött 25
A Petritxol utca és egyebek 29
A barcelonai gót negyed 34
Sardana 39
Santa María del Mar 42
Picasso-múzeum 45
Katalán ötvösök 50
Sagrada Familia 55
Parque Güel 58
Montjuich — Pueblo Español 62
A tahulli Krisztus 65

KATALÓNIA, BALEÁROK

Montserrat 70
Utazás fehérben a Pireneusok felé 77
Costa Brava 82

Palma de Mallorca 88
A mallorcai utakon 95
Sitges 104
Tarragona 108
Santes Creus, Poblet 114
Ami a vonat ablakából látható 120

MADRID UTCÁIN

Puerta del Sol 123
Plaza Mayor 129
Calle del Sacramento 135
Egy délután a város szegélyén 146
Gran Via 151
A Castellana körül 156
Prado 161

KLASSZIKUS FÖLDÖN

Toledói napló 169
El Escorial 181
Avila 189
Segovia 196
Alcalá de Henares 204
Cuenca avagy a két elvarázsolt város . . . 208
Don Quijote földje: La Mancha 212

ANDALÚZIA TÁJAIN

Előjáték Granadához 222
A Katolikus Királyok sírjánál 223
Granadai templomok 226

Alhambra 230
A granadai cigánysoron 235
Sierra Nevada 239
A kordovai mecset 241
Kordova: arab negyed — Judería 245
Ahol Manolete született 249
Borkóstolás Jerezben 254
Cádiz 259
A tarifai út 265
Ronda 267
Málaga 273
Dél spanyol országút 277

A LEVANTEI ARANYPARTON

Murcia 280
Elche: a pálmák városa 285
Az elchei «*Dáma*» 288
Valencia kapujában 291
«Fallas», a valenciai búcsú 292
Toros! Toros! 297
Paella 302
Valencia a tűz bűvöletében 306

HÚSVÉT TÁJÁN

Sevillai hangulat 312
Jegyzetek a sevillai nagyhétről 319
Don Juan otthonában 328
Ecija 331
Sevillai vásár 335
Májusi ájtatosság Andalúziában 340

AHOL ÖRÖKÖS A TAVASZ

Kanári-szigetek 344
Sárkányfák és banánültetvények 349
Teide 354
A paradicsom nem a paradicsomban terem . 359
Esetem a papayával 365
Las Palmas de Gran Canaria 370
Gran Canaria-i változatok 375

A NYUGATI TARTOMÁNYOK

Guadalupe 381
Trujillo főtere 389
Cáceres 394
Al alcantarai híd 400
Nem láttam a plasenciai hetivásárt 405
Mérida 411
Felfedezem Badajozt 418
Salamanca 424
La Alberca 432
Toro 436
Valladolid 441

FENT A HÜVÖS ÉSZAKON

Galicia: zöld ország 447
A vigói öböl 452
Santiago de Compostela 456
La Coruña 463
Az asturiai út 470
León 477

Santillana del Mar 481
Az altamirai bölények 484
Burgos 488
Burgos körül 492

BASZKOK, NAVARRÓK, ARAGÓNOK

Bilbao 499
A baszkok földjén 504
A loyolai ház 512
Misén a baszkok közt 516
A pamplonai bikaterelés 521
Estella 528
Zaragoza 532
Intermezzo: valami a spanyol lélekről . . . 539
Rövid fejezet a hősi gesztusról 553
Teruel 556
Albarracín 560
Vasárnapi utazás Alcañizbe 565
Az ordesai nemzeti park 570
Peralta de la Sal 575
Élmények programon kívül 580
Az Arán-völgye 585

A szerző művei:

Nápolyi séták, 1961
Róma, 1963, 1971
Spanyolországi napló, 1965
Szicília még mindig szép, 1969
Toszkána útjain, 1970
Spanyolország (a *Spanyolországi napló* második, átdolgozott kiadása), 1972